

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2 (74)**

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(74), 2021**

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы, №2 (74), 2021

2001 ж. бастап шығады.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филос.ғ.д., проф.

Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:

Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:

ҚР ҰҒА академигі, проф.

З.К. Шауқенова,

а.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова,

а.ғ.д., проф. З.Ж. Жаназарова,

PhD докторы, проф. Лим Че Ван

(Оңтүстік Корея),

а.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей),

филос.ғ.д., проф. И.А. Рау (Германия),

а.ғ.д., проф. Т.Ж. Қалдыбаева,

с.ғ.д., проф. С.В. Решетников

(Белоруссия),

PhD докторы, проф. Лоранс Тен

(Франция),

с.ғ.д., проф. А.И. Шалтыков,

филос.ғ.д., проф. Е.А. Харьковщенко

(Украина),

с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей),

с.ғ.д., профессор Б.М. Тороегелдиева

(Қырғызстан),

с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова,

с.ғ.д., доцент Н.Б. Сейсен,

PhD доктор Ж.Ж. Қуанышбаева

(жауапты хатшы)

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2021

Қазақстан Республикасының мәдениет және
ақпарат министрлігінде 2021 жылы
наурыздың 19-де қайта тіркелген
№KZ89VPY00033638

Басуға 29.06.2021 қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 24.0 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 161.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Габдулина Б.А., Ықылас М.М. Оңтүстік өңірлерден
солтүстік аймақтарға қоныс аударудың саяси аспектілері..... 7
Габдулина Б.А., Ықылас М.М. Политические аспекты
переселения от южных регионов в северные области РК
Gabdulina B., Ykylas M. Political aspects of resettlement from the
southern regions to the northern region of Kazakhstan

Абсаттаров Г.Р., Курманғали А.К. Сущность институтов
государственной власти в истории античной политической
мысли..... 13
Әбсаттаров Г.Р., Құрманғали А.К. Антикалық саяси ой
тарихындағы мемлекеттік билік институттарының мәні
Absattarov G., Kurmangali A. The essence of state authorities in
the history of ancient political thought

Дюсембекова М.К., Нечаева Е.Л., Батырбаев К.М. Влияние
пандемии на перспективы развития Казахстанско-Китайских
отношений в рамках инициативы «пояса и пути» (ИПП)..... 19
Дюсембекова М.К., Нечаева Е.Л., Батырбаев К.М. Белдеу
мен жол бастамасы (БЖБ) шеңберіндегі Қазақстан-Қытай
қарым-қатынастарының болашағына тиген пандемияның әсері
Dyussebekova M., Nechayeva Y., Baturbaev K. Influence of
pandemy on the prospects of Kazakhstan-Chinese relations
development in the framework of belt and road initiative (BRI)

Nuralina B. East and west: socio-political ideological
foundations..... 23
Нұралина Б.А. Шығыс және батыс: әлеуметтік-саяси
дүниетанымы негіздері
Нуралина Б.А. Востоки запад: социально – политические
мировоззренческие основы

Бокаев Б.Н., Абеннов С.А. Совершенствование государ-
ственной политики по устойчивому развитию моногорода:
результаты эмпирических данных (кейс г. Жезказган)..... 30
Бокаев Б.Н., Абеннов С.А. Моноқаланы тұрақты даму
жөніндегі мемлекеттік саясатты жетілдіру: эмпирикалық
зерттеулердің нәтижелері (кейс Жезказган қ.)
Bokayev B. Abenov S. Improvement of the state policy on the
sustainable development of single-industry towns: results of
empirical research (case of Zhezkazgan city)

Омарова М.А., Смағұлова К.Қ. Халықаралық ұйымдар
шеңберіндегі Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы: қазіргі
ахуалы мен болашағы..... 41
Омарова М.А., Смағұлова К.Қ. Казахско-Китайское
сотрудничество в рамках международных организаций:
современное состояние и перспективы
Omarova M., Smagulova K. Kazakh-chinese cooperation within
the framework of international organizations: current state and
prospects

Жаманқараев Ж.С., Симтиков Ж.К. Ұлттық экономикалық
саясатты жаңғыртудағы санкциялар орны..... 51

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и политические науки»
№2 (74), 2021

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филол.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
д.полит.н., проф. Г.О. Насимова

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф.

З.К. Шаукенова,
д.с.н., проф. **Г.С. Абдирайымова**,
д.с.н., проф. **З.Ж. Жаназарова**,
д. PhD, проф. **Лим Че Ван**
(Южная Корея),
д.с.н., проф. **Н.П. Нарбут** (Россия),
д.филол.н., проф. **И.А. Рау** (Германия),
д.с.н., проф. **Т.Ж. Калдыбаева**,
д.п.н., проф. **С.В. Решетников**
(Белоруссия),
д. PhD, проф. **Лоранс Тен** (Франция),
д.полит.н., проф. **А.И. Шалтыков**,
д.филол.н., проф. **Е.А. Харьковщенко**
(Украина),
д.полит.н., проф. **Н.П. Медведев**, (Россия),
д.п.н., профессор **Б.М. Торогелдиева**
(Кыргызстан),
д.полит.н., доцент **А.Ж. Мукажанова**,
д.полит.н., доцент **Н.Б. Сейсен**,
PhD доктор **Ж.Ж. Куанышбаева**
(ответ. секретарь)

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2021

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
переучет 19 марта 2021 г.
№KZ89VPY00033638

Подписано в печать 29.06.2021.
Формат 60x84 1/8. Объем 24.0 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 161.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического
университета имени Абая

Жаманкараев Ж.С., Симтиков Ж.К. Место санкций в модернизации национальной экономической политики
Zhamankaraev Zh., Simitkov Zh. The place of sanctions in the modernization of national economic policy

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Кабаева Ж.А. Изменение параметров социальной реальности под влиянием глобального фактора..... 56
Кабаева Ж.А. Ғаламдық фактор әсерінен әлеуметтік шындық параметрлерінің өзгеруі
Kabayeva Zh. Changing the parameters of social reality under the influence of a global factor

Мамытканов Д.К., Қадыролла М. Моңғолия және Қытайдағы қазақ диаспорасының қалыптасуы..... 61
Мамытканов Д.К., Қадыролла М. Формирование казахской диаспоры в Монголии и Китае
Mamytkanov D., Qadyrolla M. Formation of the Kazakh diaspora in Mongolia and China

Мадалиева Ж.Қ. Рәсімнің әлеуметтік мәселелері: кейбір пайымдаулар..... 67
Мадалиева Ж.Қ. Социологические проблемы ритуала: некоторые размышления
Madaliyeva Zh. Sociological problems of ritual: some reflections

Жусупова А.Д. Патриотическое воспитание в современном образовательном процессе в Казахстане..... 72
Жусупова А.Д. Қазақстандағы қазіргі білім беру үдерісіндегі патриоттық тәрбие
Zhusupova A. Patriotic education in the modern educational process in Kazakhstan

Иманбаева А.А. Қазақстандағы девианттық мінез-құлық мәселелері..... 79
Иманбаева А.А. Проблемы девиантного поведения в Казахстане
Imanbayeva A. Problems of deviant behavior in Kazakhstan

Хибина Н.Н., Дабылтайева М.М. ҚазҰҚПУ түлектерінің әлеуметтік келбеті және қоғамдағы орны..... 84
Хибина Н.Н., Дабылтайева М.М. Социальный портрет и место в обществе выпускниц КазНАЦЖЕНПУ
Khibina N., Dabyltayeva M. Social portrait and place in the society of graduates of the Kazakh national women's teacher training university

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Платон и Аристотель о воспитании..... 95
Әбсаттаров Р.Б., Рау И.А. Платон мен Аристотель білім туралы
Absattarov R., Rau I. Plato and Aristotle on education

Kazakh national
pedagogical university after Abai

BULLETIN

Series of
«Sociological and Political sciences»
№2 (74), 2021

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
doctor of political science, professor
G.O. Nasimova

Editorial Board:
*academician of NSA of RK, doctor of
sociological science, professor* **Z.K.
Shaukenova,**
doctor of sociological science, professor
G.S. Abdirayimova,
doctor of sociological science, professor
Z.Zh. Zhanazarova,
doctor of sociological science, professor
T.Zh. Kaldybaeva,
doctor of political science, professor
A.I. Shaltykov,
doctor of political science, professor
Lim Chae Wan (South Korea),
doctor of sociological science, professor
N.P. Narbut (Russia),
doctor of philosophical science, professor
I.A. Rau (Germany),
doctor of political science, professor
S.V. Reshetnikov (Belarus),
doctor of sociological science, professor
Lourans Ten (France),
doctor of philosophical science, professor
Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine),
doctor of political science, professor
N.P. Medvedev (Russia),
doctor of political science, professor
B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan),
doctor of political science, associate professor
A.Zh. Mukazhanova,
doctor of political sciences, associate professor
N.B. Seisen
PhD **Zh. Kuanyshbayeva** (executive
Secretary)

© Kazakh national pedagogical university
after Abai, 2021

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 29.06.2021 Format 60x84 1/8.
Volume 24.0 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 161.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after
Abai

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

Битлеуов А.А., Курманғали А.К. Политологические аспекты
исследования проблемы региональной интеграции..... 102
Битлеуов А.А., Құрманғали А.К. Аймақтық интеграция
проблемасын зерттеудің саясаттану аспектілері
Bitleuov A., Kurmangali A. Political aspects of researching the
problem of regional integration

Vaigorova L., Kumar Y., Baktybayev B. Social media activism
movement in Kazakhstan on issues of rape and sexual
abuse..... 108

Вайгорова Л.Р., Кумар Е.А., Бактыбаев Б.С. Активистское
движение в социальных сетях Казахстана по вопросам
изнасилования и сексуального насилия

Вайгорова Л.Р., Кумар Е.А., Бактыбаев Б.С. Зорлау және
жыныстық зорлық-зомбылық мәселелері бойынша
Қазақстандағы әлеуметтік медиа белсенділігі қозғалысы

Мәкімбай Ж.М. Сакралды орындар мен кеңістікті зерттеудің
әлеуметтік өмірге қажеттілігі..... 117

Мәкімбай Ж.М. Необходимость исследования сакральных
мест и пространства в социальной жизни

Makimbay Zh. The need to explore sacred places and spaces in
social life

Жұмағұлов М.О. Жастардың құқықтық санасын қалыптасты-
рудағы бақ құралдары мен әлеуметтік желінің рөлі..... 123

Жұмағұлов М. О. Роль средств массовой информации и
социальной сети в формировании правосознания молодежи

Zhumagulov M. The role of mass media and social networks in the
formation of legal awareness of young people

Ахмедова У.Б., Авсыдыкова К.А. Құндылық ұғымының
философиялық және әлеуметтік сипаттамасы..... 128

Ахмедова У.Б., Авсыдыкова К.А. Философско-
социологическая характеристика понятия ценности

Akhmedova U., Avsydykova K. Philosophical and sociological
characteristics of the concept of value

Әміржанова А.М. Қазақстан республикасы сайлау процесінің
даму эволюциясы: саясаттанулық талдау..... 133

Amirzhanova A. Evolution of development of the election process
of the republic of Kazakhstan: political analysis

Амиржанова А.М. Эволюция развития избирательного
процесса республики Казахстан: политологический анализ

Тауенов К. Е. Әлеуметтік қызмет көрсету қарттар үйінде егде
жасындағы адамдардың сәтті бейімделуінің факторы ретінде... 142

Тауенов К.Е. Социальное обслуживание как фактор успешной
адаптации пожилых людей в домах престарелых

Tauenov K. Social services as a factor of successful adaptation of
elderly people in nursing homes

Zhalalova A. Ussenova Y. Effective use of ICT in the
development of sociolinguistic skills..... 149

Жалалова А., Усенова Е. Әлеуметтік- тілдік дағдыларды
дамытуда АКТ-ны тиімді қолдану

Жалалова А., Усенова Е. Эффективное использование ИКТ в
развитии социолингвистических навыков

- Байқушикова Г.С., Кузембаева А.Б., Тоқбазар Ә.Н., Турысбекова К.Е.** Әлемдік қару-жарақ нарығы: басты ойыншылар, ерекшеліктері, тенденциялар..... 155
- Байқушикова Г.С., Кузембаева А.Б., Тоқбазар Ә.Н., Турысбекова К.Е.** Мировой рынок вооружений: ключевые игроки, особенности, тенденции
- Baikushikova G., Kuzembayeva A. Tokbazar A., Turysbekova K.** Global arms market: key players, features, trends

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
FOR THE AID TO THE TEACHER**

- Рахимова Г.Д.** «Салыстырмалы әлеуметтану» пәнін оқытудағы әдіс-тәсілдердің қолданылу ерекшеліктері..... 162
- Рахимова Г.Д.** Особенности использования сравнительных методов в преподавании дисциплины «сравнительная социология»
- Rakhimova G.** Features of the use of comparative methods in teaching the discipline «comparative sociology»
- Askarova S., Boltabekova A.** Approaches of language acquisition by using stylistic devices: social aspects..... 167
- Аскарова С.А., Болтабекова А.А.** Стилистикалық құрылыстарды пайдалану арқылы тілді меңгеру тәсілдері: әлеуметтік аспектілер
- Аскарова С.А., Болтабекова А.А.** Подходы усвоения языка с использованием стилистических устройств: социальные аспекты

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

- Абсаттаров Р., Шалтықов Ә.** Абыз ғалым, дара антрополог... 173
- Рецензия.** Возрождение культуры курдской диаспоры Казахстана на монографию Н.В. Набиева «Культура курдской диаспоры Казахстана»..... 179
- Авторлар туралы мәлімет..... 183**
- Сведения об авторах.**
- Information about the authors.**

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

SRSTI 11.01.39

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.01>

Б.А. Габдулина¹, М.М. Ықылас^{2*}

¹ тарих ғылымының кандидаты, ассоц.профессор

² докторант

^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК ӨНІРЛЕРІНЕН СОЛТҮСТІК АЙМАҚТАРҒА ҚОНЫС АУДАРУДЫҢ САЯСИ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Кәзіргі кезде елімізде демографиялық дисбаланс қалыптасып, күшеюде. Статистикалық деректерге сәйкес, солтүстік өңірлерде (Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Қостанай облыстары) халық саны (барлығы шамамен 2,2 млн. адам), орналасу тығыздығы 6,8 млн. адам тұратын оңтүстік өңірлермен (Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда, Алматы облыстары) салыстырғанда, едәуір аз.

Болжамды деректер бойынша, 2050 жылға қарай солтүстік өңірлердің халқы 0,9 млн. адамға азаюы, ал оңтүстік өңірлердегі халықтың 5,2 млн. адамға артуы мүмкін. Оңтүстік өңірлерде халықтың орналасу тығыздығы солтүстік өңірлердің тиісті көрсеткішінен 4 есе асатын болады. Осы дисбалансты қалпына келтіру іс-шараларының бірі ретінде оңтүстік өңірлерден солтүстік аймаққа халықты өз еркімен орналастырудың мемлекеттік бағдарламасы жұмыс істей бастады. Солтүстікке көшіп барғандар үшін біраз жағдай жасалған, түрлі жеңілдіктер, материалдық стимулдар бар. Бірақ бұл бағдарламаның жақсы жақтарымен қоса, түзетілуі тиіс кемшін тұстары да айтылып жүр. Ол кемшіліктерді қалай түзеуге болады? Мақалада осы сұраққа жауап іздеп көреді.

Түйін сөздер: ішкі көші-қон, миграция проблемалары, «Серпін» бағдарламасы, халықтың әлеуметтік-экономикалық әл-ауқаты, баспанамен қамту, еңбек нарығы.

Габдулина Б.А.¹, Ықылас М.М.^{2*}

¹ кандидат исторических наук, ассоц. профессор

² докторант

^{1,2} Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

г. Нур-Сұлтан, Казахстан

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ ОТ ЮЖНЫХ РЕГИОНОВ В СЕВЕРНЫЕ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В настоящее время в стране развивается демографический дисбаланс. По статистике в северных регионах (СКО, Павлодарская, Костанайская области) проживает население (всего около 2,2 млн человек), плотность расселения составляет 6,8 млн человек, по сравнению с южными регионами (ЮКО, Жамбылская, Кызылординская, Алматинская области). По прогнозам, к 2050 году население северных регионов уменьшится на 0,9 млн человек, а население южных регионов возрастет на 5,2, млн человек. Плотность населения в южных регионах будет в 4 раза выше, чем в северных. В качестве одной из мер по восстановлению этого дисбаланса была запущена государственная программа добровольного переселения населения из южных регионов в северные. В рамках этой программы для тех, кто переезжает в северные регионы созданы условия, есть различные льготы и материальные вознаграждения. Но, имея существенные преимущества, у этой программы есть и недостатки. Как их исправить? Что делается для этого? В статье попытаемся искать ответы на эти вопросы.

Ключевые слова: внутренняя миграция, проблемы миграции, программа «Серпін», социально-экономическое самочувствие населения, обеспечение жильем, рынок труда.

B.Gabdulina¹, M.Ykylas^{2*}

¹ Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

² Doctoral Student

^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University

Nur-Sultan, Kazakhstan

POLITICAL ASPECTS OF RESETTLEMENT FROM THE SOUTHERN REGIONS TO THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN

Abstract

Currently, the country is developing a demographic imbalance. According to statistics, the Northern regions (North Kazakhstan, Pavlodar, and Kostanay regions) have a population of about 2.2 million people, and the population density is 6.8 million people, compared to the southern regions (South Kazakhstan, Zhambyl, Kyzylorda, and Almaty regions). By 2050, the population of the Northern regions is projected to decrease by 0.9 million people, while the population of the southern regions will increase by 5.2 million people. The population density in the southern regions will be 4 times higher than in the Northern ones. As one of the measures to restore this imbalance, the state program of voluntary relocation of the population from the southern regions to the Northern ones was launched. Under this program, conditions are created for those who move to the Northern regions, there are various benefits and material rewards. But while this program has significant advantages, it also has disadvantages. How do I fix them? What is being done for this purpose? In this article, we will try to find answers to these questions.

Keywords: internal migration, migration problems, «Serpin» program, socio-economic well-being of the population, housing provision, labor market.

Мақалада көтерілген зерттеу тақырыбы – соңғы жылдары еліміздің солтүстік аймақ-тарында кеңінен көрініс тапқан жаппай көші-қон процесін тоқтатуға бағытталған жұмыстарды саралауға байланысты. Қолға алынған іс-шаралардың тиімділігі көрініп тұрса да, нәтижесі мен оның дәріптелуі тиісті деңгейде емес екені көңілді алаңдатады. Осыған байланысты мақаланың негізгі мақсаты - жұмысқа қабілетті халық саны азайған солтүстік өңірлердің тұрғындарын халқы тығыз орналасқан оңтүстік аймақтардан еріктілерді көшіру арқылы көбейту жолдарына сараптама жасап, ол жұмыстардың барысын бағалап, тиімді жағы мен кемшіліктерін салыстыру, кемшіліктерін жою жолдарын қарастыру.

Зерттеудің негізгі әдісі – салыстырмалы түрде деректерді келтіре отырып, сараптама жасау. Ол үшін ҚР Ұлттық статистика бюросының деректеріне, көші-қон бағдарламасына өзіндік талдау жасап жүрген еріктілердің (Шымкент қаласы әкімінің кеңесшісі Өмір Шыныбекұлы, т.б.) интервьюлерінде, ҚР Сенаты депутаттарының (сенатор О.Булавкина, сенатор А.Қапбарова) сауалдарында көрсетілген мәліметтерге сараптама (қайталама талдау) жүргізілді.

Көрнекілік сурет (интернеттен алынды)

Кіріспе. Өткен ғасырдың 90-жылдарынан бастап жаһандық өзгерістер уақыты басталды. Әлемдік дамудың барлық саласын қамтыған бұл өзгерістер адамзат үшін небір жаңалық алып келді. Жаңалыққа толы жаңашылдықпен қатар, адамзат алдына небір мәселелерді қойды. Технологиялық даму цифрландыру саласын дамытуға мәжбүрлесе, осы сандық дамумен әлеуметтік дамуымыз бірге үндесе алмай жатқан жайы да бар. Барлық сала үндесе дамымаған соң, мемлекеттің қауіпсіз даму жолында да өзіндік сынақтар шығуда.

Ел қауіпсіздігін сақтаумен қатар, оның стратегиялық бағыт-бағдарын жүзеге асыру үшін қажетті іс-шаралар ауқымы өте кең. Соның бірі – шекаралық аймақтар қауіпсіздігін қамтамасыз ету – ондағы тұрғындар санын азайтпау, шекаралық елдімекендердің босап қалмауының алдын алу шаралары. Бұл бағытта мемлекеттік деңгейде жұмыстар істеліп жатқанына қарамастан, қолданған шаралар әлі тиісті нәтиже бермей отыр. Цифрларды сөйлетсек.

Талдау. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес, Солтүстік Қазақстан облысында жаңа туғандарға қарағанда, қайтыс болғандар саны көп. 2020 жылдың алғашқы 9 айы ішінде облыс тұрғындарының саны үш мыңнан астам адамға кеміген [1].

Қазақстан Республикасы
Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі
Ұлттық статистика бюросы

Қазақстан Республикасындағы ішкі көші-қоның айырымы*									
адам									
	2020								
	қаңтар	ақпан	наурыз	сәуір	мамыр	маусым	шілде	тамыз	қыркүйек
Барлық халық									
Ақмола	-517	-264	-327	-26	-164	-588	-353	-396	-403
Ақтөбе	43	38	-102	-8	80	-95	-80	-49	-50
Алматы	-1 270	-1 593	-1 152	-63	273	-2 730	-2 061	-2 233	-1 461
Атырау	-76	-97	-6	-8	-88	-168	-163	-201	-155
Батыс Қазақстан	-150	-146	-114	-6	-58	-268	-75	-190	-177
Жамбыл	-1 024	-1 214	-669	-34	-391	-1 129	-757	-690	-1 147
Қарағанды	-476	-377	-329	-37	-72	-740	-507	-533	-629
Қостанай	-218	-254	-109	5	-145	-289	-30	-291	-256
Қызылорда	-476	-480	-265	-29	-313	-383	-342	-575	-477
Маңғыстау	229	26	49	-7	65	-63	-265	117	125
Павлодар	-199	-95	-135	-12	40	-205	-107	-101	-191
Солтүстік Қазақстан	-346	-236	-130	-10	-20	-334	-30	-220	-250
Түркістан	-2 031	-1 826	-743	-39	931	-1 709	-1 609	-2 265	-2 848
Шығыс Қазақстан	-882	-820	-498	-39	-418	-882	-665	-810	-919
Нұр-Сұлтан қаласы	2 560	2 396	1 520	191	1 057	3 189	1 623	2 609	3 109
Алматы қаласы	3 718	3 963	2 621	102	188	5 790	4 343	4 770	4 189
Шымкент қаласы	1 115	979	389	20	-965	604	1 078	1 058	1 540

Ұлттық статистика бюросының деректері

Мәселен, 2018-2019 жылы және 2020 жылдың 9 айында СҚО облысына оңтүстік өңірлерден 5123 адам қоныс аударды, есесіне өңірден 10 мыңға жуық адам көшіп кеткен. Бес мың адамның өзі халықты оңтүстік өңірлерден солтүстікке қоныс аудару бағдарламасын пайдаланып көшкендер.

Алғашында (2015 жылы) жұмыс күші аз солтүстік өңірлерге халық тығыз орналасқан оңтүстік облыстардан халықты өз еркімен қоныстандыру, оларға жергілікті билік арқылы жағдай жасау бастамасы кәдімгідей-ақ қарқын алды. Көшіп келгендер тұрғын үймен қамтылып, жұмысқа қабілеттілері жұмыспен қамтылды. Өз кәсібін ашамын дегендерге де мүмкіндік берілді. Бағдарламаға қатысушыға және оның отбасының әрбір мүшесіне бір реттік 35 АЕК (102 095 теңге) мөлшерінде көшу үшін материалдық көмек беріледі. (Биылғы 1 сәуірден бастап бұл мөлшер 204 190 теңгеге дейін көтерілді - автор). Сондай-ақ коммуналдық төлемдерді және жалға алынған баспананың ақысын төлеу үшін 12 ай бойы ақшалай көмек көрсетіледі. Қалалық жерге қоныс аударғандарға 48 100 теңге төленсе, отбасы мүшелерінің саны 2-4 адам болса – 60 125 теңге, ал 5 немесе одан да көп болса – 72 150 теңге төлеу қарастырылған. Ауылдық жерге қоныс аударғандарға бір жыл бойы ай сайын 36 075 теңге беріліп отырады. Отбасы мүшелерінің саны екеуден төртеуге дейін болса 43 290 теңге, 5 не одан да көп болса – 50 505 теңге материалдық көмек көрсетіледі [2, б.3]. Ал бара сала баспана сатып алғысы келетіндер осы қаражаттың бір жылдық ақысын бірден алып, үй сатып ала алады. Басты талап – отбасындағы кем дегенде бір адам жұмыспен қамтылуы

керек. Бұл үшін жұмысты жергілікті билік, яғни елді мекендердегі жұмыспен қамту бөлімдеріне мамандығы бойынша жұмыс тауып беруін сұрап, өтініш жазу қажет.

Жергілікті атқарушы билік еңбек жасындағы бір азаматты жұмыспен қамтуға міндеттелген. Мамандығы жоқ отбасы мүшелеріне тегін орта кәсіби білім беріледі. Қоныс аударушылардың балалары болса, балабақшаға және мектепке кезексіз қабылданады. Сондай-ақ, мал және егін шаруашылығы бойынша өз кәсібін ашқысы келетін жандарға қалаған мөлшерде жер телімі Үкімет тарапынан тегін беріледі. Ал бизнес жоспар ұсынған азаматтарға 6 пайыздық төмен мөлшерлеменен несие беріліп, «Бизнес бастау» бойынша тегін курстардан өтуге жолдама алады.

Сонымен қатар, «Серпін» бағдарламасы бойынша солтүстік өңірлердің жоғары оқу орындарында грантпен оқу мүмкіндігі қарастырылған. Осы орайда, бұған дейін бағдарлама аясында 5 627 жас солтүстіктегі оқу орындарында білім алған. Яғни, «Серпін» бағдарламасымен оңтүстіктен солтүстікке көшкендерге 79 мың теңге беріледі. Биылдың өзінде бұл бағдарламаға республикалық бюджеттен және жергілікті бюджеттерден қомақты қаражат қарастырылған.

Оңтүстік өңірлерден солтүстік аймақтарға көшуге осылайша ынталандыратын бағдарламаның тиімділігімен қатар, бұл бағдарламаның жетілдіретін тұстары да жетерлік. Статистикалық деректерге сәйкес, жоспар бойынша осы жылдың соңына дейін солтүстік облыстарға қоныс аударғандар саны 59 мың адамға жетуі тиіс.

Бұл жоспардың орындалуы қиын нәрсе емес, өйткені оңтүстіктен солтүстік аймақтарға қоныс аударуға ниет білдірушілердің саны артып келеді.

Бірақ, мемлекеттік деңгейде қабылданған бұл бағдарламаның насихатталуы әлсіз. Сонымен қатар, қоныс аударғандардың көтерген мәселелері де ұлғайып келеді. Осы жақында ғана оңтүстіктен қоныс аударғандар өмірімен танысуға барған жастар қозғалысының мүшелері СҚО Аққайың ауданындағы берілген жаңа үйлердің сапасыз екеніне көз жеткізіп, ол туралы БАҚ беттерінде хабарлады. Артынша сол аудан әкіміне қатаң сөгіс беріліп, көшіп барғандардың үйлерін тез арада ретке келтіру тапсырылды [3].

Көші-қонға қатысты мұндай кемшіліктер ҚР Парламенті Сенатының депутаттарына да жетіп, олар Үкімет басшысы А.Маминге депутаттық сауал жолдады. «Әсіресе Қазақстанның Ресеймен шекаралас ауылдарында адам саны күрт кеміген. Тұрғындар санын толтыру проблемасы Қостанай, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстарында да бар. Тіпті Солтүстік Қазақстан облысында 20 жылда 300 жуық мектеп жабылып, бастауыш және орта мектепте оқитындар 8 мыңға азайған. Мектеп ғимараттары аукционға қойылып сатылуда. Соңғы 5 жылда елден 189 765 адам қоныс аударса, 70 933 этникалық қазақ көшіп келді. Айырмашылық 118 832 адамды құрайды. Қазақстаннан шетелге тұрақты тұруға кететіндердің 43,8%-ын 15 пен 34 жасқа дейінгі жастар құрайтындығы аландатады [4].

Халықтың көші-қон көрсеткіштері

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Қазақстан Республикасы	-108 307	22 668	15 516	-13	-21	-22	-29	-32 970
Ақмола	-11 874	-265	1	-1 050	-1 593	-2 231	-2 148	-2 801
Ақтөбе	-8 687	1 812	17	-606	-713	-1 071	-1 261	-1 899
Алматы	-6 151	5 682	2 219	1 833	2 210	3 753	542	767
Атырау	-168	2070	1 826	219	238	185	36	-68
Батыс Қазақстан	-7078	735	599	-731	-526	-786	-1 206	-1 606
Жамбыл	-4 959	4 052	57	-434	-626	-479	-449	-946
Қарағанды	-14 827	197	-1 228	-3 874	-5 483	-5 571	-5 255	-5 388
Қостанай	-18 890	-1 794	-1 051	-2 388	-3 692	-4 169	-4 820	-4 665
Қызылорда	-1629	1844	175	-45	-51	-27	-35	-38
Маңғыстау	1163	4679	6 760	2 791	1 381	1 087	1 114	1 965
Павлодар	-15 924	-1 529	-403	-2 966	-3 974	-3 888	-4 173	-5 298
Солтүстік Қазақстан	-6938	1 385	-973	-2 099	-2 533	-2 651	-3 210	-3 660
Түркістан*	12 286	7 586	6 201	593	501	754	336	-24
Шығыс Қазақстан	-10 153	-4 889	231	-3 511	-3 712	-4 306	-5 582	-6 515
Нұр-Сұлтан қаласы	-6406	-462	715	-25	-636	-926	-1 276	-1 068
Алматы қаласы	-8 072	1 565	370	-1 173	-1 936	-1 804	-2 096	-2 219
Шымкент қаласы	-	-	-	-	-	-	362	493

Ұлттық статистика бюросының деректері

Сыртқы көші қонның санын азайту үшін ішкі көші қон үдерісіндегі еңбек теңгерімін тұрақты және тиімді қалпын сақтау маңызды. Ел аумағының біртұтастығы үшін оңтүстіктен солтүстік аймақтарға бағытталған көші-қон үрдісін жалғастыру керек деп санаймыз» – делінген сенаторлар сауалында [5].

Ал сенатор А.Қапбарова жариялаған сауалда халықты оңтүстік өңірлерден солтүстікке қоныс аудару кезінде туындайтын мынадай негізгі мәселелерді шешу қажеттігі айтылған:

Бірінші тұрғын үй мәселесінің түпкілікті шешілмеуі. Солтүстік Қазақстан облысында тұрғын үй салу бойынша пилоттық жобаны іске асыруда оң нәтиже бар болғанымен, ол жеткіліксіз. Қоныс аударушылар үшін мемлекет беретін үйлердің көпшілігі қазіргі заманғы өмір сүру стандарттарына, санитарлық нормаларға сәйкес келмейді, кейбір үйлер, апатты жағдайда тұр. Берілген үйлердің бір бөлігі физикалық тұрғыдан тозған, бұл қалыпты, жайлы өмір сүруге мүмкіндік бермейді.

Екіншіден, тұрақты жұмыс орнының болмауы. Еңбекке қабілетті қоныс аударушылардың біраз бөлігі тұрақты жұмысқа орналаспаған. Қоныс аударушылар жақсы табыс табу мақсатында бір ауылдан екінші ауылға «көшіп» жүретін жағдайлар да сирек емес.

Үшіншіден Климатқа бейімделудегі қиындықтар. Солтүстік пен оңтүстіктің климаттық жағдайындағы күрт айырмашылықтар қоныс аударушылардың бейімделу процесін қиындатады, бұл қоныс аударушылар үшін субсидиялар мен жеңілдіктерді есептеу кезінде ескерілуі қажет. Нәтижесінде кейбір қоныс аударғандар кері қайтуды.

Төртіншіден, қоныс аударушылардың кәсіпкерлік қызметпен айналысуға қолдау көрсетудің кейбір тетіктерінің жеткіліксіздігі. «Бизнес-Бастау» бағдарламасының бағыты шағын бизнестің (олар үшін ауыл шаруашылығы саласында болғаны дұрыс) басталуымен емес, формальды түрде сертификат алумен аяқталады. Қоныс аударушыларда несие алу үшін кепіл мүлкінің болмауы. Мәселен, қоныс аударушылардың 2018 жылы 5,6%, 2019 жылы 4,1%, 2020 жылы 2,9 пайызына ғана кәсіпкерлік қызметпен айналысуына қолдау көрсетілген [6].

Осы проблемаларды көтерген сенаторлар бұл мәселелердің туындауына себеп болған факторлар мен оларды шешу жолдарын да атап көрсеткен.

Еңбекке қабілетті қоныс аударушының тұрақты жұмыс таппауына солтүстіктегі жұмыс нарығының зерттелмеуі себеп. Нақты айтсақ, көші-қон процестерінің жалпы ұлттық экономиканың дамуына, атап айтқанда аграрлық секторға әсері зерттелмеген күйінде қалып отыр. Себебі Оңтүстік өңір тұрғындардың көп бөлігі ауыл шаруашылығында (мал шаруашылығы, егіншілік, бау-бақша өсіру, көкөніс өсіру және т.б.), құрылыста, қызмет көрсету саласында жұмыс істеуге бағдарланғаны ескерілмеген. Ал, Солтүстік Қазақстан облысының аудандарында дәрігерлер, мұғалімдер, ветеринариялық дәрігерлер және басқа да техникалық мамандықтар сұранысқа ие.

Сонымен бірге жұмыс күші артық өңірлерден жұмыс күші тапшы өңірлерге ерікті түрде қоныс аудару бағдарламасын іске асыру нәтижелері туралы деректердің жеткіліксіздігі. Халықтың жұмыс күші артық өңірлерінен жұмыс күші тапшы өңірлеріне ерікті түрде көшуінің тиімділігіне қатысты терең және ауқымды зерттеулердің болмауы бұл процестің тиімділігін төмендетеді.

Депутаттар сауалына жауап қайтарған Үкімет басшысының айтуынша, оңтүстіктен солтүстік өңірлерге қоныс аударушыларға мемлекеттік қолдау шаралары туралы толық ақпаратты қамтитын ақпараттық ресурс құру жұмыстары басталған. Биыл құрылатын электронды ресурс электрондық еңбек биржасы (enbek.kz) базасында орналасады. Осы ақпараттық ресурс бұл мемлекеттік бағдарламаның насихатталуы әлсіз деген тезисті де жоққа шығаруға атсалыспақ. Бұл электронды ресурс бір жағынан «Бір терезе» қағидаты бойынша қоныс аударушылар туралы деректердің бірыңғай автоматтандырылған ақпарат жүйесін енгізу қажет» – деген депутаттар ұсынысына да сай келіп тұр.

Депутаттар өз сауалына қоса ұсынған тағы бір шешім – жұмыс күші тапшы өңірлерге Қазақстан азаматтарының ерікті түрде қоныс аударуы үшін қосымша ынталандыру шараларын енгізу еді. Бұған орай, Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес, көшуге ынталандыруды күшейту үшін биылдан бастап субсидияның мөлшерін 35 АЕК-тен 70 АЕК-ке дейін арттыру көзделіп отыр, яғни көшуге берілетін бұған дейінгі 102 095 теңгелік біржолғы төлем енді екі есеге өседі [7].

Қоныс аударушылар үшін тұрғын үй берудің нақты тетігін пысықтау қажеттігі солтүстікке көшетіндер саны көбейген сайын белгілі бола бастады. Сондықтан Солтүстік Қазақстан облысында пилоттық режимде арнайы ішкі қоныс аударушылар үшін тұрғын үй салу бойынша жоба іске қосылды, оның шеңберінде 428 тұрғын үй салынып, бүгінгі күні 428 отбасы немесе 1 969 адам қоныстанған. Яғни қоныс аударушылар арнайы бөлінген қаржыға үй сатып алып не үйді жалға алып жаңа жерде өмір сүруді бастағаннан гөрі, келушілер үшін жаңадан үй салу тиімділігі байқалды. Сол себепті биылдан бастап,

жалға берілетін қолжетімді тұрғын үйлер салудың осы тәжірибесі барлық қабылдау өңірлеріне таратылды.

Қорытынды. Биыл қабылдау өңірлеріне тағы екі облыс – Ақмола және Қарағанды өңірлері қосылды. Ал қоныс аударушылардың шығу өңірлері Алматы қаласымен толықты. Мұның бәрі ерікті қоныс аударуға қатысқысы келетін азаматтарды кеңінен қамту үшін жасалған жұмыстар.

Дегенмен қоныстандырудың арнайы Мемлекеттік немесе өңірлік бағдарламасын әзірлеу керек. Өйткені, қазіргі оңтүстік аймақтардан солтүстік өңірлерге халықты көшіру процесі «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамту бағдарламасының» бір бөлігі ғана. Бұл бағдарлама қоныстандыру барысында туындайтын мәселелердің барлығын қамтымайды, яғни көші-қон барысында орын алатын сұрақтарға қажетті шамада жауап бере алмайды.

Осы мақалада көтерілген тақырыбымызға орай айтылатын басты ой – солтүстік өңірді жұмыс күшімен қамтып, елдімекендерді тұрғындармен толтыру жұмыстары басталды. Бұл процестің тоқтаусыз жүруіне мемлекет те, оның тұрғындары – халық та мүдделі болуы керек. Осы көші-қонның қалай басталып, қалай жалғасатынын реттеп отыру үшін қабылданған «ҚР көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын және ҚР көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 29.09.2017 ж. № 602 қаулысының қалай орындалғанын биыл қорытындылаймыз [8]. Кез-келген істің нәтижесі тек зерттеу арқылы көрінеді. Бұл бағыт та бөлек зерттеуді қажет етіп тұр.

Елдімекендер жағдайын жақсартуға бағытталғандағы бір бастама Үкімет деңгейінде талқыланып келеді. «Ауыл – Ел бесігі» деп аталатын арнайы жобаның әзірленуі мен жүзеге асырылуы бірталай мәселенің оң шешілуіне ықпал етпек. Ұлттық экономика министрлігі 2021 жылы «Өңірлік саясатты, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын сараптамалық-талдамалық сүйемелдеу, өңірлер экономикасының өсу резервтерін анықтау, оның ішінде қалалық және ауылдық елдімекендерде халықтың тұру жайлылығының деңгейін бағалау және мониторингтеу бойынша ұсынымдар әзірлеу» тақырыбында зерттеу жүргізуді жоспарлап отыр [9]. Бұл зерттеудің құрамдас бөліктерінің бірі – елдімекендердің өңірлік стандарттар жүйесінің объектілерімен және қызметтерімен қамтамасыз етілуіне мониторинг жүргізу болып айқындалған. Яғни, мұндай зерттеу нәтижесі – елдімекендердегі өмір сүру стандартын қалыптастыруға сеп болады. Бұл стандарттарды мемлекеттік қолдау арқылы алдымен шекаралық аймақтарда орналасқан елдімекендерге (ауылдарға) қолдану қажет. Өйткені, шекаралық өңірлер Қазақстанның егемендігі мен аумақтық тұтастығының негізі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы // 2020. – URL: <https://stat.gov.kz/search>
2. Мәуленұлы А. Қаратаудан Қызылжарға ағылған көш // «Qazaq» газеті – №51, 3-бет, 22.12.2020.
3. Тұмар А. СҚО әкімі қатаң сөгіс алды // «Түркістан» газеті – №47, 26.11.2020.
4. Тлеуова Р. Көбі 15-34 жас аралығында. Сенатор шетелге көшіп жатқандар саны артқанын айтты // Tengrinews интернет порталы – 03.12.2020. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kob-15-34-jas-aralygynda-senator-shetelge-koshp-jatkandar-421969/
5. Бұхарқызы Х. Шекарадағы елдің шешілмеген мәселесі не? // Сенатор О.Булавкинаның депутаттық сауалы бойынша: «Шекараралас аумақтарды орнықты әлеуметтік-экономикалық дамыту белдеуін құру туралы» // «Айқын» газеті – №162 (3826), 31.10.2020.
6. Дәуітұлы А. Күнгейден теріскейге: көш көлікті ме? // Сенатор А.Қапбарованың депутаттық сауалы бойынша // «Айқын» газеті. – №190 (3854), 25.12.2020.
7. Депутаттық сауалдарға жауаптар // Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының ресми интернет-ресурсы. – 05.01.2021, №23//21-9/6925дз. – URL: <http://senate.parlam.kz/kk-KZ/dep-requests/details/2371> – (қаралған күні: 08.01.2021).
8. ҚР Үкіметінің 29.09.2017 ж. №602 қаулысы // ҚР көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын және ҚР көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы // [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000602> – (қаралған күні: 20.11.2020).
9. Нурғалиев Д. // Мамин А.: «Ауыл – Ел бесігі» арнайы жобасының әзірленуі мен жүзеге асырылуы // Приоритеты иммунизации и качества жизни // «Казахстанская правда» газеті – № 74 (29451), 21.04.2021.

References

1. Natsionalnoe byuro statistiki Agentstva RK po strategicheskomu planirovaniyu i reformam // 2020. – URL: <https://stat.gov.kz/search>
2. Maulenulyi A. Pereezd iz Karatau v Kyizylzhar // gazeta «Qazaq» - #51, str. 3, 22.12.2020.
3. Tumar A. Akim SKO poluchil strogiy vyigovor // gazeta "Turkestan" - #47, 26.11.2020.
4. Tleuova R. Uezzhayuschim - 15-34 goda. Senator soobschil, chto chislo pereezhayuschih za granitsu uvelichilos // internet-portal Tengrinews-03.12.2020. - URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kob-15-34-jas-aralygyinda-senator-shetelge-koshp-jatkandar-421969/
5. Buharkyzyi H. Kakie problemy ne resheny zhiteley prigranichya? // Po deputatskomu zaprosu senatora O. Bulavkinoy: «O sozdanii poyasa ustoychivogo sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya prigranichnyih territoriy» // gazeta «Aykyin» – #162 (3826), 31.10.2020.
6. Dautovich A. Ot yuga k severu: est problemy pereezda? // Po deputatskomu zaprosu senatora A. Kapbarovoy // gazeta «Aykyin». – #190 (3854), 25.12.2020.
7. Otveti na deputatskie zaprosyi // ofitsialnyiy internet-resurs Senata Parlamenta Respubliki Kazahstan. - 05.01.2021, #23//21-9/6925dz. - URL: <http://senate.parlam.kz/kk-KZ/dep-requests/details/2371> - (data obrascheniya: 08.01.2021).
8. Postanovlenie Pravitelstva RK ot 29.09.2017 g. #602 // Ob utverzhdenii Kontseptsii migratsionnoy politiki RK na 2017-2021 godyi i plana meropriyatii po realizatsii Kontseptsii migratsionnoy politiki RK na 2017-2021 godyi // [Elektron.resurs]. - 2020. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000602> - (data obrascheniya: 20.11.2020).
9. Nurgaliev D. // Mamin A.: razrabotka i realizatsiya spetsproekta «Auyil-El besIgI» // Prioritetyi immunizatsii i kachestva zhizni // gazeta «Kazahstanskaya pravda» – # 74 (29451), 21.04.2021.

МРНТИ 11.15.45

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.02>

Абсамтаров Г.Р.¹, Курмангали А.К.^{2*}

¹кандидат политических наук, доцент кафедры
КазУМОиМЯ

²доктор политических наук, доцент
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

СУЩНОСТЬ ИНСТИТУТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ИСТОРИИ АНТИЧНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Аннотация

На сегодняшний день в политической науке все более актуальным становится исследование органов, представляющих высшее государственное управление. В современном глобализирующемся мире проблема повышения уровня эффективности деятельности государственных органов становится все более востребованным. Целый ряд различных политических, экономических социальных, исторических, религиозных и других аспектов оказывают влияние на сложившиеся в мировой практике государственные институциональные системы властного управления. Динамика, отражающая развитие и формирование институтов государственной власти в истории политической мысли оказывает значительное влияние на ее статус в современном политическом пространстве. В данной статье предложено авторское исследование рассматриваемой проблемы. Актуальность темы статьи не вызывает сомнений. Проанализированы и рассмотрены основные аспекты темы. В статье исследуется актуальность и сущность явлений и категорий. В завершении делаются выводы. В статье предпринята попытка краткого изложения дискуссии, как основной части исследуемой проблемы.

Ключевые слова: государство, институты власти, политическая мысль, политическая система.

G. Absattarov¹, Kurmangali A.^{2*}

¹Candidate of political sciences
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

²Doctor of Political Sciences, associate professor
Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

THE ESSENCE OF STATE AUTHORITIES IN THE HISTORY OF ANCIENT POLITICAL THOUGHT

Abstract

Today, interest in the study of the complex and multifaceted concept of “institutions of state power” has gained particular importance. In the modern globalizing world, the problem of increasing the level of efficiency of government bodies is becoming increasingly relevant. This relevance is due to a complex of political, economic, socio-political, historical-ethnic and religious-cultural factors that determine the nature and essence of the relationship between countries and peoples. Dynamics reflecting the development and formation of institutions of state power in the history of political thought has a significant impact on its status in the modern political space. This article proposes an author's study of the problem under consideration. The relevance of the topic of the article is not in doubt. The main aspects of the topic are analyzed and reviewed. The article examines the relevance and essence of phenomena and categories. In conclusion, conclusions are drawn. The article attempts to summarize the discussion as the main part of the problem under study.

Key words: state, institutions of power, political thought, political system.

Ғ.Р. Әбсаттаров¹, А.К. Құрманғали^{2*}

¹саяси ғылымдарының кандидаты
¹Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
²саясаттану ғылымдарының докторы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ. Қазақстан

АНТИКАЛЫҚ САЯСИ ОЙ ТАРИХЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ МӘНІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда «мемлекеттік билік институттары» кешенді және жан-жақты тұжырымдамасын зерттеуге деген қызығушылық ерекше маңызға ие болды. Қазіргі жаһандану жағдайында мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру мәселесі өзекті болуда. Бұл өзектілік елдер мен халықтар арасындағы қатынастардың сипаты мен мәнін айқындайтын саяси, экономикалық, әлеуметтік-саяси, тарихи-этникалық және діни-мәдени факторлардың кешеніне байланысты. Саяси ойлар тарихындағы мемлекеттік билік институттарының дамуы мен қалыптасуының динамикасы оның қазіргі саяси кеңістіктегі жағдайына айтарлықтай әсер етеді. Бұл мақала автордың қарастырылып отырған мәселені зерттеуін ұсынады. Мақала тақырыбының өзектілігі күмән тудырмайды. Тақырыптың негізгі аспектілері талданып, қарастырылды. Мақалада құбылыстар мен категориялардың өзектілігі мен мәні баяндалды. Мақалада талқыланатын мәселенің негізгі бөлігі ретінде қорытынды жасалып, негізгі мәселелер нақтыланды.

Түйін сөздер: мемлекет, билік институттары, саяси ой, саяси жүйе.

Введение. В год 30-летия независимости Казахстана можно подводить некоторые итоги суверенного пути развития. Несомненно, в период политической трансформации, республика претерпела значительные изменения во всех сферах жизнедеятельности государства и общества. Особенно важную роль в процессе суверенизации республики сыграли созданные институты власти. Как известно, переходный период осуществлялся в республике политической волей Первого Президента, и сформированной под его руководством институциональной системы государственной власти. В связи с этим, вопросы

теоретического и методологического характера, касаемые раскрытия сущности процесса властной институционализации и ее влияния на процесс становления новых политических систем сохраняет свою актуальность и сегодня. Надо заметить, что представленная тема научной статьи вызывает интерес самого широкого круга исследователей как зарубежных так и отечественных, и сегодня. Сущность успешных институтов власти заложена в фундаментальных политических учениях.

Методология. В основе методологии данной статьи применены общенаучные методы дедукции и индукции, анализа и синтеза. Кроме того, в целях раскрытия сущности темы использованы логический и сравнительный подходы.

Основная часть. Политические институты, органы управления с момента своего зарождения организовывали процессы взаимодействия между властвующей элитой и гражданами в конкретных политических системах, но их роль отнюдь не сводилась только лишь к одностороннему управлению. Эти политические структуры возникли вместе с объединением граждан или «*communication politica*» – политическим сообществом, как это верно определил еще в 1256 г. Вильгельм Мербекский [1, с.29]. Можно предположить, что эти коммуникации, этот обмен информационно-действенными актами между властными институтами и гражданами государства потребовали появления и явились основой для возникновения политических партий, формирования политической культуры, политического поведения, процессов политической социализации. Кроме того, и сами властные институты, их функции, способы деятельности, организации, контроля, учреждения также были подвержены влиянию этих факторов. Можно утверждать, что формирование институтов государственной власти, их генезис происходит в контексте личностного, гражданского и общественно-государственного развития. Институты, выполняющие властные полномочия, не возникают сами по себе, их сущность во многом порождена конкретным обществом, его ценностями, традициями, культурой и т. д.

Казахстан, как впрочем и многие участники мирового политического пространства, пытается сформировать эффективную систему властных институтов, вобравшую в себя опыт самых успешных практик. Сегодня трудно быть только западным или восточным обществом, нести только определенные традиции. Такие мировые процессы, как глобализация, взаимопроникновение культур, демократизация, позволяют государствам создавать властные институты, основанные на смешении многочисленных теорий и практик. И такой выбор действительно оказывается рациональным в существующих объективных условиях.

Современные исследования институтов государственной власти отталкиваются от классических теорий, существующих в данной области политической науки. Многие современные политологи в первую очередь используют уже зарекомендованные научные принципы, разработанные классиками политической мысли. Теории, предложенные достаточно давно, остаются востребованными и сегодня. Поэтому, исследуя властные институты, необходимо опираться на серьезный теоретический базис, существующий в современной политической науке. В связи с этим требуется исследовать имеющиеся политические учения, на основе которых были созданы современные институты государственного управления и в целом политические системы.

В данной статье предполагается провести углубленный анализ существующих концепций институтов, осуществляющих государственную власть. Он будет основан на изучении идей круга мыслителей, представляющих различные культурные сообщества как в цивилизационном, так и временном отношениях. Это позволит наиболее полно осветить проблему институтов власти в истории политической мысли в контексте темы исследования.

Исследуя теоретические основы проблемы институционализации государственной власти, необходимо начать с античности, что обусловлено следующими причинами. Во-первых, современная политическая наука в основе своей была заложена именно в древней цивилизации. Во-вторых, несмотря на, казалось бы, достаточно огромный разъединяющий временной пласт между современностью и прошлым, можно обнаружить невероятную практическую ценность для обустройства современных политических систем в трудах классиков политической мысли. Поэтому в первую очередь наше внимание будет обращено к теоретическому наследию таких корифеев политической науки, как Аристотель, Платон и др.

Дискуссия. Древняя Греция известна полисной политической организацией. В этих городах-государствах действовали институты, учрежденные для организации верховной власти. Как очень метко отмечает в своих трудах Аристотель: «Человек по природе своей есть существо политическое» [2, с.37]. Таким образом, человеческое общество требует установления определенных институтов, организующих государственную власть. Данная власть распространяется на сферу общественно значимых интересов,

регулируя именно те проблемы, которые носят государственный характер. Сообразно тому, как в семейном управлении выделялась главная фигура, принимающая решения в масштабах частной жизни, города Эллады создавали органы высшего властного управления.

Платон немаловажное значение в проблеме властной организации общества отводит роли политического лидера. Он обосновывал существование различных типов государственного правителя-политика как неотъемлемого представителя властной системы. Всего он выделял три типа политика-управленца: политик-ткач, политик-врач, политик-кормчий [3, с. 48].

Первый тип политика способствует налаживанию взаимосвязей между всеми членами политического сообщества, он умеет найти консенсус, объединяет лучшие идеи оппонентов, избегая несправедливого, он сотворяет ткань: «Ткань эта обвивает всех остальных людей в государствах – свободных и рабов, держит их в своих узах и правит и распоряжается государством, никогда не упуская из вида ничего, что может сделать его, насколько это подобает, счастливым» [5, с.70]. Путем искусного владения этой «тканью» властвующий управленец организует наиболее благоприятную систему управления, которая даже обеспечивает достижение счастья. Второй тип правителя отражен в его наименовании. Врач не просто подчинен существующей системе законов, принятых в управлении, он больше полагается на творческий подход, ориентируясь на исцеление конкретного заболевания. Лидер, уподобленный управляющему кораблем, не просто знает курс и пункт назначения, но и в случае штормовой опасности способен привести судно в тихую гавань, что основано на незаурядных качествах кормчего – это третий тип управленца.

Платон утверждал, что «когда властителями станут подлинны философы, будет их несколько или хотя бы один, нынешними почестями они пренебрегут, считая их низменными и ничего не стоящими, и будут высоко ценить порядочность и ту честь, что с нею связана, но самым великим и необходимым будут считать справедливость; служа ей и умножая ее, устроят они свое государство» [3, с.326-328]. Таким образом, лучший государственный управленец, по Платону, – это нравственный философ (или их коллегия), соблюдающий справедливость во всем.

В современной политической действительности существуют различные типы политических лидеров, и многие из них подходят под описание Платона. Но типология управленцев Платона в большей мере основана на личностных характеристиках, что, конечно, важно и сегодня. Однако в современных демократиях большее предпочтение отдается созданию системы эффективных и легитимных институтов управления, нежели полаганию на качества отдельных личностей.

Рассуждая о концепции Платона, мы непременно должны учитывать, что он совмещал этику и политику и считал, что мораль и нравственность неразрывно связаны с политической деятельностью, которая вызывает их деградацию, что ведет к вырождению государства. Отгалкиваясь от данной идеи, он считал идеальным государством то, образ которого существует в неземном идеальном мире идей.

Платон подверг современные ему государства тщательному анализу, поделив их на правильные (справедливые) и неправильные. К правильным он причислял монархию и аристократию. К неправильным – тимократию, олигархию, демократию и тиранию: «...большинство одобряет критско-лакедемонское устройство. На втором месте, менее одобряемая, стоит олигархия: это государственное устройство, преисполненное множества зол. Из нее возникает отличная от нее демократия. Прославленная тирания отлична от всех – это четвертое и крайнее заболевание государства» [3, с.326-328].

Согласно учению философа частная собственность есть результат падения правильных форм правления. На смену предпочитаемых аристократии и монархии приходит общество, раздираемое классовыми противоречиями. Власть философов сменяется военными конфликтами, обретающих перманентный характер. Так в обществе устанавливается следующая неправильная форма правления, представленная властью военных. В свою очередь, как по цепочке, тимократия порождает олигархию, которая позволяет одной узкой группе лиц – олигархам скапливать огромные богатства в своих руках. Они и становятся правителями. Имущественный ценз порождает у бедных ненависть к алчным и никчемным богачам, и они осуществляют переворот и устанавливают демократию. Нелюбимая Платоном власть народа, не имеющая эффективной системы организации управления, трансформируется в тиранию. Между прочим, демократия в платоновском представлении представлена в том числе как всеобщая «уравниловка» неравных по своей природе существ. Тирании, как самой наихудшей системе правления, присущи диктат, полное попрание закона и грубое насилие.

В одном из своих epochальных произведений «Законы» Платон следующим образом описывает институциональное устройство полиса. «Во главе государства стоят 37 правителей, избираемых путем многоступенчатых выборов. Возраст правителей колеблется от 50 до 70 лет. Стоять у власти можно не

более 20 лет. Полномочия правителей обширны, но они, прежде всего, «стражи законов». Значительной властью обладает выборный Совет из 360 членов (по 90 человек от каждого сословия). Упоминается наличие народного собрания, причем к посещению его обязываются лишь граждане первого и второго классов. Для граждан третьего и четвертого классов посещение народного собрания не обязательно. Платон предлагает создать «ночное собрание» из 10 самых мудрых и престарелых стражей, которым вручается судьба государства» [4, с.56-57]. Данная характеристика устройства верховной власти соответствует философским взглядам мыслителя в целом на государственное устройство. Мы видим приоритет определенных сословий, верховенство правителя, который, тем не менее, ограничен выборами и сроком правления, и воплощение справедливости через признание верховенства мудрецов. Идеи выборности, соблюдения законов, умеренность в богатстве и бедности, ограничение срока правления – это наиболее ценные положения учения Платона в контексте исследуемой темы.

Теперь обратимся к другому, не менее известному, представителю античности, создавшему собственное уникальное философско-политическое учение. Речь идет об ученике и одновременно критике Платона Аристотеле Стагиритском. В своем труде «Политика» Аристотель отмечает, что: «Государственное устройство означает то же, что и порядок государственного управления, последнее же олицетворяется верховной властью в государстве, и верховная власть находится в руках либо одного, либо немногих, либо большинства. И когда один ли человек, или немногие, или большинство правят, руководствуясь общественной пользой, естественно, такие виды государственного устройства являются правильными, а те, при которых имеются выгоды либо одного лица, либо немногих, либо большинства, являются отклонениями» [4, с.457]. Таким образом, на первый план выдвигается не столько количество правителей, сколько цель их правления. Если цель правления состоит в достижении общественной пользы, то это государство и его властные органы справедливы и наоборот. На основании этого положения Аристотель выделяет собственные лучшие системы правления. «Монархическое правление, имеющее в виду общую пользу, мы обыкновенно называем царской властью; власть немногих, но более чем одного, – аристократией; а когда ради общей пользы правит большинство, тогда мы употребляем обозначение полития» [4, с.459]. Правильным государствам он противопоставляет соответственно каждой следующие неправильные: монархии – тиранию, аристократии – олигархию, политии – демократию.

Важно отметить, что идея претворения последней политической системы, актуальна и сегодня. Государства, взявшие курс на демократию, проводят целый комплекс широкомасштабных реформ по внедрению новых форм жизнедеятельности. Это преобразования в социальной, правовой, культурной, экономической и прочих сферах. Так вот именно в экономике, достижение высокого показателя наличия в обществе представителей так называемого среднего класса является одним из важнейших факторов, необходимых для создания современной демократической политической системы. Казахстан, также осуществляет данную реформу. Аристотель представляет сущность политики следующим образом: «В каждом государстве есть три части: очень состоятельные, крайне неимущие и третьи, стоящие посередине между теми и другими. Так как, по общепринятому мнению, умеренность и середина – наилучшее, то, очевидно, и средний достаток из всех благ всего лучше. При наличии его легче всего повиноваться доводам разума... Государство более всего стремится к тому, чтобы все в нем были равны и одинаковы, а это свойственно преимущественно людям средним... Государство, состоящее из средних людей, будет иметь и наилучший государственный строй. Эти граждане по преимуществу и остаются в государствах целыми и невредимыми. Они не стремятся к чужому добру, как бедняки, а прочие не посягают на то, что этим принадлежит» [4, с. 503-508]. Как полагает Аристотель наличие определенного имущества и является основным признаком, присущим среднему классу. Данный страт будет прочной основой для формирования устойчивой демократической политической системы, базирующейся на принципах свободного рынка. Как известно, данный принцип стал одним из основополагающим в политике Елбасы, когда экономические преобразования предшествовали успеху политическим реформ.

Исследованием проблем устройства государства и его властных органов известен последователь греческой школы римлянин Цицерон. Этот мыслитель также пытался охарактеризовать различные виды государств и при этом сформулировать его наиболее лучший тип. Цицерон пишет следующее: «какой из трех видов государственного устройства одобряю я; ведь ни одного из них самого по себе, взятого в отдельности, я не одобряю, и предпочитаю каждому из них то, что как бы сплавлено из них всех, взятых вместе. Но если бы понадобилось, то я бы одобрил царскую власть... имя царя напоминает мне как бы имя отца, заботящегося о согражданах как о своих детях... Но вот встают оптиматы, чтобы заявить, что они делают это же самое лучше, и сказать, что мудрости будет во многих больше, чем в одном... А народ, оглушая вас, кричит, что он не согласен повиноваться ни одному, ни немногим, что даже для зверей нет

ничего сладостнее свободы... Так благоволением своим нас привлекают к себе цари, мудростью – оптиматы, свободой – народы, так что при сравнении трудно выбрать, чего можно желать больше всего» [5, с.21-23]. Таким образом, концепция наилучшего государства Цицерона, так же как и у Аристотеля, означала смешанную его форму.

Особенная роль в учении римлянина отводится правителю. Цицерон представлял его как философа, с наилучшими умственными характеристиками, но вместе он должен «владеть основами права, без знания которых никто не может быть справедлив» [4, с.83]. Несмотря на то что Цицерон известен как теоретик правового государства, тем не менее он считает, что «в том крайнем случае, когда под вопрос поставлено само благополучие государства как общего дела народа, с согласия последнего истинный государственный деятель должен как диктатор установить в государстве порядок» [4, с.83]. Исходя из этого становится понятным, что внутриполитическая стабильность государства представляется высшей ценностью, и для ее сохранения возможно применять и отнюдь не правовые механизмы управления.

Надо отметить, что классики политической мысли не ограничивались только лишь исследованием существующих типов государственного политического управления, но также формировали в своих учениях идеи создания наиболее лучших, идеальных государств и властных институтов. Это можно наблюдать в трудах Аристотеля, Платона и др. Таким образом, в истории политических учений прослеживается поиск наиболее эффективных институтов государственного управления.

Заключение. В завершении хотелось бы отметить, что несмотря на успех казахстанского пути, было бы поспешным утверждать, что процесс реформирования завершен. Напротив, он продолжается. Демократические преобразования по-прежнему являются необходимыми для республики. Сформированная система властного управления, претворенная в созданных политических институтах в первую очередь, продолжает свое развитие, адаптацию, совершенствование. Глобальные вызовы таковы, что для дальнейшего успешного функционирования, требуется проведение следующих эффективных реформ. Дальнейшие меры по продолжению реформ и укреплению созданной политической основы суверенитета, в свою очередь, должны опираться на фундаментальные теоретические исследования, в том числе, проблемы формирования и раскрытия сущности и эффективности деятельности основных институтов власти.

Список использованной литературы:

1. Жиро Т. Политология. – Харьков, 2006. – 132 с.
2. Аристотель. Политика// Соч.: в 4-х т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
3. Платон// Собр. соч. в 4-х т./ общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Хидо. – М.: Мысль, 1994. – Т. 4. – 830 с.
4. История политических и правовых учений: учебник для вузов /под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 1996. – 736 с.
5. Цицерон Марк Туллий. Диалоги. О государстве – о законах/отв. ред. С.Л. Утченко. – М.: Ладомир-Наука, 1994. – 223 с.
6. Аристотель. Политика. /Переводчик: Жебелев С. А. – М.: Эксмо-Пресс, 2018. – 384с.
7. Платон. Госдарство. /Переводчик: Егунов С.Н. – М.: Эксмо-Пресс, 2020. – 448с.
8. Цицерон М.Т. О государстве. О законах. / под.редакции Дамте Д.С. – М.: Академический проект, 2016 г. – 256с.

References

1. Zhiro T. Politologiya. – Har'kov, 2006. – 132 s.
2. Aristotel'. Politika// Soch.: v 4-h t.– M.: Mysl', 1983. – T. 4. – 830 s.
3. Platon// Sobr. soch. v 4-h t./ obshch. red. A.F. Loseva, V.F. Asmusa, A.A. Taho-Hido. – M.: Mysl', 1994. – T. 4. – 830 s.
4. Istoriya politicheskikh i pravovykh uchenij: uchebnik dlya vuzov /pod red. V.S. Nersesyanca. – M., 1996. – 736 s.
5. Ciceron Mark Tullij. Dialogi. O gosudarstve – o zakonah/otv. red. S.L. Utchenko. – M.: Ladamir-Nauka, 1994. – 223 s.
6. Aristotel. Politika. /Perevodchik: Zhebelev S. A. – M.: Eksmo-Press, 2018. – 384с.
7. Platon. Gosdarstvo. /Perevodchik: Egunov S.N. – M.: Eksmo-Press, 2020. – 448с.
8. Ciceron M.T. O gosudarstve. O zakonah. / pod.redakcii Damte D.S. – M.: Akademicheskij proekt, 2016 g. – 256s.

Дюсембекова М.К.^{1}, Нечаева Е.Л.², Батырбаев К.М.³*

¹ кандидат полит.н., асс.профессор

² кандидат полит.н., профессор

³ магистрант 2 курса Кафедры политологии

^{1,2,3} Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКО-КИТАЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РАМКАХ ИНИЦИАТИВЫ «ПОЯСА И ПУТИ» (ИПП)

Аннотация

7 сентября 2013 года в Назарбаев университете (г.Астана, Казахстан) Председатель КНР Си Цзиньпин объявил о создании инициативы «Экономического пояса Шелкового пути», которая в марте 2015 года вместе с проектом «Морской Шелковый путь XXI века» была объединена в единую инициативу «Один пояс и Один путь» (позже стала Инициативой «Пояса и Пути» или ИПП) и со временем трансформировалась в масштабный глобальный проект. Эта инициатива изначально запущена на фоне слабого восстановления мировой экономики, однако в связи тяжёлым положением экономик стран мира пострадавших от последствий пандемии Covid-19, ИПП усиливает свою актуальность. В первом квартале 2020 года торговля между Казахстаном и Китаем в связи с закрытием границ значительно снизилась и прогнозировались самые пессимистические сценарии, однако данные за 8 месяцев этого года превысили аналогичные показатели 2019 года, что вселяет оптимизм и дает надежду на скорейшее восстановление казахстанской экономики благодаря развитию проектов в рамках ИПП. При этом, пандемия оказывает влияние на смену приоритетных сфер сотрудничества между двумя странами в пользу цифровых технологий и здравоохранения.

Данная статья подготовлена в рамках выполнения проекта ИРН АР08956330 «Центральная Азия и инициатива «Пояс и путь» после пандемии: возможности и риски» грантового финансирования МОН РК.

Ключевые слова: Инициатива Пояса и пути, Казахстан, Китай, пандемия, сотрудничество, перспективы.

М.К. Дюсембекова^{1}, Е.Л. Нечаева², К.М. Батырбаев³*

¹ саяси ғылымдардың кандидаты, қауым.профессор

² саяси ғылымдардың кандидаты, профессор

³ Саясаттану кафедрасының 2 курс магистранты

^{1,2,3} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нур-Сұлтан қ. Қазақстан Республикасы

БЕЛДЕУ МЕН ЖОЛ БАСТАМАСЫ (БЖБ) ШЕҢБЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БОЛАШАҒЫНА ТИГЕН ПЕНДЕМИЯНЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа

2013 жылдың 7 қыркүйегінде Назарбаев Университетінде (Астана, Қазақстан) Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпин «Жібек жолының экономикалық белдеуі» бастамасын құру туралы хабарлап, оны 2015 жылдың наурызында «XXI ғасырдағы теңіз Жібек жолы» жобасымен біртұтас «Бір белдеу және бір жол» (кейінірек «Белдеу және жол» бастамасы немесе БЖБ болып аталды) бастамаға біріктіріп ауқымды дүниежүзілік жобаға айналды. Бұл бастама бастапқыда әлсіз экономикалық жағдайды қалпына келтіру аясында басталып, бірақ қазіргі таңда да Ковид-19 пандемиясының нәтижесінен зардап шеккен әлем елдерінің экономикаларының қиын жағдайына байланысты БЖБ өзектілігін арттыруда. 2020 жылдың бірінші тоқсанында шекаралардың жабылуына байланысты Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда қатынастары айтарлықтай төмендеді және ең пессимистік сценарийлер болжалды, дегенмен, осы жылдың 8 айындағы мәліметтер 2019 жылдың ұқсас көрсеткіш-

терінен асып түсті, бұл оптимизмге рухтандырады және БЖБ шеңберінде жобаларды дамытудың арқасында Қазақстан экономикасының ерте қалпына келуіне үміт береді. Сонымен қатар, пандемия екі ел арасындағы ынтымақтастықтың басым бағыттарының цифрлық технологиялар мен денсаулық сақтау салаларына өзгеруіне әсер етеді.

Бұл мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыруының IRN AP08956330 «Орталық Азия және пандемиядан кейінгі белдеу және жол бастамасы: мүмкіндіктер мен тәуекелдер» жобасы аясында дайындалған.

Түйін сөздер: Белдеу және жол бастамасы, Қазақстан, Қытай, пандемия, ынтымақтастық, болашақ.

M. Dyussebekova^{1}, Y. Nechayeva², K. Batyrbaev³*

¹ *candidate of political Sciences, associate professor*

² *candidate of political Sciences, professor*

³ *2nd year undergraduate student of Department for Political Science*

^{1,2,3} *L. N. Gumilyov Eurasian National University*

Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

INFLUENCE OF PANDEMY ON THE PROSPECTS OF KAZAKHSTAN-CHINESE RELATIONS DEVELOPMENT IN THE FRAMEWORK OF BELT AND ROAD INITIATIVE (BRI)

Abstract

On September 7, 2013, at Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan), the President of the People's Republic of China Xi Jinping announced the creation of the «Silk Road Economic Belt» initiative, which in March 2015, along with the «21st Century Maritime Silk Road» project, was united into a single «One Belt and One Road» initiative (later became the «Belt and Road» Initiative or BRI) and over time transformed into a large-scale global project. This initiative was initially launched towards a weak global economic recovery, but due to the difficult situation of the economies of the countries of the world affected by the consequences of the Covid-19 pandemic, BRI is increasing its relevance. In the first quarter of 2020, trade between Kazakhstan and China due to the closure of borders significantly decreased and the most pessimistic scenarios were predicted, however, the data for 8 months of this year exceeded the same indicators of 2019, which inspires optimism and gives hope for an early recovery of the Kazakh economy due to the development of projects within the BRI. At the same time, the pandemic has an impact on the change of priority areas of cooperation between the two countries in favor of digital technologies and healthcare.

This article was prepared within the framework of the project IRN AP08956330 "Central Asia and the Belt and Road Initiative after the pandemic: opportunities and risks" of grant financing of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Belt and Road Initiative, Kazakhstan, China, pandemic, cooperation, prospects.

Введение. Страны Центральной Азии, включая Казахстан, продолжают ощущать негативные последствия пандемии на показателях экономического развития. Концентрация России на решении внутренних проблем и США, озвучивших программу сотрудничества со странами ЦАР строго через призму Афганистана и Китая, не в полной степени могут удовлетворить потребности стран Центрально-азиатского региона. Кроме того, несмотря на пандемию в 3 квартале 2020 года ВВП Китая увеличился на 4,9%, что является единственным примером положительного роста среди стратегических партнеров Казахстана. Все эти факторы сигнализируют о том, что единственным оптимальным вариантом для привлечения финансовых средств в казахстанскую экономику по-прежнему остается стратегия на углубление сотрудничества Казахстана с Китаем в рамках ИПП.

Методология. В ходе написания данной статьи использованы статистический метод и сравнительный анализ.

Основная часть. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ. Экономика стран Центральной Азии в период пандемии ощутимо пострадала от резкого снижения цен на сырье, уменьшения объемов денежных переводов от трудовых мигрантов и всемирного экономического спада.

Так, снижение спроса на основные виды сырья привело к пересмотру государственного бюджета Казахстана на 2020 год, в связи с тем, что он основывался на средней цене на нефть марки «Брент» в диапазоне 50–55 долларов за баррель, однако в мае 2020 года цена упала до 25 долларов [1]. К тому же, в

связи с пандемией, в первом квартале 2020 года объемы китайского импорта из стран ЦАР значительно уменьшились и китайская нефтяная компания «PetroChina», объявив о возникновении форс-мажорной ситуации, отказалась от запланированных поставок газа из Казахстана, Туркменистана и Узбекистана.

Следует отметить, что результаты полугодия 2020 года указывали на значительный спад экономической кооперации между двумя странами в связи с закрытием границ из-за пандемии, а прогнозы аналитиков имели негативную тенденцию. Тем не менее, быстрое восстановление экономики Китая придало импульс развитию двухстороннего сотрудничества.

Согласно статистическим данным Министерства коммерции Китая, за 8 месяцев 2020 года инвестиции Китая в экономику стран-участниц инициативы «Пояса и пути» достигли 11,8 млрд. долларов, увеличившись тем самым на 31,5 % в годовом исчислении. На ИПП пришлось 17,2% от общего объема инвестиций Китая, а основными направлениями стали страны Юго-Восточной Азии, Казахстан и Объединенные Арабские Эмираты [2]. Также в 2020 году Китай подписал более 3 тыс. новых международных строительных контрактов с 61 страной-участницей ИПП, стоимостью 76,4 млрд. долларов США.

Кроме того, за 8 месяцев 2020 года товарооборот между Казахстаном и Китаем достиг 13,2 млрд. долларов, увеличившись на 1% по сравнению с предыдущим годом. При этом экспорт из Казахстана составил 6,8 млрд. долл., увеличившись на 14,8%, а импорт из Китая – 6,4 млрд. долл., сократившись на 10,6%. Кроме того, объем прямых иностранных инвестиций в Казахстан из Китая за 8 месяцев 2020 года вырос на 80% по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года и составил 360 млн. долларов. Особенно ощутимо вырос объем грузоперевозок через Казахстан по маршрутам из Китая в Европу и обратно. Так, за 9 месяцев 2020 года показатель 2019 года уже превзойден на 30%. Это является демонстрацией жизнеспособности ИПП в кризисной ситуации [3].

В данной ситуации Китай остается ключевым источником помощи для Казахстана. При этом, китайские государственные СМИ регулярно заявляют об использовании ИПП как средства ускорения восстановления мировой экономики, в том числе Казахстана.

ИПП воспринимается Китаем как механизм продвижения своих интересов и распространения своей сферы влияния, а пандемия создает для этого еще большие возможности. Сотрудничество с КНР создает условия для Казахстана по преодолению последствий кризиса в наиболее мягкой форме и возможности для восстановления экономики.

МЕДИЦИНСКАЯ ПОМОЩЬ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

В период острой фазы распространения Covid-19, в том числе для улучшения своего имиджа в регионе, Китай активизировал оказание гуманитарной помощи странам Центральной Азии. Так, Казахстан, Кыргызстан и Узбекистан вошли в число стран, получивших помощь в борьбе с пандемией от богатейшего жителя Китая Джека Ма, руководителя «Alibaba Group» [4].

Кроме того, с момента возникновения вспышки заболевания Китай предоставил странам региона средства защиты, поддержку в развитии инфраструктуры здравоохранения, льготные кредиты и другие виды финансовой поддержки. Эта поддержка оказывается в контексте инвестиций Китая в Центральноазиатский регион прежде всего в рамках инициативы «Один пояс – один путь».

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЕКТОВ ИПП

В июне 2020 года Министерством иностранных дел КНР проведено исследование, согласно которому 20 % проектов ИПП были «серьезно затронуты» пандемией, еще 40 % «пострадали отчасти», остальные 40% реализуются согласно графика. При этом в китайском внешнеполитическом ведомстве подчеркнули, что официальный Пекин заинтересован в долгосрочных трансграничных проектах и в скорейшем времени намерен их продвигать дальше. К тому же ни один из крупных контрактов ИПП не был расторгнут из-за пандемии [5].

КОНФЕРЕНЦИЯ В ФОРМАТЕ ЦА+КНР

16 июля 2020 года в формате видеоконференции состоялась первая встреча министров иностранных дел пяти стран Центральной Азии и Китая. Темой мероприятия стало сотрудничество в борьбе с пандемией и развитию экономик стран региона. Данный формат является новым, так как традиционно Китай развивает отношения со странами региона в виде двусторонних контактов или в рамках Шанхайской организации сотрудничества.

В частности, китайской стороной было предложено четыре направления сотрудничества:

1) Преодоление последствий COVID-19 путем создания китайско-центральноазиатского сообщества здравоохранения и механизма уведомления об основных инфекционных заболеваниях для обмена опытом и знаниями в области профилактики и ответных мер.

2) Активизация восстановления экономик и взаимовыгодное сотрудничество через облегчение упорядоченного возобновления работы и производства, а также создание «ускоренного режима» для обмена кадрами и «зеленую полосу» для грузовых перевозок, чтобы обеспечить безопасное и стабильное функционирование региональных производственных и производственных цепочек.

3) Поддержание региональной безопасности путем скорейшего создания механизма сотрудничества для защиты безопасности крупных проектов ИПП для обеспечения безопасности и стабильного продвижения трансграничных инфраструктурных проектов, в том числе в Афганистане.

4) Укрепление координации и противостояние односторонним действиям и запугиванию (примечание: со стороны США) [6].

ВОЗМОЖНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЯХ

Китай вступает в период восстановления экономики, на что потребуются имеющиеся свободные ресурсы. В этой связи не исключается вариант снижения объемов инвестирования за рубежом. Предполагается, что средства будут направлены на решение внутренних проблем, связанных с безработицей и инфляцией. Тем не менее китайское правительство продолжит идею о необходимости сохранения объемов инвестиций в страны вдоль ИПП.

Китай в рамках ИПП проводит смену приоритетов в пользу привлечения инвестиций в не добывающие сектора, в т.ч. обрабатывающую промышленность Казахстана, где в основном представлен малый и средний бизнес, испытывающий стагнацию (около четверти предприятий были вынуждены закрыться из-за пандемии). В данном контексте КНР мог бы организовать перевод производств в РК, не требующих высокой квалификации, что отчасти нашло применение в 55 проектах, широко освещенных в СМИ. В целом указанные проекты в силу бюрократизации и непрозрачности процессов отбора имеют низкий потенциал к реализации. Однако такой вариант чреват ростом синофобских настроений из-за слухов о переносе вредных производств и массового притока китайской рабочей силы. При этом не исключается, что рост антикитайских настроений также может использовать как инструмент борьбы внутренних элит [7].

Кроме того, к перспективным направлениям сотрудничества между Казахстаном и Китаем после пандемии эксперты относят проекты в сфере высоких технологий и здравоохранения. Так, КНР уже активно продвигает свои цифровые проекты, такие как электронная медицина, коммерция, платежи и образование. При этом, у компаний Китая, занятых в указанных областях, вполне хватит потенциала для удовлетворения соответствующих запросов из Казахстана.

Также, в Казахстане, как и других странах для смягчения последствий пандемии был прекращен учебный процесс в традиционном виде, а обучение переведено на дистанционный формат. При этом, практика показала, что Казахстану не хватает мощностей для удовлетворения потребностей всего населения (более 2,5 млн. учащихся) по переходу на цифровое образование, связанного с проблемами с доступом к технологиям и ограничения зон распространения интернета. К тому же согласно данным статистики, только 60% учащихся имеют доступ к компьютеру в домашних условиях [8].

В этой связи цифровизация государственных услуг имеет высокий потенциал развития в Казахстане в период важности социального дистанцирования. Кроме того, цифровые услуги позволяют снизить риск физического воздействия, снижая коррупционную составляющую и повышая уровень доверия к государству в целом.

Развитие цифрового сектора в перспективе должно стать приоритетным для всех государств. Казахстан в этом направлении делает важные шаги, портал госуслуг egov.kz, предоставляющий более 230 видов услуг, специалистами ООН регулярно отмечается на высоком уровне и относится к мировым лидерам в своем сегменте.

К тому же в Китае полным ходом ведется структурное реформирование экономики с акцентированием внимания на развитии очень актуальных наукоемких отраслей (искусственный интеллект, биотехнологии, медицинские технологии и др.) [9]. При этом, китайские власти обладают мощностями и опытом для производства телекоммуникационного оборудования (5G технологии и другое), что заложило основу проекта «Цифровой Шелковый путь».

Заключение. Анализ тематики влияния пандемии на перспективы развития казахстанско-китайских отношений в рамках ИПП показывает, что, несмотря на ограничения, вызванные эпидемиологической ситуацией и приведшие к снижению экономических показателей во всем мире, Китай демонстрирует рост соответствующих индикаторов, что в купе с его долгосрочными планами по расширению ареала функционирования ИПП вселяет уверенность в перспективу дальнейшего углубления сотрудничества между КНР и РК по всем направлениям (экономика, медицина, наука и др.) и в различных форматах

(Центральная Азия+Китай), включая новые перспективные направления (несырьевой сектор, высокие технологии и здравоохранение).

References:

1. *Giant Kazakhstan oilfield threatened by surge in coronavirus cases* // URL: <https://www.ft.com/content/05a08907-0aa8-469f-8cf6-f601f6f2cfed>
2. *Investment Cooperation between China and BRI participating Countries, January-August, 2020.* // URL: <http://english.mofcom.gov.cn/article/statistic/foreigntradecooperation/202010/20201003010996.shtml>
3. *Oficialnaya stranica posla KNR v RK Chzhan Syao v socialnoj seti «Facebook»* [Официальная страница посла КНР в РК Чжан Сяо в социальной сети «Facebook»] // URL: <https://www.facebook.com/ChinaAmbassadorKazakh/posts/227815415342337> (in Russian)
4. *Fond Dzheka Ma pomozhet Kazahstanu i Uzbekistanu* [Фонд Джека Ма поможет Казахстану и Узбекистану] // URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-03/fond-dzheka-ma-pomozhet-kazahstanu-i-uzbekistanu> (in Russian)
5. *Adhering to the Path of Solidarity, Cooperation and Win-win Results* // URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1790070.shtml
6. *China and Central Asian Countries Hold Inaugural Foreign Ministers' Meeting* // URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1798547.shtml
7. *Posledstviya koronavirusnogo krizisa dlya iniciativy «Poyas i Put» v Centralnoj Azii* [Последствия коронавирусного кризиса для инициативы «Пояс и Путь» в Центральной Азии] // URL: <https://cabar.asia/ru/posledstviya-koronavirusnogo-krizisa-dlya-initsiativy-poyas-i-put-v-tsentralnoj-azii> (in Russian)
8. *Internet ne prisposoblen: budem doveryat uchitelyam* [Интернет не приспособлен: будем доверять учителям] // URL: <https://vlast.kz/avtory/38977-internet-ne-prisposoblen-budem-doverat-ucitelam.html> (in Russian)
9. *Yan Zi Xiao, Ashmarina T.I. Digital technologies in the agricultural sector of China // Physics and modern technologies in the agricultural sector: Materials of the XI International Youth Conference - Oryol: Printing company Kartush LLC, 2020*

SRSTI 11.25.91

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.04>

B. Nuralina *

*PhD doctoral student of the Department of Political Science and Social and Philosophical Disciplines
Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

EAST AND WEST: SOCIO-POLITICAL IDEOLOGICAL FOUNDATIONS

Abstract

In modern domestic and foreign literature, quite intensive research is being carried out in the field of features and differences in the development of East and West. Especially the East. This is because for a long time the majority of Europeans have knowledge of the East for a number of reasons limited by rather superficial ideas. If in the days of antiquity, they just started talking about the fact that “despotism and barbarism” is inherent in the East, and then in the 14th century in European thought this idea was already formulated in the form of the concept of “Asian despotism”, which was closely associated with the lack of private property and legal guarantees of the person. This kind of general interest is far from accidental: the end of the 20th century. With its gloomy apocalyptic clouds hanging over the planet, it prompts many to seriously become interested in both existential problems (which arouse active attention to mysticism, and here the indisputable priority is given to ancient cultures and religions of the East), and the search for roots, primary sources. According to these initial data, society naturally developed.

Keywords: despotism, barbarism, domination, social being, space

Б.А. Нұралина *

Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының PhD докторанты
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ШЫҒЫС ЖӘНЕ БАТЫС: ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ДҮНИЕТАНЫМЫ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі отандық және шетелдік әдебиеттерде Шығыс пен Батыстың даму ерекшеліктері мен айырмашылықтары саласында айтарлықтай қарқынды зерттеулер жүргізілуде. Әсіресе Шығыста, бұл ұзақ уақыт бойы еуропалықтардың Шығыс туралы білімінің көпшілігі бірқатар себептерге байланысты тек үстірт идеялармен шектелгендігімен байланысты. Егер ежелгі дәуірде олар «деспотизм мен варваризм» Шығысқа тән деп айта бастаса, онда XIV ғасырда еуропалық ойда бұл идея «азиялық деспотизм» тұжырымдамасы түрінде қарастырылды, ол жеке меншіктің және тұлғаның құқықтық кепілдіктерінің болмауымен тығыз байланысты. Жалпы қызығушылықтың бұл түрі кездейсоқтықтан алыс: XX ғасырдың аяғы бұлыңғыр бұлтпен планетаның үстінде ілулі болғандықтан, көптеген адамдар экзистенциалдық проблемаларға (мистикаға белсенді назар аударатын және мұнда шығыстың ежелгі мәдениеттері мен діндері үшін басымдылық бар) және іздеудің маңызды мәселелеріне ақпарат көздеріне қызығушылық танытуға итермелейді. Осы алғашқы мәліметтерге сәйкес қоғам табиғи түрде қалыптасты.

Түйін сөздер: деспотизм, варварлық, үстемдік, әлеуметтік болмыс, кеңістік

Нұралина Б.А. *

PhD, докторант кафедрасы политологии и социально-философских дисциплин
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ВОСТОК И ЗАПАД: СОЦИАЛЬНО – ПОЛИТИЧЕСКИЕ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация

В современной отечественной и зарубежной литературе ведутся достаточно интенсивные изыскания в области особенностей и различия развития Востока и Запада. Это вызвано тем, что долгое время у большинства европейцев знания о Востоке в силу ряда причин ограничивались достаточно поверхностными представлениями. Если во времена античности только начали говорить о том, что Востоку присущ «деспотизм и варварство», то в XIV веке в европейской мысли эта идея уже была сформулирована в виде концепции «азиатского деспотизма», которая тесно связывалась с отсутствием частной собственности и правовых гарантий и таланта личности. Такого рода всеобщий интерес далеко не случаен: конец XX в. с его нависшими над планетой мрачно-апокалиптическими тучами побуждает многих всерьез заинтересоваться как экзистенциальными проблемами (которые пробуждают активное внимание к мистике, а здесь бесспорный приоритет за древними культурами и религиями Востока), так и поисками первоистоков. По этим первоначальным данным естественно сложилось общество и основа.

Ключевые слова: деспотизм, варварство, господство, социальное бытие, космос

Introduction. If in the days of antiquity, they just started talking about the fact that “despotism and barbarism” is inherent in the East, and then in the 14th century in European thought this idea was already formulated in the form of the concept of “Asian despotism”, which was closely associated with the lack of private property and legal guarantees of the individual. The Ottoman Empire began to be considered a symbol of this kind of state structure, with the absolute power of the Sultan and the arbitrariness of the administration characteristic starting from the 16th century.

In modern times, Charles Montesquieu's words that “Europe is the genius of freedom, and Asia the spirit of slavery” and Herder's comparison that China is an embalmed mummy wrapped in silk and painted with hieroglyphs were commonly popular. Similar ideas existed in the works of J. St. Mill and most Western economists of the centuries. To these arrogant and dismissive assessments given to the East by famous people of Europe, we can add the statement of the German philosopher Ge1, who, summed up the theoretical justification of the backwardness and underdevelopment of the Eastern part of the World. According to Hegel, the highest form and genuine guarantee of freedom is the European state contemporary to this philosopher - with its own human

rights and constitution. His theory was based on the following view. The whole story is the process of man gaining more and more freedom. Therefore, the goal of world history is to know oneself by the world spirit. Humanity, by developing, comes to an ever-deeper understanding of the word "freedom".

In this regard, Hegel divides the whole story into three great eras. The first is the Eastern era (the era of Ancient India, China, Egypt, etc.) - where people still did not realize freedom, people here strictly obey either the authority of the father in the family, or the authority of the emperor in the government. In this society, only one person enjoys freedom and all the blessings of life - the emperor, pharaoh, king etc., and all the rest are his slaves, servants etc. The greatest resonance in Europe was received by Max Weber's theory (1864-1920), which observed and discussed several civilizational types of society, each of which is more or less predisposed to economic development [1, 101p]. Weber correlated this predisposition with the religious and social views of this society and directly linked the source of Western economic progress with the reformations that contain religious aspects.

Methodology. The methodological basis of the study is devoted to the problems of socio-political worldview of Western and eastern social thought. In the course of the study, the historical method, System Analysis, comparative method, sociological method, etc. were used.

The main part.

East and West: principles of life within the framework of cognitive orientations

According to Weber, the "ideal capitalist type" corresponds to Protestant ethics, alien not only to Asian civilizations, but also significantly different from other Christian faiths: from Catholicism and from Orthodoxy. Weber contrasted Protestantism with Confucianism, stressing in every way that economic progress is impossible in society of Confucians.

It is very curious that in recent years, when the economic successes of East Asian countries have become evident, a whole series of works has appeared, the authors of which are trying to either refute or modify Weber's theory. Additionally, the successes of China, Japan, Korea and other countries of East and Southeast Asia are often explained precisely by the Confucian mentality and Confucian ethics [2, 300p].

In general, interest in the East culture is huge and, probably, will increase. This interest is comprehensive and all encompassing: history and culture, society and the state, man and religion (gods and people), and finally, the ancient fundamental principles of the great civilizations of the East culture. All this is now in the focus of attention both of the inhabitants of the East, aspiring to self-knowledge and self-identification, to discover the fundamental foundations of their own being, and even more so representatives of a different, Western, European tradition, whose general parameters are so different from the Eastern ones. This kind of general interest is far from accidental: the end of the 20th century. With its gloomy clouds hanging over the planet, it prompts the humanity to become seriously interested in both existential problems (which arouse attention to mysticism, and here the indisputable priority is given to ancient cultures and religions of the East), and the search for roots, primary sources. Moreover, much in the modern world is closely connected with the East - it is enough to recall the phenomenon of developing countries with their most acute economic, demographic and sociocultural problems, whose solutions have not been found yet. How and when these problems will be resolved, what are the ways leading to their solution - all this worries cannot but worry the world, the vast majority of whose population, which is growing both absolutely and relatively, lives precisely in developing countries, primarily, in the countries of the East [3, 435p].

What is the East? What is the West? Since when has human society divided into East and West? What are their features and how do they differ from each other? Let us cite the statements of Russian scientists quite well known to the scientific community - P.Ya. Chaadayev, A.S. Panarin and L.S. Vasiliev. According to M.Ya. Chaadayev: "The world was originally divided into two parts - East and West. This is not only a geographical division, but also the order of things, due to the very nature of a rational being: these are two principles that correspond to the two dynamic forces of nature, two ideas that embrace the entire life order of the human race. Concentrating, deepening, closing in on himself, the human mind was created in the East; opening outward, radiating himself in all directions, struggling with all obstacles, he is developing in the West. According to these initial data, society naturally developed.

In the East, thought, deepening in itself, having gone into silence, hiding in the desert, provided public authority with the disposal of all the blessings of the earth; in the West, the idea, rushing everywhere, intervening for all the needs of man, hungering for happiness in all its forms, founded power on the principle of law. Nevertheless, in both areas, life was strong and fruitful; here and there the human mind did not lack in high inspirations, deep thoughts and exalted creatures. The East came first and poured streams of light onto the earth from the depths of its solitary contemplation; then the West came with its all-encompassing activity, with its living

word and omnipotent analysis, took possession of its labors, finished the work of the East, and finally absorbed it in its wide girth” [4, 23 p].

A.S. Reflecting on these issues, Panarin asks: “Can we speak of the East as a single entity, or is this word just a metaphor for consciousness that seeks out exoticism and is full of Western orders? What lies behind this concept? The sum of regional and religious studies as Indology, sinology, arabistics or some kind of interdisciplinary synthesis, which has under it a real community of countries and cultures of the East? In his point of view, “this concept reflects some real common dominants of Eastern culture, which are represented with different strength and clarity in various civilizations of the East - Indo-Buddhist, Confucian-Buddhist (Far Eastern), Muslim” [5, 145 p].

According to J.I.S. Vasiliev, who is undoubtedly one of the most respected Russian orientologists, in the meaning of the East, “we are not talking about a geographical concept, but rather a historical-cultural, socio-political, civilizational ... This is a gigantic universal humanity, albeit in something very heterogeneous and contradictory, but still almost monolithically solid in its deepest foundation - the very foundation that, in fact, gave rise to the East-West dichotomy in its time. But how did this dichotomy arise and what ultimately gave rise to it? In his opinion, “approximately in the IV — II millennia BC on Earth laid the foundations of a command and administrative structure. At the same time, primitive communal societies followed the same path. Then, approximately in the VII century. BC, bifurcation began in the Mediterranean, and as a result of not quite clear processes, something like a social mutation occurred and the phenomenon of antiquity arose” [6, 156p]. A.S. Panarin adheres to the same hypothesis. He also believes that around the VII century. BC. There is an East-West dichotomy. This difference, according to the scientist, is determined by how these cultures disposed of the historical freedom that was born now of transition from the mythological state of culture to the post-mythological one. Prior to this transition, in the primary “broth” of culture, which is a myth, the difference between the West and the East is not clearly seen. Nevertheless, the transition itself includes a moment of bifurcation, which gave an impetus to two opposite trends in world culture. They could be illustrated symbolically by using the biographies of the eldest and youngest son. Here Panarin refers to a figurative comparison given by J. Needam in his famous work, “Society and Science in the East and in the West.” According to J. Needam, both brothers formed in a traditional patriarchal family, and came of age with an approximately equal burden of tradition. But, the elder has to stay in the family as an assistant to the father - with the prospect of inheritance of his property and role, and the younger decided to leave his native home, went to the city to seek a free share. In the first, the biography is dominated by a moment of responsible succession, which fetters freedom, but at the same time gives a guarantee, while the second is dominated, by the moment of uninhibited freedom, inseparable from risk. The house and the burden of tradition weighs on the former; on the latter, uncertainty and the need to dodge, refine, and create.

Features of social cognition and experience of the East and West.

As a result, we get two great cultural types - conservative and innovative, each of which carries its own complexes, its one-sidedness, its own burden of imperfection, inseparable from the sinful share of man in the globe. The complex of the Western “youngest son” is an ego complex of guilt associated with an abandoned patrimonial center and inevitable violations of its moral commandments. The complex of the eastern “eldest son” is a complex of a provincial who, even believing in his moral superiority and righteousness, suffers from his alienation, from non-participation in the chaotic but alluring creativity of the unknown future, which for some reason cannot be created on the spot, without betrayal by relation to tradition. Here, says A.S. Panarin, we, perhaps, have found a keyword denoting a complex of the Western type of culture - this is cultural betrayal as a specific crime of civilization [7, 449 p]. The ethical logo itself, which has replaced the myth, bears a betrayal of anthropocentric arbitrariness in relation to the highest order of the universe, a person falling out of the system of cosmic harmony, self-expressed in myth. So, the Tao of oriental culture means a program alternative to the Western logos: not a consistent distance of a person from the harmony of the Cosmos, not an individualistically irresponsible emancipation, but on the contrary, a person’s reverse aspiration for natural balance.

According to this hypothesis, the whole subsequent history of humankind was a period of coexistence of these two opposing social structures. Moreover, the difference between them was not only in the elements, but also in the dynamics of evolution. European antique structure was characterized by mobility. It was on the basis of Greek antiquity that impressive successes were achieved in Ancient Rome in the fields of economics, political administration, and culture. According to this hypothesis, the whole subsequent history of humankind was a period of coexistence of these two opposing social structures. Moreover, the difference between them was not only in the elements, but also in the dynamics of evolution. European antique structure was characterized by mobility. It was on the basis of Greek antiquity that impressive successes were achieved in Ancient Rome in the fields of economics, political administration, and culture. Noting the unconditional advantages of Western

civilization in a number of areas of human existence, it is necessary, in our opinion, to remember the flaws and shortcomings of this civilization, which can become tragic if you do not pay attention to it in time and offer an alternative. But in order for the alternatives to remain at the disposal of humankind, it is not necessary to uproot its cultural and civilizational diversity, it is not essential to look for the complete and final victories of one civilization over all others [8, 24 p]. Here, a hidden historical and anthropological meaning of the “bipolar” structure of humankind as a sociocultural system divided into East and West is revealed. To clarify this situation, we will make a small digression into the field of psychology, to explain the specifics and features of the activity of the cerebral hemispheres, and on its basis to explain the meaning of the “bipolar” structure of humanity as a sociocultural system and its division into East and West.

According to Sperry’s theory, the difference between the left and right hemispheres is determined by the characteristics of the information that each hemisphere perceives and processes; the left hemisphere is specialized in operating with verbal and other formal and symbolic material, and the right hemisphere of the brain is sensual images of real objects. In the studies of scientists, it is confirmed that each hemisphere can process both figurative and symbolic information. Apparently, it is important here that it is subjected to simultaneous or sequential assimilation, and it is not a matter of the formal belonging of the information to the symbolic or figurative, but some other of its characteristics. It has been shown that artist’s process information based mainly on the possibilities of right-hemisphere thinking, and scientists - on the possibilities of left-hemispheric thinking, although, of course, exceptions are possible

The right and left hemispheres are differently “inscribed” in the time coordinate. The activity of the right is mainly connected with reliance on events that took place in the past. The left hemisphere is oriented towards the future. In addition, in accordance with this theory, processes occur in the left hemisphere that can be described as linear and sequential thinking, while processes of holistic perception occur in the right hemisphere [9, 10 p]. In its most general form, we can say that the right hemisphere is more associated with the motivational components of emotions, and the left with informational components. The Russian scientist Nefedov gives in his book the general principles of the structure of matter and the psyche based on the activity of the cerebral hemispheres. Compensation for strongly expressed individualism in the East is developed social consciousness in the form of ethical concepts of Confucianism, Taoism, Buddhism, etc. But, despite the large regulatory role of these ethical concepts, the gap between the individual and the public consciousness remains traditional. Evidence of this can be the existence of a dual existence in the East: daytime - public and nightly - private.

What prevails in their ratio is difficult to say. This depends on the inclinations of each person, because some prefer daytime, social being, while others prefer nightly, individual being, trying in every possible way to free themselves from the futile vanity of the day and quickly plunge into the night element of individual liberty " [10, 42 p]. To understand how this tradition of thinking has developed, we will make a short historical digression. To begin with, what modern man creates within the scope of the classical paradigm of European culture? It is based on Aristotelian logic and the Cartesian dichotomy of man - the world. The current (formal) logic that underlies European thinking began around 2500 years ago. Its creator was the great ancient Greek philosopher from Stagira Aristotle. It is known that during this period in Greece there was a struggle between two opposing philosophical camps, one of which was headed by Aristotle and the other by Heraclitus. This struggle was a struggle between two worldviews, two logics - formal and dialectic, two methods of cognition of the world - science-like and intuitive-mystical, and two types of thinking - linear and nonlinear.

The greatest representative of Greek philosophy, whose logic formed the basis of European civilization, believed in a reductionist approach: if you break something down into its component parts, you can understand how it works. According to the thinker, everything has its own boundaries; everything can be localized and categorized. As the creator of syllogistics and founder of formal logic, Aristotle essentially seduced the world, saying that if you don’t know something, ask those who know. The opponent of Aristotle Heraclitus held a different point of view the Dark of Ephesus. He, in contrast to Stagirith, said that the Universe is in constant motion, that stability and homeostasis are not the norm. One of the widely known and memorable sayings states: “Everything flows and everything changes. You cannot enter the same river twice” [11, 42 p]. For example, the roots of the educational system, when the unquestioned authority of the teacher dominates the personality of the student in all aspects, sprout from Aristotle's philosophy. Modern science is also based on the logic and philosophy of this thinker. In particular, following this philosophy, causal concepts, laws of motion, conservation of energy, and an increase in entropy were developed.

Heraclitus believed that universal wisdom, the world logos, the fiery word spoke with his mouth, and he was convinced that he was open to the eternally tense and disturbing rhythm of life that defines the Law of life. In our opinion, it is important to note, “Heraclitus presented his opinion of the universe in the form of mystical reasoning

based on priestly traditions. Here he follows the example of the Pythagoreans, who organized themselves into mystical fraternities like Orphics.” [12, 103 p]. It is quite obvious that the philosophy of this thinker expresses a more holistic, more harmonious and dialectical view of the world, which, unfortunately, was not in demand at the time, and only many centuries later reveals its huge cognitive potential, especially in the context of the latest discoveries of modern science. It is now obvious that this dispute between Aristotle and Heraclitus in its consequences is much more dramatic than a conflict regarding the structure of the Universe. It was a struggle of two worldviews, a struggle of two logics, a struggle of two methods of knowing the world, on the outcome of which, ultimately, the fate of humankind was dependent. Since Aristotle won this intellectual war, our life is what it is today. If Heraclitus won, then we would have a completely different civilization. Almost all of our thoughts and ideas, any type of analysis that we use is a consequence of the influence of Aristotle [13, 351 p]. The scientific method, inherited from Aristotle and loudly proclaimed by Bacon, has become the generally accepted method of scientific research and findings.

After the discovery of subatomic particles in quantum mechanics, our logical world disintegrated. It turned out those subatomic particles “behave” differently than, according to scientists, they should conduct. The basic principles began to chop. Therefore, for example, Aristotle argued that an object could not be both “A” and not “A”. Quantum science has entered into a dispute with Aristotle. And many experiments have shown that certain objects may not be something at the same moment in time. It also turned out that velocities significantly exceeding the speed of light are possible. It proved that an electron, moving at an incredible speed, could be in two places simultaneously. If you follow the old logic of Aristotle, it seems that there was a mysticism here. The real world of elementary particles and the Universe, it turns out, does not obey the classical laws, so carefully formulated by scientists, and is not explained by old, linear thinking. It is also impossible to explain and describe with old thinking the reality of such a plan as chaos and turbulence. This requires a non-linear, holistic so to speak, more based on the right hemisphere thinking, which is more characteristic of the East.

The famous American scientist J. Glake, in his book on chaos, writes that science has been deceiving itself for centuries, ignoring the slightest deviations in the process of collecting data and conducting experiments. The phrase “measurement error” was used whenever data did not fit into the framework of a causal paradigm. Scientists began to restrict their research to closed systems, even if they were possible only in artificial conditions, instead of solving the problems of open systems, life, and turbulence [14, 10 p]. A completely new word in science in this regard is the concept of the American scientist D. Bohm. The main fundamental feature of his cosmology is the assertion that reality is one, that it represents the indivisible integrity that underlies the entire Universe, the basis of matter and consciousness, providing the source material for all manifested entities and events, generating and controlling everything through constant communication with everything in the deep structure of the whole [15, 7 p]. According to Bohm, everything in the Universe is not only interconnected, but in reality, it is the same thing. According to his theory, consciousness and life (and, in essence, everything in the Universe) are sets coiled up in the universe. Such a vision has amazing consequences: each piece of the hologram contains the entire universe. This means that every cell in our body already contains a coiled cosmos. These fundamental discoveries of modern science provide the basis for a deeper understanding of the nature of consciousness, which cannot be explained by the old theoretical baggage of knowledge. Now it is quite obvious that a new understanding of consciousness is possible only on the basis of a deep understanding of not only the latest achievements of modern quantum - relativistic physics and psychology, but also a creative understanding of the experience of thinking and wisdom of the East.

This is especially important because the modern picture of the world revealed by quantum physics, according to physicists themselves, seems to bring us closer to the perception of the world, which is unusually similar to the picture of the world of mystics of the East. Paying attention to this feature, the director of the International Institute of Theoretical and Applied Physics of Russia, Academician A.E. Akimov writes the following: “Everything that physics has now come to, practically without formulas, but in a meaningful way, is stated in the ancient Indian Vedic books. There were and still are two directions of cognition of Nature. One is represented by Western science, that is, knowledge that is obtained on the methodological basis that the West owns, that is, evidence, experiment, etc. The other is Eastern teachings and practices, that is, knowledge acquired externally by the esoteric way, in a state of, for example, meditation. Esoteric knowledge is not obtained, it is given to man. It turned out that at some stage, this esoteric path was lost, and another path was formed, extremely slow and difficult. Over the past thousand years, following this path, we have come to the knowledge that was known in the East 3,000 years ago” [16, 189 p]. Thus, according to a Russian scientist, European culture and science did not adequately assess the most important aspects of human life. So spirituality, which has always been highly valued in the East, has not equalized irrational methods of obtaining knowledge with rational ones, rejected non-traditional ways of obtaining information, etc.

From here, it inevitably fell into a deadlock, the way out of which, according to some scientists, is simple. It has long been proclaimed the most wise and far-sighted thinkers of the East and West: it is necessary to combine intuitive and scientific knowledge, to equalize in the rights to the criterion of "truth" what is obtained as a result of insight, trance or influx, and what revealed an exact experiment and logical construction. Therefore, if the question is posed, which way of knowing the World is more correct - underlying the traditional sciences or serving as the basis of religion, mysticism or Eastern methods, then, according to Academician Akimov, there is reason to believe that the advantage of traditional sciences does not follow from anything. Moreover, science has lagged behind the "unscientific" views. In the Western system of spirituality, the scientist-rationalistic and utilitarian-economic consciousness of an individualistic sense, which functions on the basis of the logic of not a holistic perception of the world, but its discursive-analytical taxonomy in groups, classes, clans, etc., gained predominant development. In this system, there is no unifying principle that has a spiritual and moral essence, because the driving force of the West, the source of its dynamism are the mercantile and economic interests of the individual. The basis of their implementation is the rivalry of individuals, groups, states, etc. with the use of violence aimed at crowding out or suppressing a competitor. Of course, these aspirations are combined with a focus on achieving high efficiency and professionalism, which found expression in the ethics of Protestantism, and then secured, economic practicality. Cold calculated rationalism combined with high efficiency and professionalism allowed the West to achieve a high level of economic development, which made possible the success of Western liberalism and democracy.

Such an effective and impressive development of the West was accompanied, however, by significant losses of many of the universal human social and cultural heritage. The spirit of humankind and spiritual self-realization has been removed from this rational and individualized world, the means of achieving which is not only practical economic activity, but also spiritual aspiration, which is largely associated with irrational, intuitively mystical methods of perceiving being. Due to the one-sidedness of the type of spirituality that has developed in the West, which he himself is aware of, he is constantly searching for those complementary principles that could somehow compensate for the limitations of their own spiritual resources by including new dimensions of consciousness that have been developed in eastern cultures. [17, 547 p]. In the spiritual structures of eastern civilizations, irrational, contemplatively intuitive methods of comprehending the world, in which the unity of seemingly opposite principles is realized, turned out to be significant. A constant correlate of tendencies towards the hypertrophy of individualism in the East is the developed social consciousness in the form of ethical concepts of Confucianism, Taoism, and Buddhism.

Conclusion.

The economic paradigm is an inevitable phenomenon of historical and cultural heritage. Since every culture has its own strengths and weaknesses, its institutions cannot change at the slightest whim. Culture, worldview, and value system are formed for a very long time and occasionally change.

Hence, success or failure in an economy cannot be determined by culture alone. Building or changing an economic system based on progressive elements of culture is the task of any community. And here the determining factor is not civilization, but the desire of people to turn their society into a prosperous one. In a globalizing world, this cannot be done either in isolation from other cultures, or at the expense of other cultures.

References:

1. Druckman D. (1977), *Negotiations: social psychological perspectives*. Beverly Hills, Calif., Sage pp. 86-121.
2. Maddux R.B., *Successful Negotiation*. Kogan Page, London, 1992, 285 p.
3. Hofstede, G.H., *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1980 (revised and expanded in 2001), 387 p.
4. Ronen, S. and Shenkar, O., "Clustering Countries on Attitudinal Dimensions: A Review and Synthesis." *Academy of Management Review*, 1985, 10(3), 435-454.
5. Schwartz, S.H., "A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work." *Applied Psychology*, 1999, 48(1), 23-47.
6. Peng Luo, *Analysis of Cultural Differences between West and East in International Business Negotiation*, *International Journal of Business and Management*, vol.3, No. 11, November, 2008., pp. 145-156.
7. Adler, Nancy J and Graham, John L, "Strategy Implementation: A comparison of face-to-face negotiations in the People's Republic of China," *Strategic Management Journal* Vol 13, no 7 1992 pp. 449-466.
8. Everett M. Rogers, William B. Hart, Yoshitaka Miike, Edward T. Hall and *The History of Intercultural Communication: The United States and Japan*, *Keio Communication Review* No. 24, 2002, 24 p.
9. Salacuse, J.W., *Negotiating: The Top Ten Ways That Culture Can Affect Your Negotiation*, *IBJ*, 2004, 10 pp.

10. *Cultural Influences in Negotiations, A Four Country Comparative Analysis*, Lynn E. Metcalf. Orfalea College of Business, Cal Poly State University. San Luis ..., 2005, 42 pp.
11. *Cultural Influences in Negotiations, A Four Country Comparative Analysis*, Lynn E. Metcalf. Orfalea College of Business, Cal Poly State University. San Luis ..., 2005, 42 p.
12. Peng Luo, *Analysis of Cultural Differences between West and East in international Business Negotiation*, *International Journal of Business and Management*, Vol. 3, № 11, November, 2008, pp. 103-106.
13. Tohyama Yasuko, "Aspects of Japanese Nonverbal Behavior in Relation to Traditional Culture." In Yoshihiko Ikegami (ed.), *The Empire of Signs: Semiotic Essays on Japanese Culture*. Amsterdam: John Benjamins, 2001, pp. 351.
14. Salacuse J.W., *Negotiating: The Top Ten Ways That Culture Can Affect Your Negotiation*, *IBJ*, 2004, pp. 10.
15. Salacuse J.W., *Negotiating: The Top Ten Ways That Culture Can Affect Your Negotiation*, *IBJ*, 2004, pp. 7.
16. Faure G. et Rubin J., *Culture and négociation*. Newbury Park, SAGE Publications, Inc., 1993, pp. 7-189.
17. Plantey A., *La négociation internationale*. Paris, Dunod, 1994, pp. 547- 715.

МРНТИ 11.15.43

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.05>

Бокаев Б.Н.¹, Абенов С.А.^{2*}

¹ PhD, профессор

² магистрант

^{1,2} Национальная школа государственной политики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан
г. Нур-Султан, Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ПО УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ МОНОГОРОДА: РЕЗУЛЬТАТЫ ЭМПИРИЧЕСКИХ ДАННЫХ (КЕЙС г. ЖЕЗКАЗГАН)

Аннотация

В данной статье изучено социально-экономическое развитие моногородов Казахстана на примере г. Жезказган. На основе проведенного социологического исследования среди населения с участием 1046 респондентов авторами проанализирована удовлетворенность граждан условиями проживания в моногородах, а также выявлены проблемы устойчивого развития и перспективы социально-экономической трансформации данного региона. Результаты исследования показали, что основной проблемой моногорода является его зависимость от градообразующего предприятия, что в последующем оказывает влияние на развитие других отраслей экономики. Вместе с тем, респонденты изъявили высокое желание мигрировать в другие регионы (78% опрошенных). По результатам исследования разработаны практические рекомендации по улучшению социально-экономической ситуации в моногородах.

Ключевые слова: моногород, развитие региона, проблемы моногородов, миграция населения, удовлетворенность граждан.

Б.Н. Бокаев¹, С.А. Абенов^{2*}

¹ PhD, профессор

² магистрант

^{1,2} Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Мемлекеттік саясаттың ұлттық мектебі, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

МОНОҚАЛАНЫ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ЖӨНІНДЕГІ МЕМЛКЕТТІК САЯСАТТЫ ЖЕТІЛДІРУ: ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ (КЕЙС ЖЕЗҚАЗГАН Қ.)

Аңдатпа

Бұл мақалада Жезқазған қаласын мысал ретінде ала отырып, Қазақстандағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық тұрғыда дамуы зерттеледі. 1046 респондент қатысқан әлеуметтік зерттеу негізінде азаматтардың моноқалаларда өмір сүру жағдайларына қанағаттануы талданып, сондай-ақ осы

өңірдің тұрақты даму проблемалары және әлеуметтік-экономикалық трансформация перспективалары анықталды. Зерттеу нәтижелері моноқаланың негізгі проблемасы оның қала құраушы кәсіпорынға тәуелді екенін көрсетті, бұл өз кезегінде, экономиканың басқа да салаларының дамуына әсер етеді. Мұнымен қатар сауалнама нәтижелері көптеген тұрғынның басқа өңірлерге қоныс аударуға деген ниетті екенін анықтады (сұралғандардың 78%). Алынған мәліметтер негізінде моноқалалардағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсарту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйін сөздер: моноқала, өңірдің дамуы, моноқалалардың проблемалары, халықтың көші-қоны, азаматтардың қанағаттануы.

B. Bokayev¹, S. Abenov^{2}*

¹ *PhD, Professor*

² *Master's student*

^{1,2} *National School of Public Policy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan
Nur-Sultan, Kazakhstan*

IMPROVEMENT OF THE STATE POLICY ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SINGLE-INDUSTRY TOWNS: RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH (CASE OF ZHEZKAZGAN CITY)

Abstract

This article examines the socio-economic development of monotowns in Kazakhstan on the example of Zhezkazgan city. Based on the conducted sociological research among the population with the participation of 1046 respondents, the authors analyzed the satisfaction of citizens with the living conditions in monotowns, as well as identified the problems of sustainable development and prospects for socio-economic transformation of this region. The results of the study showed that the main problem of a monotown is its dependence on the city-forming enterprise, which subsequently affects the development of other sectors of the economy. At the same time, respondents expressed a high desire to migrate to other regions (78% of respondents). Based on the results of the study, practical recommendations have been developed to improve the socio-economic situation in monotowns.

Keywords: single-industry town, regional development, problems of single-industry towns, population migration, citizens satisfaction.

Введение.

Моногород – это город, имеющий одно или несколько градообразующих предприятий, работающие в одной промышленной отрасли [1]. В Казахстане к моногородам относятся 27 городов, в которых проживают более 8% населения страны [2].

Одним из ярко выраженных моногородов является г. Жезказган, в котором по статистическим данным на 1 марта 2021 года проживает 91965 человек. Среднемесячная номинальная заработная плата на IV квартал 2020 года по Казахстану составляет 233,1 тыс.тг., по Карагандинской области 206,9 тыс.тг., а по г. Жезказган 263,7 тыс.тг., что на 13% больше чем по Казахстану и на 27% больше чем по области [3].

Согласно статистическим данным основными проблемами г. Жезказган является высокая безработица (4,7%), низкий охват дошкольным образованием детей в возрасте от 1 до 6 лет (по области 60,5%) [4], высокая миграция (сальдо миграции за 2020 год отрицательное -878 чел. или 1% от всего населения), низкое качество воды (70% питьевой воды потребляется с Кенгирского водохранилища) [5], высокий износ сетей теплоснабжения, водоснабжения и водоотведения (более 70%) [6], а также неудовлетворенность жизнью в городе граждан.

Вместе с тем, в Стратегии Казахстан-2050 отмечена необходимость развития регионов, в том числе моногородов, решения существующих в них проблем, связанных с социальным дисбалансом, рисками продовольственной безопасности, дефицитом воды, безработицей, миграцией населения [7]. В Национальном плане развития Республики Казахстан до 2025 года особое внимание уделено моногородам, создание и развитие альтернативных производств в целях диверсификации экономики [8]. В Послании Президента РК К.К. Токаева от 1 сентября 2020 года затронут вопрос по развитию моногородов и активному привлечению градообразующих предприятий для придания моногородам «второго дыхания» [9].

На основании актуальности выбранной темы исследования целью данной статьи является анализ текущих проблем по устойчивому развитию моногорода и разработка рекомендаций по совершенствованию государственной политики в данном направлении.

Методология исследования.

В ходе исследования был проведен социологический опрос по выявлению проблем и определению уровня удовлетворенности качеством жизни населения.

Эффективность выбора количественного метода исследования продиктована задачами разностороннего изучения текущих проблем, описанием социальных процессов, явлений и фактов в кратчайшие сроки [10].

Американские исследователи отмечают эффективность проведения социологического опроса в виду его экономического преимущества и высокого охвата изучаемой группы [11].

Данное исследование нацелено на определение удовлетворенности инфраструктурой, благоустройством, качеством предоставляемых услуг и деятельностью государственных органов, а также изучению вовлеченности населения в решение проблем моногорода и миграционных настроений граждан.

Опрос проводился в период с 03 по 20 апреля 2021 года и занимал в среднем 15 минут времени респондента. Рассылка анкеты для прохождения опроса в Google Form производилась посредством электронной почты, социальных сетей и мессенджеров.

Административно к г. Жезказган относятся 3 села (Малшыбай, Талап, Кенгир) [12]. Количество респондентов, прошедших опрос, насчитывало 1046 человек, что составляет 1,14% от всего населения города.

Преобразование интервальных шкал среднего значения в процентные показатели производилось с помощью формулы пересчета для десятибалльной шкалы (от 1 до 10) [13].

Из опрошенных от общего количества респондентов наибольшее количество составила возрастная категория от 26 до 35 лет – 361 чел. (34,5%), далее 36-45 лет – 259 чел. (24,8%), 18-25 лет – 252 чел. (24,1%), 46-59 лет – 145 чел. (13,9%) и старше 60-и лет – 29 чел. (2,8%). В исследовании приняло участие 745 женщин и 301 мужчин. Данный показатель свидетельствует о том, что в основном пользователями социальных сетей, мессенджеров и проявляющими больший интерес к проблемам города являются женщины.

У большинства респондентов есть высшее образование (60%), из них 6% опрошенных имеют степень PhD, доктора наук и кандидата наук.

Занятость респондентов по разным направлениям экономической деятельности составляет 796 чел. (76,1%), из которых в государственном секторе - 412 чел. (51,8%) и 116 чел. (14,6%) - в бизнес - секторе.

Из всего количества опрошенных 153 человека являются работниками группы компаний Казахмыс, в том числе 9 человек указали свою принадлежность к бизнесу, 22 чел. – к квазигосударственным предприятиям, 27 чел. – к государственному сектору. При этом, занятость 95 чел. не относится ни к одному из ранее перечисленных направлений. Группа компаний Казахмыс является крупным градообразующим частным предприятием, в котором работает около 9,5 тыс.чел., что составляет 22,5% трудоспособного населения города. По результатам опроса категория населения, работающая в группе компаний Казахмыс, имеет разные мнения о том, к какому сектору экономики относится данная компания. Более подробно информация о социально-демографических характеристиках респондентов представлена в Таблице 1.

Таблица 1 – Социально-демографические характеристики респондентов

№	Профиль	Ответы	Кол-во, чел.	% от общего кол-ва
1	Возраст	18-25 лет	252	24,1%
		26-35 лет	361	34,5%
		36-45 лет	259	24,8%
		46-59 лет	145	13,9%
		60 лет и старше	29	2,8%
2	Пол	Мужчина	301	28,8%
		Женщина	745	71,2%
3	Уровень образование	Среднее	106	10,1%
		Средне-специальное, профессиональное	255	24,4%
		Высшее	624	59,7%

№	Профиль	Ответы	Кол-во, чел.	% от общего кол-ва
		Магистратура	57	5,4%
		Докторантура	4	0,4%
4	Семейное положение	женат (замужем)	684	65,4%
		холост (не замужем)	261	25,0%
		вдовец (вдова)	27	2,6%
		разведен(а)	74	7,1%
5	Количество детей в семье	1	205	19,6%
		2	277	26,5%
		3	165	15,8%
		4 и более	94	9,0%
		нет детей	305	29,2%
6	Занятость	Студент	82	7,8%
		Наемный работник	725	69,3%
		Домохозяйка	122	11,7%
		Безработный, не работаю	31	3,0%
		Пенсионер	15	1,4%
		Самозанятый, предприниматель	71	6,8%
7	Сектор деятельности	Государственный	412	39,4%
		Квазигосударственный	50	4,8%
		Бизнес	125	12,0%
		Другой сектор деятельности	459	43,9%
ИТОГО			1046	100,0%

Примечание: таблица составлена авторами

Треть опрошенных респондентов указали, что их семейный бюджет составляет от 100 до 200 тыс.тг., далее от 200 до 300 тыс.тг. – 25%, до 100 тыс.тг. – 20%, от 300 до 400 тыс.тг. – 11%, от 400 до 500 тыс.тг. – 6% и от 500 тыс.тг. и выше – 4%. Произведенные математические расчеты по проведенному опросу позволили сделать вывод о том, что средняя заработная плата по г. Жезказган составляет порядка 258 тыс.тг., что по сравнению со статистическими данными 263 тыс.тг. [14] имеет погрешность 2%, проведенный опрос с 99% вероятностью допускает диапазон ошибки на $\pm 4\%$.

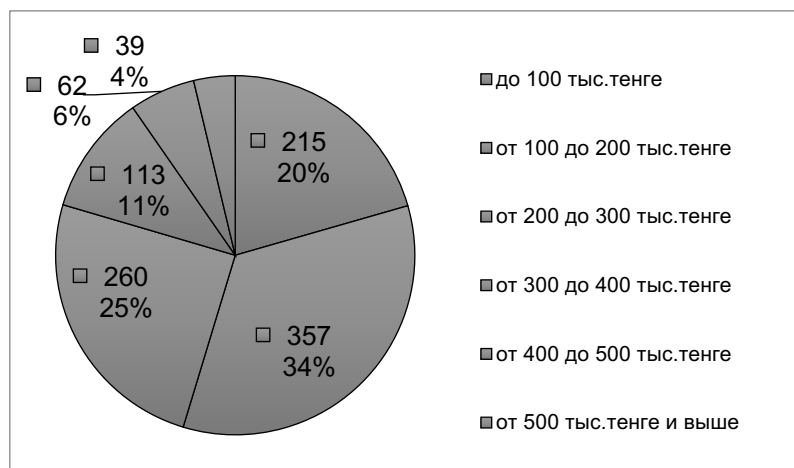

Рисунок 1 – Семейный бюджет респондентов

Обзор литературы.

Казахстанскими учеными отмечается важность реализации разработанной программы «Программа развития моногородов на 2012-2020 годы», направленной на решение проблем моногородов. Исследователи определяют актуальность проведения работ по разработке и реализации стратегии занятости граждан при обучении и переподготовке квалифицированных специалистов, развитию межгородской инфраструктуры, модернизации градообразующих предприятий [15].

Отечественные эксперты считают, что развитие моногородов является одной из основных проблем страны [16]. Несмотря на то, что государство разрабатывает программы и выделяет огромные средства на

их развитие ситуация в моногородах не меняется. Среди проблем развития моногородов можно выделить зависимость от градообразующих предприятий, дефицит квалифицированных кадров, отсутствие инноваций в градообразующих предприятиях, низкий уровень инженерной инфраструктуры. Эти и другие проблемы моногородов ученые предлагают решить путем разработки инструментов мониторинга рынка труда, развития инноваций на предприятиях, увеличения эффективности менеджмента объектов социальной сферы, упорядочивания направлений и определения приоритетов в социальной политике.

Проектная команда BISAM под руководством Л.Гуревич проводила исследование в моногородах ВКО и выявила основные их проблемы [17]. Результаты опроса позволили определить текущую ситуацию и уровень развития в моногородах ВКО. Как отмечают эксперты, выявленные проблемы идентичны с проблемами моногородов других областей. Выработаны и предложены детализированные рекомендации по развитию моногородов, в том числе диверсификации экономики, разработке концепций и реализации механизмов программ развития, увеличению конкурентоспособности проектов, проведению социального анализа проектов.

Результаты исследования и дискуссия.

Из опрошенных респондентов более 70% живут в городе свыше 20 лет, многие живут почти с рождения. Данный показатель свидетельствует о том, что основной контингент жителей г.Жезказган составляет коренное население региона.

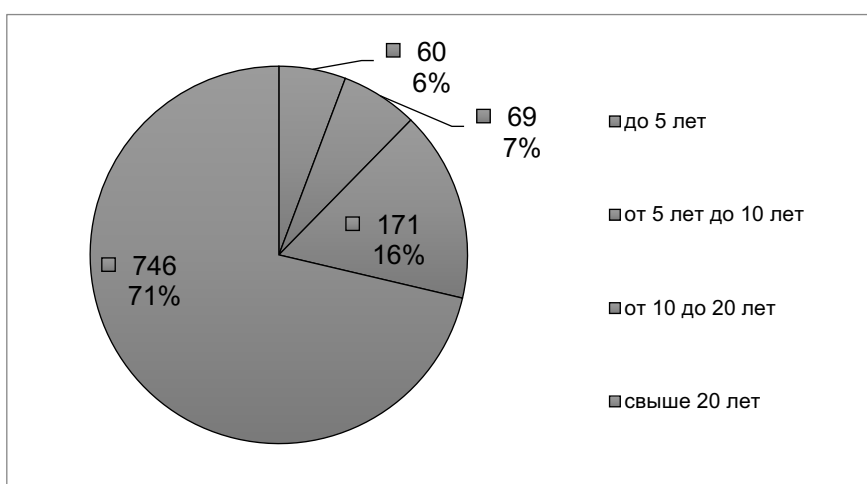

Рисунок 2 – Время проживания респондента в городе

В целях получения эффективного анализа текущей ситуации был применен метод оценивания по десятибалльной шкале. Согласно результатам опроса наблюдается неудовлетворенность элементами инфраструктуры города с наименьшей оценкой по десятибалльной шкале. Большинство респондентов 842 (82,4%) из 1046 (100%) человек отметили плохую оценку и выразили неудовлетворенность качеством дорог, 725 (69,3%) опрошенных – экологической ситуацией, 613 (58,6%) – озеленением города, 597 (57,1%) – благоустройством дворов, 542 (51,8%) – жилищно-коммунальным хозяйством, 519 (49,6%) – социальной поддержкой, 499 (47,7%) – условиями проведения досуга, 405 (38,7%) – жилищными условиями, 385 (36,8%) – общественной безопасностью, 357 (34,1%) – физической культурой и спортом, 332 (31,7%) – транспортом, 283 (27,1%) – освещением улиц и 247 (23,6%) – сферой торговли.

Результаты опроса выявили, что удовлетворенность населения существующими элементами инфраструктуры очень низкая. Самым низким показателем является состояние внутригородских дорог, которым удовлетворено всего лишь 5,0% населения. Самым высоким показателем среди представленных к опросу элементов инфраструктуры является торговля, удовлетворенность которым составляет 25,8%.

Таблица 2 – Оценка по 10-балльной шкале удовлетворенности существующими элементами инфраструктуры г. Жезказган

№	Элемент инфраструктуры	10-балльная шкала оценки (1-очень плохо, 10-очень хорошо)										Среднее значение	Процентное преобразование
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	дороги	862	88	40	12	10	11	6	4	5	8	1,5	5,0%
2	экологическая ситуация	725	140	76	32	36	13	9	7	1	7	1,7	8,2%
3	озеленение города	613	166	113	51	43	12	15	12	13	8	2,1	12,0%
4	благоустройство дворов	597	180	111	47	33	25	23	13	11	6	2,1	12,4%
5	жилищно-коммунальное хозяйство	542	185	127	59	61	25	22	11	7	7	2,3	13,9%
6	социальная поддержка	519	184	141	69	51	22	22	17	12	9	2,4	15,0%
7	условия для проведения досуга	499	197	150	55	70	27	17	11	8	12	2,4	15,2%
8	общественная безопасность	385	250	132	74	96	31	28	27	14	9	2,7	19,4%
9	жилищные условия	405	220	127	84	94	35	24	24	11	22	2,8	19,9%
10	физическая культура и спорт	357	246	145	86	78	46	31	23	16	18	2,9	21,0%
11	транспорт	332	251	161	89	71	39	39	34	15	15	3,0	21,7%
12	освещенность улиц	283	240	158	90	104	43	40	37	27	24	3,3	25,4%
13	торговля	247	257	165	100	114	41	39	38	24	21	3,3	25,8%

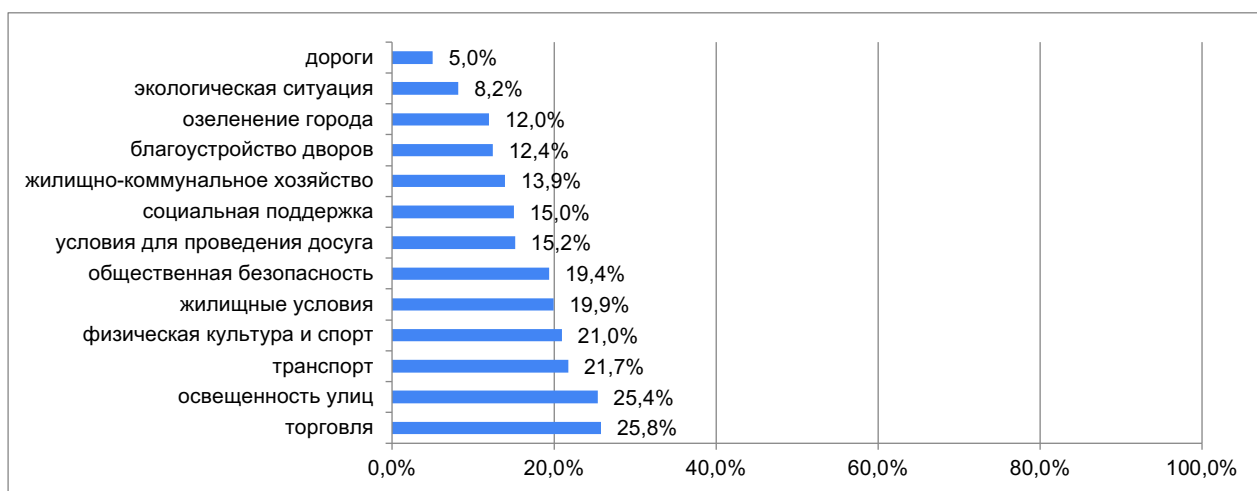

Рисунок 3 – Удовлетворенность существующими элементами инфраструктуры г. Жезказган

Удовлетворенность качеством предоставляемых услуг в городе составляет диапазон от 12,4% до 25,8%. Самыми низкими по качеству предоставляемых услуг являются государственные услуги (12,4%), телефонная связь и интернет (13,9%), почтовые услуги (15,0%) и медицинские услуги (15,2%), а самыми высокими показателями качества предоставляемых услуг среди представленного к опросу перечня являются образование (25,8%) и питьевая вода (25,4%).

Таблица 3 – Оценка по 10-балльной шкале удовлетворенности качеством предоставляемых услуг в г. Жезказган

№	Предоставляемая услуга	10-балльная шкала оценки (1-очень плохо, 10-очень хорошо)										Среднее значение	Процентное преобразование
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	образование	221	222	136	75	118	59	57	57	33	68	3,3	25,8%
2	обеспечение питьевой водой	597	142	97	53	68	21	26	14	13	15	3,3	25,4%
3	функционирование общественного транспорта	336	228	155	89	103	32	31	41	17	14	3,0	21,7%

№	Предоставляемая услуга	10-балльная шкала оценки (1-очень плохо, 10-очень хорошо)										Среднее значение	Процентное преобразование
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
4	водоснабжение (холодная вода, горячая вода) и водоотведение (канализация)	381	213	131	66	95	43	35	42	23	17	2,9	21,0%
5	электроснабжение	186	214	130	90	107	67	59	65	51	77	2,8	19,9%
6	теплоснабжение (отопление)	214	197	120	87	94	77	67	68	47	75	2,7	19,4%
7	медицинские услуги	378	185	135	89	93	45	38	43	19	21	2,4	15,2%
8	почтовые услуги	219	208	139	88	109	71	57	58	34	63	2,4	15,0%
9	телефонная связь и интернет	250	191	139	88	99	51	61	66	48	53	2,3	13,9%
10	государственные услуги	318	195	124	89	98	57	42	53	35	35	2,1	12,4%

Рисунок 4 – Удовлетворенность качеством предоставляемых услуг в городе Жезказган

Деятельность государственных органов удовлетворяет население в среднем на 18%, в том числе местного исполнительного органа в лице акимата на 18,3% и местного представительного органа в лице маслихата на 17,3%. Данный уровень свидетельствует о низкой оценке деятельности государственных органов со стороны населения, что в последующем влияет на уровень недоверия к представителям государственных органов. Это подтверждает тот факт, что работа по взаимодействию с населением проводится не на должном уровне.

Таблица 4 – Оценка по 10-балльной шкале удовлетворенности деятельностью государственных органов в г. Жезказган

№	Государственный орган	10-балльная шкала оценки (1-очень плохо, 10-очень хорошо)										Среднее значение	Процентное преобразование
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	местный исполнительный орган (Акимат)	464	202	118	75	77	21	32	25	12	20	2,6	18,3%
2	местный представительный орган (Маслихат)	505	178	111	75	71	23	25	26	15	17	2,6	17,3%

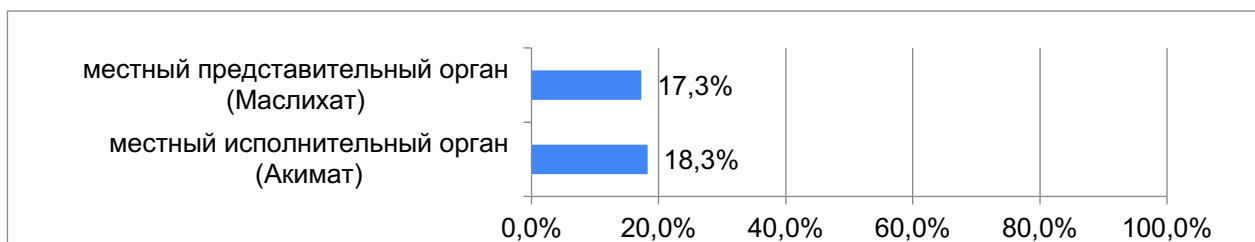

Рисунок 5 – Удовлетворенность деятельностью государственных органов в г. Жезказган

Наряду с вышеуказанным, в городе наблюдаются проблемы с устройством детей в дошкольные учреждения, что отмечают 54,4% респондентов. В настоящее время в городе функционируют 25 государственных дошкольных учреждений, которые обеспечивают местами 2718 детей и 5 частных дошкольных учреждений, которые размещают 268 детей. По состоянию на 30 апреля 2021 г. подано 3485 заявлений на получение мест в дошкольных учреждениях для детей в возрасте от 0 до 6 лет, заявление на получение места в дошкольном учреждении может подаваться с момента рождения ребенка [18]. В связи с актуальным количеством поданных заявлений в городе наблюдается дефицит мест в дошкольные учреждения.

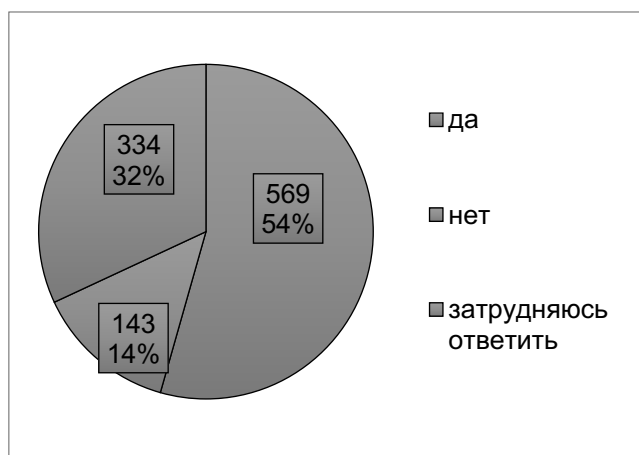

Рисунок 6 – Проблемы с устройством детей в дошкольные учреждения города

В ходе опроса были выявлены основные проблемы города. По мнению горожан свыше 80% отметили низкое качество дорог. Свыше 1/3 респондентов указали трудности с получением медицинских услуг (44,3%), жилищные условия (34,1%), отсутствие условий для проведения досуга горожан (32,6%), низкое качество инженерных коммуникаций (31,6%).

Рисунок 7 – Основные проблемы г. Жезказган по мнению респондентов

Около 80% респондентов, участвовавших в опросе, отметили, что рассматривали возможность переезда в другой регион или страну по следующим причинам:

- отсутствие условий для жизни – 22,3%;
- из-за экологической ситуации – 19,2%;
- низкая заработная плата – 13,7%;
- нет возможности для карьерного роста – 10,7%;
- необходимость качественного медицинского обслуживания – 9,6%;
- низкое качество образования – 9,3%;
- возвращение на историческую родину – 2,0%.

Рисунок 8 – Рассмотрение респондентами возможности и причин переезда в другой регион или страну

Заключение (выводы).

Проведенный социологический опрос и анализ ситуации в регионе определил актуальные вопросы и текущие проблемы, с которыми сталкиваются граждане региона, формирующие социальный портрет города. В ходе исследования выявлено следующее:

- высокая стоимость жизни;
- проблемы обеспечения населения качественной питьевой водой;

- неудовлетворительное состояние дорожного покрытия;
- отсутствие необходимой и достаточной инфраструктуры для комфортной жизни;
- неразвитость организаций досуга и оздоровления населения;
- небольшой выбор перспектив развития детей и молодежи;
- нехватка образовательных учреждений;
- низкое качество медицинских услуг;
- низкая активность малого и среднего предпринимательства;
- низкое доверие населения к государственным органам;
- нарастающая миграция (отток) коренного и приток сельского населения.

На основании проведенного исследования разработаны следующие рекомендации по повышению качества жизни населения города:

- определение, поиск и разработка эффективных механизмов взаимодействия государственных органов, бизнес-сообществ и населения для улучшения качества жизни в регионе;
- формирование эффективных механизмов поддержки малого и среднего бизнеса в реализации государственных программ;
- разработка эффективных механизмов взаимодействия государства и бизнеса в рамках государственно-частного партнерства в реализации социально-значимых проектов;
- определение взаимовыгодных механизмов и условий сотрудничества государства и градообразующего предприятия в целях реализации программы социально-экономического развития города;
- обеспечение обратной связи государственных органов с населением при решении проблем города в целях повышения доверия населения и снижения социальной напряженности.

Список использованной литературы

1. Ильина И.Н. Развитие моногородов России: монография / колл. авт. под ред. д-ра экон. наук, проф. И.Н. Ильиной. – М.: Финансовый университет, 2013. – 168 с.
2. Государственная программа развития регионов на 2020-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 990.
3. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://stat.gov.kz> – Дата обращения 30.04.2021 г.
4. Национальный сборник «Статистика системы образования Республики Казахстан» - АО «Информационно-аналитический центр»: Нур-Султан, 2021. – 313 стр.
5. Сайт информационного агентства «Inbusiness.kz». Правительство попросили решить проблемы с питьевой водой в Жезказгане. <https://inbusiness.kz/ru/last/pravitelstvo-poprosili-reshit-problemy-s-pitevoj-vodoj-v-zhezkazgane>, 2020 – Дата обращения 30.04.2021 г.
6. Сайт Областной газеты «Индустриальная Караганда». Время и квитанции покажут. <http://inkaraganda.kz/articles/160541>, 2021 – Дата обращения 30.04.2021 г.
7. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». 14 декабря 2012 г.
8. Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года №636.
9. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г.
10. Кулакова А.П. Измерение в социологии: учеб. пособие / А. П. Кулаков; Новосиб. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Новосибирск : НГАСУ (Сибстрин), 2005. – 124 с.
11. Мангейм Дж.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предисл. А.К. Соколова. – М.: Издательство “Весь Мир”, 1997. – 544 с.
12. Официальный сайт Акимата г. Жезказган Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-zhezkazgan>, – Дата обращения 30.04.2021 г.
13. Сайт компании FDF group. Использование интервальных шкал в опросах <https://fdfgroup.ru/poleznaya-informatsiya/stati/ispolzovanie-intervalnykh-shkal-v-oprosakh/> – Дата обращения 30.04.2021 г.
14. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://stat.gov.kz> – Дата обращения 30.04.2021 г.

15. Каримова А.Б., Алишева М.Б., Турсынова Т.Т. Проблемы моногородов в Республике Казахстан // Вестник Науки и Творчества, 2016, (8 (8)), 58-62.
16. Жунусова А.Ж., Тлеубердиева С.С. Моногорода Казахстана // Молодежный сборник научных статей «Научные стремления», 2017, (21), 78-79.
17. Гуревич Л.Я. Комплексное исследование социально-экономической ситуации региона и моногорода Восточно-Казахстанской области. – Алматы, 2012.
18. Официальный сайт INDIGO – электронный детский сад <https://indigo-jezkazgan.e-orда.kz> – Дата обращения 30.04.2021 г.

References:

1. Il'ina I.N. Razvitie monogorodov Rossii: monografija / koll. avt. pod red. d-ra jekon. nauk, prof. I.N. Il'inoj. M.: Finansovyy universitet, 2013. – 168 s.
2. Gosudarstvennaja programma razvitija regionov na 2020-2025 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 2019 goda № 990.
3. Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan <https://stat.gov.kz> – Data obrashhenija 30.04.2021 g.
4. Nacional'nyj sbornik «Statistika sistemy obrazovanija Respubliki Kazahstan» - AO «Informacionno-analiticheskij centr»: Nur-Sultan, 2021. – 313 str.
5. Sajt informacionnogo agentstva «Inbusiness.kz». Pravitel'stvo poprosili reshiti' problemy s pit'evoj vodoj v Zhezkazgane. <https://inbusiness.kz/ru/last/pravitel'stvo-poprosili-reshiti-problemy-s-pitevoj-vodoj-v-zhezkazgane>, 2020 – Data obrashhenija 30.04.2021 g.
6. Sajt Oblastnoj gazety «Industrial'naja Karaganda». Vremja i kvitancii pokazhut. <http://inkaraganda.kz/articles/160541>, 2021 – Data obrashhenija 30.04.2021 g.
7. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan - Lidera nacii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategija «Kazahstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva». 14 dekabrja 2012 g.
8. Nacional'nyj plan razvitija Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralja 2018 goda №636.
9. Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazahstana. 1 sentjabrja 2020 g.
10. Kulakova A.P. Izmerenie v sociologii : ucheb. posobie / A. P. Kulakov; Novosib. gos. arhitektur.-stroit. un-t. – Novosibirsk : NGASU (Sibstrin), 2005. – 124 s.
11. Mangejm Dzh. B., Rich R. K. Politologija. Metody issledovanija: Per. s angl. / Predisl. A.K. Sokolova. – M.: Izdatel'stvo “Ves' Mir”, 1997. – 544 s.
12. Oficial'nyj sajt Akimata goroda Zhezkazgan Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-zhezkazgan>, – Data obrashhenija 30.04.2021 g.
13. Sajt kompanii FDF group. Ispol'zovanie interval'nyh shkal v oprosah <https://fdfgroup.ru/poleznaya-informatsiya/stati/ispolzovanie-intervalnykh-shkal-v-oprosakh/> – Data obrashhenija 30.04.2021 g.
14. Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan <https://stat.gov.kz> – Data obrashhenija 30.04.2021 g.
15. Karimova A.B., Alisheva M.B., Tursynova T.T. Problemy monogorodov v Respublike Kazahstan // Vestnik Nauki i Tvorchestva, 2016, (8 (8)), 58-62.
16. Zhunusova A.Zh., Tleuberdieva S.S. Monogoroda Kazahstana // Molodezhnyj sbornik nauchnyh statej «Nauchnye stremlenija», 2017, (21), 78-79.
17. Gurevich L.Ja. Kompleksnoe issledovanie social'no-jekonomicheskoy situacii regiona i monogoroda Vostochno-Kazahstanskoj oblasti, Almaty, 2012.
18. Oficial'nyj sajt INDIGO – jelektronnyj detskij sad <https://indigo-jezkazgan.e-orда.kz> – Data obrashhenija 30.04.2021 g.

М.А. Омарова^{1*}, К.Қ. Смағұлова²
¹ тарих ғылымдарының кандидаты
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ
Алматы қ., Қазақстан

² философия ғылымдарының кандидаты
^{1,2} әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы қ., Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАР ШЕҢБЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ҚАЗІРГІ АХУАЛЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда халықаралық қатынастар тек мемлекеттер арасындағы әрекеттесуді қамтып қана қоймай, ғаламдық, трансұлттық сипатқа ие болуда. Қазіргі заманғы қауіп-қатерлер мен еларалық мәселелер әлемдік қауымдастықтың анағұрлым көп мүшесінің қатысуын талап етуде. Осы орайда мемлекеттердің халықаралық ұйымдар шеңберінде әрекеттесуі үлкен маңызға ие болды. Көптеген мәселелерді екіжақты форматта шешу мүмкіндігі болмағандықтан көпжақты ынтымақтасу қатысушылардан халықаралық-құқықтық реттеудің жоғары деңгейін қажет етеді. Сол үшін де мемлекеттер арасындағы байланыстардың маңызды тармағы ретінде олардың халықаралық ұйымдар шеңберіндегі ынтымақтастығы қарастырылуда. Қазақстан да бұл үдерістен сырт қалып қоймай, бірқатар халықаралық ұйымдар құрудың бастамашысы болғаны да белгілі. Шығыстағы көршісі Қытаймен де халықаралық ұйымдар аясында байланыстарды дамытуда. Атап айтсақ, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, еліміздің тікелей бастамасымен құрылған Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары кеңесі шеңберіндегі ынтымақтастық қарқынды дамып келеді. Қазақстан мен Қытай үшін халықаралық ұйымдар аясындағы ынтымақтастықтың басты мақсаты аймақ қауіпсіздігі мен тұрақтылығын сақтау болып табылады. Аймақтағы бейбітшілікті сақтаумен қатар сауда, экономика, көлік қатынасы секілді ынтымақтастықтың басқа салалары да көпжақты форматта дамып келеді, өзара байланыстарды дамытуда екі ғана емес көп мемлекеттің саяси-экономикалық әлеуетін пайдалану өте тиімді болып саналады. Мақалада Қазақстан мен Қытайдың халықаралық ұйымдар шеңберіндегі ынтымақтастығының мәселелері мен даму болашағы қарастырылған.

Түйін сөздер: Халықаралық ұйымдар, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, АӨСШК, мемлекетаралық ынтымақтастық, аймақ қауіпсіздігі

Омарова М.А. ^{1*}, Смағұлова К.К. ²
¹ кандидат исторических наук
КазУМОиМЯ им. Абылай хана, г. Алматы, Казахстан
² кандидат философских наук
КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

КАЗАХСКО-КИТАЙСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Сегодня международные отношения охватывают не только взаимодействие между государствами, но также имеют глобальный, транснациональный характер. Современные угрозы и международные проблемы требуют участия большего числа членов мирового сообщества. В этой связи большое значение приобретает взаимодействие государств в рамках международных организаций. Поскольку многие вопросы не могут быть решены в двустороннем формате, многостороннее сотрудничество требует от участников высокого уровня международно-правового регулирования. Поэтому сотрудничество государств в рамках международных организаций считается важной сферой взаимоотношений. Известно, что Казахстан не остался в стороне от этого процесса и является инициатором создания ряда международных организаций. Он также развивает связи со своим восточным соседом Китаем в рамках международных организаций. В частности, динамично развивается сотрудничество в рамках ООН,

Шанхайской организации сотрудничества, Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии, созданного по прямой инициативе нашей страны. Для Казахстана и Китая основной целью сотрудничества в рамках международных организаций является поддержание безопасности и стабильности в регионе. Наряду с поддержанием мира в регионе, в многостороннем формате развиваются и другие направления сотрудничества, такие как торговля, экономика, транспорт, а использование политического и экономического потенциала более чем двух стран является очень эффективным в развитии отношений. В статье рассматриваются проблемы и перспективы сотрудничества Казахстана и Китая в рамках международных организаций.

Ключевые слова: Международные организации, ООН, Шанхайская организация сотрудничества, СВМДА, межгосударственное сотрудничество, региональная безопасность.

M. Omarova^{1}, K. Smagulova²*

¹ candidate of Historical Sciences

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Almaty Kazakhstan

² candidate of Philosophical Sciences

^{1,2} Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

KAZAKH-CHINESE COOPERATION WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Abstract

Today international relations encompass not only interaction between states, but also have a global, transnational character. Modern threats and international problems require the participation of more members of the world community. In this regard, interaction of states within the framework of international organizations is of great importance. Since many issues cannot be resolved in a bilateral format, multilateral cooperation requires the participants to have a high level of international legal regulation. Therefore, cooperation between states within the framework of international organizations is considered an important area of mutual relations. It is known that Kazakhstan has not remained aloof from this process and is the initiator of the creation of a number of international organizations. It is also developing ties with its Eastern neighbor China through international organizations. In particular, cooperation is dynamically developing within the framework of the UN, the Shanghai Cooperation Organization, the Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia, created on the direct initiative of our country. For Kazakhstan and China, the main goal of cooperation within the framework of international organizations is to maintain security and stability in the region. Along with maintaining peace in the region, other areas of cooperation are developing in a multilateral format, such as trade, economy, transport, and the use of the political and economic potential of more than two countries is very effective in developing relations. The article examines the problems and prospects of cooperation between Kazakhstan and China within the framework of international organizations.

Keywords: International organizations, UN, Shanghai Cooperation Organization, CICA, interstate cooperation, regional security

Кіріспе. Жаһандану үдерісі белең алған қазіргі халықаралық жағдай әлем елдерінің түрлі қауіп-қатерлермен, түрлі саяси, экономикалық, әлеуметтік мәселелерді шешуде халықаралық ұйымдар көмегіне жүгінетіні белгілі. Әлемдегі бейбітшілікті сақтау негізгі мақсаты болып табылатын БҰҰ мемлекеттерді біріктіретін ортақ мәселелерді шешуде делдал рөлін атқарады. Әлемдік қауымдастық мүшелерін біріктірген бұл ұйымның халықаралық, мемлекетаралық мәселелерді шешуде, елдер арасындағы дау-жанжалдарды реттеудегі маңызы зор. Себебі ең беделді әрі ең өкілетті ұйым ретінде кез-келген мәселеде елдердің әлеуетті мүмкіндіктері мен объективті шарттарын ескере отырып, тығырықтан шығу жолдарын көрсетеді.

Әдіснама. Қазіргі жаһандық жағдайларға дамуына байланысты Қазақстан мен Қытай ынтымақтас-тығын зерттеу мақаланың негізі болды. Мақалада салыстырмалы, тарихи, жүйелік әдістер қолданыла отырып ғылыми-практикалық жағы ашылды.

Негізгі бөлім. Қазақстан мен Қытай арасындағы байланыстар тек екіжақты ғана емес, көпжақты форматта, сондай-ақ халықаралық ұйымдар шеңберінде де жүзеге асып келеді. 2004 жылдың 17 мамыр күні Қытайдың сол кездегі төрағасы Ху Цзинтаоның Қазақстанға сапары барысында қол қойылған

бірлескен декларацияның 17-пунктінде Қытай мен Қазақстанның халықаралық және аймақтық қатынастардағы мүдделері негізінен сәйкес келетіндігі атап өтілген болатын. Сонымен қатар тараптардың Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының мақсаттары мен принциптеріне және халықаралық құқықтың жалпыға бірдей қабылданған нормаларына негізделген әділ және демократиялық әлемдік тәртіпті орнатуды қолдайтыны айтылған. Тараптар халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешуді жақтайтыны, халықаралық қатынастар жүйесін жетілдіретіні, қазіргі әлемде Біріккен Ұлттар Ұйымының орталық рөлін қамтамасыз ететіні және дамудың бірнеше модельдерін жүзеге асыруды қолдайтыны туралы айтылды. Қазақстан тарапы мен Қытай тарапы БҰҰ Жарғысының мақсаттары, принциптері мен халықаралық құқықтың жалпы қабылданған нормалары негізінде БҰҰ және басқа да халықаралық ұйымдар шеңберіндегі екі ел арасындағы ынтымақтастықты нығайтатыны туралы мәлімдеді [1].

Осы құжаттың 18-тармағында екі тарап Шанхай ынтымақтастық ұйымының шеңберінде қол қойылған келісімдерді жоғары бағалайтыны және Шанхай ынтымақтастық ұйымының дамудың жаңа кезеңіне аяқ басқандығы айтылған. Тараптар Бейжіңде орналасқан Шанхай ынтымақтастық ұйымы Хатшылығының және Ташкент қаласында орналасқан Шанхай ынтымақтастық ұйымының аймақтық антитеррорлық ұйымының ашылуы ұйымға мүше мемлекеттер арасындағы өзара ынтымақтастықты тереңдетуге, аймақтық қауіпсіздік пен тұрақтылықты сақтауға және кеңейтуге көмектеседі деп келісті. Аймақтық өзара тиімді сауда-экономикалық ынтымақтастық та осы ұйым шеңберінде қарастырылуда. Екі тарап 2003 жылғы 23 қыркүйекте Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің премьер-министрлері бекіткен көпжақты экономикалық және сауда ынтымақтастық жоспарын іске асыру үшін бірлесіп жұмыс істейтіні және сауда мен инвестицияларды одан әрі жетілдіру негізінде барлық тараптар үшін қызығушылық тудыратын ірі жобаларды зерттеу және іске асыру арқылы экономикалық ынтымақтастықты нығайтуға дайын екендіктері айтылған.

Кеңес Одағының ыдырауымен Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан – бес мемлекет ХХ ғасырдың 60-жылдарында қалыптасқан әсері алауыздықты тоқтату және тарихтан қалған кеңес-қытай шекара мәселесін шешу үшін Қытай жағы – бір тарап, ал Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан – мемлекет екінші тарап болып, 1980-жылдарда жандана бастаған шекара мәселесін шешуге арналған келіссөздерді жалғастырды. Қытайдың Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстанмен шекара аймағында өзара әскерді қысқарту туралы келіссөздері 1989 жылдың қараша айынан басталады. Келіссөздер ол кезде Қытай мен Кеңес Одағы, яғни екі мемлекет арасында жүргізілді. Соңынан өзара келіссөздер «Шанхай бестігі» аясында жалғасын тапты. Сонымен, бес мемлекет арасындағы шекара аймағындағы әскери саладағы сенімді нығайту туралы келісімге қол қойылуы кезіндегі Қытай мен КСРО арасындағы шекарада ғасырлар бойы орын алып келген тұрақсыздық пен сенімсіздікті біржола сейілткендей болды. Сол үшін бұл түбегейлі тарихи оқиға болып табылады [2].

Сол тарихи оқиғадан бері 30 жылдай уақыт өтті. Осы уақыт аралығында Кеңес Одағы ыдырап, орнына Тәуелсіз мемлекеттер достастығы пайда болды. Кеңестік республикалар тәуелсіздігін жариялап, халықаралық қатынастардың жаңа субъектілеріне айналды. Халықаралық жағдай қалай өзгерсе де, ортақ мәселе жоғарыда аталған мемлекеттерді қайта біріктіріп, бір ұйым аясында ынтымақтасуға алып келді. Ортақ шекара біріктерген Қытай мен бұрынғы КСРО елдері шекара мәселесін қайта жандандырып, нәтижесінде «Шанхай бестігі» құрылған болатын. Ұйым дами келе, құрамына жаңа мүше-мемлекеттердің кіруімен бүгінде беделді ірі халықаралық құрылымға айналды.

Шанхай ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) – 2001жылы 15 маусымда Қытай, Ресей, Қазақстан, Тәжікстан, Қырғызстан және Өзбекстан басшылары құрған халықаралық ұйым. 2015 жылдың 10 шілдесінде Үндістан мен Пәкістанның ШЫҰ-ға кіру рәсімінің басталғаны туралы жарияланды. 2017 жылғы 9 маусымда Үндістан мен Пәкістан ШЫҰ-на толық мүше болды. ШЫҰ елдерінің жалпы аумағы 34 млн км²-ден асады, бұл Еуразия аумағының 60% құрайды. ШЫҰ елдерінің жалпы халқы 3 миллиард 40 миллион адамды құрайды (2015), әлем халқының жартысы. Қытай экономикасы номиналды ЖІӨ көлемі бойынша әлемдегі екінші, ал сатып алу қабілеттілігі бойынша ЖІӨ бойынша 2014 жылдан бастап бірінші орынға ие. ШЫҰ әскери блок емес. Ұйымның негізгі міндеттері қатысушы мемлекеттерді біріктіретін кең кеңістіктегі тұрақтылық пен қауіпсіздікті нығайту, терроризмге, сепаратизмге, экстремизмге қарсы күрес, есірткінің заңсыз айналымы, экономикалық ынтымақтастықты дамыту, энергетикалық серіктестік, ғылыми және мәдени өзара ынтымақтастық.

Әлем экономикасында алар орны ерекше Қытай елі, жетекші елдердің үштігіне енеді. Қазірде Қытай Халық Республикасының мықты халықаралық атағы, оның экономикалық дамуынан да тез артып келеді. Дегенмен, республика ХХ ғ. 70-ші жылдарында толықтай халықаралық оқшаулауда болды және көрші жатқан мемлекеттермен дипломатиялық байланыста болмады. Сондай-ақ БҰҰ-на да тек 1971 жылы ғана

қабылданды. Ал бүгінде жаһандық және аймақтық халықаралық аренада маңызды рөл ойнайтын Бейжіңнің пікірін әлемдік саясатта ешкім жоққа шығара алмайды. Қазіргі кездегі халықаралық қарым-қатынастарды орнатуда Бейжіңнің көрсеткен үлгісі маңызды болды, себебі ішкі саясаттың қиындауына байланысты ондаған жылдар бойы оқшауда болған Қытай бар жоғы 25 жыл көлемінде жетекші елдер қатарына енді [3]. Қытай экономикасының әлемдік экономикаға интеграциялануы барысында өзінің қабілеті мен мүмкіндіктеріне орай бейбітшілік пен жалпы адамзат дамуы үшін көптеген халықаралық міндеттер мен жауапкершілікті өз мойнына алуға дайын. «Бір белдеу – бір жолды» бірлесіп салу ұсынысы экономикалық факторлардың еркін және ретті қозғалуына ықпал етуге, ресурстарды тиімді бөлу мен нарықтық интеграцияны тереңдету, осы жобаға қатысушы барлық мемлекеттердің экономикалық саясатын үйлестіре отырып, тұрақты дамуға жетелейтін аймақтық ынтымақтастықты орнатуға бағытталған. 2013 жылдың қорытындысы бойынша Қытай АҚШ-ты сыртқы сауда көлемі бойынша алғаш рет басып озды. Жібек Жолының Экономикалық белдеуі стратегиясының жүзеге асуы Қытайдың Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына мүше мемлекеттермен сауда айналымын 2020 жылы 537,57 млрд. долларға жеткізуге мүмкіндік береді [4].

Қазақстан президенті Қ. Тоқаевтың 2019 жылғы Қытайға сапары нәтижесінде қол қойылған бірлескен мәлімдемеде екі тарап әскери саладағы прагматикалық ынтымақтастықты одан әрі тереңдетуге, топтық сапарлар, кадрларды даярлау және бірлескен оқу лигалары сияқты салалардағы алмасулар мен ынтымақтастықты жалғастыруға, сондай-ақ Шанхай ынтымақтастық ұйымы шеңберіндегі қорғаныс және қауіпсіздік саласындағы көпжақты ынтымақтастыққа бірлесіп қатысуға дайын екендіктерін көрсеткен.

Тараптар Шанхай ынтымақтастық ұйымы халықаралық қатынастарда маңызды сындарлы күшке айналғанын қанағаттанушылықпен атап өтті. Ұйымның жаңа сынақтар мен қауіп-қатерлерге тиімді әрекет етудің үлкен әлеуеті бар. Екі тарап өзара сенім, өзара тиімділік, тендік, консультация, әр түрлі өркениеттерді құрметтеуге және ортақ дамуға ұмтылуға, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы Жарғысының мақсаттары мен міндеттерін ұстануға және саясатты, қауіпсіздікті және қауіпсіздікті одан әрі дамыту үшін Шанхай ынтымақтастық ұйымының 2025 жылға дейінгі даму стратегиясына сүйенуге дайын. Экономика және сауда, мәдени-гуманитарлық ғылымдар, технологиялық инновациялар және тағы басқа салаларда да ынтымақтастықты дамыта беретін болады.

Қазақстанның сыртқы саяси басымдықтары жүйесінде Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің (АӨСШК) ерекше орын алады. Бүгінгі таңда АӨСШК-ге 26 мемлекет кіреді: Әзірбайжан, Ауғанстан, Бахрейн, Бангладеш, Вьетнам, Египет, Израиль, Индия, Иордания, Хашимиттік Корольдігі, Ирак, Иран, Қазақстан, Катар, Камбоджа, Қытай, Корея Республикасы, Қырғызстан, Моңғолия, БАӘ, Пәкістан, Палестина, Ресей, Тәжікстан, Таиланд, Түркия, Өзбекстан. Бақылаушылар - Индонезия, Малайзия, АҚШ, Украина, Шри-Ланка, Филиппин, Жапония және халықаралық ұйымдар: БҰҰ, ЕҚЫҰ, Араб мемлекеттері лигасы. АӨСШК-нің қазіргі төрағасы – Тәжікстан Республикасы, әкімшілік орган: Хатшылық Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қаласында орналасқан.

Алғаш рет АӨСШК шақыру идеясын Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 1992 жылғы 5 қазанда Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 47-сессиясында айтқан болатын. Мемлекет басшысы бастаманың мәні Азия құрылығында оған дейін тиімсіз әрі сәтсіз болған тетікті қалпына келтіру, қауіпсіздіктің тиімді және әмбебап құрылымын құру екендігін атап айтқан. Жаңадан құрылған мемлекет Басшысының айтқан ұсынысының өзектілігі ғаламшар халқы ең көп орналасқан аймақта көптеген қақтығыстар мен бірқатар мемлекеттер арасындағы өзара сенімсіздікке толы болуымен түсіндірілді. Бүкіл әлемдік қоғамдастықтың алаңдаушылығына ядролық қаруды тарату, заңсыз көші-қон, қоршаған ортаның күрт нашарлауы, экстремизм мен есірткі бизнесінің Азияда қалыптасып келе жатқан мәселелері себеп болды.

Сондықтан АӨСШК шақыру идеясы бірқатар Азия мемлекеттері мен БҰҰ, ЕҚЫҰ және АЕЛ сияқты халықаралық ұйымдардың қолдауына ие болды. Форумның бірінші Саммиті 2002 жылы 4 маусымда өтті. Оған Қазақстан, Ресей, Қытай, Пәкістан, Түркия, Моңғолия, Қырғызстан, Тәжікстан және Ауғанстан басшылары, Әзірбайжан мен Үндістан премьер-министрлері, Иран, Египет, мемлекеттердің уәкілетті лауазымды тұлғалары және байқаушы ұйымдардың өкілдері қатысты. Палестина мен Израиль өкілдерінің Саммитке қатысуы ерекше жетістік болды. 22 қазанда 2004 жылы Сыртқы істер министрлерінің екінші кездесуі өтті. Оның басты нәтижесі сенім шаралары каталогын, рәсімдер ережелерін және АӨСШК екінші министрлер жиналысының декларациясын қабылдады.

Каталог аясында сенім шаралары 5 негізгі өлшем бойынша бөлінеді: әскери-саяси, жаңа қауіп-қатерлерге қарсы күресу, экономикалық, экологиялық, гуманитарлық.

Сенімді нығайтудың барлық шаралары біртіндеп және еріктілік негізінде жүзеге аса бастады. Осы процестің 20 жылдығына арналған АӨСШК мерейтойлық кездесуі және форумның сыртқы істер министрлерінің төртінші кездесуі 2012 жылғы 12 қыркүйекте Астана қаласында өткен болатын. Нұрсұлтан Назарбаев өзінің құттықтау сөзінде АӨСШК маңыздылығы мен тиімділігіне тоқталды. Президент АӨСШК арқасында түрлі мәдениеттер, өркениеттер және даму модельдерінің арқасында жалпыазиялық үнқатысуды орнатуға қол жеткізді. 2014 жылғы мамырда өткен Шанхай Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің (АӨСШК) 4-ші саммиті процестің дамуындағы маңызды кезең болды: кездесулердің басты нәтижесі Шанхай ынтымақтастық ұйымы мен АӨСШК арасында өзара түсіністік туралы меморандумға қол қою болды. Басты құжат - Төртінші саммиттің декларациясы да қабылданды. Ұйымның мемлекет басшылары Бангладеш пен Катарды Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің жаңа мүшелері ретінде қабылдады [5].

Қытай төрағасы Си Цзиньпин АӨСШК 4-ші саммитінде Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес бүкіл аймақтағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық мәселелерін талқылауға арналған алаң болуы керек, осының негізінде аймақтық қауіпсіздік пен ынтымақтастықтың жаңа архитектурасы құрылуы мүмкін деп мәлімдеді. 20 жыл ішінде АӨСШК өзара түсіністікті тереңдетуге, келісімдерге қол жеткізуге және ынтымақтастықты нығайтуға үлкен үлес қосты. Қазіргі уақытта Азия халықтары бейбітшілік пен тұрақтылыққа ұмтылуда, қауіпсіздік мәселелеріне қарсы тұру үшін ортақ күш-жігерді қажет етеді, – деді Қытай басшысы. Сондай-ақ өз сөзінде Си Цзиньпин АӨСШК хатшылығының қызметін жетілдіруге және АӨСШК шеңберіндегі мүше-мемлекеттердің қорғаныс проблемалары бойынша консультациялар тетіктерін құруға шақырды. Қытай Президенті лаңкестікпен күресте, сауда-экономикалық, туризм, экологиялық және гуманитарлық салалардағы алмасулар мен ынтымақтастықты нығайтуды ұсынды. Ол сонымен бірге АӨСШК-нің басқа аймақтық ұйымдармен үйлестірілуі мен ынтымақтастығының маңыздылығын атап өтті [6].

Осы саммит қорытындысы бойынша қол қойылған Декларациядан үзінді келтірсек:

«Біз АӨСШК-нің тиісті құжаттарында, атап айтқанда саммиттерде және министрлер деңгейінде қабылданған құжаттарында ядролық энергияны таратпау, қарусыздану және бейбіт мақсатта пайдалану жөніндегі міндеттемелерімізді тағы да қуаттаймыз. Біз жаһандық бейбітшілік пен қауіпсіздікке төнетін қатерді ядролық қарудың жалғасуы мен таралуымен байланыстырамыз. Біз Қазақстан Республикасының БҰҰ Бас ассамблеясына ядролық қарудан азат әлем туралы Жалпыға ортақ декларацияны қабылдауға шақыру туралы бастамасын назарға алдық. Біз ядролық қаруды жаппай және толық жоюды және барлық адамдар үшін кемсітпеу, тең және бөлінбейтін қауіпсіздік қағидаттарына негізделген ядролық қаруды таратпау режимін нығайтуды қолдаймыз. Біз АӨСШК мүше-мемлекеттерінің жиналысы құрылғаннан бері сенім шараларын нығайту мақсатында диалог пен ынтымақтастыққа белсенді түрде қатысып отырған күш-жігерін білеміз және бағалаймыз. Біз ынтымақтастықты одан әрі ілгерілетуге, АӨСШК үдерісін дамыту бойынша жұмыс істеуге және Азиядағы маңызды рөлге ие болу ниетін қолдауға дайын екенімізді білдіреміз. Біз Саммитте қабылданған Шанхай декларациясының негізінде әрекет етуге және Азиядағы тұрақты бейбітшілік пен жалпы өркендеуді қамтамасыз етуге өз үлесімізді қосуға дайынбыз».

АӨСШК-ге кіретін мемлекеттер алдында тұрған қандай мәселелер бар деген сұраққа жауапты белгілі отандық қытайтанушы-ғалым К. Сыроежкиннің Сяньгандық «Вэньхуэйбао» газетіне берген сұхбатынан табуға болатын секілді. К. Сыроежкиннің пікірінше, АӨСШК-ге мүше мемлекеттер арасындағы тарихи, идеологиялық, діни және басқа да айырмашылықтар кеңес жұмысының тиімділігіне әсер етеді. Алайда, негізгі мәселе – Азия мемлекеттерінің бір бөлігі батыстық саясатты ұстануды жөн көреді және «біріккен азиялық майдан» ретінде әрекет етуге бейім емес. Дәл осы жағымсыз үрдісті саммитте жеңу керек. Бұл үшін перспективалар бар, өйткені АӨСШК-ге мүше мемлекеттер арасында ғана емес, сонымен қатар осы форумға әлі кірмейтін Азия елдері арасында да байланыс нүктелері бар. Олардың «біріккен азиялық майдан» ретінде әрекет ету қажеттілігін түсінуі өте маңызды. Егер бұл болса, онда барлық басқа айырмашылықтар мен қиындықтарды жеңуге болады [7].

Си Цзиньпин Қытайдың АӨСШК төрағасы ретіндегі міндеттерін орындауға дайын екендігіне сендірді. Қытай елі осы кеңес үдерісінің белсенді мүшесі ретінде әрекет етті. Осылайша, жиырма жылдан астам уақыт ішінде АӨСШК аймақтық қауіпсіздік тетігін нығайтудағы сындарлы рөлінің арқасында өзектілігі мен өміршеңдігін дәлелдеді.

2019 жылы 19 желтоқсанда Чунцин қаласында Қазақстан Республикасының ҚХР-дағы елшісі Ғ.Қойшыбаев Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің үкіметтік емес форумының 3-ші конференциясына қатысты. Бұл іс-шараның ұйымдастырушылары Чунцин әкімшілігінің қолдауымен Қытай Халықтық Халықаралық қатынастар институты және Қытай Халық дипломатиясы

қауымдастығы болды. ҚХСК комитеті төрағасының орынбасары Ся Баолун төрағалығымен өткен конференцияға Чунциннің басшылығы, Қытайдың мемлекеттік органдары мен ғылыми құрылымдарының өкілдері, мүше мемлекеттердің делегациялары, АӨСШК бақылаушы елдері және бірқатар халықаралық ұйымдар қатысты. Іс-шара аясында форумның құрметті қонақтарын ҚКП ОК Саяси Бюросының мүшесі, Чунцин партия комитетінің хатшысы Чен Минер қарсы алды. Өз сөзінде Ғ.Қойшыбаев Қазақстанның АӨСШК даму перспективаларына қатысты көзқарасын ұсынды. Атап айтқанда, ол Кеңес құрамын кеңейту, АӨСШК-ін толыққанды аймақтық ұйымға айналдыру, сондай-ақ басқа да халықаралық және аймақтық ұйымдармен өзара іс-қимылды нығайту бойынша жұмысты жалғастырудың маңыздылығын атап өтті. АӨСШК-нің үкіметтік емес форумын өткізу ұсынысы ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің бастамасымен 2014 жылы АӨСШК саммитінде айтылды. 1 және 2-ші АӨСШК-нің үкіметтік емес форумдары 2015 және 2017 жылдары Бейжіңде өтті [8].

Сонымен, Қазақстан мен Қытай арасындағы ШЫҰ мен АӨСШК секілді ұйымдар шеңберіндегі ынтымақтастыққа тұрақты даму үрдісі тән екендігін айту керек. Себебі олар құрылғалы бергі өткізілген жоғары деңгейдегі кездесулер мен қол жеткізілген уағдаластықтар тұрақты сипатта алға басып, жоғары деңгейде ұйымдастырылды. Аталмыш халықаралық ұйымдарға мүше-мемлекеттердің сан жағынан көбейе түсуі, сапа жағынан тереңдей түсуі олардың тиімділігін және мемлекеттердің осындай форматтағы байланыстарды нығайтуға мүдделі екендігін көрсетеді. Жоғары дәрежелі кездесулердің, саммиттердің нәтижесінде қол қойылған құжаттар мазмұны тек саяси ынтымақтастықты ғана емес, сондай-ақ қауіпсіздік, сауда-экономикалық, ақпараттық технологиялар, экология және тағы да басқа ынтымақтастықтың заманауи салаларын қамтып келеді. Қазақстан мен Қытай арасындағы халықаралық ұйымдар шеңберіндегі ынтымақтастықтың қажетті деңгейде қарқын ала алмай отырғандығының себебі ретінде ұйымдарға мүше-мемлекеттердің барлығының бірдей саяси ұстанымының болмауында болып отыр. Бұл құбылыс, әрине, заңды да. Себебі мемлекеттік құрылымы, саяси жүйесі, идеологиясы әртүрлі елдердің әсіресе саяси мәселелерде бір ұстанымға келуі оңай шаруа емес екені айдан анық. Десек те, ортақ аймақтық мәселемен біріккен елдерге мәмілеге келу, сол арқылы жалпыға ортақ қауіп-қатерлермен және қиындықтарды жеңу алғашқы мақсаттардың бірі болып қала бермек.

Қазақстан мен Қытай арасындағы байланыстардың болашақтағы даму үдерісіне баға беруде мемлекет басшыларының немесе мемлекеттердің ресми өкілдіктері басшыларының сөздеріне жүгінуге болады. Болашақты бағдарлауда, әрине, өткендегі оқиғалар мен үдеріс негізге алынатыны сөзсіз. Негізгі мықты қаланған өзара байланыстардың шарттық-құқықтық негізі, байланыстар дамуының қарқындылығы, сауда айналымы, сапарлар саны сияқты көптеген факторларды ескере отырып, Қазақстан-Қытай байланыстарының болашағына болжам жасауға болады деп санаймыз.

Қытай мен Қазақстан өзара тиімді ынтымақтастық аясында қатынастар орнатуда. Дипломатиялық қатынастардың қалыптасуымен салыстырғанда біздің екіжақты тауар айналымымыз 40 есе өсті, Қытайдың Қазақстанға салған жалпы инвестициясы 33,4 млрд. доллардан асты. Қазақстан Қытай үшін Орталық Азиядағы ең ірі сауда серіктес және еуразиялық аймақтағы ең ірі инвестициялық нысанға айналды. Екі мемлекет бес шекара өткелін, бес трансшекаралық мұнай және газ құбырын, екі трансшекаралық теміржол желісін және «Қорғас» халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығын ашты. Қытайлық компаниялар алюминий өндіретін электролиттік технология бойынша алғашқы қазақстандық зауытты, бірінші ірі су электр станциясын салды. Ляньюньган қытай-қазақстандық логистикалық терминалы Қазақстанға Азия-Тынық мұхиты аймағына теңізге шығуға мүмкіндік берді. «Қазақстан темір жолы» Қытайға Еуразиялық трансконтиненталдық дәлізге қосылуға мүмкіндік береді. Қытай төрағасы Си Цзиньпин Жібек жолының экономикалық белдеуін құру туралы үлкен тұжырымдаманы Қазақстанда жариялады, ал Мемлекеттік кеңестің премьері Ли Кэцян өндірістік қуаттылықтар бойынша қытай-қазақстан ынтымақтастығын дамыту үшін маңызды бастама көтерді. «Жібек жолы экономикалық белдеуі» қытайлық бастаманы және Қазақстанның «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясатын біріктіру бойынша жоспарлар сәтті жүзеге асырылды. Біздің елдеріміз жалпы сомасы 26 миллиард доллардан асатын 51-ші жобаны іске қосты. Қытай мен Қазақстан өзара тиімді ынтымақтастықтың жарқын үлгісі болды [9].

2018 жылдың 1 маусым күні Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Қытайдың Синьхуа агенттігіне берген сұхбатында екі елдің ШЫҰ шеңберіндегі ынтымақтастығын сипаттап, болашағын бағамдаған болатын: «Соңғы 17 жыл ішінде ШЫҰ халықаралық беделге ие болды және көп салалы өзара әрекеттесудің сәтті алаңына айналды. Ұйымның нормативтік-құқықтық базасы қалыптасты және үнемі жетілдірілуде, оның берік институционалды негіздері жасалды. Бүгінгі таңда ШЫҰ қауіпсіздік, экономика және мәдени-гуманитарлық байланыстар сияқты салалардағы ынтымақтастықтың белсенді тетігі болып

табылады. Сонымен қатар, бірқатар тарихи оқиғалар Шанхай ынтымақтастық ұйымының аймақтық ынтымақтастықтың беделді құрылымы ретінде қалыптасуында шешуші рөл атқарды. Біріншіден, бұл 2002 жылғы 7 маусымда Санкт-Петербургте ШЫҰ Хартиясының қабылдануы - ұйымның мақсаттарын, принциптерін, құрылымын және негізгі бағыттарын белгілейтін негізгі жарғылық құжат, сонымен қатар мүше мемлекеттердің 2007 жылғы 16 тамызда ұзақ мерзімді көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шарт жасасуы. жылдар Бішкек. Сонымен қатар, бұл ШЫҰ-ның 2025 жылға дейінгі даму стратегиясының қабылдануы, онда біздің ұйымдағы жақын болашақтағы ынтымақтастығымыздың бағыттары мен басымдықтары айқындалған. Сондай-ақ, аймақтық антитеррорлық құрылымды / РАТС / ШЫҰ құру маңызды болды. Бұл құрылым мүше елдердің «үш зұлымдық» деп аталатын және трансшекаралық қылмыстың басқа түрлерімен күрестегі әрекеттерін үйлестіру арқылы жаһандық және аймақтық қауіпсіздікке нақты үлес қосады. Сонымен, бұл ШЫҰ-ның өткен жылғы тарихи Астана саммитінің нәтижесінде орын алған сегіз мемлекетке кенеуі. Үндістан мен Пәкістанның ұйымға кіруімен ШЫҰ-ның жауапкершілігі қазір үш миллиардтан астам халқы бар аумақты қамтиды, бұл шамамен 30 пайызды құрайды. әлемдік экономика. Ұйымның басты жетістігі және оның бірегей ерекшелігі - мүше мемлекеттер әзірлеген «Шанхай рухы», бұл ШЫҰ елдерінің өзара сенімінің, олардың теңдігі мен дамуға ортақ ұмтылыстың көрінісі. ШЫҰ-ның одан әрі дамуы туралы айта отырып, мен ұйымның әлеуеті толық іске асырылмағанын атап өткім келеді, дегенмен бүгінде бұл ұйым бар және жаңа мәселелерді шешу үшін барлық жағдай мен ерекше жағдайды жасады. Осыған байланысты мен бірнеше перспективалы бағыттарды бөліп көрсетуге болады.

Нәтежелер мен талқылау. Біріншіден, бұл, әрине, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің сауда-экономикалық және инвестициялық өзара іс-қимылы. Осыған байланысты Даму банкі мен Даму қоры / Арнайы шот / ШЫҰ-ны мерзімінен бұрын іске қосу ерекше маңызды. Біз сондай-ақ ШЫҰ мен ЕАЭО елдерінің жобаларын Қытайдың «Белдеу мен жол» жаһандық бастамасымен теңестіруді ескере отырып, аймақтық сауда-экономикалық ынтымақтастықтың перспективаларын позитивті түрде қарастырамыз. Осы саладағы тығыз ынтымақтастық болашақта ШЫҰ-ның еркін сауда аймағын құруға қолайлы жағдай туғызуы мүмкін. Мұнда біздің елдеріміз өздерін қызықтыратын жобаларды зерделеуден бастап кезең-кезеңмен ілгерілей алады.

Екіншіден, транзиттік және көліктік ынтымақтастықты тиімді алға жылжытудың нақты мүмкіндіктері бар. Бұл бағыттағы алғашқы қадам - өткен жылдың қаңтарында, 2014 жылы Душанбеде халықаралық автомобиль тасымалы үшін қолайлы жағдай жасау туралы үкіметаралық келісім күшіне енді. Келесі кезеңде ШЫҰ елдері қол жеткізілген уағдаластықтарды іс жүзінде орындауға шоғырлануға мәжбүр болады.

Үшіншіден, біздің елдеріміздің халқын сапалы және экологиялық таза тамақпен қамтамасыз ету қажеттілігіне назар аудару қажет. Сарапшылардың бағалауы бойынша бұл проблема болашақта климаттың өзгеруіне байланысты әр түрлі табиғи элементтер мен аномалиялардың көбеюіне байланысты күрделене түседі. Бұл тұрғыда біз ұсынған азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастық бағдарламасы өзекті. Бұл құжаттың қабылдануы азық-түлікке қол жетімділікті қамтамасыз етуде, экономиканың аграрлық секторын дамытуда, сонымен қатар ШЫҰ елдерінде ауылшаруашылық өнімдерінің саудасын ынталандыруда маңызды қадам болар еді» [10].

Жалпы, Қазақстанның Қытаймен ШЫҰ шеңберіндегі ынтымақтастығы саяси, қауіпсіздік салаларын басым бағыттар ретінде қарастырады. Еларалық байланыстардың басқа салалары көпжақты форматтан гөрі екіжақты форматта тиімді дамып келе жатқанын айту керек.

Қытайдың ШЫҰ-ға мүше мемлекеттермен және Жібек жолының экономикалық белдеуі жобасы қатысушыларымен экономикалық ынтымақтастығы тек екіжақты форматта ғана жалғасып дамып келеді, оған қоса ынтымақтастықтың негізі қытай капиталының қатысуымен жүзеге асып жатқан бірлескен жобалар болып табылады. Мысалы, Қазақстан екіжақты форматта Жібек жолының Экономикалық белдеуін Қазақстандық «Нұрлы жол» бағдарламасымен үйлестіруге келісті. ШЫҰ-ның экономикалық кеңістігінің кенеуі халықаралық сауда қатынастары ережелерін өзгертуге жасалған талпыныстарға жауап ретінде басты нарық болып табылады. Ресей зерттеушілерінің пікірінше, ШЫҰ елдерінің экономикалық ынтымақтастығының тиімділігін арттыру үшін мынадай шараларды қолға алу керек:

1. Әлемдік тәртіпті жетілдіруге қатысты Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы елдерінің түрлі ұстанымдары ұйым жұмысының басымдықтарына назар аударта отырып, оның аймақтық қана емес, ғаламдық құрылымға айналуына жол ашады. 2025 жылға дейінгі ШЫҰ-ның даму стратегиясы бірқатар қателіктердің болуына байланысты Ұйымның ұзақ мерзімді даму болашағын айқын көруге мүмкіндік бермейді, стратегияның негізгі құрамдас бөлігі болып табылатын аймақтық ынтымақтастықтың болашақтағы қамтамасыз етілуіне де жол бермейді. Сондықтан ұйымның ХХІ ғасырдағы өміршеңдігін

қамтамасыз ету үшін ШЫҰ дамуының стратегиялық ұстанымын ашу керек. ШЫҰ дамуының теңдестірілген стратегиялық ұстанымы мен көзқарасын қалыптастыру үшін және оның тиімділігін арттыру үшін ұйымға мүше мемлекеттермен қоса бақылаушы елдердің де сарапшылар қауымдастығын тарту қажет. Сонымен қатар ортақ стратегияны жасауда ұйымға кіретін әр мемлекеттің ұлттық мүдделері ескеріліп қана қоймай, келісілуі тиіс. Ортақ жұмыстың нақты болашағы анықталып, нәтижелеріне болжам жасалу қажет.

2. Еуразия елдерінің көшбасшылары В. Путин мен Н. Назарбаев айтқандай, еуразиялық нарықтың тұрақты және жақсы дамуы үшін тек Еуразиялық экономикалық одақтың ғана экономикалары жеткілікті емес. Осы себепті де «Үлкен Еуразия» ұғымы қалыптасқан болатын [11, 766.].

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының қайраткерлігінің басым тұсы ретінде аймақ қауіпсіздігін сақтай отырып, Қытайдың экономикалық ынтымақтастықты алға тартуы Ұйым үшін тиімді болар сөзсіз деп санайды ресейлік зерттеуші С.Г. Лузянин. Солайша, ол аймақтық диалог алаңынан Еуразия үшін негізгі шешімдер қабылдаудың толыққанды полюсіне айналады. ШЫҰ дамуының осындай эволюциясы аймақтық және халықаралық тұрақтылықты қамтамасыз ету тұрғысынан да, жаңа қауіп-қатерлерге қарсы тұруда, өзекті экономикалық мәселелерді шешуде маңызды бола отырып, халықаралық қатынастар жүйесінің жаңа құрылымын жасауға мүмкіндік туғызады. Ал Үндістан мен Пәкістанның ұйымға мүше болып кіруін Азиядағы ұжымдық қауіпсіздіктің жаңа жүйесін құруға жасалған кезекті қадам ретінде қарастыруға болады [12].

Қазақстан мен Қытай арасындағы халықаралық ұйымдар, соның ішінде Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы шеңберіндегі ынтымақтастық тиімділігінің айқындалмауының бірқатар себептері бар. Ол, бір жағынан, жоғарыда айтып кеткендей мәселені шешудегі екіжақты форматтың тиімділігімен байланысты болса, екіншіден ұйым құрылымының әлі де болса жетілмегендігімен түсіндіріледі.

К.Сыроежкин Орталық Азиядағы интеграциялық бірлестіктер жұмысындағы мәселелер ретінде мыналарды қарастырады:

ШЫҰ мен ТМД, ШЫҰ мен ЕурАзЭО, ШЫҰ мен ҰҚШҰ, ШЫҰ мен НАТО арасындағы өзара байланыстар қандай болу керек деген сұраққа жауапты тек қана ынтымақтастық ниеті туралы меморандумдар ғана жауап бере алады. Бірақ олар да толыққанды жауап бере алмайды, себебі аталған интеграциялық бірлестіктердің өздерінің даму болашағы айқындалмаған.

Кешенді мәселелердің екіншісі ШЫҰ-ның белді мүшелері болып табылатын Қытай мен Ресейдің ШЫҰ миссиясы мен болашағын түрлі ұстаным тұрғысынан қабылдауы болып табылады. Қытай үшін бұл ұйым өзі бастама көтеріп құрған көпжақты ынтымақтастықтың бір ғана және жалғыз аймақтық құрылым. ШЫҰ ҚХР-ның ғаламдасу мен әлемдік экономиканың аймақтану үдерісіне бейімделу тетігі ретінде қызмет етеді. ШЫҰ-дан Қытай саясидан гөрі экономикалық мүдделерді көздейді, ол Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық стратегиясының тиімді құралы болып саналады. ШЫҰ Қытай үшін Орталық Азияның энергия ресурстарына бағытталған жол ғана емес, сондай-ақ Орталық Азия арқылы Еуропа нарығына шығу көзі болып табылады [13, 338б.].

Үстіміздегі жылдың қаңтар айында Қытайдың Қазақстандағы елшісі Чжан Сяо «Жаңа жылда жаңа ахуал – 2020 жылғы Қытай мен Қазақстан қарым-қатынастарының даму перспективалары» атты мақаласы бірқатар сайтта жарияланған болатын. 2019 жылғы өзара байланыстар дамуын баяндай келе, Қытай елшісі осы жылы Қазақстанның тұңғыш президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қытайда өткен «Белдеу мен жолдың» екінші халықаралық ынтымақтастық саммитіне қатысқанын, Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпиннің оны Қытай Халық Республикасының «Достық медалімен» марапаттағанын атап айтты. Оған қоса Қазақстан президенті Қ.Тоқаевтың Қытайға мемлекеттік сапар жасағанын, сол сапар барысында екі мемлекет басшысы Қытай мен Қазақстан арасындағы тұрақты жан-жақты стратегиялық серіктестіктің дамытылғаны туралы мәлімдегені айтылған. Қытайдың Бүкілқытайлық Халық өкілдері жиналысы Тұрақты комитетінің төрағасы Ли Жанышудың, Мемлекеттік кеңестің вице-премьері Хань Чжэнь мен Орталық Комитет хатшысы Ян Сяодудың Қазақстанға жасаған сапарлары туралы айтқан. Саяси, экономикалық, мәдени-гуманитарлық байланыстар дамуының қарқынды үрдісін атап айтқан елші екі ел арасындағы халықаралық ұйымдар шеңберіндегі ынтымақтастықтың да болашағына тоқталған болатын:

«Екі тарап халықаралық деңгейде «Қытай мен Қазақстан арасындағы тату көршілік достық және ынтымақтастық туралы келісімге» және екі тарап қол қойған басқа да саяси құжаттарға сәйкес екі ел арасындағы стратегиялық ынтымақтастық рухын сақтап, БҰҰ, Шанхай ынтымақтастық ұйымы, АӨСШК және басқа да аймақтық және халықаралық ұйымдардағы ынтымақтастықты нығайтатын болады. Бір-бірінің негізгі мүдделерін қозғайтын басты мәселелер бойынша ынтымақтастық пен келісімді нығайту

және аймақтық және әлемдік бейбітшілікті, қауіпсіздік пен дамуды сақтау, адамзат үшін ортақ болашақ қоғамдастығын құруға, халықаралық қатынастардың жаңа түрін құруға және әділетті және орынды халықаралық тәртіп орнатуға жәрдемдесу үшін бір-біріне нақты және шынайы қолдау көрсететін болады. Сонымен бірге осы істерді жүзеге асыру үшін бірлесе, ынтымақтаса отырып күш-жігер жұмсап, өз үлестерін қосатын болады. Қытайда «Алыстағы туыстан жақындағы көрші жақсы» деген көне мақал сөз бар. Ондай сөз қазақта да бар екен. Қытай мен Қазақстанды бір-біріне жақын орналасқан таулар мен өзендер байланыстырады, даму мақсаттары ұқсас және ортақ күрес жолдары жақындастырады, тату көршілік, достық және өзара тиімді ынтымақтастық – екіжақтықатынастардың жалғыз және жақсы таңдауы. Біз болашақта да бірге жұмыс жасай беретін боламыз және 2020 жылы адамзат үшін ортақ болашақ қоғамдастығын құру жолында алға жылжу үшін аянбай жұмыс істейтін боламыз. Қытай-қазақ достығының шыршасы бұдан да көп жеміс беріп, екі елдің халқына пайдасын тигізсін» [14].

Қорытынды. 2019 жылдың қыркүйек айындағы Қазақстан президенті Қ. Тоқаевтың Қытай Халық Республикасына сапары барысында халықаралық ынтымақтастық туралы айтылған болатын. Қ. Тоқаев Қазақстан мен Қытай әлемдік аренадағы сенімді серіктес екенін айта келе, халықаралық ұйымдар аясында екі ел бір-бірінің халықаралық бастамаларын қолдайтынын және жаһандық мәселелер үшін бірлескен жауапкершілік алатынын сенімділікпен жеткізді.

Қорыта келе, бүгінгі жаһандану заманында, түрлі мәселелердің трансұлттық сипат алуы жағдайында мемлекеттер арасындағы байланыстардың халықаралық ұйымдар шеңберінде жүзеге асуы өте өзекті болып келе жатқандығын айту керек. Ортақ шешімді, бірлесіп қарастыруды қажет ететін мәселелер де мемлекеттердің күн тәртібінен басты орындарға шығып келеді, сондықтан халықаралық ұйымдар аясындағы ынтымақтастықты дамыту Қазақстанның да, Қытайдың да мемлекеттік мүдделеріне сай келетінін үлкен сеніммен айтуға болады. Болашақта да екі ел арасындағы ынтымақтастық БҰҰ, ШЫҰ, АӨСПК ұйымдары шеңберінде де қарқынды дами береді деп болжауға толық негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттері тізімі:

1. *中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国的联合声明 (Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасының бірлескен мәлімдемесі)* // https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/1179_674909/t112254.shtml
2. *Омарова М.А. Орталық Азия мен Қытай арасындағы байланыстар (1992-2010).* – Алматы: Қазақ университеті, 2011. –105 б.
3. *Абдуллаев М. История международных отношений (XX в. II часть, 1945-2000 годы).* 2011 г. – 23 с.
4. *Гордиенко Д.Ф. Перспективы изменения уровня экономической безопасности стран-членов ШОС при реализации Стратегии Экономического пояса Шелкового пути // Стратегия Экономического пояса Шелкового пути и роль ШОС в ее реализации. Материалы круглого стола ИДВ РАН, 16 марта 2016.* – С.52.
5. *Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии // Официальный сайт Президента Республики Казахстан* https://www.akorda.kz/ru/national_projects/soveshchanie-po-vzaimodeistviyu-i-meram-doveriya-v-azii_1340726104
6. *Концепция «новой Азии» на саммите СВМДА в Шанхае – установление новых рамок сотрудничества в области безопасности и концентрация на поддержании мира и обеспечении развития* // <http://russian.china.org.cn/22-05-2014>
7. *«人民日报» (Народная ежедневная газета).* 20.05.2014
8. *Посол Казахстана в Китае принял участие в 3-й конференции Неправительственного форума СВМДА // Деловой Казахстан, 20 декабря 2019.*
9. *Чжан Ханьхуэй. Китай и Казахстан: грандиозные результаты, прекрасные перспективы // Казахстанская правда, 24 января 2017.*
10. *Президент Казахстана Н. Назарбаев о потенциале ШОС, отношениях между Китаем и Казахстаном и перспективах развития отношений между странами Центральной Азии / полный текст интервью* // http://russian.news.cn/2018-06/01/c_137223569.htm

11. Перспективы многостороннего сотрудничества ШОС с международными структурами в интересах развития стратегии Организации / отв. ред.-сост. Ю.В. Морозов. – М.: ИДВ РАН, 2019. – 344 с.
12. Лузянин С.Г. Поглacение, сопряжение или конфликт? ШОС, китайский проект «Шелкового пути и ЕАЭС: варианты взаимодействия в Евразии // Итоговый экспертно-аналитический доклад // http://www.ifes-ras.ru/images/abook_file/book-2019-sco.pdf
13. К.Л. Сыроежкин. Казахстан-Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Книга 2.- Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010. – 384 с.
14. 张霄. 新年必有新气象 —2020年中哈关系展望 // <http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202001/20200102929721.shtml>

References

1. Zhonghua Renmingongheguo he Hasakesitan gongheguode lianhe shengming // https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/1179_674909/t112254.shtml
2. Omarova M.A. Ortalyk Asia men Kytai arasyndagy bailanystar (1992-2010). – Almaty: Kazak universiteti., 2011. – b. 105.
3. M. Abdullayev. Istoriya mezhdunarodnykh otnosheniya (XX v. II chast, 1945–2000). 2011. - 23 s.
4. Gordienko D.F. Perspektivy izmeneniya urovnya ekonomicheskoi bezopasnosti stran-chlenov SHOS pri realizatsiyi Strategiyi Ekonomicheskogo poyasa Shelkovogo puti // Strategiya Ekonomicheskogo poyasa Shelkovogo puti yi rol SHOS v eyo realizatsii. Materialy kruglogo stola IDV RAN, 16 marta 2016. – S.52.
5. Soveshanie po vzaimodeistviyu i meram doveriya v Asiyi // Oficialnyi sait Prezidenta Respubliki Kazakhstan https://www.akorda.kz/ru/national_projects/soveshchanie-po-vzaimodeistviyu-i-meram-doveriya-v-azii_1340726104
6. Koncepciya «novoi Asiyi» na sammite SBMDA v Shanhaye – ustanovleniye novykh ramok sotrudnichestva v oblasti bezopasnosti i koncentraciya na podderzhaniyi mira i obespecheniye razvitiya // <http://russian.china.org.cn/22-05-2014>
7. «人民日报» (Narodnaya ezhednevnyaya gazeta). 20.05.2014
8. Posol Kazakhstana v Kitaye prinyal uchastiye v 3-I konferentsiyi Nepravitelstvennogo foruma SVMDA // Delovoi Kazakhstan, 20 dekabrya 2019.
9. Zhang Hanhui. Kitai i Kazakhstan: grandioznye rezultaty, prekrasnye perspektivy // Kazakhstanskaya pravda, 24 yanvarya 2017.
10. Prezident Kazakhstana N. Nazarbayev o potentsiale SHOS, otnosheniyah mezhdou Kitayem i Kazakhstanom i perspektivah razvitiya otnosheniya mezhdou stranami Centralnoi Asiyi / polnyi tekst interviyu // http://russian.news.cn/2018-06/01/c_137223569.htm
11. Perspektivy mnogostoronnego sotrudnichestva SHOS s mezhdunarodnymi strukturami v interesah razvitiya strategiyi Organizatsiyi / отв. ред.-сост. U.V.Morozov. – М.: IDB RAN, 2019. – 344 с.
12. Luzyanin S.G. Poglasheniye, sopryazheniye ili konflikt? SHOS, kitaiskiyi proekt «Shelkovogo puti i EAES: varyanty vzaimodeistviya v Evraziyi // Itogoviy ekspertno-analiticheskiyi doklad // http://www.ifes-ras.ru/images/abook_file/book-2019-sco.pdf
13. K.L. Syroyezhkin. Kazakhstan-Kitai: ot prigranichnoi torgovli k strategicheskomu partnerstvu. Книга 2.- Алматы: KISI pri Prezidente RK, 2010. – 384 с.
14. Zhang Xiao. Xinnian biyou xin qixiang —2020 nian zhongha guanxi zhanwang // <http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202001/20200102929721.shtml>

Ж.С. Жаманкараев^{1*}, Ж.К. Симтиков²

¹ PhD Докторант

² саяси ғылымдарының докторы, профессоры

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЯСАТТЫ ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ САНКЦИЯЛАР ОРНЫ

Аңдатпа

Қазіргі әлемдік саяси процесте ұзақ уақыт бойы тұрақсыздық пен дағдарыс құбылыстарының өсу тенденциясы күшейе түсті. Олар дағдарыс құбылыстарының өсуімен, әлем елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігімен ғана емес, Батыс Еуропа мен АҚШ-тың әлемнің әртүрлі елдеріне қарсы экономикалық санкциялар қолдану жағдайларының жиілеуімен де көрінеді. Қазіргі экономикада ұзақ уақыт бойы тұрақсыздық пен дағдарыс құбылыстарының өсу тенденциялары күшейе түсуде, бұл дағдарыс құбылыстарының өсуімен, әлем елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігімен ғана емес, сонымен бірге әлемнің әртүрлі елдеріне қарсы экономикалық санкциялар қолдану жағдайларының жиілеуімен де көрінеді. Бүгінгі таңда санкциялар жағдайында жүзеге асырылатын ұлттық экономикалық саясаттың принциптері мен бағыттарын ғылыми түсіну және теориялық негіздеу қажеттілігі қалыптасты, бұл елдің экономикалық қауіпсіздігін арттырудың перспективалық бағыттарын белгілеуге мүмкіндік береді. Батыс экономикалық санкцияларына қарсы тұрудың қазіргі заманғы тәжірибесін жан-жақты зерттеу, сондай-ақ санкциялар жағдайында елдің экономикалық саясатының негізгі бағыттарын қалыптастыру бойынша ұсыныстар тұжырымдау теориялық және практикалық қызығушылық тудырады. Осы мақалада өте өзекті экономикалық саясаттың қалыптасуына тікелей әсерететін санкциялардың табиғатын ашу қарастырылған.

Түйін сөздер: санкциялар, тұрақсыздандыру, дағдарыс, жанжал, жаһандану, экономикалық саясат, қауіп-қатерлер, сын-қатерлер, эксаумақтық іс-қимыл, санкциялық актілер.

Жаманкараев Ж.С.^{1*} Симтиков Ж.К.²

¹ PhD Докторант

² доктор политических наук, профессор

^{1,2} Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

МЕСТО САНКЦИЙ В МОДЕРНИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

Тенденции роста нестабильности и кризисных явлений в современном мировом политическом процессе в течение длительного времени усиливаются. Они проявляются не только ростом кризисных явлений, неравномерностью социально-экономического развития стран мира, но и участвующими случаями применения западноевропейскими государствами и США экономических санкций против различных стран современности. В современной экономике в течение длительного времени усиливаются тенденции роста нестабильности и кризисных явлений, что проявляется не только неравномерностью социально-экономического развития стран мира, но и участвующими случаями применения экономических санкций против различных стран мира. Сегодня сформировалась необходимость научного осмысления и теоретического обоснования принципов и направлений национальной экономической политики, осуществляемой в условиях санкций, что позволяет обозначить перспективные направления повышения экономической безопасности страны. Теоретический и практический интерес представляет всестороннее изучение современного опыта противодействия западным экономическим санкциям, а также выработка рекомендаций по формированию основных направлений экономической политики страны в условиях санкций.

Ключевые слова: санкции, дестабилизация, кризис, конфликт, глобализация, экономическая политика, угрозы, вызовы, экстерриториальное действие, санкционные акты.

Zhamankaraev Zh.^{1*} Simtikov Zh. ²

¹ Doctoral student

² Doctor of Political Science, Professor

^{1,2} Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

THE PLACE OF SANCTIONS IN THE MODERNIZATION OF NATIONAL ECONOMIC POLICY

Abstract

In the modern world political process, for a long period of time, the tendencies to increase destabilization and crisis phenomena have been increasing. They are manifested not only in the growth of crisis phenomena, the increasing unevenness of the progress movement of the different states, but also in the increasing use of economic sanctions against various countries of the world by the civilized. In the modern economy, for a long period of time, there have been increasing trends towards the growth of destabilization and crisis phenomena, which are manifested not only in the growth of crisis phenomena, the increasing unevenness of the socio-economic development of the countries of the world, but also in the increasing use of economic sanctions against various countries of the world. There is necessary for scientific understanding and theoretical justification of the principles and directions of the national economic policy to identify sanction areas for improving the country's economic security. Comprehensive study of the current practice of countering western social punishment, the main directions of the country's economic policy in the context of sanctions.

Keywords: sanctions, destabilization, crisis, conflict, globalization, economic policy, threats, challenges, extraterritorial action, sanctions acts.

The relevance of the topic. Sanctions are being applied more openly, and their tools are expanding. The policy in the field of sanctions is changing and gradually being filled with economic content from an instrument of the political pressure;

- it is established that the main features of globalization are: the strengthening of the sanctions struggle of countries against competitors in the world market, primarily in strategic areas, which is explained, from the author's point of view, regional aspects and the aggravation of competition, the lack of a single international mechanism and legal basis for their application, and the presence of differences in their application;

- based on the study of the experience of Iran and other foreign countries in countering globalization, it is established that the target countries are increasingly using them for transformation and positive changes in the modern realities [1, P.3].

Strengthening the role of the state in regulating the economy under the sanctions policy; developing opportunities to return capital to the country and use it for investment within the economy; connecting business to the implementation of national projects on favorable terms for business; avoiding or reducing dependence on possible freezing of funds on the way to our counterparties; diversifying counterparties in the foreign economic activities; mastering new technologies for the implementation of our resources and new logistics routes will lead to counteraction to sanctions [2, P.10].

Expanding the existing theory of economic sanctions applied in the world economy, clarifying the definition of "economic sanctions", identifying the key features of the application of sanctions against various countries of the world and their counteraction to the sanctions policy, establishing the causes, directions in the conditions of sanctions strengthens the stability of the national economy of the country, and, ultimately, affects national security [3, P.16].

However, experiencing one after another a series of periods of turbulence. There is no balance of economic interests, but their clash occurs, exacerbating the competition in the world markets between business entities, including countries. Globalization, while increasing the interconnectedness and interdependence of the different states exacerbates the need to defend national interests through various tools and methods. Among them, it is worth noting the increased use of economic sanctions by developed countries.

In view, in the 1990s the interest of researchers in this phenomenon increased, in particular, in the analysis of their deep economic essence, showed their effectiveness. In this definition, the target country of sanctions a priori acts as a violator of a certain "law", although it is not entirely clear who, how, when, and in whose interests established this law.

Thus, according to Kenneth Neil Waltz, well-known American political scientist, who developed various aspects of sanctions policy back in the 1970s, the constant international clashes are based on the fact that there are many sovereignties that do not obey a single system of laws and rules of conduct and determine their aspirations arbitrarily. From this statement, in our opinion, the conclusion suggests that if sovereign economic entities did not determine “their aspirations arbitrarily” and finally submitted to “a single system of laws and rules of conduct”, then there would be no “international clashes”.

These conflicts, according to the approach of Daoudi M.S. & Dajani M.S., experts at the Royal Institute of International Relations of Great Britain, called for the introduction of economic sanctions as a means of “... influencing the behavior of one government on another, which can be used as a coercive measure to achieve specific goals related to trade, conflict resolution, etc., and which is conditionally legitimate” [4, P.5].

In the 1990s, scientific explore was intensified (including in connection with the quantitative growth of their application in the world), and it was found that economic sanctions are designed to lower the standard of living of the country subject to sanctions.

In particular, the Norwegian sociologist, the founder of conflictology Johan Galtung believes that more or less large-scale economic pressure exerted on the national economy of the target country of sanctions is aimed at forcing the government of this country to change its political course.

That is why some researchers seek to generalize these factors and develop certain criteria for the effectiveness of sanctions. Kaigorodov-Khamoshin R.A., an expert at the International Institute for Strategic Studies, identifies the main scientific approaches to determining the effectiveness of the sanctions policy: “sanctions do not work”, “sanctions as a symbolic instrument of world strategy”, “sanctions can ensure the achievement of their goals”. The first approach is presented in the article named “Economic sanctions in the world economy and their effectiveness in the context of globalization” [5, P.161].

A similar point of view is supported by Doxey M.P. He believed that “the possibility of success of the sanctions policy is generally low”, taking into account their main goal - “political destabilization of the opponent, which forces him to abandon the defense of his national interests” as a result of economic losses from the sanctions. However, the size of these losses for the onset of political destabilization, according to Doxey M.P., is almost impossible to determine for a number of reasons, or factors, among which he identifies the following [6, P.26].

First, the emergence of the effect of “unification around the flag”, i.e. the ability of the society of the target country of sanctions to adapt to new conditions both in psychological and economic aspects, which most often leads to political unification of the country’s population around the political elite, strengthening the rating and influence in the world, among sympathetic subjects of the world economy, including in those countries that impose sanctions [6, P.27]. The same opinion was held by J. Mayall in the first half of the 1980s.

The next factor that significantly reduces the effectiveness of sanctions, Doxey M.P. believes the complex process of their implementation, and above all the lack of a common mechanism for their application by the leading actors of international economic relations, which causes inconsistency in their strategy and opens up a “window of opportunity” for the target country for its own countermeasures. This possibility, hypothetically discovered by Doxey M.P. back in the 1960s, has been confirmed in the modern conditions.

In recent years, the global economy has experienced a marked decline in the level of cooperation in the regulation of international trade. One of the elements of this “renaissance of non-cooperation” was the intensification of the modern situation. The political and economic approach and the concept of targeted (“smart”) sanctions have made an important contribution to the understanding of economic sanctions and their counteraction. Under their influence, there have been important changes related to the place of sanctions issues on the agenda of international institutions.

In general, these changes have led to increased incentives in the policy of tools and the creation of increasingly sophisticated mechanisms for monitoring compliance with sanctions regimes. At the same time, international institutions are increasingly acting as deterrents in the framework of the sanctions confrontation.

And although today in the markets and in expert circles, the prevailing view is that the result of the policy of pressure from the United States will be more concessions from the countries that are the recipients of such pressure than their retaliatory measures, it is not necessary to completely discount the scenario of trade wars. The history of the world economy is replete with examples when the ambitions of politicians and conflicts of international economic interests led to the implementation of scenarios that ultimately did not suit all parties.

In these circumstances, countries and economic entities that are faced with the application (or threat of introduction) of economic sanctions against them are faced with the acute problem of finding international

mechanisms designed to at least reduce the damage caused by sanctions, and in the optimal case- to achieve the lifting of the sanctions regime.

All above questions by considering the essence of the phenomenon of economic sanctions. Its evolution is fundamentally important for understanding the position of international institutions in this sphere. International relations and world politics, economic sanctions are instruments of non-cooperative influence on the economic interests of the recipient country in order to ensure a change in its domestic and foreign policy (including defense and security policy) in the direction preferred by the country that initiated the sanctions.

Economic sanctions are aimed at eliminating or reducing and deterring the “undesirable” behavior of the recipient country by increasing the costs of such behavior and / or restricting (depriving). Political decision-makers representing the country that initiated the introduction of sanctions, based on their understanding of their own interests (maximizing international prestige, winning elections, gaining access to markets from which the target country of sanctions is displaced, etc.), rhetorically veiled by arguments for protecting national interests and international security.

The range of approaches used to address sanctions issues is quite wide - from international legal studies that focus on the legal prerequisites and consequences of using economic restrictions to achieve political goals, to the study of domestic political factors that determine the reasons for the adoption of sanctions decisions in the initiator countries and the reaction to sanctions in the recipient countries.

The analytical constructions typical of this approach are based on three fundamental statements about the motivation of the subjects involved in the sanctions confrontation and the interaction between these subjects. First, it is assumed that sanctions represent a club benefit for the economic and political actors of the initiator country, that is, they are designed to promote their interests, usually they involve the need to bear costs that the relevant actors seek to minimize. This means that in order to make a decision, their supporters in the initiator country must organize effective collective interaction among themselves to “promote” the idea of sanctions, while overcoming the resistance of those actors within the country whose interests the imposition of sanctions contradicts [7, P.58].

Secondly, the response of the recipient country is considered as national economic and political actors, whose interests are directly or indirectly affected by both the sanctions imposed and the proposed retaliatory measures. At the same time, such an impact can be both negative (damage from the restriction of foreign economic relations) and positive (for example, in the case of withdrawal from the national market of foreign competing companies “intimidated” by sanctions). Depending on the balance of forces of the relevant actors, the introduction of economic sanctions can lead to both weakening and strengthening of the request for the implementation of the policy that became the reason for creation incentives of varying intensity to take retaliatory measures against the country that initiated the sanctions [8, P.386].

Finally, and thirdly, taking into account all above, the general parameters of the sanctions regime and its dynamics are determined by the balance of political forces of all stakeholders-supporters and opponents of the use of the sanctions regime in the initiator country, as well as supporters and opponents of the continuation of the previously chosen course of foreign and domestic policy in the recipient country (in terms of the political and economic approach- the conditions of equilibrium in the political markets of the respective countries) [8, P.387].

In particular, there are the characteristics of this balance that determine the effectiveness of the sanctions regime, which is understood as the ability of the sanctions measures imposed by the initiator country to ensure that the addressee country renounces the “undesirable” policy for the initiator. Within the first one, the identification of sanctions confrontation is carried out; the behavior of these subjects is then considered in terms of their rational maximization of world policy [9, P.264].

Materials and methods of research. The research methodology is based on the dialectical method, freed from materialistic or idealistic monism and based on the pluralistic, multilinear interdependence of all social phenomena. The authors used general scientific, experimental and empirical-theoretical research methods: expert assessment, multi-sign classification, historical, statistical and comparative view of national economies.

Research results. In accordance with this goal, the following results were obtained in this article:

- the theoretical and practical aspects of the application of economic sanctions in international economic relations in the second half of the XX-early XXI centuries were studied;

- the strengthening of the sanctions policy of Western countries against rapidly developing states and their economic entities that compete with Western Transnational Corporations in the world market, primarily in the strategic areas of the national economy, was justified [10, P.105].

- the state and dynamics of the national economies of Kazakhstan and Russia in 2011-2019 were analyzed and the role of anti-Russian economic sanctions in the emergence and development of crisis phenomena was established;

- the goals, causes and directions of economic sanctions of Western countries against the Russian economy, as well as their consequences, were identified.

The traditional model that prevailed until the mid-1990s was based on the notion that the effectiveness of sanctions was based on the so-called “damage-result” principle), according to which the probability of a change in the recipient country’s political course directly depends on the amount of damage inflicted on its economy, and as a necessary condition for obtaining the expected reaction of the recipient country, it was considered to deprive it of the resource base (for example, export revenues, sources of GDP growth) necessary to continue the course of foreign or domestic policy, “undesirable” from the point of view of the country initiating sanctions [9, P.265].

Conclusion. In the conclusion, we would like to say that economic sanctions have been actively applied in recent decades. Actually the communal services should develop according to the laws of economics and the expediency of the market. But when the economy is influenced by superpowers, based on political ambitions and purely narrow interests, stable economic relations are destroyed. In this article, we have shown, how the post-sanctions relations between the countries of Europe and Russia, between Ukraine and Russia, between Europe and Belarus have changed. The Republic of Kazakhstan is a member state of the EurAsian Economic Community, therefore, directly or indirectly, these sanctions have been reflected and developed in our economy. Finally, we have to adjust the national economy and economic policy in accordance with the sanctions requirements.

References:

1. Gusakov N.P., Shkvaryya L.V. *Influence of the world economy on the development of inter-country trade and economic relations in the context of globalization.* – Series: Economics and Law. – 2018. – No. 1. – pp. 3-17.
2. Gusakov N. P. *Foreign economic interdependence in the system of categories of the modern world economy / Integration of Russia into the world economy.* – Moscow: RUDN, 2019. – 245 p.
3. Melanina M. *The Role of Sanctions in Modern Conditions of Globalization and their Impact on the Russian Economy // The Genesis of Genius.* – 2016. – No. 1. – pp. 16-25.
4. Daoudi M.S., Dajani M.S. *Economic Sanctions: Ideals and Experience.* – London: Routledge & Kegan Paul, 2013. – 263 p. P.5-8.
5. Kaigorodov-Khamoshin R.A. *Economic sanctions in the world economy and their effectiveness in the context of globalization // Economics and Entrepreneurship.* – 2017. – No. – 12-1 (77-1). – pp. 161-164.
6. Doxey M.P. *International Sanctions in Contemporary Perspective.* – London: Macmillan Press, 2017. – 175 p.
7. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy.* – 2nd ed.– Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2015. – 287 p.
8. Galtung J. *On the Effects of International Economic Sanctions // World Politics.* – 2017. – Volume 19. – No. 3. –P.386-395.
9. Rudenko Ye. I. *American, Chinese and Russian factors in interaction of Central and South Asian states // Bulletin of the Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.* – 2019. – Vol. 6 (382). – P.264-271 <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.170>.
10. Ayupova Z.K., Kussainov D.U., Winston Nagan. *About some sides of diplomacy and political cooperation of Kazakhstan with the countries of the Middle East // Bulletin of the Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.* – 2019. – Vol. 5 (381). – P.105-111 <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.129>.

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

МРНТИ 04.61

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.07>

Кабаева Ж.А. *

*доктор философских наук, профессор
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

ИЗМЕНЕНИЕ ПАРАМЕТРОВ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ ПОД ВЛИЯНИЕМ ГЛОБАЛЬНОГО ФАКТОРА

Аннотация

В статье поставлена цель показать, как внешние факторы влияют на социальную реальность, какие изменения происходят в общественном сознании. Одним из больших факторов стала пандемия COVID-19 и, сопутствующие ей, последствия. Происходят сложные, запутанные процессы, непосредственно влияющие как на реальную жизнь конкретных людей, так и на сообщества, и государства. Эти изменения, в первую очередь, повлияли на экономическую ситуацию и отсюда, в целом, и на саму социальную реальность. В период пандемии произошли изменения многих параметров в здравоохранении, образовании; в самом общественном сознании происходят изменения акцентов в приоритетности ценностей. Такая динамика может привести к существенному изменению самой модели экономического и политического устройства стран и мира в целом в пост карантинный период.

В работе применены методы компаративистики, феноменологии, герменевтики и методы статистического подхода к анализу данных.

Ключевые слова. Социальное, процессы, экономическое, общественное сознание, падение.

*Ж.А. Кабаева **

*философия ғылымдарының докторы, профессор
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

ҒАЛАМДЫҚ ФАКТОР ӘСЕРІНЕН ӘЛЕУМЕТТІК ШЫНДЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІНІҢ ӨЗГЕРУІ

Аңдатпа

Мақалада сыртқы факторлардың әлеуметтік шындыққа қалай әсер ететінін, қоғамдық санада қандай өзгерістер болатынын көрсету мақсаты қойылған. Үлкен факторлардың бірі COVID-19 пандемиясы және оның салдары болды. Драмалық сипаттағы күрделі, шатастырылған процестер адамдардың да, қауымдастықтардың да, мемлекеттердің де нақты өміріне тікелей әсер етеді. Бұл өзгерістер, ең алдымен, экономикалық жағдайға, осыдан жалпы түрде де әлеуметтік шындыққа әсер етті. Пандемия денсаулық сақтау, білім беру салаларындағы параметрлерінің өзгеруіне апарды. Қоғамдық санада жаңа басымдықтар көріне басталды. Мұндай динамика карантиндік кезеңде әлемнің экономикалық және саяси құрылымы моделінің өзгеруіне әкеледі. Жұмыста компаративистика, феноменология, герменевтика әдістері және деректерді талдаудың статистикалық тәсілі қолданылды.

Түйін сөздер. Әлеуметтік, процестер, экономикалық, қоғамдық сана, құлдырау.

*Kabayeva Zh. **
doktor of philosophical sciences, professor
Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan
Almaty, Kazakhstan

CHANGING THE PARAMETERS OF SOCIAL REALITY UNDER THE INFLUENCE OF A GLOBAL FACTOR

Abstract

The aim of the article is to show how external factors influence social reality, what changes are taking place in public consciousness. One of the big factors was the COVID-19 pandemic and its attendant consequences. Complex, intricate dramatic processes are taking place that directly affect the real life of both people and communities and states. These changes, first of all, influenced the economic situation and hence, in general, the very social reality. During the pandemic, there were changes in parameters in health care and education. New priority accents have been set in the public consciousness. Such dynamics will lead to a change in the very model of the economic and political structure of the world in the post-quarantine period. The work uses the methods of comparative studies, phenomenology, hermeneutics. and a statistical approach to data analysis.

Keywords. Social, processes, economic, public consciousness, decline.

Введение.

На изменение социальной реальности влияют многие факторы, но в первую очередь, процессы глобального масштаба. Феномен глобализации связан с расширяющимися взаимосвязями интернационального характера во всех торговых, экономических, культурных, информационных сферах. Поэтому со второй половины XX в. глобализация определяется как диффузная и такое определение лучше передает ее суть. «Диффузная глобализация» означает нечто материальное и идеальное, проникающее через любые границы и быстро распространяющееся. К ним относятся и инфекционные заболевания. С марта 2020 г. мир находится в карантине из-за быстрого распространения вируса COVID-19 по всей планете, тем самым началась пандемия («пан» в переводе – все, везде).

Методы. Для раскрытия темы в статье применены компаративистский, феноменологический методы. Также использованы нормативно-правовые документы и статистические данные.

Результаты и обсуждение.

Человечество приняло такой страшный удар. И, сконцентрировавшись, оно училось на ходу на своих ошибках. Всем странам пришлось применить строгие меры для нераспространения вируса COVID-19: закрыть границы, уменьшить контакты с другими государствами, регионами, закрыть общественные места, ввести меры по соблюдению людьми «социальных дистанций». Сильно замедлились экономические, культурные взаимосвязи, приостановились железнодорожные, авиа - и автосообщения. «Закрылись» и сами люди в плане того, что резко сократились между ними контакты. Это аналогично тому, как нельзя приближаться к змее, так и в период пандемии нельзя приближаться к другому человеку. У каждого человека появился своего рода «круг змеи» радиусом примерно в 1,5 и 2 м. В этот «круг змеи» не должно быть входа другим.

Такие слова, как «социальная дистанция», «маски», «перчатки», «он-лайн» стали привычными.

Страшное в таком явлении планетарного масштаба, как пандемия, - это высокий уровень смертности от вирусной инфекции в большинстве стран мира, особенно в США, Бразилии, Индии, европейских странах. К примеру, в США на февраль 2021 г. число умерших достигло полмиллиона, а во всем мире уже насчитывалось 2,5 млн. Эти цифры меняются. И на 8.06.2021 в США число умерших достигло 612701, а во всем мире – 3 751893 человек. Получается, что каждый пятый умерший от вируса приходится на США. Уровень абсолютной бедности в мире в период пандемии повысилась до 9,4%. Это означает, что почти каждый десятый человек на планете голодает

Стало явно осознаваться хрупкость и уязвимость человечества; пришло осознание важности укрепления санитарно-эпидемиологических служб, ибо пандемическая угроза как существовала, так и будет существовать.

Можно говорить о глобальной мудрости и о своего рода глобальном просвещении. Очень приятно удивили страны ОЭСР, которые в феврале 2021 г. выделили огромные средства (почти 10 млрд \$) в помощь развивающимся странам, они же оказывают большую помощь в обеспечении этих стран вакцинами от вируса.

В этот период пандемии проявились замечательные человеческие качества, как сочувствие, солидарность, доброта, проявившиеся во взаимопомощи, взаимовыручке, как на государственном, так и на межличностном уровнях. 2020 г. в Казахстане был годом волонтерства. И в этот год пандемии казахстанская молодежь показала себя с лучшей стороны. Волонтеры оказывали конкретную помощь нуждающимся людям. И приятно то, что обеспеченные казахстанцы щедро помогали и помогают уязвимым слоям населения.

Пандемия сильно ударило по экономике почти всех стран и по мировой экономике в целом. В общем во всех странах мира социально-экономическая ситуация ухудшилась, резко изменились их параметры. Это относится и к нашей стране.

Казинформ сообщил, что по итогам социально-экономического развития в Казахстане за 2020 г. ВВП уменьшился на (-2,5%), сектор услуг на (- 5,6%), торговля на (- 7,3%), но хорошие показатели были в секторах строительства (+11,2%), сельского хозяйства (+ 5,6%). На антикризисные меры правительством РК было выделено \$15 млрд, что составило 9% от ВВП [1].

Тогда как в до пандемическом 2019 г. Казахстану удалось достичь хороших показателей. К примеру, ВВП Казахстана составил 4,5 %, который был намного выше общемирового уровня. У России рост ВВП за 2019 г. составил 1,4 %, у Европейского Союза был примерно такой же показатель [2]. Нужно отметить, что в нашей стране развивались и совершенствовались все компоненты социально-экономической системы. Есть страны, как отмечает Абыкаев Н.А., которые смогут «...осуществить скачкообразный прорыв и войти в состав авангардных стран. Этими возможностями обладает Казахстан при реализации оптимистического сценария социально-экономического развития. Важнейшим условием реализации этого сценария является обоснованный выбор долгосрочных стратегических приоритетов и выработка эффективного механизма их последовательной реализации» [7, с.35]. Уже через 2 - 3 года достигнутые результаты будут ощутимы населением.

Пандемия повлияла на модель мирового экономического и политического устройства. Пандемия ускоряет данный процесс. В этот период страны мира «по – новому» показали себя. Представления о многих развитых странах в общественном сознании перевернулись. К примеру, о статусе США в мире была определенная позиция. Как в свое время было сказано М. Тэтчер: «Америка – это больше, чем нация, государство или сверхдержава; именно в этом и заключается ее идея – идея, которая трансформировала и продолжает трансформировать всех нас. Америка уникальна своей мощью, богатством и мировоззрением» [6, с.44].

Пандемия же сняла такую пелену с некоторых развитых стран.

Такие же страны, как КНР, Вьетнам и др. предстали с более привлекательной стороны. Реакция их правительств, их своевременные и результативные действия, сама социальная ответственность и поведение граждан намного подняли имидж этих стран в глазах мирового сообщества. И в нашей стране, как отмечает Президент Токаев К.-Ж.К.: «Правительство извлекло уроки из своих ошибок, сумело перестроиться буквально на ходу. Главное – мы ничего не стали скрывать от наших граждан, говорим о потерях правду, какой бы горькой она ни была. Это выгодно отличает Казахстан от некоторых государств» [1].

Влияние транснациональных компаний, межнациональных финансовых институтов на экономику и политику стран огромно. Вместе с этим начинается процесс, когда в силу своего влияния ИТ- технологии, социальные сети выходят на передний план. Именно в их руках сконцентрирована мощная сила интеллектуального, даже политического воздействия на устроения, на восприятия людей, особенно молодежи. Это влияние будет еще мощнее в пост карантинный период. Власти в Казахстане особую роль отводят цифровой технологии, роли ИТ- технологии в бизнесе, что отмечено в Послании Президента: «Перспективным направлением видится взаимодействие ИТ-отрасли с национальным бизнесом.

Крупные государственные и частные компании тратят десятки миллиардов тенге на разработки и приложения иностранных игроков. Правительству следует наладить взаимовыгодное сотрудничество между промышленностью и ИТ-отраслью. Это позволит сформировать цифровые технологические платформы, которые могут стать движущей силой цифровой экосистемы каждой отрасли. Мы приняли законы, позволяющие Казахстану стать одним из международных хабов по обработке и хранению «данных». Только за прошлый год в цифровой майнинг было привлечено более 80 миллиардов тенге инвестиций» [3]. На мировых дискуссионных площадках начался процесс обсуждения ожидаемых изменений модели социально-экономического развития стран уже в период после пандемии. Общество в своем роде «...прошло испытание идеей социальной дистанции; пандемия COVID-19 способствовало появлению новых условий его возможности: личное оказалось в некотором невольном, «цифровом»

тождестве с публичным» [4, с. 24]. Каждый индивидуально учится многому на базе соцсетей, каналов Qooqle, You Tube и т.д. Идея социальной дистанции, в первую очередь, реализовалась в процессе он-лайн обучении. Ныне почти все процессы, касающиеся обучения, проводятся в он-лайн режиме. Преподаватели, учителя, школьники, студенты, магистранты, докторанты ушли в «дистант». Дистанционное обучение, дистанционные работы, все дистанционное, коротко называют «дистант».

Произошло своего рода следующее, аналогичное тому, как быстро научить кого-то плавать? Ответ: нужно его бросить в воду. Так и учатся плавать. Пандемия вынудила уйти в дистант. Данный процесс подобен тому, «как научиться плавать». Мы все оказались в таком процессе.

Этот процесс выживания, «всплывания» коснулся каждого, всего общества. Поэтому в период пандемии в социуме результаты достигаются быстрее. Компьютерная грамотность населения выросла в разы за короткий срок, в больших масштабах произошла компьютеризация населения, особенно сельчан, но проблем еще много. «Прежде всего, предстоит устранить цифровое неравенство, обеспечить максимальный доступ к интернету и качественной связи всех граждан. Сегодня это такая же базовая потребность, как дороги и электричество» [3]. В современном обществе к признанным ценностям, как электричество, дороги добавляются интернет, компьютеры. Мы оказались в такой социальной реальности, где с новой силой прозвучали слова Сократа: «Все профессии - от людей, и только три - от бога: педагог, судья и врач».

Мудрые мысли во все времена значимы. Они значимы сейчас, и будут значимы и в середине XXI в., и в XXII в. То, что длилось и доходило долго до общественного сознания, так и до индивидуального сознания многих людей, до властных структур, вдруг - за несколько месяцев - дошло. Пандемия корона вируса – карантин - жизнь в изоляции - переход учебных заведений в формат онлайн обучения- хотя все перечисленные относятся к области негативного, но они подвели, наконец-то, к постановке правильных акцентов в понимании роли в обществе таких общественно значимых профессий, как медицинский работник и учитель. Произошло углубленное понимание гражданами социальных процессов и места в них социально значимой профессии педагога. Понимание того, что, к примеру, в обществах Южно-Восточного региона Азии, было осознано и понято в исторически далекие времена. Как известно, в их традициях было, чтобы молодой человек в начале своего жизненного пути искал и находил себе наставника – учителя – гуру, который мог бы дать знания, помочь в понимании важных вещей, жизненных ценностей, научить полезному, дать определенные навыки и набраться мудрости. Будущее молодого человека зависело от такого наставника – педагога – гуру.

Во многих странах, как Турция, Финляндия и др., учителя имеют высокие зарплаты, соответствующие их статусу. В этих странах давно уже и на общественном, и на гражданском, и на правительственном уровнях адекватно осознано место и роль педагога. И в нашей стране эта проблема стала разрешаться. Как отмечено в Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «КАЗАХСТАН В НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ: ВРЕМЯ ДЕЙСТВИЙ», в разделе V. ДОСТУПНОЕ И КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ (1 сентября 2020 г.): «Мною уже принято решение по повышению заработной платы педагогических работников на 25% с января 2021 года. Повышение будет продолжено и в будущем. На эти цели в течение следующих трех лет будет дополнительно выделено 1,2 триллиона тенге» [3].

Тем самым в нашей стране статус педагога стал существенно подкрепляться и материально. И далее через определенное время в начале 2021 г. (февраль) на 5-м заседании Национального совета общественного доверия «Справедливое общество и эффективное государство» Президент Токаев К.-Ж. подчеркнул: «Ещё одна важная задача – подготовка педагогических и медицинских кадров. Уже сейчас во многих регионах наблюдается дефицит специалистов в этой сфере. Это очень серьезная проблема, которую надо оперативно решать. Государство приняло конкретные меры для устранения ситуации. Увеличена заработная плата учителей и врачей, растет их социальный статус. Ранее мы приняли решение о повышении стипендии студентам, обучающимся в педагогических вузах. Этот шаг принес свои плоды. Поэтому необходимо также увеличить стипендии в медицинских учебных заведениях» [5, с.2]. Тем самым будет сделано не только повышение заработной платы педагогам и медикам, но и повышение стипендий студентам педагогических (начало уже есть), медицинских учебных заведений. Онлайн обучение внесло свои корректировки и в сам педагогический процесс. Явно стало проступать то, что было завуалировано в обычном традиционном процессе обучения. Явно стали видны профессионализм, уровень мастерства каждого педагога. Теперь деятельность педагога на виду и под критическим взором общественности. Ученые из области медицинской науки, сами медицинские работники являются

настоящими спасателями человеческих жизней, можно сказать спасателями всего человечества. Люди, сообщества, государства выражают им огромную признательность. Их авторитет, их социальный статус намного повысились в обществе.

Заключение. Всех стран касаются глобальные процессы, которые в некоторой степени являются внешними факторами, влияющими на параметры социальной реальности. Пандемия, повлияв на все стороны социально-экономической жизни общества, привела к изменениям акцентов в общественном сознании, к переоценке ценностей. Идут перемены в педагогическом процессе, идет переоценка роли самого педагога в обществе. В этой статье был показан один срез в модели социально-экономического развития общества в период карантина. Подходы с разных позиций, также в определенных срезах важны для лучшей подготовки общества к периоду, что придет после карантина.

Список использованной литературы:

1. (https://www.inform.kz/ru/itoki-social-no-ekonomicheskogo-razvitiya-rk-za-2020-god_a3745588) (обращение 10.02.2021)
2. <https://primeminister.kz/ru/media/infographic/itogi-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-kazahstana-za-8-mesyacev-2019-g> (обращение 20.01.2020)
3. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomartatokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (обращение 27.11.2020)
4. П.А.Ольхов, Е.Н.Мотовникова. *Ценностно смысловые доминанты философского конгресса (поправки эпохи COVID-19) // Вопросы философии. 2020. № 12. – С. 24-28.*
5. *Справедливое общество и эффективное государство. //Казахстанская правда. 26.02.2021. – С. 2.*
6. Тэтчер, М. *Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. – М., 2003.*
7. Абыкаев Н.А. *Приоритеты устойчивого экономического развития на этапе новой (третьей) модернизации Казахстана. – Москва: Экономика, 2017.*

References

1. (https://www.inform.kz/ru/itoki-social-no-ekonomicheskogo-razvitiya-rk-za-2020-god_a3745588) (obrashchenie 10.02.2021)
2. <https://primeminister.kz/ru/media/infographic/itogi-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-kazahstana-za-8-mesyacev-2019-g> (obrashchenie 20.01.2020)
3. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomartatokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (obrashchenie 27.11.2020)
4. P.A.Ol'hov, E.N.Motovnikova. *Cennostno smyslovyje dominanty filosofskogo kongressa (popravki epohi COVID-19) // Voprosy filosofii. 2020. № 12. S. 24-28.*
5. *Spravedlivoe obshchestvo i effektivnoe gosudarstvo. //Kazhstanskaya pravda. 26.02.2021. s. 2.*
6. Tetcher, M. *Iskusstvo upravleniya gosudarstvom. Strategii dlya menyayushchegosya mira. – M., 2003.*
7. Abykaev N.A. *Prioritety ustojchivogo ekonomicheskogo razvitiya na etape novoj (tret'ej) modernizacii Kazahstana. – Moskva: Ekonomika, 2017.*

Д.К. Мамытканов^{1}, М.Қадыролла²*

¹ *социология ғылымдарының кандидаты, доцент*

² *3 курс PhD докторант*

^{1,2} *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Алматы, Қазақстан

МОҢҒОЛИЯ ЖӘНЕ ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа

Мемлекеттің саяси, экономикалық, әлеуметтік-құқықтық тұрғысынан дамуы үшін, оны құрап отырған әлеуметтік топтардың қалыптасуын зерттеу-зерделеу қажет. Осындай топтардың бірі – шетелден оралған қандастарымыз. Бүгінде елге оралған ағайынның ұзын саны демографиялық өсімді қоспағанда миллионнан асады. Қандастар мәселесін толық қанды шешуде, олардың атамекеннен жыраққа қалып қоюының себептерін зерттеудің өзіндік маңызы бар. Сондықтан да бұл мақалада қазақ диаспорасының пайда болуы себептерін жан-жақтылы қарастыруға тырыстық. Әрине, бір мақалаға мұндай ауқымды мәселелерді толық қамту мүмкін болмас. Сол себепті, Моңғолия және Қытайдағы қазақ диаспорасы мен қазақ ирреденттерінің қалыптасуының түрлі тарихи, саяси және әлеуметтік жақтағы себептері аясында зерттеу жүргіздік. Мақалада XIX ғасырдағы Россия және Қытайдың шекара келісімі, XX ғасырдың басындағы Моңғолияның тәуелсіздік алу кезеңіндегі бір бөлім елдің бөлініп қалуынан бастап, өткен ғасырдың басында түрлі себептермен ауып барған қазақтардың қоныстану жағдайы айтылады. Сонымен қатар, осы елдердегі диаспораның өмір сүруіндегі тарихи шарт-жағдайлар мен саяси қысымдар, олардың тәуелсіздік жолындағы талпыныстарына да тоқталдық. Аталмыш елдердегі ирреденттер мен диаспораның ара жігін ашып қараудың қажеттілігі жайлы ой қозғалады. Өйткені қазіргі Қазақстан қоғамындағы халықтың шеттен келген ағайынға деген оң пікірін қалыптастыруда мұндай тақырыпты қозғаудың өзіндік маңызы бар.

Түйін сөздер: Қазақ диаспорасы, қоныстану мәселесі, Қытай және Моңғолиядағы қазақтар, тарихи кезендер, қоныстану географиясы.

Мамытканов Д.К.^{1}, Қадыролла М.²*

¹ *кандидат социологических наук, доцент*

² *PhD докторант 3 курса*

^{1,2} *Казахский национальный университет им. аль-Фараби*

г. Алматы, Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ КАЗАХСКОЙ ДИАСПОРЫ В МОНГОЛИИ И КИТАЕ

Аннотация

Для политического, экономического, социально-правового развития государства необходимо изучать формирование входящих в его состав социальных групп. Одна из таких групп – это наши соотечественники, вернувшиеся из-за границы. Сегодня более миллиона наших братьев и сестер вернулись в страну, не считая прироста населения. При решении проблем соотечественников, важное значение приобретает изучение причин их отделения от Родины. Поэтому, в этой статье мы постарались подробно рассмотреть первопричины появления казахской диаспоры. Конечно, невозможно охватить все эти вопросы в одной статье. Следовательно, мы провели исследование в контексте различных исторических, политических и социальных причин формирования казахской диаспоры и казахских ирредентистов в Монголии и Китае. В статье описывается пограничный договор между Россией и Китаем в XIX веке, ситуация с расселением казахов, бежавших по разным причинам в начале прошлого века от раздела Монголии в период обретения страной независимости в начале XX века. Мы также затронули вопросы, связанные с историческими условиями и политическим давлением в жизни диаспоры в этих странах и их стремление к независимости. Обсуждается необходимость выяснения отношений между ирредентистами

и диаспорой в указанных государствах. Ведь в современном казахстанском обществе поднятие такой темы имеет большое значение в формировании положительного отношения народа к брату-иностранцу.

Ключевые слова: казахская диаспора, проблемы расселения, казахи в Китае и Монголии, исторические периоды, география расселения.

Mamytkanov D.^{1}, Hydyrolla M.²*

¹ Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor

² PhD doctoral student 3 course

*^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan*

FORMATION OF THE KAZAKH DIASPORA IN MONGOLIA AND CHINA

Abstract

For the political, economic, social and legal development of the state it is necessary to study the formation of incoming social groups. One of such groups is our compatriots who have returned from abroad. Today, more than a million of our brothers and sisters have returned to the country, not counting the growth of the population. When solving the problem of compatriots, the important value acquires the study of the reasons for their separation from the Motherland. Therefore, in this article we tried to consider in detail the root causes of the Kazakh diaspora. Of course, it is impossible to cover all these issues in one article. Consequently, we conducted research in the context of various historical, political and social reasons for the formation of the Kazakh diaspora and Kazakh irredentists in Mongolia and China. The article describes the border agreement between Russia and China in the XIX century, the situation with the settlement of the Kazakhs, who fled for various reasons at the beginning of the last century from the division of Mongolia in the period of independence of the XX century. We have also touched upon issues related to historical conditions and political pressure in the lives of diasporas in these countries and their aspirations for independence. The need for clarification of relations between irredentists and the diaspora in the specified states is discussed. After all, in modern Kazakhstani society, raising such topics has a great significance in the formation of a positive attitude of the people to the brother-foreigner.

Keywords: Kazakh diaspora, settlement problems, Kazakhs in China and Mongolia, historical periods, geography of settlements.

Кіріспе. 90-жылдары Қазақстандағы диаспорология жөніндегі ғылыми-зерттеу жұмыстарын үйлестіруді Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Қоғамдық ғылымдар бөлімі атқарып келді. Ұлттық және ұлтаралық қатынастарды зерттеу жөніндегі орталықтың «Қазақ диаспорасы: мәселелері мен болашағы» атты зерттеудің арнайы бағдарламасын бекітуге жасалған алғашқы қадам 1990 жылы қыркүйекте философия және құқық институтының (қазір – ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институты) Ғылыми кеңесінде жасалды. [1, 35 б.] 1992 жылы академия жанындағы философия институтының «Қазақ диаспорасы: ғылыми зерттеу мәселелері» атты еңбекке Ә.Қ. Арғынбаев, І.А. Әйтімбетов, Ғ.Есім бастаған ғалымдардың мақалалары еніп, диаспораның тарихи, саяси, демографиялық, әлеуметтік, тілдік мәселелері сөз болды. Бұл дегеніміз ел тәуелсіздік алғаннан кейінгі шетте жүрген ағайын жайлы жазылған алғашқы еңбек еді. Кітаптың алғы сөзінде шетелде тұрып жатқан қазақ диаспорасының саны үш миллионнан астам делінген. Сол себепті, тұтас ұлттың мәселесі тұрғысынан келгенде, бұл іске бей-жай қарамай, зерттеушілер олардың саяси, әлеуметтік жағдайын жіті бақылап, ғылыми айналымға түсіру керектігін білді.

Сонымен 1992 жылы 28 қыркүйек пен 4 қазан күндері аралығында Алматы қаласында Дүниежүзі қазақтарының I құрылтайы ашылды. Құрылтайға алыс және жақын шетелдердің 33 елінен 800 ге тарта өкіл келді. Жиын аясында Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы құрылып, қауымдастықтың төрағасы етіп Н. Ә. Назарбаев сайланды. Жиында отандық ғалымдар мен шетелдік диаспора өкілдері арасында диалог пайда болды. Осы негізде 1993 жылы М. Б. Тәтімұмов «Қазақ әлемі: Қазақтың саны қанша? (Қазақ қашан, қайдан қуылған, қырылған және атылған?)» деп аталатын еңбегін жазды. Бұл жерде айта кететін жағдай ТМД елдері мен Қытай және Моңғолиядағы қазақтардың саны жайлы мәліметтер нақты және жария болғанымен Ауғанстан, Иран, Түркия және Европа елдеріндегі қазақтардың жалпы санын білу қиын болатын. Сөйтіп, шетелдегі қазақ диаспорасы жайлы ізденістер басталды. Шетелдегі қазақтардың бір бөлігі отандас мәртебесін алып, Қазақстанға қайтып оралды, қалғандары тарихи Отандарымен әртүрлі

деңгейде байланыс орнатты. Егемендік алған соң, қазақстанда және шетелдерде қазақ диаспорасына қызығушылық пайда болып, оларды зерттеу жаңа серпінмен басталды

Зерттеу әдістері. Жұмыстың теориялық және әдіснамалық жағындағы негізі – тарихи, әлеуметтік-ақпараттық, саясаттанулық бағыттар болды. Ирригент және диаспора мәселесінің зерттеуде қолданылатын әдістердің ішінде ең бір маңыздысы олардың атамекеннен бөлініп қалу себептерін жүйелі қарастыру. Бұл тақырыпты ашу үшін, тарихи, саяси, заңдық, әлеуметтік-детерминистік және тағы басқа жақтан ғылыми әдістерді қолданудың маңызы зор. Бұл мәселердің басы ашылғанда Қазақстанға көшіп келген этникалық қазақтарды әлеуметтік жағынан зерттеуге тың жол ашылады. Зерттеу тәсілінің негізінде қандастарымызды қоныстандыру мен олардың ел ішіндегі қоғамдық орнын теңестіруде мүмкіндік туады. Сөйтіп, тарихи деректерді негізге ала отырып, дереккөздерге жүгіну, салыстырмалы талдау мен жинақтаудың жаңа тәсілдерін пайдаландық.

Бұл тақырыпты ашу үшін зерттеушілердің танымдық бағыттары, теориялық жақтағы қағидалары басты назарда алынды. Қолға алған тақырыбымызды жан-жақты ашу үшін ғылыми, объективтілікті негізге ала отырып, нақты дереккөздерді ұтымды пайдалануға күш салдық. Зерттеу әдістерінде, ежелгі мекендерінде тұрып жатқан қандастарымыз туралы барынша нақты деректерді беруге, олардың отбасылық жағдайлары, өсіп-өнуі, әлеуметтік-экономикалық жай-күйі, мәдениетінен гөрі, олардың біртұтас қазақ территориясынан қалай бөлініп қалғаны жайлы тақырыпты өзек еттік. Бұл мәселелер түптеп келгенде диаспора төңірегіндегі түйткілді мәселелерді ашуға өз пайдасын тигізе алады. Жоғарыдағы аты аталған мәселердің барлығын бір мақалаға сыйдыру мүмкін болмаса да жалпылаудан жинақтауға қарай өтуді көздедік.

Нәтижелері мен талдау

Қазақ диаспоралары туралы алғаш пікір білдірген шетелдік басылымдар да аз болмады. Ол шамамен өткен ғасырдың отызыншы жылдары еді. Мәселен, “Прометей”, “Таймс”, “Ени Туркестан”, “Возрождение”, “Геральд Трибюн”, “Морнинг Пост” қатарлы газет-журналдар шетелде қоныстанған, белгілі себептермен жан сауғалап шетелдерге кеткен қазақтар және олардың тағдырлары жайлы жазды. Әрине, шетте қалған миллиондаған қазақтың саяси, әлеуметтік өмірі басылымдарда шығып жататын бірер мақаланың мазмұнына сымаса да, ел тәуелсіздік алғанға дейінгі жылдарда мұның өзі көңілге медеу еді.

Ал, тарихи себептерден атамекеннен бөлініп қалған елдің үлкен бір шоғыры саналатын шығыста жатқан Моңғолия және Қытайдағы қазақтар жайлы мәліметтер бұл мақалалар жазылғаннан алпыс-жетпіс жыл бұрын қағаз бетіне түсіріліп жатты.

XIX ғасырдың соңынан бастап Қытай және Моңғолиядағы қазақтар жайлы жазған орыс және батыс саяхатшыларынан алғашқылардың бірі – М.А. Терентьев болды. Оның «Орта Азияны бағындыру тарихы» атты еңбегінде шығыс өңірге қоныстанған қазақтар жайлы мәліметтер береді.

Мұнан кейін И.Ф. Бабковтың «Менің Батыс Сібірдегі қызыметімнен еске алғандарым» атты еңбегін атауға болады. Автор әскери қызметте жүргенде 1964 жылғы Ресей мен Қытай арасындағы шекара айыру келіссөзіне қатысады. Ол Ресей жағының толық құқылы өкілі болғандықтан арадағы жағдай, шекараның екі жағындағы қазақтардың саяси өмірі туралы біршама толық баяндайды.

Тарихшы ғалым Шоқан Шыңғысұлы Уәлихановтың Шығыс Түркістанға барған сапарынан жазып қалдырған күнделіктерінде де Қытайдың Іле өңіріндегі қазақтардың жағдайы туралы жазған құнды материалдарын көре аламыз. Шоқан Іле өңірінде жасап жатқан қазақтардың қоғамдық-экономикалық, сауда-саттық істері туралы біршама құнды материалдар жинаған.

Ал Моңғолиядағы қазақтардың қоныстану тарихына келетін болсақ, орыстың этнограф ғалымы Г.Е. Грумм-Гржимайлоның еңбектерін атауға болады. Ғалымның «Батыс Моңғолия және Урианхай шекарасы» атты еңбегінде Алтай асқан қазақтардың Моңғолия жеріне қоныстануы және олардың тұрмыс-тіршілігі жайлы сөз болады.

Орыстың этнограф ғалымы Г.Н. Потанинның «Солтүстік Батыс Моңғолдар жайлы очерктер» атты еңбегінде Алтай күнгей бетіндегі қазақтар мен Қобда бетіне асқан қазақтар жайлы нақты мәліметтер береді.

Қазақ диаспорасының атажұрттан ығысып сыртқа ауа бастаған тарихи ұзақ ағыны «ақтабан шұбырынды» кезіндегі жаугершілік-шапқыншылықтан басталды. 1723 жылы солтүстік-шығыстан баса-көктеп кірген жоңғар шапқыншылығынан шегінген бейбіт көшпенді шұбырындылар оңтүстік-батысқа қарай ауып, қазіргі Орта Азия жеріне тереңдей еруге мәжбүр болды. Алдымен, Еділ мен Жайықтың жағасынан, кейін Есіл мен Тобылдың бойынан және Ертіс өңірінен зорлықпен қуылып, көшпенді қазақ тайпалары солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай жөнкіле көшкен, – дейді зерттеушілердің бір тобы. [2, 24 б.] Әрине, біз бұл көзғараспен келіспейміз. Қазақ ұлтын құраған байырғы ру-тайпалардың

көбі Моңғол үстіртінде және оның оңтүстік батыс өңірлерінде, Алтай және Тәңір тауларының баурайларында дүниеге келген және сонда өсіп-өнген. Алайда тарихи себептердің салдарынан олар ілгерінді-кейінді шығыстан батысқа қарай ығысып отырған. [3, 62 б.] Жоңғар хандығының жойылуы қазақтар үшін бұрын жау қолында қалған мекендерін, өріс-қоныстарын қайтарып алуына мүмкіндік туғызды. Жоңғарлардың қолында болған осы жерлердің бәрін Қытайлық-Циң өз жерлері деп санайтын. Ал, қазақтар болса, өздерінің ежелгі атамекені Тиянышан тауының солтүстігіндегі Алтай, Тарбағатай, Іле өңіріне қайта қоныстануға талпынды.

Ресей-Қытай шекара белгілеу келісімінде шекара өңірінде тұратын қазақтардың қай мемлекетке бағынышты болатыны, екі ел татулықты сақтап шекараның маңында отырған халыққа таласпауы керектігі айтылады. Нақтырақ айтқанда, қазақтардың Чиң патшалығына қарасты бөлігінде қалғандары қытай азаматы, Ресей бөлігінде отырған қазақтар Ресей мемлекетінің азаматы болып шыға келді. Десе де, шекара белгіленіп әскер қойылғанымен, Қытайға қарай асқан қазақтардың көші толастамады. «1864 жылы (Тұңжы патшаның 3 жылы) Көгедай әулетінен шыққан Мамырбек, өзіне қарасты руларды Зайсаннан Жеменейге, одан Тарбағатайдың Толы ауданына көшіріп келіп, өзінің ақсүйектік орнымен сол аудандағы шұрайлы жерлерді иемденіп алды. Сондай-ақ ол өзімен бірге келген Толы ауданына қоныстанған он екі абақ керейдің біраз руларын және сол жердегі уақ руларын биледі». [4, 182 б.] 1864 жылы Қытай мен Ресей мемлекеттік шекара келісімін жасап, қазақтың жері мен елін екіге айырған шақта он екі абақ керей елін басқарып отырған Ажы гүң 1865 жылы Ресейдің басқаруына қалуды қаламай, елін бастап шығысқа қоныс аударып, Алтай тауының оңтүстігіне барып қоныстандырды». [4, 190 б.] Осылайша, бір бүтін ел екіге жарылды. Араға бір ғасырдан астам уақыт салып, Қазақстан тәуелсіздік алды да шекараның Қытай жағында қалған қазақ ирригент болып саналды.

Ендігі бір топ қазақтар ақ патша үкіметінен, кеңес одағының түрлі қысымынан шекара асып, іргелес отырған ағайынды паналағандар. 1916-1920 жылдары аралығында бір бөлім қазақтар Қытайға жан сауғалап баруға мәжбүр болды. Оның әртүрлі тарихи себептері бар. Бастысы, шекара өңірдегі ұлт-азаттық қозғалыстарының жанышталуы, жайылымдық жерлерінен айырылуы т.б. Академик Манаш Қозыбаевтың зерттеуі бойынша, 1916 жылы қазанда генералдар Куропаткинның, Фольбаумның қатысуымен патша әкімшілігі «Қырғыздарды көшіру туралы» шешім қабылдады... Жаркент уезінде бүлік шығарған албан руы қазақтарынан Текес және Шалкөл өзендерінің аңғарындағы барлық жерлерді, Қарқаралы жайлауын, Шу аңғарының бір бөлігін тартып алу қажет деп санады. [4, 207 б.] Деректер бойынша, 1917 жылдың басында 200 мыңнан астам халықты жазалаушылар Қытай асырып жіберген. Бұл тек Жетісу өңірінде ғана болған жоқ. Қытай деректерінде: 1916 жылы қыркүйектің 16 күнгі мәліметі бойынша, Тарбағатай шекарасынан үздіксіз қашып өтіп келіп жатқан қазақтардың түтін саны 20 мыңға жетті, – деп жазады. [4, 210 б.] Айналасы ширек ғасыр ішінде елдегі түрлі саяси қысымның, қудалаудың кесірінен бірнеше жүз мың ел Қытай асып кетуге мәжбүр болды. Олар арғы беттегі ағайыннан қоныс, өріс алып ел қатарлы күн кешіп жатты. 1931-1934 жылдары байларды кәмпескелеу, ұжымдастыру мен аштық салдарынан да біраз қазақ Қытай асып кетті.

Әрине, олар кейбіреулер ойлағандай байлығын қорғау үшін шетелге қап-қап алтын арқалап кеткен жоқ. Жан сақтау үшін амалсыз кетті. Атамекенді тастап елден бөліну, ауа көшу, жат елден қоныс іздеу жойылып кетпеу үшін жасалған амалсыз қадам. 1956-1962 жылдары аралығына Іле, Тарбағатай өңіріне өткен қазақтардың бір бөлімі елге оралды да көп сандысы ел шекараның арғы бетінде қала берді.

Ал, Моңғолиядағы қазақ қауымының қалыптасуына келер болсақ, Моңғол үкіметінің мемлекеттік алғашқы құрылтайының өкілі Тауданбекұлы Дәуітбай құрылтайда сөйлеген сөзінде (1924 жылы қараша) «біздің қазақтар Моңғолия жерін алғаш мекендегелі бері, міне, аттай 60 жыл болды» деп мәлімдеген. [3, 69 б.] Бұл бір дерек. Орыс саяхатшысы «Олар (қазақтар) өткен ғасырдың алпысыншы жылдарында Алтай тауының жоталарына табан тірей бастаған еді. Енді, міне, олардың көшінің алды Қобда мен Буянтғыға ілініпті. Керейдің көші онымен де тоқтамайды, 1903 жылы мен оларды Сақсай, Дәлуін қойнауында және Тиектінің қабағында кездестірдім» дейді. [5, 414 б.] Тарихшы ғалым З. Қинаятұлы «өткен ғасырдың алпысыншы жылдары» деп отырғаны 1860 жылдар дейді. Менің ойымша, қазақтардың Алтай тауының жоталарына табан тіреген кезі 1760 жылдары шамасы. Демек, Алтайдың теріскей бетіне қазақтардың қоныс аударған жылдары шамамен 1860-1870 жылдары шамасында басталса керек. Жалпы алғанда, ол кездерде шекара сызығы болмағандығы себепті Алтайдың күнгей және теріскей бетіндегі қазақтар өздеріне жайлы қоныс іздеп ары-бері көшіп қонып жүргенін көре аламыз. Бұдан тыс, Алтай бетінде болған түрлі табиғи апаттар, жайлымның тарлық етуі, алман-салықтың көптігі, ру ара қайшылықтар, қоғамдың тынышсыздығы да бір бөлім елдің қобда бетіне көшуіне себеп болды.

Өткен ғасырдың жиырмасыншы жылдары Моңғолия тәуелсіздік алды. Жеке дара ел болып құрылды. Ендігі жерде осы мемлекеттің территориясында жасап жатқан ел Моңғолия қазақтары болып саналды. Сондықтан да бір оларды ирридент ретінде қарастыруға тиіспіз. Бұл туралы зерттеуші-ғалым Зардыхан Қинаятұлы былай дейді: XIX-XX ғғ. Ұлтымыз тағдырының талқысына түсіп, бірі – ойда, бірі – қырда қалғаны қабырғанды қайыстырады, сағынды сындырады. Отан тарихы – тұтас ұлттың тарихы. Ендеше шекараның арғы беті – бір таудың екі беті, ежелгі ата қоныстың пұшпағы. [3, 5 б.] Қазақтың осы бір шоғырының шекара айырысудан бұрын өздерінің ежелгі мекенінде тұрып жатқандығы себепті оларды ирридент ретінде қарастыруға тиіспіз. Айта кетерлік бір жай, Қазақ елі егемендігін алудан бұрын Моңғолиядағы қазақтар ұлы көшті бастап, тарих алдындағы парызын өтеуге бет бұрды.

Моңғолия және Қытайдағы қазақтардың тарихи тұрғыда қалыптасуы, тұтас бейнесі мен этномәдени ерекшеліктерін зерттеудің өзіндік ерекшеліктері бар.

- Іле, Тарбағатай, Тәңір таудың баурайындағы, Алтай тауының күнгей-теріскейіндегі қоныстанған қазақтардың жағдайын, тарихи қалыптасуы мен дамуы мәселесін күн тәртібінен түсірмей зерттеу керек. Өйткені олар шеттегі қазақтардың үлкен бір шоғыры;

- Аталмыш қазақтар шоғырының пайда болуы себептерін саралау;

- Олардың материалдық және рухани құбылыстарының нақты деректерге сүйеніп этнотарихи сипатын ашу;

- Шығысқа орналасқан қазақтардың этникалық тұтастығын, ұлттық деңгейде шыңдалуын, ұлт ретінде жойылып кетпей сақталып қалу үшін, олардың бірқалыпты өмір тіршілік ырғағын сақтай отырып, сол елге сіңіп, жойылып бара жату себептерін қарастыру, оның алдын алу жақтарын ойластыру;

- Аталмыш елдерде тұрып жатқан қазақтардың тілін, дінін, жергілікті этномәдениетін сақтап қалуына көмектесу;

- Тәуелсіз ел тұрғысынан шеттегі ағайын жфайлы жанаша бағамдау жасап, кенес одағы кезінде идеологияның кесірінен ел ішінде қалыптасқан теріс пікірді оңауға күш салу.

Осындай мақсатты негізге ала отырып, Моңғолия және Қытай қазақтарының әлеуметтік, тарихи жағдайы жайлы З.Қинаятұлы, Қ.Сартқожаұлы, Қ.Бабақұмар, А.Мауқараұлы, Б.Қайратұлы, Қастер Сарқытқан, Жәди Шәкенұлы қатарлы авторлар біраз еңбектер жазды. Ал, Моңғолиядағы қазақтардың этнографиясының зерттелуін ерекше атап өтуге болады. Зерттеушілер Б.Кәмалашұлы, Д.Қатран, Б.Хинаят, К.Н.Райымханова қатарлылар өңірлік ерекшеліктерді негізге ала отырып, ұмыт болып бара жатқан дәстүрімізді жаңғыртты.

Белгілі бір ұлттың, этностың не болмаса топтың айналасындағы ортаға жұтылып кетпей өзін аман сақтап қалуы үшін белгілі шектен асатын жан саны болуы керек. Бұл туралы классик жазушы Мұхтар Мағауин: Он миллионнан асқан халық жоғалмайды, Қазақ он миллионнан асты. Демограф-ғалым М.Б. Тәтімовтың айтуынша, тәуелсіздік жылдары шетелдерде 3 миллион 273 мың қазақ тұратыны, оның жалпы қазақтың 32.2% құрайтыны айтылады. Демек, әлемдегі әрбір төртінші қазақ өзге елде жүр деген сөз. Демек, біз тақырып етіп отырған Моңғолия және Қытай қазақтарының саны да біршама. Мемлекетіміз тәуелсіздігін алғаннан бері алыс-жақын елдерден 1 млн.-нан астам қандастарымыз көшіп келді. Олар орташа есеппен кемі бес жылдық Қазақстан халқының табиғи өсімін құрады. Бұл жақсы көрсеткіш. Алайда, біздің шетелдегі қандастарымыздың негізгі бөлімі әлі тарихи отанға ораламады. Оған әр түрлі себептер әсер етіп келеді. Белгілі мәннен алғанда, мемлекетіміздің кейбір белгілемелері мен заңдық - құқықтық негіздері де өз әсерін жасағаны анық. Қалай болмасын, шетелдегі қазақтарды атамекенге оралту ең алдымен қазақ үкіметіне керек. Сол үшін еліміз үкіметі қолынан келгенше жағдай жасап, оларды көшіріп алудың қарекетіне белсене кірісу заман талабы. Ал ол үшін шетел қазақтарын зерттеудің бірыңғай, жүйелі ғылыми негізі мен арнаулы мекемелері құрылуы кезек күттірмес өзекті мәселе.

Қорытынды. Адамзат тарихына көз жібергенімізде, халықтың ішкі және сыртқы көші-қоны, диаспораларының қалыптасу үрдісі бұрыннан бар және ол көптеген халықтарға тән, ортақ үрдіс. Алайда, олардың арасында қалыптасудың себебі мен салдары әр түрлі. Ол сол кездегі саяси-тарихи шарт-жағдай мен ұлттың немесе азаматтардың жеке шешімімен байланысты. Демек, бұл да адамзат өркениеті мен экономиканың ғаламдануындағы бір функция ретінде қаралатын және бағаланатын құбылыс.

Алтай, Тарбағатай, Тяньшан тауларының шығыс бетінде мыңдаған қазақ ауылдары қоныстанып, қазақ этникалық тобын қалыптастырды. Олардың тарихи атамекеннен бөлініп қалуы бірқатар себептерге байланысты екенін жаздық. Зерттеушілердің Қытай және Моңғолиядағы этникалық қазақтардың шоғырының біршама мол екенін айтады. Олар жай ғана шоғыр емес, дәстүрлі малшаруашылығын кәсіп етіп, ұлттық дәстүрді сақтап отырған ел. Екінші жағынан қазақ елі үшін үлкен бір күш. Сондықтан да оларды елге оралту және олардың атамекеннен бөлініп қалып себептерін зерттеу және демографиялық, әлеуметтік жағдайын біліп отыру біз үшін маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Балтабаева К.Н., Мамашев Т.А., Ермекбаев Ж. Ә., Баймағамбетова А.Ж. Қазақ диаспорасы және Атамекенге оралу (1991-2012): Ұжымдық монографиялық еңбек. – Алматы: «Елтаным». – 587 бет.
2. Кенжетәев Ш. ҰБТ-ға аралған тест сұрақтары. – Алматы, 2018. –184 бет.
3. Қинаятұлы. Моңғолиядағы қазақтар. Алматы: Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы, 2007. – 256 бет.
4. Н. Мұқаметханұлы. Қытай қазақтарының қоғамдық тарихы. – Алматы: «ҚАЗАқпарат». – 336 б.
5. Грумм-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урианхайский... – СПб.,1881. – С.414.
6. Shokai M. (2013) Complete Works: 12 volume edition. Almaty: Dyke-Press. - volume 7
7. Shokai M. (1931) Yash Turkistan. № 2
8. Сарқытқан Қастер (2014) Шетел қазақтарын ғылыми тұрғыда зерттеудің әдістері мен тәсілдері жөнінде [About methods of scientific research of foreign Kazakhs]. “Орталық азияның қазақ диаспорасы: тарих-мәдениет-ескерткіштер” Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Алматы: “Елтаным баспасы”. – 248-253 б.
9. Mukanova G.K. (2014) The kazakh Expatriate Community of the XX Century through the Prism of Diplomacy // “Bylye Gody”. № 31 (1)
10. Ваң Лычуан (2011) Батысты игерудегі Шынжаң экономикасы [Xinjiang economy in the Development of the Western region] Урімжі: Шынжаң халық. – 464 бет, қытай тілінде
11. China’s ethnic statistical yearbook. Beijing, 2011 year
12. Рахметұлы С. (2014) Қазақтардың батыс Моңғолияға қоныстана бастауы -1770-1870 жж. [The origin of the Kazakhs in Western Mongolia - 1770-1870"]. – Алматы: “Елтаным баспасы”. – 425 б.
13. Shugatai A. (2014) Exernal migration and Kazakh ethnic’s settlement of Mongolia. – 121 p
14. Number of Kazakh ethnics in Mongolia (1939 - 2010). Mongolia, National Statistic Office. Population and Housing Census:2010 Ulaanbaatar
15. Shugatai A. (2014) Migration from Bayan-Ulgii to Kazakhstan - 125 p
16. Нысанбаев Ә. (2004) Қазақ диаспорасының бүгіні мен ертеңі [Current status and prospects of the diaspora of kazakhs]. – Алматы. – 308 б.

References:

1. Baltabaeva KN, Mamashev TA, Ermekbaev Zh. A., Baimagambetova A.Zh. Kazakh Diaspora and Return to the Fatherland (1991-2012): Collective monograph. – Almaty: Eltanym, page 587.
2. Kenzhetaev Sh. UNT test questions. – Almaty: 2018, 184 pages.
3. Z. Kinayatuly. Kazakhs in Mongolia. – Almaty: World Association of Kazakhs, 2007. – 256 pages.
4. N. Mukamethanuly. Social history of Chinese Kazakhs. Almaty: "KAZinform" - 336 pages.
5. Grumm-Grzhimailo G.E. Western Mongolia and Uriankhai ... – SPb., 1881. – S.414.
6. Shokai M. (2013) Complete Works: 12 volume edition. – Almaty: Dyke-Press. - volume 7
7. Shokai M. (1931) Yash Turkistan. № 2
8. Sarkytkan Kaster (2014) Shetel kazaktaryn gylmy turgyda zertteudin adisteri men tasilderi joninde [About methods of scientific research of foreign Kazakhs]. “Ortalyq aziyanyn qazaq diasporasy: tarih-madeniet-eskertkishter” Halyqaralyq gylmy konferenciya materialdary. Almaty, “Eltanym baspasy” - 248-253 б.
9. Mukanova G.K. (2014) The kazakh Expatriate Community of the XX Century through the Prism of Diplomacy // “Bylye Gody”. № 31 (1)
10. Van Lychuan (2011) Banysty igerudegi Shynzhan ekonomycasy [Xinjiang economy in the Development of the Western region] Urimzhi: Shynzhan halyq. –464 bet, qytaj tilinde
11. China’s ethnic statistical yearbook. Beijing, 2011 year
12. Rahmetuly C. (2014) Kazaktardyn batis Mongoliaga konystana bastauy -1770-1870jj. [The origin of the Kazakhs in Western Mongolia - 1770-1870"] Almaty, “Eltanym baspasy” . - 425 б.
13. Shugatai A. (2014) Exernal migration and Kazakh ethnic’s settlement of Mongolia. - 121 p.
14. Number of Kazakh ethnics in Mongolia (1939-2010). Mongolia, National Statistic Office. Population and Housing Census:2010 Ulaanbaatar
15. Shugatai A. (2014) Migration from Bayan-Ulgii to Kazakhstan. – 125 p.
16. Nysanbaiev A. (2004) Kazak diasporasyning bugini men ertengi [Current status and prospects of the diaspora of kazakhs]. – Almaty. – 308 б.

*Ж.Қ. Мадалиева **

*философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

РӘСІМНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ: КЕЙБІР ПАЙЫМДАУЛАР

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік іс-әрекет ретіндегі рәсімнің мәні мен маңызы жан-жақты қарастырылады. Бұл феноменнің табиғатын зерттеу, ең алдымен, «рәсім» ұғымын және онымен байланысты құбылыстарды анықтайтын әртүрлі тәсілдемелерді талдауды қажет етеді. Осыған орай, автор «рәсім» ұғымына берілген дифиницияларды сараптай отырып, «рәсім» дегеніміз рәміздік мәнге ие нақты іс-әрекеттердің жиынтығы деген қорытынды жасайды. Рәсімнің рәміздік табиғатын оның құдіретті, сакралды әлеммен байланыстырушы рөлінен байқауға болады. Мақалада дәстүрлі қоғам адамының санасында сакралды әлемнің нақты әлемде көрініс табуы рәсім арқылы жүзеге асатыны атап өтілген. Сонымен қатар, мәдениеттің архаикалық формасы бола отырып, рәсім ұжымдық өмірді реттеуші және сақтаушы құрал болып табылады. Рәсім адамзат қауымдастығын біріктіруші, оның тұтастығын, тұрақтылығын қамтамасыз етуші. Сондықтан, мақалада рәсімнің қоғам өмірінде және жеке адам өмірінде атқаратын әлеуметтік функцияларына да көңіл бөлінеді.

Түйін сөздер: рәсім, рәміз, адам, әлеумет, ұжым, дәстүрлі қоғам, сакралды әлем, миф, іс-әрекет.

*Мадалиева Ж.Қ. **

*кандидат философских наук, ассоциированный профессор
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РИТУАЛА: НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ

Аннотация

В статье подробно рассматриваются суть и значение ритуала как социального действия. Изучение природы данного феномена предполагает, в первую очередь, исследования различных подходов к определению понятия «ритуал» и связанных с ним явлений. Анализируя существующие дифиниции, автор приходит к выводу, что «ритуал» – это определенный набор действия, имеющее символическое значение. Символичность ритуала проявляется в его связующей роли с миром священного, сакрального. В статье подчеркивается, что в сознании человека традиционного общества сакральный мир присутствует в реальном мире через ритуал. Являясь архаической формой культуры, ритуал также был способом регулирования и поддержания коллективной жизни. Ритуал служил средством интеграции и поддержания целостности человеческого сообщества, придания ему стабильности. Поэтому, в статье уделяется внимание социальным функциям ритуала как в общественной, так и в индивидуальной жизни.

Ключевые слова: ритуал, символ, человек, социум, коллектив, традиционное общество, сакральный мир, миф, действие.

*Madaliyeva Zh. **

*candidate of philosophical sciences, associate professor
Abai kazakh national pedagogical university
Almaty, Kazakhstan*

SOCIOLOGICAL PROBLEMS OF RITUAL: SOME REFLECTIONS

Abstract

The article discusses in detail the essence and meaning of ritual as a social action. The study of the nature of this phenomenon involves, first of all, the study of various approaches to the definition of the concept of "ritual" and related phenomena. Analyzing the existing definitions, the author comes to the conclusion that "ritual" is a

certain set of actions that have symbolic meaning. The symbolism of the ritual is manifested in its connecting role with the world of the sacred, sacred. The article emphasizes that in the consciousness of a person in a traditional society, the sacred world is present in the real world through ritual. As an archaic form of culture, ritual was also a way of regulating and maintaining collective life. The ritual served as a means of integrating and maintaining the integrity of the human community, giving it stability. Therefore, the article focuses on the social functions of the ritual in both public and individual life.

Keywords: ritual, symbol, person, society, collective, traditional society, sacred world, myth, action.

Кіріспе. Қазіргі немесе дәстүрлі мәдениеттегі рәсімнің орны мен рөлі мәселесі қоғамдық ғылымдардың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Рәсімнің мәні мен мазмұнын түсінуге, оның әлеуметтік маңызын айқындауға деген талпыныс көбінесе өткенге көңіл бөлумен, халықтың мәдени мұрасын зерделеумен байланысты. Осындай ізденістер барысында мәдениеттің кейбір архаикалық формалары қазіргі заман адамының өмірінде бұрынғыдай маңызды орын алатынын, халықтың, ұлттың өзіндік келбетін сақтап қалуға, дамытуға ықпал ететінін байқауға болады. Солардың қатарында ұлттық мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын, оның өзіндік ерекшелігін айқындайтын феномендердің бірі ретінде рәсімді қарастырады.

Әдістеме. Зерттеуде рәсімнің мәні мен мазмұнын анықтау мақсатында әлеуметтік антропология ауқымында қалыптасқан тұжырымдамаларға, әртүрлі көзқарастарға салыстырмалы талдау жасалады. Рәсім категориясын айқындау барысында нақты құбылысты барынша толық, жан-жақты қарастыруға бағытталған феноменологиялық зерттеу әдісі қолданылады. Сондай-ақ, құрылымдық-функционалдық талдау әдісіне де мән беріледі.

Нәтежелер мен талқылау. Рәсімді өзіндік феномен ретінде қарастыру «рәсім» ұғымын және онымен байланысты категорияларды анықтаудан, түсінуден басталады. Жалпы алғанда рәсім дегеніміз қазір және осы сәтте бар болатын, күнделікті өмір адамын трансцендетті әлеммен байланыстыратын мәңгілік болмыстың бір бөлігі деуге болады. Сонымен қатар, рәсім адамды әлеуметтік жүйемен, құндылықтармен байланыс-тыратын рәміздік іс-әрекеттің формасы болып табылады. Ол жазбаша мәдениетке дейінгі ұжымдық жадының ақпаратты тіркеу, сақтау және жөндеу үшін арнайы қолданылатын механизмі ретінде пайда болған. А.А. Артемьеваның пікірі бойынша: «Рәсім- «ритуал» сөзінің өзі санскрит тілінен келген. Ол қозғалыстың бастауы, қозғалыс дегенді білдіреді. «Рита» етістігінен туындаған сын есім түрінде ол сәйкес, лайықты, жарамды, дұрыс, әділ деген мағынада қолданылады. Ал зат есім ретінде - заң (әлемнің айналмалы қозғалысы), реттілік, ақиқат, қасиетті ғұрып, жоралғы және құрбандық шалу дегенді білдіреді. Бұл сөз алғаш рет құдайларға арналған ежелгі үнді әнұраны - «Ригведа»-да кездеседі» [1, с.74]. Бұл жерде рәсімнің заң, реттілік мағынасында қолданылуы оның алғашқы қауымдық құрылыс адамының өміріндегі маңызын көрсетеді. Алғашқы адам өзін қоршаған қауіпті, түсініксіз, не күтіп тұрғаны белгісіз әлемді қандай да бір түрде реттеу, бейберекетсіздіктен шығу үшін рәсімді қалыптастырған, қолданған.

Алғашқы қауымдық құрылыс адамы өзін қоршаған әлемде бір реттіліктің барын айқын білген. Күн мен түннің ауысуы, жыл мезгілдерінің айналып келуі, олармен байланысты еңбек үдерісінің де бір ретпен жүзеге асуы, тіпті адам ағзасындағы өзгерістің өзі де ырғақты түрде жүзеге асатын бір реттіліктің бар екенін көрсетеді. Қоршаған ортадағы үдерістерге тән ырғақты реттілік қандай да бір тәртіптің бар екендігі туралы тұжырым жасауға негіз болады. Ежелгі адам табиғат құбылыстарының қайталануында көрініс табатын, әлемнің негізінде тұрған осы бір реттілікті, тәртіпті рәсім түрінде нақтылаған, түсінген. Оның дүниетанымы дербес, өзіндік құбылыс ретінде емес, қандай да бір алғашқы іс-әрекетті қалпына келтіру, қайталау арқылы қалыптасқан. М.Элиаде атап өткендей: ««Алғашқы», архаикалық адам өзінің саналы жүріс-тұрысында бұрын адам емес басқа біреу жасамаған және басынан өткізбеген іс-әрекетті білмейді. Оның жасайтыны, бұрын жасалған. Оның өмірі – басқалар ашқан іс-әрекетті үздіксіз қайталау» [2, с. 33]. Осы қайталау негізінде қалыптасқан құбылыс – рәсім.

XIX ғасырдың аяғында рәсімді және оған қатысты мәселелер кешенін ғылыми тұрғыда зерттеуге көңіл бөліне бастайды. Осы үдерістің бастауында тұрғандардың бірі – шотландтық Інжілді зерттеуші, теолог, шығыстанушы, мифолог Уильям Робертсон-Смит. Оның пайымдауынша, дін бастапқыда әлемді түсіндіру үшін емес, құдай мен адамдардың қарым-қатынас жасауы үшін қажет болған. Алғашқы діни наным-сенімдерде, ежелгі діндерде сенімнің орнын миф басқан. Қазіргі кездегі діндерде сенім қандай да бір рәсімдерді орындауды қажет деп таныса, ежелгі діндерде миф рәсімнің мәнін, орындалуын түсіндірген. Ол өз зерттеуінің барысында төмендегідей қорытындылар жасаған:

1) кезкелген дін сенім жүйесінен (*beliefs*) және рәсімдік тәжірибеден (*rites*) тұрады;

- 2) ежелгі діндерде догматикадан (діни ілімнен) бұрын әрекет болады және ол мифпен байланысты;
- 3) алғашқы рәсімдік тәжірибе мифтің мазмұнын анықтайды;
- 4) рәсімнің құпиясын ашу үшін мифке және наным-сенімдерге көңіл аудару керек емес, қоғамның нақты өмірін зерттеу қажет.

Француз әлеуметтанушысы, «Діни өмірдің қарапайым формалары» атты еңбектің авторы Э. Дюркгейм рәсімді «адамның қасиетті объектілермен қатынаста өзін қалай ұстау керек екендігін айқындайтын жүріс-тұрыс ережелері» деп анықтайды. Э.Дюркгейм рәсімді тыйым салынған объектілермен байланыстарын негативті, ал құрбандық шалу, ата-баба аруағына табыну, күнәсін өтеу секілді іс-әрекеттерді позитивті деп бөлген, яғни рәсімдерді жіктеген. Ол рәсімнің әлеуметтік қызметі ұжымдық сезімді күшейту, әлеуметтік бірлікті қолдау деп санады.

Британдық этнолог, антрополог А. Р. Радклифф-Браун рәсімнің бастауларын адамның табиғатпен қарым-қатынасын реттейтін өндірістік іс-әрекетінен, сондай-ақ қауым ішіндегі адамдардың қарым-қатынасын анықтайтын әлеуметтік құрылымнан іздестірді. Ол тайпаның өндірістік іс-әрекетінде маңызды, басты орын алатын табиғат элементтерімен тайпа мүшелерінің арасында рәсімдік қарым-қатынас қалыптасатынын айқындаған. Ерекше құнды жан-жануарлар немесе өсімдіктер рәсім ауқымында ата-бабалар немесе мәдени кейіпкер ретінде қабылданады деп тұжырымдаған [3].

Рәсімнің мәні мен маңызын айқындауға американдық әлеуметтанушы, антрополог У.Уорнер де өз үлесін қосқан. Ол өзінің әлеуметтік антропология саласындағы еңбектерінде сакралдық және секулярлық рәсімдер ұғымдарын қолданады. Сакралдық рәсімдер оған қатысушы тұлғаларды күдіретті күшпен, аруақтармен және құдайды, қасиетті рухтарды бейнелейтін сыртқы рәміздермен байланыстырады. Секулярлық рәсім күнделікті заттардың құндылығын рәміздік формаға айналдырады. У.Уорнер қазіргі адамдардың рәміздік тәлім-тәртібін төмендегі формаларға бөледі:

- 1) сакралдық рәсім;
- 2) сакралдық және секулярлық элементтерден тұратын рәсім;
- 3) өз қауымдастығын үлкен әлемге кіріктіру мақсатында жүзеге асырылатын басқа елге, шетелдік қауымдастыққа бағдарланған секулярлық рәсім;
- 4) қауымдастықты біріктіру функциясын жүзеге асыратын, қауымдастықтың өзіне бағытталған секулярлық рәсім [4].

Сондай-ақ, бірқатар этнографиялық жұмыстарда «рәсім» ұғымының синонимі ретінде «әдет-ғұрып» термині қарастырылады. Әдет-ғұрып – белгілі бір қоғамдық-әлеуметтік ортада пайда болып, оның мүшелерінің мінез-құлқының, тұрмыс-тіршілігінің бұлжылмас қағидаларына айналған жөн-жосық, жол-жоралғы. Әдет-ғұрыпты адамдар өз арасындағы қарым-қатынастардың негізгі реттеушісі ретінде қалыптастырады. Ол, көбінесе, жеке тұлғаларды белгілі бір әлеуметтік және мәдени тағлымдарға үйретіп, оны ұрпақтан ұрпаққа таратуға жәрдемдеседі. Әдет-ғұрып жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың мінез-құлқын тәртіпке келтіріп қана қоймай, қауымішілік тұтастық пен ұлттық мүдделікті нығайтуға септігін тигізеді. Бұдан әдет-ғұрып ұғымының ауқымды, кең мағыналы екенін көруге болады. Ал рәсім нақты іс-әрекет. Этнограф, мәдениеттанушылардың түсінігі бойынша, рәсім – нақты анықталған, мақсатты іс-әрекет. Оны орындау арқылы қоршаған ортаға, адам болмысына ықпал етуге болады.

Рәсім - жеке немесе ұжымдық нақты іс-әрекет. Рәсім арқылы адам өзінің табиғатпен, жалпы әлеммен тығыз байланысын сезінеді. Дәстүрлі қоғамда, әсіресе алғашқы қауымдық құрылыста, қалыптасқан рәсімдердің басым бөлігі адамға өзінің табиғатпен, өз ортасымен, әлеуметпен шынайы байланысын сезінуге мүмкіндік берген. Ол әлеуметтік қатынастардың, әсіресе туысқандық және некелік-отбасылық қатынастардың тұрақты болуының, адам мен ұжымның амандығының кепілі болып табылады.

Ұжым мүшелеріне қатысты рәсім олардың әлеуметтік өмірінің маңызды сәті ретінде көрініс табады. Рәсім арқылы рәміздік, бейнелі формада маңызды идеялар, нормалар мен құндылықтар жарияланады және бірлескен іс-әрекет түрінде түсініледі, қабылданады. Рәсімдік іс-әрекетте көрініс табатын идея, құндылық түсінікті болуы, қабылданылуы үшін ұжым мүшелері осы іс-әрекетті тікелей жүзеге асырушылар болуы қажет.

Ұжымның өмірі мен амандығы рәсімді орындауға байланысты. Рәсімді орындау арқылы ұжым қайталау түрінде өткенді қалпына келтіреді, оны «осы жерде және қазір» шынайы етеді, яғни уақыт көшінде ұжымның өмірін сақтауға, жалғастыруға қатысты өз көңіл-күйлерін орнықтырады. Ал рәсімдік іс-әрекетке көңіл бөлмеу әлеуметтік қауымдастықтың ыдырауына әкелуі мүмкін. Сондықтан, Ш.Эйзенштадтың пікірінше: «рәсімдік іс-әрекеттің арқасында адам әлеуметтік жағымды жағдайда, қолайлы ортада болғандай болады: жағдайдың өзгермейтіне, өзінің мәртебесі мүлтіксіз сақталатынына минут сайын көзі жетеді. Рәсімдік жүріс-тұрыс – әлеуметтік құрылымның тұрақтылығын қамтамасыз ету

әдісі. Рәсімдік жүріс-тұрыс формасын іске асырушы әрбір адам сол арқылы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге байланысты іс-әрекетті жүзеге асырады» [5, с. 70-72].

Рәсім ұжымның рәміздік сипаттағы нақты іс-әрекеті болып табылады. Ол көбінесе адам өмірінің сакралды (киелі, қасиетті, құпия) бөлігімен байланысты. Дәстүрлі мәдениетте сакралды әлем әрдайым қоғамның ұжымдық өмірімен байланысты болады. Ұжым қолдаған, рұхсат еткен құбылыстар қасиетті болып табылады. Күнделікті өмірмен, үйреншікті тұрмыспен, ұжымдық еңбекпен байланысты іс-әрекет пен құбылыстар рәсім жүйесі арқылы дәстүрлі қоғам адамы үшін маңызды болып саналатын сакралды құндылықтар қатарына жата алады. Сакралды әлеммен байланыса отырып, рәміздік іс-әрекетті жүзеге асыру арқылы дәстүрлі қоғам адамы жалпы әлеммен қарым-қатынас орнатады, күнделікті өмір ауқымынан шығып, әлемнің тылым құпиясы болып табылатын күдіретті, қасиетті тәжірибеге қатысты болады. К.Гирцтың ойынша, іс жүзінде рәсімде: «ортақ рәміздік формалар кешені арқылы қорытылған, біте қайнасқан шынайы әлем мен қиялдан туған әлем бір әлем болып шығады, нәтижесінде шынайылық сезімінің түрленуі жүзеге асады» [6, с. 131].

Осы тұрғыда рәсім дінмен, діни іс-әрекетпен байланыстырылады. Тіпті рәсімге «қандай да бір діни іс-әрекетті жүзеге асыру барысында орындалатын ғұрыптық амалдардың бекітілген орындалу тәртібі мен жиынтығы» деген анықтама беріледі [7, с. 58]. Мысалы, барлық дерлік діндерде кездесетін бірігіп құлшылық ету әдетін қарастырайық. Құлшылықтардың көпшілігінің топтасып, бірігіп жасалуы дінде қоғамға қаншалықты мән берілетіндігін көрсетеді. Құлшылық сәті – адамдардың біріне-бірі ең жақындасатын кезі. Сондықтан діни рәсімдер қоғам мүшелерінің бірлігін нығайтады, олардың етене араласуына септігін тигізеді, яғни біріктіру, ұжымға қатысты болу қызметін жүзеге асырады.

Сонымен қатар, кез келген рәсімде кездесетін басты тақырып – адамдар арасындағы қарым-қатынастар жүйесінің орнығуына негіз болған әлемнің пайда болуы. Ежелгі рәсімдер әлемнің пайда болуы туралы мифтермен, аңыздармен тығыз байланысты. Рәсімді орындау барысында адамдар мифте баяндалғандай, жаратылыстың бастапқы кезеңінде күдіретті күштер, құдайлар жасаған іс-әрекетті қайталауы керек. Рәсім барысында адам қандай да бір күдіретті күштер оның іс-әрекетін сырттай бақылауда деп түсінеді. Олар тек бақылап қана қоймай, рәсімнің орындалуына барынша ықпал етуге, қатысуға тырысады деп ойлайды. Алғашқы кезде табиғат құбылыстарына тән ырғақты өзгеріс рәсімнің негізін құрады, ал рәсімнің өзі адамзат баласының іс-әрекетін ғарыштың, жалпы әлемнің ырғағына үйлестіру үшін қажет еді. Бастапқыда хаос, ретсіздік ретінде қарастырылған әлемді миф пен рәсім арқылы белгілі бір тәртіпке келтіру, жүйелеу мүмкін болды. Миф пен рәсім адамды қоршаған ортаны түсінудің, оған ықпал етудің құралына айналды. Өзін қоршаған әлемге қандай да бір реттілік беру арқылы адам тек сыртқы кеңістікті ғана емес, өзінің ішкі дүниесін де реттілік ретінде қарастыра алатын болды. Рәсім адамға тылсым дүниенің сырын ұғынуға, өзін табиғаттың, әлемнің бір бөлігі ретінде қабылдауға мүмкіндік берді. Нақты іс-әрекеттерді жүзеге асыру арқылы табиғатқа ықпал етуге, белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге болады деп түсінілді. Реттілік түрінде көрініс тапқан әлемнің басқарылуы мүмкін болса, адамзаттың өмірін де бір тәртіпке бағындыруға болады. Бұндай тұжырым адамның өзінің бүгінгі мен ертеңіне сенімді болуының, оның «ұжымдық жанмен» байланысын сезінуіне, адамды, әлемді, тылсым дүниені біртұтас деп қабылдауының негізін құрайды. Сондықтан рәсім ұжым шеңберінде бірқатар маңызды функцияларды жүзеге асырады деген қорытынды жасауға болады.

Алғашқылардың бірі болып рәсімге қатысты функциялар тізімін ұсынған американдық зерттеуші Джозеф Кэмпбелл. Ол рәсімнің негізгі төрт функциясын қарастырады:

- 1) адам бойында қорқыныш сезімінің оянуына, табынуына ықпал ететін метафизикалық немесе мистикалық;
- 2) ғарыштың (тіршілік ету ортасының) қайшылықты емес бейнесін қалыптастыратын космологиялық;
- 3) тұлғаларды әлеумет түрінде біріктіретін және оны қоғайтын әлеуметтанулық;
- 4) тұлғаның индивидуалды дамуына ықпал ететін психологиялық функция [8, с. 221].

Кейінгі зерттеушілер рәсімнің өзіндік ерекшеліктерін жан-жақты қарастыра отырып, рәсімге тән басқа функцияларға да мән берген болатын. Атап айтқанда ресейлік зерттеуші Е.А.Лисина рәсімді әлеуметтік іс-әрекет ретінде қарастыра отырып, жалпы саны он екі болатын функциялар тізімін ұсынады. Алайда солардың ішінде рәсімнің ең маңызды және әмбебап функциялары – үйлестіру (гармонизация) және түрлендіру (трансформация) деп атап өтеді [8].

Дегенімен, рәсімнің ұжымдық іс-әрекет екенін ескерсек, оның негізінен төмендегі басты үш функцияны атқаратынын көруге болады:

- ұжым мүшесінің әлеуметтенуі, яғни оның бойында ұжымдық өмірге қажетті сапаларды қалыптастыруы;
- біріктіру (интегративтік), яғни рәсім арқылы адам қандай да бір ұжымға қатысты болады, ұжым өзін біртұтас құрылым ретінде қалыптастырады;
- қайта жаңғырту, яғни ұжымдық өмірдің негізін құрайтын дәстүрлер, нормалар мен құндылықтарды жаңартып отырады.

Әлеуметтік функциямен қатар рәсім маңызды психологиялық функция атқарады. Ол адамның әлеуметтік болмысының психологиялық жағынан жайлы болуына жағдай жасайды. Ұжымда дағдарысты жағдай туындаған кезде рәсімнің маңызы арта түседі, ол сол дағдарыстан шығудың жолын көрсетеді.

Қорытынды. Сонымен, рәсім – ұжымда қабылданған дәстүр орындауды қажет деп танытын, рәміздік құндылыққа ие іс-әрекеттер жиынтығы. Іс-әрекеттер реті ұжым үшін құнды болып табылады, ұжымдық өмірдің тұрақтылығын қаматтасыз етеді. Ол адамға әрбір істеген амал-әрекеті туралы ойланбауға мүмкіндік береді, оның әлеуметтік тәлім-тәртібін жеңілдетуге жағдай жасайды. Адамның әлеуметтік ортадағы тәлім-тәртібін жеңілдете отырып, рәсім оны бір үлгіге келтіреді, сол арқылы қоғамның үйреншікті, қалыпты болмысын сақтайды, тұрақтандырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Артемьева А.А. К вопросу о ритуале: этимология и понятие термина // Вестник Московского университета МВД России. Юридические науки. – 2010. – № 7. – 74-77 с.
2. Элиаде М. Космос и история. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
3. Структура и функция в примитивном обществе. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 304 с.
4. Уорнер У. Живые и мертвые. – М.; СПб., 2000. – 665 с.
5. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ: сравнительное изучение цивилизаций / пер. с англ. А. В. Гордона; под ред. Б. С. Ерасова. М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.
6. Гириц К. Интерпретация культур / пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 560 с.
7. Нечипуренко В. Н. Ритуал (опыт социально-философского анализа). – Ростов-н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 2002. – 292 с.
8. Лисина Е.А. Ритуал как путь изменения, сохранения, стабилизации: внеисторическое, доисторическое и историческое время // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. – 2016. – Т. 5. – № 6А. – 220-226 с.

References:

1. Artemyeva A.A. On the question of ritual: etiology and concept of the term // Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Legal sciences. – 2010. – No. 7. – 74–77 p.
2. Eliade M. Space and history. – M.: Progress, 1987. – 312 p.
3. Structure and function in a primitive society. – M.: Publishing company "Eastern Literature" RAS, 2001. – 304 p.
4. Warner W. The Living and the Dead. – M.; SPb., 2000. – 665 p.
5. Eisenstadt S. Revolution and transformation of societies: a comparative study of civilizations / per. from English A. V. Gordon; ed. B.S.Erasova. M.: Aspect Press, 1999. – 416 p.
6. Geertz K. Interpretation of cultures / trans. from English. – M.: ROSSPEN, 2004. – 560 p.
7. Nechipurenko V. N. Ritual (experience of socio-philosophical analysis). – Rostov-n / D: Publishing house Rostov. University, 2002. – 292 p.
8. Lisina E.A. Ritual as a way of change, preservation, stabilization: extrahistoric, prehistoric and historical time // Context and reflection: philosophy about the world and man. – 2016. – Т. 5. – No. 6А. – 220–226 p.

*Жусупова А.Д. **

*кандидат политических наук, ассоц. профессор
Университет Нархоз
г. Алматы, Казахстан*

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы воспитания патриотизма в Казахстане, связанные с событиями в мировом сообществе и с событиями в нашей стране, с радикальными социально-экономическими преобразованиями. Все эти изменения вызвали большие изменения в общественном сознании и духовной жизни общества. С обретением Казахстаном статуса суверенного государства воспитание патриотизма у подрастающего поколения требует особого подхода и интерпретации, в следствии многонациональности этого государства. Необходимо формирование правильного отношения к своей Родине и этим должно заниматься общество и прежде всего те, кто учит и воспитывает будущие поколения.

Прежде всего, сам воспитатель и учитель должен быть патриотом своей Родины и тогда он будет и профессионалом своего дела, будет владеть всеми необходимыми знаниями и больше. Он будет своим присутствием и участием в образовательном процессе формировать правильные умения, навыки, знания у своих подопечных, так как он сам патриот и неравнодушен к себе, к свои ученикам и к другим людям в целом.

Патриотизм – это одно из ранних чувств сопричастности личности с обществом и государством. Поэтому он может служить критерием полноценности человеческой жизни в обществе и государстве. Патриотизм – это необходимое и ценностное чувство истинного гражданина и основа для лучшей жизни.

Ключевые слова: Казахстанский патриотизм, патриотическое самосознание, мировоззрение, молодое поколение, образование, ценности общества.

*А.Д. Жусупова **

*саяси ғылымдырдың кандидаты, ассоц. профессор
Университет Нархоз
г. Алматы, Казахстан*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ

Аңдатпа

Мақалада әлемде және біздің елімізде болып жатқан түбегейлі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты Қазақстанда патриотизмді тәрбиелеу мәселелері қарастырылады. Бұл өзгерістердің барлығы қоғамдық санада және қоғамның рухани өмірінде үлкен өзгерістер тудырды. Қазақстан егеменді мемлекет мәртебесін алғаннан кейін және мемлекеттің көпұлтты болуына байланысты өскелең ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеу ерекше көзқарас пен интерпретацияны талап етеді. Патриотизм әлеуметтік сипатта және ген арқылы берілмейтін қасиет болғандықтан адамдардың мемлекетке деген сезімін дұрыс қалыптастыру мәселесімен қоғам айналысу керек. Өз отанына деген махаббат қоғамдық және мемлекеттік дамудың рухани іргетасы болып табылатын адам сезімдерінің ең терең көрінісі. Патриотизм адамның өмірінің мәні мен бүкіл өмірін бағалаудың өлшемі бола алады. Патриотизм тұлғаның аксиологиялық нысаны жеке оның даму белгісі болып келеді.

Түйін сөздер: Қазақстандық патриотизм, патриоттық сана-сезім, дүниеге көзқарас, жас ұрпақ, білім беру

Zhusupova A.*
candidate of Political Science, assoc. Professor
Narhos University, Almaty, Kazakhstan

PATRIOTIC EDUCATION IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article deals with the problems of patriotism education in Kazakhstan, associated with the radical socio-economic transformations taking place in the world and in our country. All these changes have caused great changes in the public consciousness and spiritual life of society. With the acquisition of Kazakhstan's status as a sovereign state, the education of patriotism among the younger generation requires a special approach and interpretation, in consequence of the multinational nature of this state. It is necessary to form the right attitude to their Homeland and this should engage society, as patriotism is not inherent in the genes, it is not hereditary, and social quality. Love for the Motherland is the deepest of human feelings, which are the spiritual Foundation of social and state development. Patriotism can become a criterion for assessing the essence and the whole life of a person. Patriotism is presented as a form of axiological development of personality.

Keywords: Kazakhstan patriotism, Patriotic consciousness, worldview, young generation, education

Введение. На современном этапе развития человечества, общество претерпевает глобальные и значимые изменения в социально-политической, культурно-идеологической сферах и это в свою очередь привнесло новые проблемы в международных, межличностных, межконфессиональных отношениях, что конечно же требует своевременных и правильных решений. Все эти события, происходящие в мировом сообществе, не обошли также и Казахстан. Под влиянием общественных, экономических и политических реформ и преобразований казахстанское общество подверглось большим изменениям, которое отразилось в общественном сознании и в духовной жизни. Мы считаем, что в таких сложных моментах истории человечества, в том числе и в Казахстане необходимо в первую очередь иметь такую национальную идеологию, которая способствовала-бы реализации государственной политики и власти, направленной на обеспечение выполнения основ и положений нашей конституции - «утверждать себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого является человек, его жизнь права и свободы» [1, с.15].

Население государства должно быть патриотичным, так как именно патриотическое сознание обуславливает добровольное участие граждан в жизни общества и государства и приводит к его развитию.

Объект исследования: современное образовательное пространство Казахстана.

Предмет исследования: патриотическое воспитание.

Цель исследования: Воспитание патриотизма у подрастающего поколения связана с обретением Казахстаном статуса суверенного государства. Теперь исходит необходимость в формировании правильного отношения к своей Родине так как любовь к Родине формируется под влиянием общества в целом. Человек не рождается патриотом. А становится им в процессе социализации и культивирования определенных основ, направленных на формирование гражданской позицию по отношению к своей Родине.

«Патриотизм – это одно из наиболее глубоких человеческих чувств, являющихся духовным фундаментом общественного и государственного развития, опорой жизнестойкости страны и залогом ее конкурентоспособности в современном мире» [2, с. 2].

В современном казахстанском обществе, особенно среди молодежи мы можем наблюдать формирование негативного общественного сознания, основывающегося на неуважении к прошлому, на непринятии традиционных мировоззрений сложившихся на казахстанской земле, присутствие полного равнодушия и безответственности в сознании молодого поколения. Пора бить тревогу! Патриотизм утратил свои черты правильные черты, направленные на благо, и стал псевдопатриотизмом, который основывается на беспочвенных взглядах, суждениях людей и приводящий к разъединению казахстанского общества. К тому же нет правильной идеологической направленности в воспитании молодежи Казахстана. Мероприятия, проводимые среди молодежи, не затрагивают душу молодежи, не подводят их к созидательной мысли и имеют отрывочный, неполноценный вид. Современные учебники, взятые из иностранных источников далеки от нашего традиционного исторического прошлого и не всегда понятны молодым людям, как говорится «оторваны от реальной истории казахской земли», очень много

искажений и недомолвок, пробелов. Да, в материалах присутствуют исторические факты и события, но они носят частичный характер, иллюзорный характер. И это конечно же находит негативное отражение в общественном и патриотическом сознании казахстанцев. А может ли быть человек без Родины? Или может ли быть патриотизм без родной земли? Мы думаем, что если есть человек, то у него есть Родина, место где он родился, где живут его родители, жили его предки, а если есть Родина, то он должен быть патриотом, то есть иметь патриотическое сознание.

Изменение общественного сознания, направленно прежде всего на созидание и процветание казахстанского общества должна начинаться в образовательном процессе Казахстана и таким образом способствовать появлению нового казахстанского общества с правильным патриотическим сознанием.

Современному молодому поколению Казахстана исполнилось 30 лет. Это ровесники нашей независимости и соответственно от их взглядов и мировоззрения, целей и убеждений зависит наше будущее. Именно этому поколению предстоит развивать Казахстан достойному будущему. Современное поколение молодежи Казахстана выросло в неустойчивое и сложное время для нашего государства, поэтому необходимо вывести новые и необходимые основы по изменению их сознания, в том числе и патриотического сознания.

Методы исследования. В статье использованы следующие методы:

- на основе исторического метода дается описание событий и ситуаций в современном образовательном пространстве Казахстана на основе использования мнений и рассуждений значимых ученых и исторических личностей. Таким образом стало возможно раскрыть закономерности возникновения и развития патриотизма в образовательном пространстве Казахстана, выявить факторы и особенности патриотических явлений в казахстанском обществе, их роль в определенных исторических условиях.

- на основе ценностно-нормативного метода подчеркивается значимость патриотизма для общества и личности, дается оценка патриотизму в целом и для молодого поколения в частности.

- опираясь на нормативный метод, показывается возможность получения благоприятных результатов на основе развития патриотизма для казахстанского общества, которые должны быть реализованы на методологических позициях теории воспитания.

- диалектика применения институционального метода помогла понять политическую реальность в современном казахстанском обществе при помощи изучения политического процесса в целом.

Результаты и обсуждение. Казахстанское общество – это сложное, многонациональное, многоконфессиональное образование. Поэтому в таком неоднородном обществе очень важна идея патриотизма, роль которой направлена на объединение многослойного, разноликого казахстанского общества для дальнейшего ее процветания в будущем.

Тема патриотизма на казахстанском пространстве набирает новые обороты, связанные с изменениями социально-политических идеях в нашем государстве. В разных кругах и на разных уровнях идут дискуссии и вносятся предложение по развитию и привитию патриотизма казахстанскому населению.

Значимость патриотизма в жизни общества и государства вызывает большой интерес к нему со стороны многих исследователей из разных научных сфер, и это привело к появлению исследований по данной теме в педагогической, философской, социальной, исторической и политологической литературе. Все социально- гуманитарные науки своими научными теориями призваны менять, улучшать общество, людей, личностей и таким образом влиять на их дальнейшее развитие. Патриотизм – это исторический феномен, обуславливающийся культурными, социальными, правовыми и другими нормами и основами. Патриотизм – это одно из высших чувств, присущих человеку. Патриотизм – это проявление человеческой воли, сознания, призывы его души.

Патриотизм имеет следующие важные основания:

- первое основание, носит иллюзорный характер чувства любви к Родине на основе любви к матери, к родной земле и зарождается в раннем детстве как привязанность, близость, идентичность к своим предкам и месту, где родился;

- второе основание носит более осознанный, деятельностный характер и выражается в действиях и поступках по отношению к Родине;

- третий уровень можно характеризовать как уровень идейной сопричастности человека по отношению к Родине, и он выражается, в том что человек полностью идентифицирует себя с ней и остается верным ей до конца жизни.

Р.Михельс указывает основные параметры патриотизма, такие «как общность расы или происхождения, языка, культуры, судьбы, религии и государства. Особое значение приобретает признак общности желаний, понимаемый как "патриотизм договора" общественного и политического, принимающего форму федерации и определяющего организационно-структурный принцип внутреннего устройства политической системы» [3]. То есть, можно узреть основу политологической направленности патриотизма, основанной на общих желаниях и стремлениях людей, которая и имеет название "патриотизма согласия", когда социальные и государственные отношения основанные на согласии и принятии общих решений выступают как патриотизм с его политическим измерением.

Следует помнить, что патриотизм не редко отождествляют с национализмом, так как националистические чувства имеют еще сильное влияние в нашем современном обществе и они сидят в каждом представителе любого народа, этнической группы, нации и т.д. Национализм близок в своих проявлениях по отношению к Родине с патриотизмом. Поэтому если мы желаем иметь правильные проявления патриотизма и национализма, необходимо их ясное и принципиальное разграничение. С одной стороны, любить свой народ и уважать его культуру и традиции это превосходно, но в этом ли суть истинного патриотизма? Учитывая многонациональность и многоконфессиональность казахстанского общества, необходимо понимать беспочвенность этих «националистических» суждений. Патриотизм в Казахстане – должен исходить из проявлений солидарности, жертвенности перед обществом и Родиной, и эти чувства должны выступать как продолжение националистических чувств сопричастности со своим народом, представителем, которого является данный гражданин.

Следует учесть, что патриотизм имеет именно политическую подоплеку в государстве и таким образом направляет население в его развитии, а национализм может идти врозь с государством, так как он привносит характер разобщенности. Для того, чтобы в Казахстане национализм сложился как патриотизм необходимо формирование определенной политической силы, исходящий из государственных установок и имеющий необходимый, достойный ей уровень патриотизма, например как советский, наполненный его идеологическим содержанием, вытекающим из предлагаемых проектов реформирования казахстанской государственности и придающим патриотизму наднациональный характер. Представляется очевидным использование государственного патриотизма в Казахстане как наднационального фактора в политических интересах. Именно советский патриотизм может послужить примером многонационального государства с твердой идеологией и абсолютным патриотизмом населения, исходящим из веры в правое дело и в решения государства. Не стоит забывать, что советский патриотизм начинался с культурной революции, с обязательного образования, с культивирования культа знаний, науки, искусства, что и привело к высокой сознательности людей и к росту их самосознания.

По мнению Ж.Кусмангалиева: «Мы должны формировать нашу нацию казахстанскую, не отказываясь от национального. А именно, вбирая к национальному дополнительные еще элементы. И это общее сплочение способствует тому, что у нас будет действительно настоящая казахстанская нация» [4, с.3]. Патриотизм – выступает как отношения человека к себе и к обществу, как правильное отношение к родной земле, к достижениям своего государства, к ее истории в целом. Так об особенностях казахстанского патриотизма пишет Б.Майлыбаева: «В нашей стране идея патриотизма складывается из логики национальной истории и культуры, опирается на государственные символы, идеи независимости и суверенного развития, социальной справедливости, народного благополучия. Поэтому национальная гордость, национальный дух, национальное достоинство воплощаются в идее патриотизма. Высокий уровень патриотизма - залог высокой конкурентоспособности нации. Поэтому государственная политика в этой сфере имеет ряд важных направлений. Во-первых, это сфера образования – как фундаментальная основа воспитания подрастающего поколения. Во-вторых, это сфера культуры, которая касается прежде всего преемственности поколений. В-третьих, это сфера межнационального согласия. Казахстан - единая Родина всех казахстанцев. Долг каждого гражданина - способствовать миру и согласию в нашем общем доме. В-четвертых, это сфера межконфессионального согласия и открытого либерального общества. В-пятых, это сфера информационного пространства. С развитием информационных технологий последний аспект становится особенно актуальным» [5, с. 3].

«Именно патриотизм как качество личности может стать критерием оценки сущности и всей жизни человека. Образуя морально - нравственные основы развития человечества, патриотизм предстает как аксиологическая форма развития личности» [6, с.2]. Таким образом, каждый гражданин Казахстана должен иметь патриотическое сознание, иметь правильное патриотическое мировоззрение, которое будет его направлять к сознательному выбору и ответственности за свои деяние и деятельность, за свое

поведение перед людьми, обществом и государством и в целом служить обществу и государству. И данное мировоззрение определит его будущие поступки и помыслы человека.

Основой патриотизма призвано стать патриотическое сознание казахстанцев, которое формируется по мере социализации человека в обществе. Поэтому, мы считаем, что работу над формированием патриотизма и патриотического сознания необходимо осуществлять, начиная в семье, далее на школьной скамье и продолжить в студенчестве. Ведь именно в эти ячейки общества оказывают сильное влияние на мировоззрение молодежи в будущем и на формирование патриотической позиции в обществе.

Также необходимо признать, что в основе новой казахстанской идеологии лежит историческое наследие и преемственность духовной сферы казахского народа, исходящее из его этнической обусловленности. При этом помнить, что духовную основу казахстанцев это наследие, основанное на гуманизме и высоконравственных принципах всех народов и этнических групп Казахстана. К.Бурханов отметил, что «Каждый гражданин благодаря самосознанию может способствовать реализации государственной идеологии, которая необходима обществу. Но необходимо отметить, что существует проблема формирования государственного самосознания как у подрастающего поколения» [7, с.4].

«Основа казахстанского патриотизма должна включать в себе патриотизм казахского народа, как исконного насельника казахстанской земли, который сформирован на основе уважения к своему государству, почтения своей истории, народных традиции, уважение к культуре и языку самого казахского этноса» - пишет Б.Абдыгалиев [8, с.1] и таким образом в целом заключается в служении обществу и государству. Отсюда исходит большой интерес к воспитанию патриотизма в Казахстане и к формам и методам его формирования.

Еще в древних государствах на территории Казахстана мыслители Билге, Бумын, Культегин затрагивают проблему патриотизма и патриотического воспитания и ищут пути влияния на сознание людей через историю побед и могущества государств, через историю людей и их вклада в жизнь народа и государства. Так же эту проблема нашла отклик в наследии аль-Фараби, Ж.Баласагуни, М.Жумабаева, А.Байтурсынова и др. Последующие поколения представителей казахстанской культуры, педагоги, психологи и другие такие как Кошенова Р.Н., Майназаров У.Л., Магауова А.С., Кунантаева К.К., Бержанов К., Ильясова А.Н., Калыбекова А.А., Алимбеков А., Куаньшев Т.Ш. и др. так же затронули проблему патриотизма в Казахстане. А непосредственно по воспитанию патриотизма казахстанской молодежи писали и исследовали Менлибаева К.Н., Иманбаевой С.Т., Джанабаевой Р.А. Хайрулина Г.Т., Толлеубековой Р.К., Узакбаевой С.А., Кожахметовой К.Ж., Кошербаевой А.Н. и др.

Основные условия воспитания патриотизма в казахстанском обществе.

Состояние современного казахстанского общества не стабильно по отношению к восприятию патриотизма в целом. Нет единой государственной идеологии, присутствует разобщенность патриотических взглядов, к тому же информатизация и цифровизация приводят в наше общество новые идеи и мнения, иногда чуждые и неподходящий нам. Поэтому состояние казахстанского общества в XXI веке требует внимательного, концептуального подхода, с выработкой присущих нашему исконному историческому сознанию патриотических чувств с высоким патриотическим сознанием.

Назревает вопрос по данному поводу, а в чем причина утери истинных патриотических чувств и казахстанского народа в целом и у казахов в частности? Истоки проблемы мы можем узреть в изначальных сложных условиях суверенного казахстанского государства, когда вначале 90-х годов в сложных экономических условиях зародилась Республика Казахстан. И именно отсталость экономики создала такие условия для жизни казахстанцев, которые привели к угасанию высокий патриотических чувств, так как людям приходилось выживать, а не создавать и творить. «Тогда государство не знало, кому оно служит, а граждане не знали, для чего живут» [9, с.5]. «Формирование истинного патриотизма, как любви к Родине, настоящей гражданской позиции подразумевает ясное политическое самоопределение личности и выражается в осознанном выборе своей Родины»: - пишет Н.Назарбаев в своей работе «Идейная консолидация общества как условие прогресса Казахстана» [10, с.3].

К тому же мы можем наглядно увидеть основные источники, приведшие к «духовному застою» казахстанского общества:

- кризис общественного сознания;
- безуспешность новых национальных идеологий, презентуемых на государственную идеологию;
- утрата веры в справедливость;
- повсеместная коррупция;
- распространение и принятие аморальности людей как закономерность и т.д.

И в таких условиях идет воспитание подрастающего поколения и конечно же, она имеет много пробелов и сложностей. Развитие Казахстана на основе распространенных мировых идеологий, мировоззрений и суждений, оказало плохую услугу, приведя к утрате уважения к своему казахстанскому. Так как зарубежные модели патриотизма и патриотического сознания, основанные на гуманизации образования, на первичности человеческих ценностей, демократизация и плюрализация общества, прежде всего опираются на высокое сознание населения основанное на стабильности и последовательности государственных и политических решений, на высоком уровне жизни. Во многих развитых государствах, на пример в Великобритании вопрос патриотизма не поднимается в учебных заведениях, так как считается, это чувство присуще каждому гражданину и говорить об этом чувстве оскорбительно.

В Казахстане же мы наблюдаем отрыв людей и населения в целом, от государства, приведшую к нравственной деградации и непоследовательности в принятии решений по отношению к своей Родине. Современное казахстанское общество – это общество разноликое, с нестабильными принципами и беспочвенными идеями, с необоснованными или необъективными патриотическими идеями. И как воспитывать нашу казахстанскую молодежь в этих условиях? В первую очередь нам следует уяснить, что воспитание молодежи всегда должно быть основано на общественных, коллективных ценностях, присущих всему казахстанскому населению, а не какой-то кучке людей, имеющих деструктивные ценности и идеи, так как воспитание всегда должно носить социальный характер и давать возможность для самореализации молодежи, начиная в образовательной среде. Кроме того, все работы по воспитанию патриотизма у молодежи в Казахстане, необходимо проводить системно, систематически и целенаправленно и только в этом случае мы будем иметь положительный результат по итогам патриотического воспитания и получим истинных патриотов Казахстанской отчизны. Учителя и преподаватели в учебных заведениях Казахстана, должны быть иметь истинные, беспрекословные научные убеждения грамотными, идейными, «ведущими» и тогда у ведомого ими поколения не будет пустых вопросов по отношению истинности чувств патриотизма у людей. Добровольно и объективно принятые мнения, всегда крепки и устойчивы у личностей и у общества в целом. Подрастающее казахстанское население должно ориентироваться на старшее поколение с твердым патриотическим сознанием и в этом деле основную и значимую роль имеют государство, учебные и другие общественные заведения. Кроме этого, только совершенствование системы воспитания. Система правового государства и гражданского общества, развитие настоящей демократии, культивирование истинных гражданских ценностей, также окажет свое влияние на воспитание патриотизма в Казахстане.

Только на основе истинного патриотизма и патриотической содержательности образования мы сможем воспитать настоящих патриотов-казахстанцев, которые имеет определенные убеждения в своем сознании и в своих патриотических представлениях. Опираясь на вышесказанное мы можем определить показатели – основы патриотизма у личности казахстанца:

- чувствовать себя истинным гражданином государства;
- осознанность в своем выборе пред Отчизной;
- достойное существование в государстве;
- соотнесение личностных качеств личности в государстве с интересами отчизны, общества, народа;
- знание и уважение своей истории, родного и государственного языка;
- чтение и знание своих исконных традиций без их искаженности обстоятельствами;
- знание и почитание государственных символов.

Кроме этого, на эмоциональном уровне каждый человек в государстве должен иметь чувство гражданственности, сопричастности с государством и тогда он сможет сформировать свое правильное, патриотическое отношение к Отчизне, к родной земле, к своему месту рождения и будет осознавать свою идентичность с ней.

А так же, каждый гражданин и патриот своей страны должен иметь волю и готовность поддерживать и развивать свое отечество и вся его жизнь будет наполнена этим желанием. То есть он осознанно будет любить свою Родину и будет готов ее защищать, развивать, гордиться ею и жить ради ее процветания. Истинный патриот будет стараться быть хорошим человеком с патриотическим поведением, который заключается в бережном отношении к себе, к другим людям и обществу, к своему родному государству. Он будет стремиться к самосовершенствованию как гражданин Казахстана.

В целом, истинный патриот Казахстана, кроме четких и ясных взглядов и отношения к своей Родине, так же должен осознавать свой внутренний мир, давать отчет своим качествам, представлениям и убеждениям, в противном случае мы получим искаженное поколение, без прошлого и будущего...

Таким образом вопрос патриотического воспитания в казахстанском образовательном процессе открыт и требует новых подходов направленных на созидание личности, Родины. Мы должны, при этом, помнить, что истинный патриотизм не может быть через принуждение и насилие, он должен исходить из объективных посылов молодежи и старшего поколения, которым приятно и радостно быть гражданами данного государства, то есть Казахстана. Патриотизм- это осознанный выбор, решение, сознание, вызов души и сознания. Патриотизм – это гордость и уважение к народам Казахстана, к казахскому языку, к своей исконной религии, обычаям и традициям.

Заключение. Формирование патриота Казахстана начинается с правильных установок в воспитании и образовании, которые должны ориентироваться на историзм и научность. Нельзя создавать патриотов без исторического прошлого, который формирует дух, веру, сознание гражданина. Истинный патриотизм – это чувство, основанное на историческом сознании и общественной памяти людей.

Патриотизм – это осознанный выбор, основанный на уважении и гордости своих предков, родителей, родственников и всех людей в обществе и в государстве

Основой казахстанского патриотизма молодого поколения, должен выступать национальный патриотизм автохтонного казахского народа, исконно проживавшего на нынешней территории Казахстана.

Современное понимание патриотизма направлено на культурно-политические преобразования в обществе и в стране, и носит конечно же идеологический характер, е е основная цель направлена на процветании Казахстана в целом. Мы имеем казахстанский патриотизм как проявления любви к родной земле, к месту, где родился, как проявление уважения к своей культуре, почитания традиций, уважение к людям других национальностей, как к представителям населения Казахстана.

На основе вышесказанного определим содержание «патриотизма», как политологического термина:

- ценность Родины, любовь к малой Родине, к родному языку;
- сохранения и продвижение знаний о своей земле, о его героях;
- принятие и поддержка государственного строя в Казахстане;
- ценность исторического наследия своей страны, уважение и почитание исконных традиций и культуры своего народ и государства;
- отрицание межэтнической и межрелигиозной дискриминации, уважение к другим религиям и народам;
- готовность на «подвиги» во имя Родины и его будущего.

Современный патриотизм казахстанского народа в целом должно стать новым проявлением истинного патриотизма, когда население республики осознает свою идентичность с исконно казахским народом как коренным насельником Казахстана, со своей подлинной историей, культурой, языком и сознанием. И этот казахстанский патриотизм должен формироваться на основе истинного национального патриотизма казахстанского народа и выразиться в любви к своей казахской истории, казахстанской Родине, осознание своей идентичности с казахским обществом, с казахским языком и с исконно казахской землей.

Список использованной литературы

- 1 akorda.kz/ru/official_documents/the_constitution/the_constitution
- 2 Жумагулов Б. Патриотизм – путеводная звезда молодых // *Казахстанская правда*, 2011г.
- 3 Аксючиц В.В. *Идеократия в России*. – М., 1995.
- 4 khabar.kz/rus/socium/Roli_patriotizma_v_zhizni_obshtestva_obsudili_kazahstanskie_politiki
- 5 baiterek.kz/index.php?journal=36&page=626
- 6 Лаврова, Т.В. *Структура патриотического самосознания // Профессиональное образование в условиях перехода на инновационный путь развития: проблемы и перспективы: сборник научных статей / под ред. Л.Б. Набатовой, А. В. Черных. – Ульяновск: УлГПУ, 2008. – 399 с.*
- 7 *Политика и общество // Круглый стол в Мажилисе: развитие и укрепление патриотизма молодежи Казахстана через призму образовательной системы ЖигерБайтелесов, Пресс-служба Аппарата Мажилиса Парламента РК, 21 апреля 2009.*
- 8 Абдыгалиев Б. *Новые приоритеты национальной политики Казахстана // Свободное общество. – Астана - Март. - №1 (1). - С. 69.*
- 9 zakon.kz/90811-kazakhstanskie-chinovniki-ocenil.html
- 10 Назарбаев Н.А. *Идейная консолидация общества - как условие прогресса Казахстана // Стратегия независимости. – Алматы, 2003. – С. 84-120.*

References

- 1 Akorda.kz/ru/official_documents/the_constitution/the_constitution
- 2 Zhmagulov B. Patriotizm – putevodnaya zvezda molodyh // Kazhstanskaya pravda, 2011 g.
- 3 Aksyuchic V.V. Ideokratiya v Rossii. M., 1995.
- 4 Habar.kz/rus/socium/Roli_patriotizma_v_zhizni_obshtestva_obsudili_kazhstanskije_politiki.
- 5 Baiterek.kz/index.php?journal=36&page=626
- 6 Lavrova, T.V. Struktura patrioticheskogo samosoznaniya // Professional'noe obrazovanie v usloviyah perekhoda na innovacionnyj put' razvitiya: problemy i perspektivy: sbornik nauchnyh statej / pod red. L.B. Nabatovoj, A.V. Chernyh. – Ul'yanovsk: UlGPU, 2008. – 399 s.
- 7 Politika i obshchestvo // Kruglyj stol v Mazhilise: razvitie i ukreplenie patriotizma molodezhi Kazhstana cherez prizmu obrazovatel'noj sistemy ZHiger Bajtelesov, Press-sluzhba Apparata Mazhilisa Parlamenta RK, 21 aprelya 2009.
- 8 Abdygaliev B. Novye priority nacional'noj politiki Kazhstana // Svobodnoe obshchestvo. – Astana - Mart. - №1 (1). – S. 69.
- 9 zakon.kz/90811-kazhstanskije-chinovniki-ocenil.html
- 10 Nazarbaev N.A. Idejnaya konsolidaciya obshchestva - kak uslovie progressa Kazhstana // Strategiya nezavisimosti. – Almaty, 2003. – S. 84-120.

FTAMP 37.01.574

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.12>

*А.А. Иманбаева **

*саяси ғылымдарының кандидаты
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ. Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Ұсынылып отырған ғылыми мақалада девианттық мінез-құлық ұғымы, оның түрлері мен қазіргі қоғамдағы кеңінен таралған сипаттарына талдау жасалынып, оның әлеуметтік, биологиялық және психологиялық факторлары да қарастырылады. Сонымен қатар, девианттық мінез-құлықтың түрлеріне сипаттама бере отырып, оның еліміздегі қалыптасу жолдарына да шолу жасалған. Девианттық мінез-құлық деп саналмайтын кейбір қоғам үшін қалыпты саналатын мәселелерге талдау жасайды. Қоғам үшін зиянды саналатын девианттық мінез-құлықтың алдын алу шараларын қарастыруды да ұсынады. Мақалада ауытқыған мінез-құлықтың жас талғамайтындығына да тоқталған. Қылмыс әлеміне итермелейтін әртүрлі факторларға талдау жасалынған. Қылмыстың сипаты мен түрлерін ажыратып көрсеткен. Сонымен бірге, мақалада қазіргі кездегі еліміздегі ауытқыған мінез-құлық мәселесінің өзектілігіне қатысты басқа да мәселелердің бар екендігі көрсетіледі.

Түйін сөздер: девианттық мінез-құлық, делинквенттілік, суицид, криминалды мінез-құлық, еліктеушілік, тұқымқуалаушылық нашакорлық, маскүнемдік.

*Иманбаева А.А. **

*кандидат политических наук
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В предлагаемой научной статье анализируется концепция девиантного поведения, его типы и распространенные характеристики в современном обществе, а также его социальные, биологические и психологические факторы. Кроме того, дан обзор способов девиантного поведения в стране, описываются типы девиантного поведения. Анализируются проблемы, которые считаются нормальными для

некоторых обществ и не считаются девиантным поведением. Также рекомендуется рассмотреть меры по предотвращению девиантного поведения, наносящего вред обществу. В статье также указывается, что девиантное поведение не соответствует возрасту. Сделан анализ различных факторов, которые способствуют криминальному миру. Показано различие характера и видов преступлений. В то же время в статье отмечается, что есть и другие вопросы, связанные с актуальностью проблемы девиантного поведения в нашей стране сегодня.

Ключевые слова: девиантное поведение, преступность, суицид, преступное поведение, имитация, наследственность, наркомания, алкоголизм.

*A. Imanbayeva **
candidate of political science
Kazakh Academy of Sports and Tourism
Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS OF DEVIANT BEHAVIOR IN KAZAKHSTAN

Abstract

The proposed scientific article analyzes the concept of deviant behavior, its types and common characteristics in modern society, as well as its social, biological and psychological factors. In addition, an overview of the ways of deviant behavior in the country is given, the types of deviant behavior are described. Problems that are considered normal in some societies and are not considered deviant behavior are analyzed. It is also recommended to consider measures to prevent deviant behavior that is harmful to society. The article also points out that deviant behavior is not age appropriate. The analysis of various factors that contribute to the criminal world is made. The difference in the nature and types of crimes is shown. At the same time, the article notes that there are other issues related to the relevance of the problem of deviant behavior in our country today.

Keywords: deviant behavior, crime, suicide, criminal behavior, imitation, heredity, drug addiction, alcoholism.

Кіріспе. Қазіргі жаһандану процесі белең алған кезде, әлем елдерінен жеке бөлініп қалу мүмкін емес. Әлеуметтік желі арқылы жылдам таралатын ақпараттар легін қоғамнан жасырудыңда еш негізі жоқ. Сондықтан күнделікті қоғамда болып жатқан әртүрлі сипаттағы оқиғалар халық арасында жедел таралып жатыр. Жалпы отандық ғалымдар үшін девианттық мінез-құлық тақырыбы өзекті мәселелердің қатарына жатады. Күн өткен сайын девиация қазіргі кездегі әртүрлі жаңарған терминологиялармен толығуда. Бұл бүкіл әлем үшін алаңдатарлық жағдай. Қазақстан тәуелсіздік алған жылдардан бастап, күні бүгінге дейін бұл тақырыптар бойынша отандық ғалымдар ауқымды ғылыми зерттеулер жүргізіп келеді. Дегенменде, жаңарған жаңа қоғамда бұрын-соңды қолданылмаған санамызға жат болсада, жаттандыға айналып бара жатқан ұғымдармен толығып жатыр. Девианттық мінез-құлық өте ауқымды тақырып екенін ескере отырып, біз өз зерттеуімізде девиациядағы қылмыс және суицид мәселесін қарастырамыз.

Зерттеудің әдістері. Аталған мақалада жүйелеу, талдау, салыстырмалы, тарихи, әлеуметтік, болжамдық, ғылыми объективтілік тәсілдері пайдаланылды. Теориялық-әдіснамалық ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, қоғамда болып жатқан шынайы әлеуметтік құбылыстар мен картиналармен ұштастыра отырып, соның негізінде ғылыми мақала орындалды.

Нәтежелер мен талқылау. Девианттық мінез-құлықтың анықтамасына тоқтала отырып, олардың жіктелуі мен қоғамда кең таралған түрлеріне сипаттама беріп өткен жөн деп есептейміз. Негізінен алғанда девиация бірнеше типтен тұрады: **девиантты, делинквентті және криминалды мінез-құлық.**

Девиантты мінез-құлық – әлеуметтік нормалар мен ережелерге сәйкес келмейтін мінез-құлықты айтады. Ол ауытқыған мінез-құлықтың бір түрі. Кейбір әдебиеттерде бұл типті «антидисциплиналық» деп те атайды. Девиантты мінез-құлықтың көрсеткіштеріне: агрессия, демонстрация, оқудан, еңбектен бет бұру, үйден кету, алкоголизм, наркомания, қоғамға жат қылықтар, жыныстық жат мінез-құлық, суицид т.б. жатады [1]. Байқағанымыздай, қазіргі қоғамдағы көптеген мәселелер девиацияға жататындығын аңғаруға болады. Әрине девианттық мінез-құлықтың қалыптасуына психологиялық, биологиялық және әлеуметтік факторларда ықпал ететіндігі белгілі. Көбінесе, психологиялық факторларда қоғамда өз орнын таба алмаған, өзіне елдің назарын аударту мақсатында субмәдениет ерекшеліктерін қалыптастырған азаматтардың іс-әрекетінен байқаймыз. Бұл дегеніміз, тұтастай субмәдениет өкілдерін девиацияға жатқызу дегенді білдірмейді. Себебі, субмәдениет өкілдерінің басым көпшілігі сән және өзінше ешкімге

ұқсамайтын стильдің табыну әлеміне еліктеуден туындаса, екінші бір бөлігі шыныменде қылмыс әлеміне еліктеу арқылы өз артықшылықтарын көрсетуге ұмтылады. Мұндағы қылмыс әлеміне еліктеуші субмәдениет өкілдерін, контрмәдениет өкілдері деседе болады. Ал қылмыс әлемі жоғарыда көрсетілгендей девиацияға жатады. Контрмәдениеттің өкілдері әртүрлі экстремистік бағыттағы діни ағымдарға өтіп кетуіменде ерекшеленеді. Психологиялық тұрғыдан ішкі сенімін қалыптастырып алған мұндай дін ағымдарының табынушыларын қоғамға қайта бейімдеу үлкен қиындықтарға алып келеді. Жалпы девианттық мінез-құлықтың жас, жыныс, ұлт талғамайтында сипаттары бар. Мәселен, жасөспірімдер арасындағы ауытқушылық мінездің кейде ересектер арасында да орын алып жататындығы жасырын емес. Әлеуметтануда ауытқыған мінез-құлық туралы ғылыми тұрғыдан теориялық жағынан зерттеген американдық, француз ғалымдарының еңбектерінде атап өткеніміз жөн. Олар бұл тақырып бойынша нақты дәлелдермен зерттеулер жүргізіп анықтамалар берген [2].

Біздің қарастыратынымыз қазақстандық тәжірибеде девианттық мінез-құлықты қалыптастырудағы – тәрбие мәселесі. Тарихқа көз жүгіртер болсақ, қазақ даласында «тентектік», «еркелік», «сотқарлау» деген ұғымдардың қолданыста болғандығынан бөлек, ақыл-есіндегі кемдіктің жағдайларынан тарихи шығармалар мен әдеби романдардан кездестіреміз. Ал бүгінгідей шектен шыққан, бүкіл қоғамның мәселесіне айналып кеткен мәселелер – ұлттық тәрбиеде болмаған. Девианттық мінез-құлықтың қалыптасуына – әлеуметтік, биологиялық, психологиялық факторларда әсер етеді деп көрсетіп жатсақта, оның ішінде – тұлғаның бойындағы мінездің қалыптасуына отбасындағы – тәрбиенің де рөлі зор. Еліміздегі жүргізілген әлеуметтанулық сауалнамаларда көптеген азаматтардың отбасына әсіресе бала тәрбиесіне келгенде олқылықтар танытып жататындығын анықтаған. Дегенмен, әр отбасы бала тәрбиесіне келгенде өзіндік адами құндылықтармен тәрбие беруге тырысады, десекте қазіргі материалдық қажеттіліктер тұрғысынан отбасын бірнеше жұмыс істеп жалақы табуға тырысқан ата-аналар тәрбие мәселесіне келгенде осалдық танытып жатқаны шынайы ақпарат. Девианттық мінез-құлық әр отбасының ғана емес, тұтастай қоғамның мәселесі екендігін атап көрсетсекте, қоғам әр отбасының мүшелерінен тұратындығын ескерген жөн.

Девианттық мінез-құлық көп жағдайда адамдардың өзінің әлеуметтік таңдауы деседе болады, мәселен қалыпты әлеуметтік мінез-құлықтың мақсаттары оларға жетудің мүмкіндіктері төмендегенде адамдар өзінің мақсаттарына қол жеткізу үшін басқа құралдарды қолданып кетуі мүмкін. Мәселен, кейбір адамдар билікке немесе атаққа, байлыққа, әлеуметтік тыйым салынған заңсыз әрекеттерді таңдап құқық бұзады немесе қылмыскер атанады. Ал, тағы бір мәселе, кейбір адамдар саналы түрде заңсыздыққа барады. Яғни қоғамдағы заңға бағынғысы келмей, деструктивті әрекеттерге жүгінеді.

Дегенменде зерттеушілердің көпшілігі девианттық мінез-құлықта балалардың және ересектердің тәртібін бөліп шығарады. Батыста жасөспірімдердің қылмыстық әрекетін, «жасөспірімдердің делинквенттілігі» деп атайды; «делинквенттілік» ересектердің қылмыстық әрекеттерімен ерекшеленеді. Басында жасөспірімдер бандалары Батыста пайда болған, Батысқа еліктеу негізінде – Ресейде, Ресейге еліктеу негізінде – Қазақстанда пайда болады. Кейбір бандалық топтарда жасөспірімдердің жетекшілері ересек ер 19-22 жасар жігіттер, 16-18 жасар банда мүшелері «қария», «жауынгер», ал 14 жасарлар – «қабықтар» деп аталады.

Батыста пайда болған құбылыстарға еліктеуші Ресейдің жасөспірімдері өздерін фашистер, «скинхедтер» деп (тақыр немесе тері бас), азиялықтар мен кавказдықтарға, сонымен қатар қазақтарға шабуыл жасайды [3, 160б.]. Қазақстан жағдайында бір қуантарлығы жастар арасындағы фашистік-ұлтшылдық пиғылдағы девианттық мінез-құлықтың орын алмауын атап айта аламыз. Біздің қоғамда батысқа, Ресейге еліктеушілік болғанымен шектен шыққан, қоғамға айтарлықтай зиянын тигізетін фашистік ниеттегі әрекеттер сипатындағы статистикалық мәліметтер жоқ. Дегенменде нашақорлық, түрлі алаяқтықтар мен соның ішінде кибералақтықтардың, қылмыс түрлерінің жаңаруымен олардың белең алуы қоғам үшін үлкен қауіп тудырып отыр. Сонымен бірге, жастар арасында өзге дін ағымына кіріп кету сипаты біздің қоғам үшін үлкен қауіп тудырып отыр.

Девиация терминінің қоғам жағдайына байланысты өзгертін түрлерінің де бар екенін ұмытпаған жөн. Мәселен, Қазақстан қоғамы үшін жат болып саналатын біржыныстылардың (гомосексуализм) некелері, трансгендер, феминизм ұғымдары батыс елдері үшін Голландия, АҚШ сияқты елдерде қалыпты саналады. Ал кейбір елдердегі мәселен, Араб мемлекеттеріндегі көпнекелік (бірнеше әйел алушылық) сипат, батыс әлемі үшін заңсыздық болып есептеледі. Бұдан түйетініміз, кейбір елдер үшін девиация болып саналатын ұғым, сол елдің жергілікті халқының менталитетіне байланысты қалыптасатындығының бір белгісі деп есептеуге болады. Сонымен қатар, қазіргі кездегі елімізде кеңінен таралып кеткен жемқорлық (парақорлық), біреудің дүниесін заңсыз өз атына рәсімдеп алу сияқты пайдакүнемдік

мақсатындағы заңсыз әрекеттер көптеп кездесуде. Ең күрделісі, осы аталған ауытқушылықтың алдын алу мәселелері болып отыр. Қоғамдағы кедейшілік, жұмыссыздықтың көбеюі, екінші біреулердің баю мақсатындағы әрекеттерін алдын алу үшін, әлеуметтануда маңызды болып саналатын біз ең бірінші отбасы институты деп есептейміз. Біз жоғарыда атап өткен факторлардың ықпалы басым болғаныменде қазақ қоғамы үшін отбасы құндылықтары көп жағдайда шешуші рөл атқаратындығы белгілі.

Ал, қоғамдағы өршіп тұрған қылмыс әлеміне келсек, оның девиациялық бастаулары әртүрлі болуы мүмкін. Қылмыс әлемінде «еліктеушілік» деген ұғымды қолдануға болады. Меніңше, еліктеушілік – деп адам өзгенің бойындағы қасиеттерді өзінен артықшылықтар санап, саналы түрде сол адамның бейнесін «көшіру» арқылы өз мінезінде өзгенің көшірмесін қалыптастыруы деп есептеймін. Еліктеу арқылы қоғамдағы тұлғалардың жағымды және жағымсыз мінездерінің түрлеріне бейімделудің бар екені анық. Дегенмен девианттық мінез-құлықта негативті (жағымсыз) жақтары басымдық танытады. Бұл арада, жасөспірімдерде болмаса қоғамда азғана жалақыға тәуелді, күнделікті тұрмысқа қажеттіліктерін әрең өтеп жүрген қоғамның төменгі топ адамдарының санасында орын алуы ықтимал.

Анықталғандай, қылмыс әлеміне үйрену дегеніміз, бірінші кезекте жоқшылықтан тез баю мақсатындағы құнығушылықтан туындайтыны сөзсіз. Осы арада әлеуметтанудағы жоғарыда аталған еліктеушілік сипатында жоққа шығаруға болмайды. Мәселен, еліміздегі 90-шы жылдары рәкеттер мен мафия атаулары батыстағы қылмыс әлеміндегі серкелерге еліктеулермен қалыптасқандығында атап өткен жөн. Зерттеушілердің жағымсыз ортамен қатынастарды шектеу дегенде, қайта бейімдеу орталықтарын немесе абақты камераларын меңзеп отырғаны түсінікті. Дегенменде, абақтыға түсіп жазасын өтеп келген адамдардың, қылмысқа қайта бейімдеу келетін процесінде зерттеулерде кездестіреміз. Демек, девианттық мінез-құлықтан арылу үшін, адамның өзі саналы түрде заңсыздыққа барудан бас тартып, қоғамда қайта өзін-өзі тәрбиелеуі қажет. Ол үшін меніңше қайта бейімдеу орталықтары абақтыдан шыққан адамдармен әлеуметтік жұмыстар жүргізіп, психологиялық-моральдық тұрғыдан қолдау көрсетуі тиіс. Мұндай орталықтар бюджетке салмақ түсіретіндігін ескерсек, белді меценаттар, кәсіпкерлердің арнайы қолдауымен іс жүзінде мұндай орталықтар жүзеге асырылса, қылмыс әлеміндегі көрсеткіштер үлесін азайтуға септігін тигізеді анық. Қайта бейімдеу орталықтарының мақсаты – қылмыс әлемінен келген азаматтарды қоғамға бейімдеп, қайта (рухани тұрғыдан, діни, мәдени және т.б.) тәрбиелеп шығаруы керек.

Ендігі мәселе, девиациядағы биологиялық факторлар. Девиантты мінез-құлық табиғаты мен себептерінің биологиялық түсіндірмесінің көне тарихы бар. XIX ғасырда итальяндық дәрігер-психиатр әрі криминалист Чезаре Ломброзо (1836-1909) биосоциологиялық теория ұсынды, бұл теорияда ғалым адамның қылмыстық іс-әрекетін оның анатомиялық құрылымымен байланыстырды. Басты назар аударылған объектілер: бас сүйегі, ми, мұрын, құлақтар, шаштың түсі, татуировка, қолтанба, терінің сезімталдығы, қылмыскерлердің психикалық қасиеттері [4, 33 б.]. Сонымен қатар, ғалымдардың көпшілігі қылмыскерлікке бейімділіктегі тұқымқуалаушылықтыда жоққа шығармайды. Девианттық мінез-құлықтың маскүнемдік, нашаға бейімділік, қылмыс әлеміне деген қызығушылықтың да тұқымқуалаушылықпен берілетін сипат екендігін де атап өткен. Себебі, жоғарыда келтірілген адамның дене бітіміндегі ерекшеліктер арқылы ғана емес, ауытқушылық мінез-құлықты қалыптастыратын туа бітті мінездердің де генетикалық тұрғыдан берілетіндігі ғылымда дәлелденген. Сондай-ақ, қазіргі кезде педофильдер мен адам ағзаларын сату, тапсырыспен кісі өлтіру сияқты ауытқушылықтар қылмыс әлемінде кең таралған жалпылама ұғымдар қатарын толықтыруда.

Қазіргі уақытта әлем елдерінде кең таралып, болашаққа қауіп төндіретін девианттық мінез-құлықтың бір түрі – суицид. Ғалым Р.Б.Әбсаттаровтың зерттеулерінде көрсеткендей, суицид (өзіне-өзінің қол салуы) – бұл өз өмірінен саналы түрде айырылатын девиантты мінез-құлықтың формасы. Енжар типті ауытқыған мінез-құлықтың бұл формасы шешілмейтін проблемалардан, өмірдің өзінен кетудің тәсілі болып табылады. [5] Әлеуметтанушылардың ішінен суицид мәселесін кеңінен зерттеп қарастырған француз ғалымы Эмиль Дюркгейм (1858-1917) болды. Оның «Өзін-өзі өлтірушілік: әлеуметтік этюд» деген еңбегінде өзіне қол жұмсаудың әртүрлі факторлармен байланысты екендігін талдай келе, оның жыл мезгілдеріменде байланысты екендігін көрсетеді. Ғалым әсіресе, психикалық ауытқушылықтары бар адамдар үшін, көктем және күз мезгілдерінің әсер ету ықтималдығы жоғары екендігіне тоқталған. Сондай-ақ Э.Дюркгейм өзіне қол жұмсаудың әлеуметтік, моральдық, психологиялық, діни, этникалық және т.б. аспектілерін қарастырып, жан-жақты талдаулар жасаған [6, 102 б.]. Суицидтік жағдайлардың елімізде кеңінен таралуына әлеуметтік факторлардың да ықпалы бар екендігі белгілі. Өзіне-өзі қол салу дерегі бойынша ТМД елдерінің ішінде соңғы кездерде Қазақстандағы көрсеткіш өкінішке орай, жоғары деңгейде тұр. Бірінші кезекте, бұл жерде әлеуметтік факторлардың ықпалы екендігін жоққа шығара алмаймыз, дегенменде психологиялық факторлардың да ықпалы болатындығын ескерген жөн. Еліміздегі суицидтік жағдайларды біржолата тоқтатып тастау мүмкін болмасада, олардың алдын алу қажетті

шарттардың бірі. Ол үшін біріншіден, мемлекетіміз әлеуметтік қызметкерлердің алатын жалақысын көтеруі қажет. Екіншіден, осы саланың мамандарын даярлайтын орта және жоғары оқу орындарында мемлекеттік грант санын көбейту керек. Үшіншіден, балабақшадан бастап, мектептен ары қарайғы оқу орындарында және кез келген мекемелерде психолог мамандардың санын арттыру арқылы тиімді шеше алады. Сонымен бірге, әлеуметтік-экономикалық реформаларды тиімді жүргізу, халықтың әл-ауқатын көтеру арқылы девиацияның үлесін азайтуға мүмкіндік туғызады.

Жалпы девианттық мінез-құлықтың жеке тұлғадағы қалыптасу ерекшеліктері мен психологиялық ықпалы жайлы олардың қоғамдағы соның ішінде қылмыс әлеміндегі жалпы картинасын қалыптастыруда ресейлік Е.В. Змановская [7], А.А. Узеиров [8] және отандық зерттеуші Ш.Қ. Қарабаевтың [9] еңбектерінде кеңінен қарастырылса, В.С. Грехнев [10] девианттық мінез-құлықты педагогикалық тұрғыдан алдын алуға болатындығы туралы мәселелерді көтерген.

Қорытынды. Қорыта келе, девианттық мінез-құлық тек ғана бір фактормен қалыптаспайтындығына көз жеткіздік. ХХІ ғасырда қоғамның күрделі проблемаларының бірі саналатын осы ауытқыған мінез-құлық көптеген қиындықтарға әкелетіндігін дәлелдедік. Бұл тек белгілі бір саланың мамандарының қызметіне ғана байланысты емес, оған жалпы мемлекеттегі жүргізіліп жатқан реформалардың да ықпал ететіндігін нақты айтуға болады. Заңсыздықтың алдын алатын заң болуы шарт және ол қоғамның мүддесін ескере отырып жүзеге асуы тиіс шаралар болуы керек. Сонда ғана қоғамдағы девианттық мінез-құлықтың алдын алып, оның бәсеңдеуіне өз септігін тигізе алады деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Интернет-ресурс: Девианттық мінез-құлық <https://kk.wikipedia.org>
2. Интернет-ресурс: Особенности социологических теорий девиантного поведения https://spravochnick.ru/sociologiya/otklonyayusheesya_povedenie_traktovki_otklonyayuschegosya_povedeniya/sociologicheskie_teorii_deviantnogo_povedeniya/
3. Сәрсенова Ж.Н. Әлеуметтану. Оқулық. – Алматы, Нур-Принт 2010. – 169 б.
4. Ақажанова А.Т. Девиантология: Оқу құралы. – Алматы: Нұр-Пресс 2009. – 33-34 бб.
5. Интернет-ресурс: Әбсаттаров Р.Б. Девианттық мінез-құлық. Оның негізгі ерекшеліктері туралы <http://anatili.kazgazeta.kz/>
6. Дюркгейм, Э. Самоубийство. Социол. этюд: пер. с фр. / изд. подгот. Вал. А.Луков. – СПб. 1998. – 496 с.
7. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб.пособие для студентов. – 5- изд.стер. – М.:Издательский центр «Академия», 2008. – 288 с.
8. Узеиров А.А. Девиантные формы поведения личности: учебно-методическое пособие /– Ростов Н/Д: Изд-во РостГМУ, 2017. – 30 с.
9. Қарабаев Ш.Қ. Әлеуметтану негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2012. – 616 б.
10. Интернет-ресурс: Грехнев В.С. Девиации поведения людей и педагогические возможности их коррекции <https://www.socionauki.ru/journal/articles/143588/>

References

1. Internet-resurs: Devianttyq minez-qulyq <https://kk.wikipedia.org>
2. Internet-resurs: Osobennosti sociologicheskikh teorij deviantnogo povedeniya https://spravochnick.ru/sociologiya/otklonyayusheesya_povedenie_traktovki_otklonyayuschegosya_povedeniya/sociologicheskie_teorii_deviantnogo_povedeniya/
3. Sarsenova ZH.N. Aleumettanu. Oqulyq. - Almaty, Nur-Print 2010. - 169 b.
4. Aqazhanova A.T. Deviantologiya: Oqu quraly. – Almaty: Nur-Press 2009. – 33-34 bb.
5. Internet-resurs: Absattarov R.B. Devianttyq minez-qulyq. Onyn negizgi erekshelikteri turaly <http://anatili.kazgazeta.kz/>
6. Dyurkgejm, E. Samoubijstvo. Sociol. etjud : per. s fr. / izd. podgot. Val. A. Lukov. SPb. 1998. - 496 s.
7. Zmanovskaya E.V. Deviantologiya: (Psihologiya otklonyashchegosya povedeniya): ucheb.posobie dlya studentov. – 5- izd.ster. – M.:Izdatel'skij centr «Akademiya», 2008. – 288 s.
8. Uzeirov A.A. Deviantnye formy povedeniya lichnosti: uchebno-metodicheskoe posobie /– Rostov N/D: Izd-vo RostGMU, 2017. – 30 s.
9. Qarabaev Sh.Q. Aleumettanu negizderi. Oqu quraly. – Almaty, Ekonomika 2012. – 616 b.
10. Internet-resurs: Grekhnev V.S. Deviacii povedeniya lyudej i pedagogicheskie vozmozhnosti ih korrekcii <https://www.socionauki.ru/journal/articles/143588/>

Н.Н. Хибина¹ *, М.М. Дабылтаева²

¹ «Әлеуметтік және гендерлік зерттеулер» ФЗИ-ның аға ғылыми қызметкері

² Қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы, әлеуметтік ғылымдар магистр

^{1,2} Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗҰҚПУ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК КЕЛБЕТІ ЖӘНЕ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ

Аңдатпа

Мақалада ҚазҰҚПУ түлектерінің әлеуметтік келбеті, жұмысқа, өз елінің өткеніне және бүгінгіне деген көзқарасы, құндылық бағдарлары талданады. Бұл өз кезегінде түлектердің тұрғылықты жері, туған жері, ұлты, қызмет түрі туралы ақпараттар, жасап жатқан кәсіптерінің түрлері, сонымен қатар мансаптық дамуына талдау қажеттілігін туғызды. Зерттеу ауқымы Қазақстанның 14 өңірінен 401 респондентті қамтыды. Сауалнамалар сандық-статистикалық, кездейсоқ іріктеу әдісі арқылы түлектер арасында таратылды. Түлектердің әлеуметтік келбеті SPSS.20 бағдарламасын қолдана отырып жүргізілді. Зерттеу барысында сипаттамалық талдау жасалынды. Зерттеу нәтижелері университет түлектеріне, олардың қазіргі тұрғылықты жерлеріне демографиялық сипаттама бере отырып, мансаптық процесінің іс жүзінде қалай жүзеге асырылатындығын анықтауға және сайып келгенде, түлектердің қазіргі уақытта жүзеге асыратын мансаптық стратегияларын бөлуге мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: университет, түлектер, кәсіп түрі, мамандық, мансап, демографиялық сипаттама, педагогикалық білім.

Хибина Н.Н.¹*, Дабылтаева М.М.²

¹ Старший научный сотрудник НИИ «Социальных и гендерных исследований»,

² Преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин, магистр социальных наук

^{1,2} Казахский Национальный женский педагогический университет

г. Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ И МЕСТО В ОБЩЕСТВЕ ВЫПУСКНИЦ КАЗНАЦЖЕНПУ

Аннотация

В статье анализируется социальный портрет выпускниц КазНацЖенПУ, отношение к работе, прошлому и современности своей страны, ценностные ориентиры. Это, в свою очередь, обусловило необходимость анализа информации о месте жительства, месте рождения, национальности, роде деятельности выпускниц, видах профессий, а также карьерном развитии. Объем исследований охватил 401 респондента из 14 регионов Казахстана. Анкеты распределялись между выпускницами методом количественно-статистической, случайной выборки. Социальный портрет выпускниц проводилась с использованием программы SPSS.20. В ходе исследования был проведен описательный анализ. Результаты исследования позволили определить, каким образом осуществляется карьерный процесс на практике, давая демографическую характеристику выпускницам вузов, их нынешним местам проживания, и, в конечном счете, выделить карьерные стратегии, которые выпускницы реализуют в настоящее время.

Ключевые слова: университет, выпускницы, род занятий, специальность, карьера, демографическая характеристика, педагогическое образование.

N. Khibina^{1*}, M. Dabyltayeva¹

¹ Senior Researcher at the Research Institute for «Social and Gender Studies»

² Teacher of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Master of Social Sciences

^{1,2} Kazakh national women's teacher training university

Almaty, Kazakhstan

SOCIAL PORTRAIT AND PLACE IN THE SOCIETY OF GRADUATES OF THE KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY

Abstract

The article analyzes the social portrait of graduates of Kazakh national women's teacher training university, the attitude to the work, past and modernity of their country, value guidelines. This, in turn, led to the need to analyze information about the place of residence, place of birth, nationality, type of activity of graduates, types of professions, as well as career development. The research volume covered 401 respondents from 14 regions of Kazakhstan. Questionnaires were distributed among graduates using a quantitative-statistical, random sampling method. Social portrait of graduates were carried out using the SPSS.20 program. The study included a descriptive analysis. The results of the study allowed us to determine how the career process is carried out in practice, giving a demographic characteristic of University graduates, their current places of residence, and, ultimately, to identify career strategies that graduates are currently implementing.

Keywords: university, graduates, occupation, specialty, career, demographic characteristics, teacher education.

Зерттеулерге талдау жасау негізінде мәселеге кіріспе. Университетті тәмамдау және еңбек нарығына шығу жас маманның өміріндегі маңызды оқиғалардың бірі болып табылады, сол кезде қабылданған шешім болашақ мансапқа және бүкіл өмір жолына әсер етуі мүмкін. Студент, alma-mater-дан (оқыған жері) шыға салысымен, бұрын игерілген жүйеден кетеді және дербес мінез-құлық желісін дамыту қажеттілігіне тап болады. Оның таңдауы және одан әрі әрекеттері, ең алдымен, білім мен құзыреттілік жиынтығымен, оқу жылдарында қалыптасқан дүниетанымымен анықталады. Сондықтан балаларының сәтті болашағына бағытталған талапкерлердің ата-аналары; білім беру мен дамуды жетілдіру жолдарын анықтайтын университеттер; білікті кадрларға қызығушылық танытатын жұмыс берушілер; білім беру саясатын реформалау туралы шешім қабылдайтын мемлекет үшін түлектер туралы, олардың жұмысқа орналасуы, мансаптық өсу мүмкіндіктері жөнінде ақпарат маңызды [1].

Түлектердің жұмысқа орналасу мәселелері тек даярлық сапасымен ғана емес, сонымен қатар жұмыс берушілердің талаптарына, жас мамандардың үміттерінің сәйкес келуіне, еңбек нарығының өңірлік ерекшеліктеріне байланысты. Елордалық қалаларда, Нұр-Сұлтан мен Алматыда өңірлерге қарағанда жоғары оқу орындарының түлектері мамандығы бойынша жұмыс істейді.

"Атамекен" ҚР ҰКП Басқарма төрағасының орынбасары Олжас Ордабаев Facebook-тегі онлайн-конференция барысында: «Қазақстандық еңбек нарығында бәсекелестік айтарлықтай жоғары. «Атамекен» ҰКП 2019 жылдың соңында – 2020 жылдың басында жүргізген зерттеу деректері бойынша жоғары білімі бар мамандарды шығару қажеттіліктен 5,3 есе артық. Біз 600 мың жұмыс берушімен сауалнама жүргіздік, бұл өте маңызды үлгі» – деген мәліметтермен бөлісті [2].

ҚазҰҚПУ Қазақстандағы ескі педагогикалық университеттердің бірі. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институты 1944 жылы 15 тамызда құрылған. Оның ашылуына Қазақ КСР Халық Комиссарлары Кеңесінің "Қазақ әйел жастары арасынан білікті педагог кадрлар даярлау туралы" № 457 қаулысы негіз болды. Қыздар институты құрылғаннан бастап 76 жыл ішінде оқу ордасын 60 мыңнан астам түлек бітіріп, республикамыздың түкпір-түкпірінде ұстаздық және қоғамдық жұмыстарда, өнер мен мәдениет салаларында жемісті еңбек етуде. Қыздар университеті қазақ аруларының шамшырағына айналған, қазақ халқы сеніп тапсырған мыңдаған жандардың үкілі үміті. Университеттің студенттері жақсы оқумен қатар, әндері және билерімен үлкен сахналарды әуелетіп, спорттық жетістіктерімен әлемді таңғалдыруда. Білікті маман, мықты педагог, ұлт тәрбиелеуші жастар осы парасат мектебінен түлеп ұшады.

Институт түлектері арасында елімізге танымал тұлғалар Социалистік Еңбек ерлері: Р.Б. Нұртазина, Р.Махатова, "Даңқ белгісі" орденінің кавалері, "Қажырлы еңбегі үшін" медалінің иегері, институттың үшінші ректоры А.Ыбыраева, Жоғарғы Кеңестің депутаты Ж.Күленова, қоғам қайраткерлері – Халықты әлеуметтік қорғау министрі болған, Парламент Мәжілісінің үш шақырылымының депутаты З.Қадырова, "Мемлекеттік тілге құрмет" бірлестігінің төрайымы, филология ғылымдарының кандидаты А.Османова,

белгілі қоғам қайраткерлері Ж.Әмірханова, О.Асангазиева, ғалымдар Ү.Сұбханбердина, С.Ұзақбаева, З.Жәкішева, көрнекті ақындар Ә.Беркенова, А.Бақтыгереева, белгілі әдебиет сыншысы Ә.Бөпежанова, әншілер М.Ералиева, Ұ.Айнақұлова, Д.Хамзина және Г.Белғозиева және т.б.

Қазіргі таңда ҚР Білім және ғылым министрлігі жанындағы Ұлттық аккредиттеу орталығы жүзеге асыратын рейтинг нәтижелері бойынша университет 2006 жылдан бастап педагогикалық оқу орындары арасында құрметті екінші орынды иеленді. Бүгінде университетте 700-ден астам жоғары білікті профессор-оқытушылар құрамы жұмыс істейді.

Қазақстанда педагог кадрларды даярлау проблемасының өзектілігі жан-жақты ғылыми талдау мен зерттеудің мәні болып табылады. Қоғамның үдемелі дамуында педагогтың рөлі жастарды тәрбиелеп, үлкендердің ісін жалғастыратын, бірақ қоғам дамуының неғұрлым жоғары деңгейінде ұрпақ қалыптастырғандықтан маңызды. Сондықтан, белгілі бір дәрежеде педагог қоғамның болашағын, оның ғылымы мен мәдениетінің болашағын қалыптастырады деп айта аламыз.

Бұл жұмыс Алматы қаласындағы ҚазҰҚПУ түлектерін зерттеу негізінде еңбек нарығына шығуға байланысты түлектердің мінез-құлық ерекшеліктерін қарастырады. Университет жанындағы «Әлеуметтік және гендерлік зерттеулер» ҒЗИ қызметкерлері әртүрлі жылдар мен оқу нысандарының түлектеріне бірқатар сауалнамалар жүргізді, олардың нәтижелері бойынша еңбек қызметінің басталуымен байланысты негізгі мансаптық стратегияларды анықтауға әрекет жасалды.

Мансап стратегиясы әртүрлі деңгейдегі және мағыналардағы көптеген факторлардың әсерімен қалыптасады. Біқтимал стратегиялардың жиынтығы белгілі бір қоғам мен аймақтың нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайымен, адамның тікелей әлеуметтік ортасымен және оның жеке қасиеттері мен артықшылықтарымен анықталады. ҚазҰҚПУ-нің мысалында түлектердің мансаптық өсуіне әсер ететін факторларды анықтау үшін біз олардың географиялық орналасқан жерлерін анықтап алуды жөн көрдік. Зерттеу барысында университет түлектерінің мансаптық стратегияларына талдау жүргізілді.

Зерттеудің мақсаты университет түлектерінің жұмысқа орналасуы, мансап бойынша мәртебеге көтерілуі, өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруы жайлы мәліметтер арқылы әлеуметтік келбетті анықтау, бітірушілердің қоғамға қосқан үлесін айқындау, аталған оқу орны туралы жалпы көзқарастары мен ұсыныстарын білу. Негізгі мақсатты топ ҚазҰҚПУ-нің түлектері [3, 5 б.].

Әдебиеттерді шолу. Білім және еңбек – тұлғаны әлеуметтендірудің маңызды саласы болып табылады. Өкінішке орай, тәжірибе көрсеткендей, мамандарды даярлау нақты өңірдің экономикасының қажеттіліктерін ескере отырып жүргізіледі, бұл жұмыссыз түлектер санының өсуін білдіреді [4, 8 б.]. Мұның бәрі, әрине, нақты өңірдегі немесе елдің студенттік жастарының көші-қон ниеті мен көші-қон мінез-құлқына әсер етеді.

Көптеген зерттеулерде әлеуметтік сауалнамалардың деректері негізінде жекелеген өңірлердегі жоғары оқу орындары түлектерінің [5, 21 б.] немесе нақты мамандықтар алған жас мамандардың демографиялық ниеттері талданады [6, 186 б.].

Демографиялық мәселелерді зерттеудегі маңызды кезең 1980 жылдардың ортасында Л.Л. Рыбаковский [7, 162 б.] мен В.Д. Шапионың [8, 75 б.] "демографиялық мінез-құлықты әлеуметтанулық зерттеу әдістемесі" брошюраларының, сондай-ақ "әлеуметтік демография мәселелері", "Кенес Одағының оңтүстік аймақтарындағы көші-қон мінез-құлқының ерекшеліктері", "демографиялық мінез-құлық: әлеуметтанулық зерттеу тәжірибесі" монографияларының шығуы болды.

Түлектердің кейінгі көші-қонын зерттеудің шетелдік тәжірибесі өте кең және әртүрлі мәліметтерге негізделген. ЖОО-дың өңірлік экономикаға ықпалын кеңінен зерделеу және адами капиталды қалыптастыру тұрғысынан түлектердің көші-қон өмірбаяны мен "траекториясы" зерделенеді, ал білім алуға арналған көші-қон бірыңғай процестің буыны ретінде қарастырылады [9, 138 б.]. Зерттеуде детерминанттар [10, 210 б.] мен кейінгі көші-қонның себептерін [11, 62 б.] зерделеу жеке орын алады.

Р. Rérat мақаласында жоғары білімнен кейін еңбек нарығына көшу кезінде орын алатын көші-қон мәселелері қарастырылады. Автор Швейцария мысалында түлектердің университеттен кейін туған ауылдық аймағына оралмауының себептеріне талдау жасаған. Ішкі көші-қон туралы әдебиетте айқындалған тетіктерді негізге ала отырып, автор көші-қонды таңдауды утилитарлық (жұмысқа орналасу мүмкіндігі), есептік (қаржылық элементтер), аффективті (әлеуметтік және махаббат өмірі) және сезімтал (жайлы тұрғын үй) төрт логиканың үйлесімі ретінде тұжырымдауды ұсынды. Түлектер хабарлаған уәждерді талдау көші-қон туралы шешімдерді бір өлшемге (жұмысқа орналасу мүмкіндігі орталық болғанымен) жеткізуге болмайтынын және олар әртүрлі (тіпті біртекті топтың ішінде), сондай-ақ көптеген шектеулерге байланысты екенін көрсетеді [12, 272 б.].

G. Buchenrieder, T. Dufhues, J. Möllers, D. Runschke және G. Sagyndykova ауылдық жерлерден шыққан студенттер арасындағы көші-қонның себептерін зерттеген (Солтүстік Қазақстанның Ақмола облысы). Авторлардың пікірінше, экономикалық емес және экономикалық себептер елге қайту ниетін қалыптастыру үшін бірдей маңызды. Ірі қалаларда оқитындармен салыстырғанда, кішігірім қалаларда оқитын студенттер жиі оралғысы келеді. Олар сонымен қатар, этникалық тұрғыдан қайту ниетіндегі үлкен айырмашылықты байқаған [13, 2 б.].

А. В. Меренков, Д. Г. Сандлер, В. С. Шавриннің пікірлерінше бүгінгі таңда жастарды жұмыспен қамтуға байланысты бірқатар проблемалар бар. Бұл проблемалар әлеуметтік, экономикалық, технологиялық, көші-қон себептеріне, еңбек нарығы құрылымының және қазіргі адам өмірінің барлық салаларының тез өзгеруіне байланысты. Жастарды жұмысқа орналастыру мәселесін шешу кезінде олардың құндылық-ынталандыру қондырғылары өзгеше болады – дейді авторлар [14, 121 б.].

Э.Ф. Зеер, В.С. Третьякова, В.И. Мирошниченконың көзқарасы бойынша постиндустриалды әлеуметтік-экономикалық құрылымға және ақпараттық қоғамға көшу әлемдік кеңістікке тән білім дағдарысын тудырды. Жоғары технологиялардың қарқынды дамуы және білімнің тез ескіруі кәсіптердің өмірлік циклін едәуір қысқартты және жұмыспен қамту саласында терең құрылымдық өзгерістер туғызды. Авторлардың пікірінше, білім беру міндеттерін шешу педагогтарды сапалы даярлаудан басталады, өйткені білім беру ұйымының болашақ түлектерінің сапасы ең алдымен педагогтардың құзыреттілік деңгейіне байланысты болады [15, 114 б.].

Ю.В. Яровых: «Мансаптық өсу, егер қызметкер кәсіпқойлықтың келесі сатысына өту үшін және тиісінше жауапкершіліктің неғұрлым жоғары деңгейіне шығу үшін барлық жаңа құзыреттерді иеленуге ұмтылатын болса ғана мүмкін болады. Педагогтың өзін-өзі жетілдіруге, әлеуметтің өзгермелі жағдайларына бейімделуге, тұрақты өздігінен білім алуға ұмтылуы мансаптық өсуге ықпал етуі мүмкін. Өз кезегінде, бұл қызметкерлерден өзін-өзі дамыту қабілетін талап етеді және ол өзін тиісті деңгейде ұстап қана қоймай, сонымен қатар бәсекеге қабілеттілігін арттыратындай көрінуі керек. Өйткені, педагогикалық қызмет - бұл бүкіл қоғам үшін маңызы бар және мұғалімдерден жүйелі және үздіксіз білім алу нәтижесінде алынған және қолдау көрсетілетін терең білім мен ерекше шеберлікті қажет ететін жоғары білікті жұмыс», - деген өз мақаласында [16; 15 б.].

N.R. Вае және T.S. Cho мақалаларында «Жоғары білімі бар әйелдердің мансабын тоқтатуы әйелдердің адами ресурстарын дамыту тұрғысынан айтарлықтай проблемаға айналып отыр. Өз жұмысын тастап, мансабын тоқтатқан әйелдер бала тәрбиесінің немесе отбасындағы рөлінің ауыртпалығы азайған соң жаңа жұмысқа орналасуда қиындықтарға тап болады. Сондықтан әйелдердің тілегенінен, күткенінен немесе білім деңгейінен салыстырмалы түрде төмен қара жұмысты немесе уақытша жұмысты таңдаудан басқа амал жоқ», - деген тұжырымдама келген [17, б.175].

С.А. Ирсадиев, М.Б. Камзолдаев, Д.Н. Ташибаева, А.Т. Копееваның сараптамалық есептерінде қазақстандық жастардың педагогикалық мамандықты таңдауын ынталандыруға және мұғалімдердің өздерінің кәсіби қызметін жалғастыруға ниеттенуіне әсер ететін факторларды анықтау мақсаты болып табылатын зерттеу нәтижелері ұсынылған. Авторлар есептерінде елдегі мұғалім мамандығының мәртебесін көтеру неғұрлым тұтас көзқарасты талап ететіндігін атап өткен. Зерттеуге қатысушылар педагогикалық кәсіптің төмен мәртебесін қабылдауды бәсекеге қабілетсіз жалақымен, педагогтердің қызметі мен БАҚ-тағы еңбегінің жеткіліксіз жариялануымен, педагогтердің лауазымдық міндеттеріне кірмейтін, балалар мен олардың ата-аналары тарапынан құрметтемеушілік көрсетілетін қызметке тартылуымен байланыстырады. Дегенмен, олар елімізде мамандықтың беделін арттыру бойынша жұмыстар жүргізіліп жатқанын да атап өткен (мысалы, жыл сайын жаңашыл мұғалімдерді көтермелеуге және үздік тәжірибені таратуға мүмкіндік беретін "Үздік педагог" республикалық конкурсы, өңірлік білім басқармалары деңгейінде де түрлі іс-шаралар) [18, 110 б.].

Әдебиеттерді шолу негізінде келесі болжамдар (гипотезалар) ұсынылады:

- Түлектердің әлеуетті көші-қоны "қолайлы өмір сүру деңгейі", "табыс алу мүмкіндігі" және "мәдени орта" сияқты факторларға негізделген;
- мансаптық өсуге ықпал ететін факторлар - педагогтың өзін-өзі жетілдіруі, әлеуметтің өзгермелі жағдайларына бейімделуі, тұрақты өздігінен білім алуға ұмтылуы;
- бәсекеге қабілетсіз жалақы, мұғалімдердің жоғары жүктемесі және педагог кәсібінің әлеуметтік мәртебесінің төмендігі мұғалімдерді жұмыста ұстап қалудың негізгі сын-тегеуріні болып отыр.

Түлектер арасындағы әлеуетті мигранттар туралы ақпарат маңызды, өйткені біріншіден, Қазақстанды жоғары білімді кадрлармен қамтамасыз ету тұрғысынан жоғары білімнің тиімділігін көруге мүмкіндік береді; екіншіден, сұранысы төмен кәсіптерді анықтау үшін қажет.

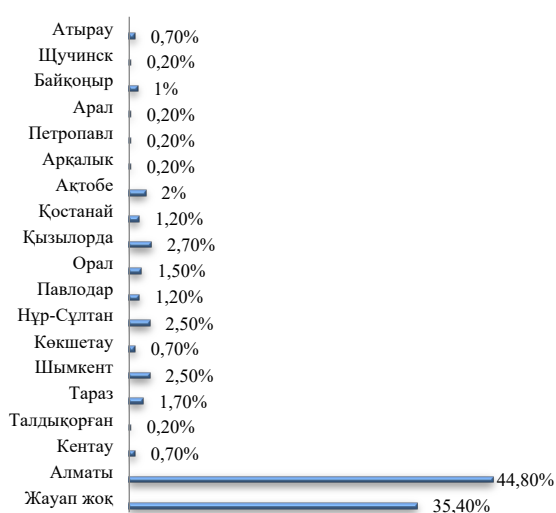
Әдіснамасы. Зерттеу аумақтық кездейсоқ іріктеу әдісін пайдалана отырып, эмпирикалық сандық зерттеу арқылы жүргізілді. Сауалнама әлеуетті мақсатты аудитория туралы кең және жан-жақты мәліметтер жинауға мүмкіндік береді. Деректер Қазақстанның 18 қаласынан (респонденттердің туған қаласы), 12 ауданынан (респонденттердің тұрғылықты ауданы) және ТМД елдерінің 25 қаласынан (туған жері) жиналды. Жобаны жүзеге асыру барысында сауалнама ҚР барлық облыстары мен Алматы қаласындағы жоғары оқу орындарының ПОҚ, жалпы білім беретін орта мектептердің мұғалімдері және балабақша тәрбиешілері арасында жүргізілді. Аймақтардағы түлектермен сауалнама жүргізу, алғашқы байланыс орнату «Жоғары оқу орнына дейінгі білім беру мен мансап» бөліміндегі университет түлектерінің базасынан алынды. Сауалнама жүргізу далалық (полевой) және қашықтықтан (респонденттермен телефон арқылы байланысқа шығып, сауалнаманың электронды нұсқасын жіберіп, кері байланыс орнатылып отырды) сауалнама алу арқылы жүзеге асырылды. Жалпы алғанда, одан әрі талдау үшін жауаптардың жалпы жиілігі 60% болатын 677 таратылған 401 дұрыс толтырылған сауалнама қолданылды. Алынған мәліметтер SPSS.20 аналитикалық бағдарламалық жасақтамасымен талданып, сенімділігі тексерілді. Зерттеу барысында сипаттамалық талдау жасалынды.

Нәтижелер және талқылау. Университет түлектерінің әлеуметтік келбетін зерттеу (2019-2020 жж.) үш кезеңнен тұрды: ҚазҰҚПУ түлектеріне статистикалық талдау жасау (демографиялық көрініс); түлектердің мансаптық сипаттамаларын эмпирикалық зерттеу және түлектердің кәсіптік сипаттамаларына қанағаттануын зерделеу.

Демографиялық сипаттама бөлімінде біз түрлі үлгідегі мансапқа бағдарланған әйелдердің жеке басының әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын сипаттауға және талдауға тырыстық. Өртүрлі үстем мансаптық бағдарлары бар тұлғаның әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын зерделеу кәсіби бағдарлау көмегі мен мансаптық тьюторинг бағыттарын әзірлеу үшін маңызды негіз бола алады. Сонымен қатар, алынған ақпарат мансаптық бағдар құбылысы туралы қолда бар зерттеулерді толықтырады.

Демографиялық сипаттама бөлімін зерттеу барысында ҚазҰҚПУ түлектерінің дербес деректері қаралады. Мәліметтер тұрғылықты жерлері, туған жерлері, ұлты туралы ақпараттардан тұрады. Зерттеуге өртүрлі қалалардан Қазақстанның 14 өңірінен 401 респондент, сонымен қатар көрші республикалардан түлектер қатысты.

Тұрғылықты мекен-жайын анықтауға байланысты қала, облыс, аудан, ауылдық жерлерде мекендеген түлектерімізді анықтау мақсатында респонденттерге «Тұрғылықты мекен-жайыңыз?» - деген сұрақ қойылды. 181 респондент Алматы облысынан екенін көрсетті, 143 респондент тұрғылықты мекен-жайын көрсетпеген, яғни ол сауалнамаға қатысқандардың 35,4%-н құрады (жауаптар анонимді түрде статистикалық тұрғыдан өңделіп, жалпылама түрде қолданылды). Сауалнамаға қатысушылардың арасынан белсенді қатысқан өңірлер: Шымкент қ., Қызылорда қ., Қостанай қ., Атырау қ., Көкшетау қаласынан респонденттер (1-диаграмма). Бұл зерттеу жұмысына Қазақстан Республикасы өңірлерінен және шетелдегі қандас азаматтарымыз да белсенді қатысқаны қуантарлық жағдай, сонымен қатар ол респонденттер түлектеріміздің шетелдердегі әлеуметтік келбетін ішінара сипаттауға мүмкіндік берді. Сауалнама нәтижелері келесі диаграммада көрсетілген (2-диаграмма).

1-диаграмма. Респонденттердің тұрғылықты қаласы

2-диаграмма. Респонденттердің тұрғылықты ауданы

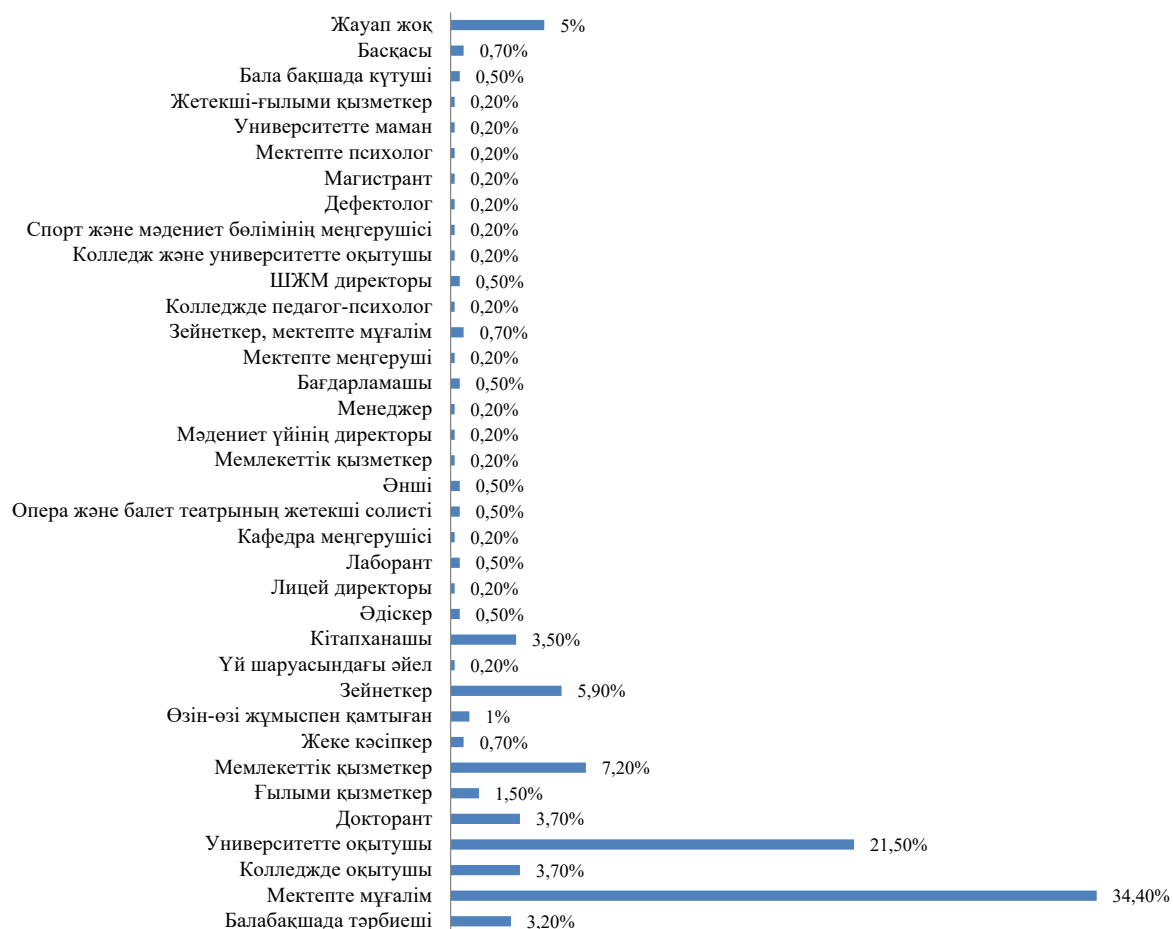
Түлектеріміздің әлеуметтік келбетін құрастыру барысында әрбір түлегіміздің әлеуметтік, экономикалық, психологиялық, кәсіби сипатын жасауда, мәртебесін анықтауда аймақтық ерекшеліктердің маңызы зор. Осыған байланысты туылған облысы, қаласы, аудан, ауылын анықтау зерттеу жұмысының талдауын жасап, әлеуметтік келбетті құрастырудағы өзіндік орны бөлек. Осы мақсатта әрбір түлектің тұрғылықты мекен-жайы, туылған жері, елі, қаласы, ауданы, ауылы жете анықталды.

Бәрімізге белгілі тарихи-саяси жағдайлардың орын алуына байланысты еліміз көп ұлтты мемлекет қатарына жататыны және де барлық ұлт өкілдері бүгінде тату тәтті өмір сүруде.

Еліміздің азаматтарының осы бір ерекшелігін ескере отырып, ҚазҰҚПУ түлектерінің арасында да әртүрлі ұлт өкілдерінен түлектердің кездесетінін ескере отырып, сауалды құрастырдық. Сауалнамаға қатысқан университет түлектерінің ішінде 98% - қазақтар, 0,2% көрсеткішімен өзбек, татар, дүнген, күрт ұлт өкілдерінің азаматшалары түлегіміз екені анықталды.

Жасы бойынша талдаманың нәтижесі сауалнамаға 1930 жылғы түлектерден бастап 1996 жылғы түлектерге дейін қатысқандығын көрсетті (90 жас пен 24 жас аралықтағы түлектер).

Қазіргі таңда респонденттердің кәсібін түрлеріне талдау жасауда (*3-диаграмма*) түлектердің басым көпшілігі *кәсіп бойынша жұмыс істейтіндігін* көрсетті. Олардың 3,2%-ы балабақшада тәрбиеші, 34,4%-ы жалпы білім беретін мектепте жұмыс істейді, 3,9%-ы колледжде, 22%-ы университетте жұмыс істейді, 3,7%-ы докторанттар, 1,7%-ы ғылыми қызметкерлер, 7,2%-ы мемлекеттік қызметкерлер, 0,7%-ы кәсіпкерлер, 1%-ы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (қашықтықтан жұмыс), 5,9%-ы зейнеткерлер, 3,5%-ы кітапханашылар, 0,5%-ы әдіскерлер, 0,2%-ы лицей директорлары, 0,5%-ы лаборанттар, 0,5%-ы опера және балет театрының солистері, 0,5%-ы әншілер, мектеп директорының орынбасарлары, менеджер, мәдениет үйлерінің қызметкерлері, азаматтық қызметкерлер, мәдениет және спорт бөлімінің басшылары, 0,2%-ы университетте маман, дефектолог, бағдарламашы (программист), шағын жинақты мектеп директоры - 0,5% және басқа да үй шаруасындағы әйелдер - 0,1%.

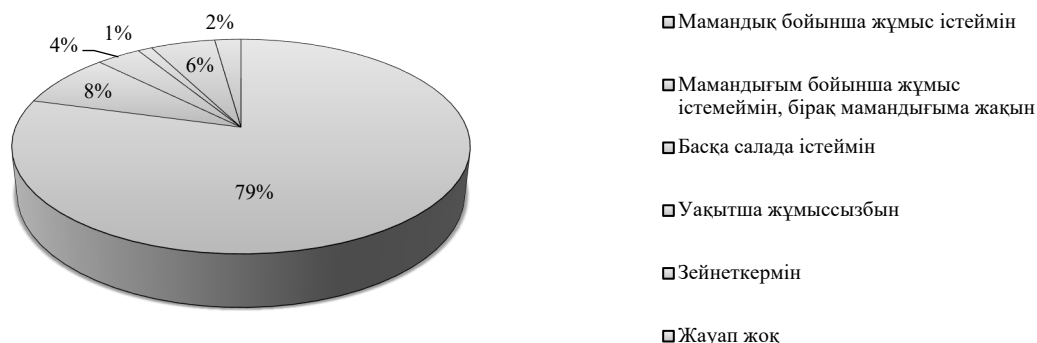
3-диаграмма. Кәсіп түрі

«Еңбек өтілі неше жыл, оның ішінде педагогикалық еңбек өтіліңіз неше жыл?» деген сұрақ қойылды және жалпы еңбек өтілімен қоса жалпы педагогикалық өтілін анықтауды да жөн көрдік. Себебі, осы зерттеу жұмысында байқағанымыздай алдыңғы сауалнама жауаптарында кездескендей университет тұлғалары тек педагог қызметін ғана атқармайды. Әр адам өзінің жүрек қалауы, мақсат арманы жетелеген мамандығы бойынша жұмыс жасап, жоспар құрады. Сондықтан да педагогикалық білім алған әрбір тұлға педагог маманы бола алмайтынын ескере отырып, сауалнама барысында мамандық бойынша қызмет еткен мамандарды да анықтауды ескердік. Осы негізде 50-52 жылдан астам педагогикалық өтілі бар мамандар саны 1,4% сәйкес келеді, ал 20-25 жыл өтілі бар мамандық бойынша қызмет еткен мамандар сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігін (9,8%) құрады.

Мамандық ол адамның өмір жолында серігі болатын тұтас бір әлем, онда адам өмір сүреді, білімін жетілдіреді, осы әлемді ол өзінің бүкіл өмірі бойы біліп, танып өтеді, бұл әлемнің өзінің кәсіби заңдары, адамгершілік нормалары мен құндылықтары бар. Қандай да бір мамандық адамнан белгілі бір жалпы және арнаулы білімділікті, икемділіктер мен дағдыларды, қасиеттерді талап етеді. Ал кәсіп - еңбек жолының бір түрі, ол адамнан арнайы дайындықты талап етеді, және өмір сүру көзі ретінде де пайдаланылады. Кәсіптің атауы еңбектің сипаты мен мазмұны арқылы, қызметтік функцияларымен, қолданылатын еңбек құралдары мен заттары арқылы анықталады.

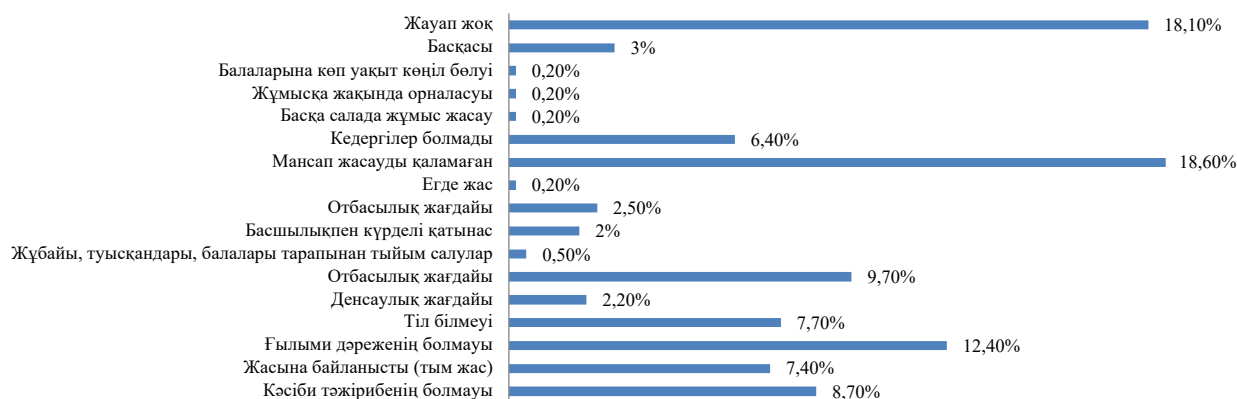
Педагогикалық мамандық адамнан еңбекқорлықты талап етеді. Осылайша ерекше сипаттарға ие мұғалім мамандығының әлеуметтік келбетін анықтау мақсатында жүргізілген бұл жобаның мақсаты санқырлы мамандық иесі ұстаздарымыздың, оның ішінде республикамыздағы ұстаздар шеберханасына айналған жетекші оқу орнының тұлғаларын мамандық бойынша өмір жолында алған тәжірибелерін, тағылымдарын зерттеу маңызды.

Қазіргі кезде «ҚазҰҚПУ-де алған мамандығыңыз бойынша жұмыс жасайсыз ба?» деген сауалға респонденттердің 79% - мамандық бойынша жұмыс істеймін, 8% - мамандығым бойынша жұмыс істемеймін, бірақ мамандығыма жақын жұмыс, 4% - басқа салада істеймін, 1% - уақытша жұмыссызбын, 6% - зейнеткермін деп жауап қайтарды, ал респонденттердің 2% - жауап беруден бас тартты. Респонденттердің басым көпшілігі алған мамандықтары бойынша жұмыс істейтіндері анықталды (4-диаграмма).

4-диаграмма. Тұлғалардың мамандық бойынша жұмыс істеуі

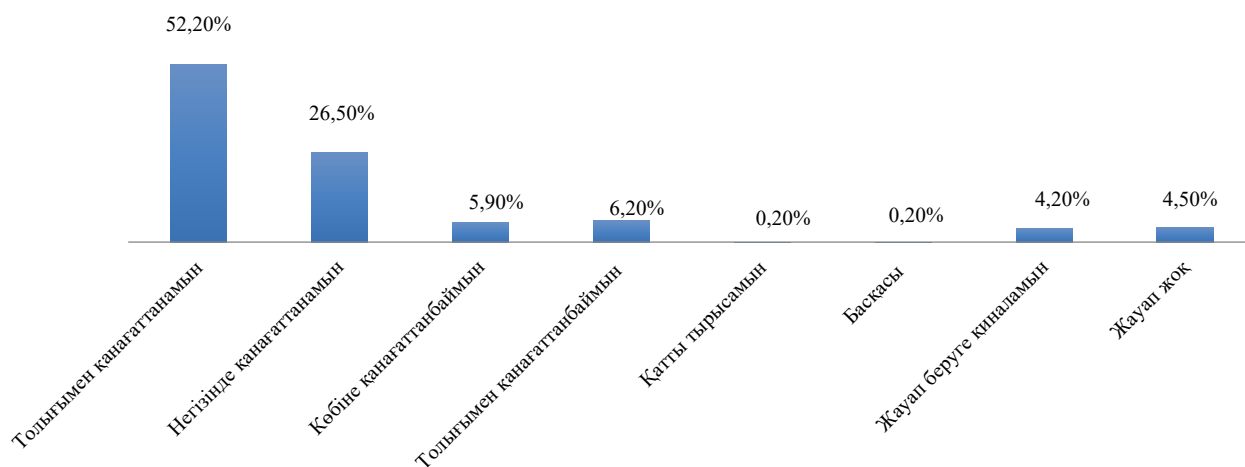
Респонденттерге: «Тізімдегі жағдайлардың қайсысы кәсібіңіз бен мансабыңызға кедергі келтірді», - деген сауал қойылды. Бұл сауалдың нәтижесінде байқағанымыз зерттеу жұмысына қатысқан респонденттеріміздің 12,4% - ғылыми дәреженің болмауы кедергі болды деп көрсеткен, мансап жасауды қаламадым деп 18,6% респондент жауап берді, 18,1% көрсеткішпен респонденттер жауап жоқ деп белгілеген. Тіл білмеуім деп - 7,7%, отбасылық жағдайым деп - 9,7%, кедергілер болмады деп - 6,4% респондент жауап берді. Бұл жерден байқағанымыз мансап жасауды қаламау, ғылыми дәреженің болмауы, тіл білмеу, отбасылық жағдай әлі де көп жағдайларда білікті мамандарға кедергі болатынын көрсетіп отыр (5 - диаграмма).

5-диаграмма. Кәсіби тұрғыдан өсуге келтірілген кедергілер

Жаһандану үрдісі мен нарық заманы адамы типінің қалыптасуы үрдісінде өмір сүріп жатқан біздің қоғамдағы азаматтардың санасында кәсіби мансап мәселесі өзекті. Себебі кәсіби мансабы олардың отбасындағы, достарының арасындағы, әріптестері арасындағы беделін, орнын анықтап, кей жағдайларда өмір сүруінің мәніне айналады. Бұл мәселе біздің қоғамымызда бүгінде беделі түсіп бара жатқан ұстаздар қауымы үшін де өзекті. Осы мақсатта респонденттерімізге: «Сіз кәсіби мансабыңыздың дамуына қанағаттанасыз ба?» – деген сауал қойылды.

Респонденттердің 52,2% - толығымен қанағаттанады, 26,5% - негізінен қанағаттанады, 5,9% - көбіне қанағаттанбайды, 6,2% - толығымен қанағаттанбайды, 0,2% - басқасы, 4,2% - жауап беруге қиналды, 4,5% - сұраққа жауап бермеді. Бұл жерде жасалатын қорытынды сауалнамаға қатысқан респонденттердің басым көпшілігі толығымен қанағаттанатынын көрсетті (6-диаграмма).

6-диаграмма. Кәсіби мансаптың дамуына қанағаттанушылық

Қазіргі кезде мамандық таңдау бағыттары әртүрлі, мысалы экономикалық, әлеуметтік, гуманитарлық, қаржылық, кәсіби-педагогикалық және т.б. Бірақ қоғамда бір жетістікке жету оның мамандығын дұрыс таңдауымен анықталады. Қазіргі таңда сұранысқа ие мамандықтар еңбек нарығында және мемлекеттік тапсырысқа ие мамандықтар болып отыр. Көбіне мамандық таңдауда жастар ата-анасының тәжірибесі мен ақылына мән береді. Сондықтан да, түлектерге қойылған сауалнамамыздың келесі сұрағы: «Өз балаларыңызға педагог болуға кеңес берер ме едіңіз?».

Респонденттердің жауабынан, түлектердің жартысынан сәл төмен пайызы, яғни **40,6%-ы** балаларына педагогикалық мамандықты таңдауға кеңес бермейтіндігін айтса, ал педагогикалық мамандықты таңдауға кеңес беретін респонденттер үлесі 31,2% құрады. Сонымен қатар респонденттердің 20,8%-ы бұл сұраққа жауап беру қиын деп санаса, ал 7,4%-ы бұл сұраққа мүлдем жауап бермеді.

Жалпы респонденттердің педагогикалық мамандықты таңдау деңгейі өте төмен деп айта аламыз, өйткені бұл еңбек нарығындағы жұмыс жағдайына байланысты. Бұл жерде мамандықтың сұранысқа ие болуы, кәсіптің жоғары беделіне және жоғары жалақы деңгейіне байланысты болуы мүмкін. Бұл респонденттердің педагогикалық бағыттағы жоғарғы оқу орнының түлектері екендігін ескере отырып, балаларына педагогикалық мамандықтарды таңдауға кеңес бермеу себебі олардың өз кәсіптеріне қанағаттанбауымен байланысты болуы мүмкін.

Материалдық жағдайды (байлықты, жетістікті) субъективті бағалау респонденттің өзін және отбасын қандай әлеуметтік-экономикалық топқа жатқызатынын анықтауға және оның "әлеуметтік жағдайын" түсінуге мүмкіндік береді.

Сауалнама барысында түлектерге: «**Жаңартылған білім беру мазмұнын жүзеге асыруда қандай қиындықтарға тап боласыз?**» - деген сұрақ қойылды. 12,4% - ата-аналар тарапынан түсініспеушілік, 1,7% - мұғалім-ата-аналар-оқушы арасындағы өзара әрекеттестік, 3,0% - оқушылардың жетістігіне бейімделу, 4,5% - оқушының мотивациясына жағдай жасау, 27,2% - қағаз жүзіндегі есептіліктің тым көп болуы, 2,7% - компьютер алдында күнделікті жұмыс, 5,4% - kundelik.kz порталмен жұмыс, 1,5% - оқушылардың өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту процесі, 4,5% - қазіргі заманғы бағалау жүйелері, 1,0% - осы салада жұмыс істемеген, 1,2% - кедергілер жоқ, 0,7% - тізімдегі барлығы деп жауап қайтарған, 1,7% - басқасы, 32,4% - жауап жоқ, - деген.

Бұл нәтижелер педагогикалық кәсіптің төмен мәртебесін қабылдауды бәсекеге қабілетсіз жалақымен, педагогтердің қызметі мен БАҚ-тағы еңбегінің жеткіліксіз жариялануымен, педагогтердің лауазымдық міндеттеріне кірмейтін, балалар мен олардың ата-аналары тарапынан құрметтемеушілік көрсетілетін қызметке тартылуымен байланыстыратын алдыңғы зерттеулерге сәйкес келеді [26].

Бұл жағдайда соңғы зерттеу болжамы (гипотезасы) расталды және қазіргі зерттеулер университет түлектерінің кәсіби сипаттамасын беруде қолданыстағы әдебиеттерді насихаттайды деп қорытынды жасауға болады.

Үй шаруашылығының қаржылық жағдайы туралы сауалнама жүргізу кезінде: **"Өзіңіздің қазіргі қаржылық жағдайыңызды қалай сипаттайсыз?"**, - деген сұрақ қойылды, 43,6% - орташа "қанағаттанарлық" деген баға берді, ал әрбір үшінші (32,4%) - "жақсы" деген баға берді. Сонымен қатар, респонденттердің 10,9%-ы "өте жақсы" және 8,4%-ы қанағаттанарлықсыз деп жауап қайтарды, 4,7%-ы жауап беруден қалыс қалды (7-диаграмма).

7-диаграмма. Түлектердің қаржылық жағдайы

Осы көрсеткіштерге қарап отырып, түлектерде қоғамдағы материалдық-әлеуметтік қиындықтардың бар екенін аңғартады. Соңғы жылдары әлеуметтік салаға көп көңіл бөлінуде. Әйтсе де, түлектердің көп пайызы мұғалімдер болғандықтан, ұстаздардың материалдық жағдайын бұдан гөрі де жақсарту түсуге бағытталған нақтылы шаралар іске асырылуы қажет.

Отбасындағы материалдық жағдайды бағалауға көбіне қоғамда қабылданған әл-ауқат нормалары әсер етеді, ал субъективті бағалау негізі – белгілі бір ортаға тән өмір салтын жүргізуге мүмкіндік беретін табыс көздеріне байланысты.

Қорытынды. Жалпы, біздің зерттеуіміздің нәтижелері және оларды отандық және шетелдік деректермен салыстыру университет түлектерінің әлеуметтік келбетіне қатысты мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Адамның жетістікке жетуі мен шығармашылық табысы мамандықты анықтау және таңдаумен байланысты. Бүгінгі таңда өзекті мамандықтарға еңбек нарығында жоғары сұранысқа ие және мемлекеттік тапсырысқа сай мамандықтар жатады.

Университет түлектері кейінгі көші-қон қозғалысында әлеуметтік (рөлдік) және экономикалық (инвестициялық) жоспардың жетістіктеріне бағдарланады.

Түлектер жүзеге асыратын мансаптық стратегиялар еңбек мәртебесі мен еңбек нәтижелеріне қанағаттану тұрғысынан өте тиімді деп қорытынды жасауға болады.

Сонымен қатар түлектердің мансаптарын қалыптастыру мен іске асыруға көптеген психологиялық және педагогикалық факторлар әсер етеді. Біріншіден, адамға тікелей байланысты факторлар. Бұл адамның қабілеттері мен мүдделері, мотивация, рөлдер мен мәртебелердің өзгеруі туралы шешім қабылдау, әлеуметтену ерекшеліктері және т.б. Мансаптық жетістікке жетуге кедергі келтіретін жеке факторлар: қажетті кәсіби маңызды қасиеттердің болмауы, мотивацияның төмендігі, батылсыздық, алаңдаушылықтың тым жоғары болуы, сәтсіздіктерден аулақ болуға бағдарлау, утилитарлық мотивтер болуы мүмкін. Екіншіден, адамның айналасындағы адамдармен өзара әрекеттесуіне байланысты факторлар. Бұл бөгде адамдардың екінші адамның кәсіби мансабына әсері (ата-аналар, достар, әріптестер, менеджерлер), сондай-ақ ұйымдық құрылымның ерекшелігі, ұйымның миссиясы мен мақсаттары, ұйымның түрі, байланыс жүйесі.

Мансапты жоспарлау мен іске асырудың басты міндеті - кәсіби және ұйымшылдық мансаптардың өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету. Мансапты жоспарлау болашақ маманның кәсіби даму мақсаттарын және оларға қол жеткізуге әкелетін, университетте кәсіби дайындық процесінде жүзеге асырылуы мүмкін жолдарды анықтаудан тұрады. Мансапты дамыту адамның кәсіби жоспарын жүзеге асыру үшін жасайтын әрекеттеріне байланысты. Осы тұрғыда жас адамға өзінің кәсіби жоспарларын түсінуге, өз қабілеттерін қандай да бір қызметті жүзеге асыру үшін қажетті кәсіби қасиеттермен сәйкестендіруге көмек қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Еремина А.В., Зороастрова И.В. Выпускники вузов: стратегии карьерного старта // Экономика труда (60) УЭКС, 12/2013.

2. https://baigenews.kz/news/chislo_vypusnikov_vuzov_prevyshaet_kadrovye_potrebnosti_rabotodateley_kazkhstana/

3. П 84Профессия и призвание педагога: социальный портрет выпускниц КазНацЖенПУ. Электронный учебник / Издательство «Қазақ университеті».- Алматы: КазНацЖенПУ, 2020. – 86 с.

4. Капезина Т.Т. Вторичная занятость студентов (на материалах вузов г. Пензы). Автореф. Дисс. на соиск. Уч. степ. к.социолог.наук. Пенза, 2003. – 23 с.

5. Горбачева Е.А. Миграционное поведение студенческой молодежи: теория и практика / Горбачева Е.А.; Российская акад. наук, ин-т социально-политических исслед. – Москва: Ин-т социально-политических исслед. РАН, 2006. – 40 с.

6. Зубков В.В. Жизненные планы и миграционный потенциал выпускников дальневосточных вузов: социологический подход // Власть и управление на востоке России. Дальневосточный институт управления - филиал Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования "Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации" (Хабаровск). Номер: 4 (61) Год: 2012. – С.185-192.

7. Демографические процессы в социалистическом обществе: На прим. европ. стран - членов СЭВ. [Сб. статей] / Под ред. Т.В. Рябушкина, Л.Л. Рыбаковского. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 295 с.

8. Рыбаковский, Л.Л., Шапиро, В.Д. Методика социологического изучения демографического поведения. Выпуск 1. Миграционное поведение. – М.: Институт социологических исследований, 1985. – 141 с.

9. Sage J., Evandrou M., & Falkingham J. (2013). Onwards or Homewards? Complex Graduate Migration Pathways, Well-being, and the "Parental Safety Net." *Population, Space and Place*, n/a–n/a. Pages 738–755. doi:10.1002/psp.1793z.

10. Faggian A., & Mccann P. (2009). Universities, Agglomerations and Graduate Human Capital Mobility. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 100 (2), 210–223. doi:10.1111/j.1467-9663.2009.00530.x

11. Iammarino S., Marinelli E. Graduate over-education and spatial mobility in Italy // *Graduate Migration and Regional Development: An International Perspective* 26 May 2017, Pages 59-81. Book Chapter.

12. Rérat P.: Migration and post-university transition. Why do university graduates not return to their rural home region? *Geogr. Helv.* 71, 271–282, <https://doi.org/10.5194/gh-71-271-2016>, 2016.

13. Buchenrieder G., Dufhues T., Möllers J., Runschke D., & Sagyndykova G. (2019). Return to the countryside: The return intentions of highly educated young people in the Akmola province of northern Kazakhstan. *Population, Space and Place*. doi:10.1002/psp.2273

14. Меренков А.В., Сандлер Д.Г., Шаврин В.С. Особенности изменений ориентаций выпускников бакалавриата на трудоустройство // *Образование и наука*. 2019 Т. 21, № 10. – С. 116-142. DOI: 10.17853/1994-5639-2019-10-116-142

15. Зеер Э.Ф., Третьякова В.С., Мирошниченко В.И. Стратегические ориентиры подготовки педагогических кадров для системы непрерывного профессионального образования // *Образование и наука*. 2019 Т. 21, № 6. – С.93-121. DOI: <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2019-6-93-121>

16. Яровых Ю.В. Карьерный рост педагога: типологизация, проблемы, перспективы. *Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin)*. 2014. 5 (146).

17. Bae N.R., Cho T.S. Social welfare policy for reemployment support of career-interrupted women 2019, *Asia Life Sciences Supplement* 20 (1), с. 173-186.

18. Аналитический отчет «Учителя Казахстана: почему молодые люди выбирают эту профессию и что их мотивирует оставаться в ней?»: Ирсадиев С.А., Камзолдаев М.Б., Ташибаева Д.Н., Копеева А.Т. – Астана: Общественное объединение «Центр анализа и стратегии «Белес», 2019. – 126 с.

References:

1. Yeremina A.V., Zoroastrova I.V. *Vypuskniki vuzov: strategii kar'yernogo starta // Ekonomika truda* (60) UEkS, 12/2013.

2. https://baigenews.kz/news/chislo_vypusnikov_vuzov_prevyshaet_kadrovye_potrebности_rabotodateley_ka_zakhs_tana/

3. P 84Professiya i prizvaniye pedagoga: sotsial'nyy portret vypusknits KazNatsZhenPU. *Elektronnyy uchebnyk / Izdatel'stvo «Kazak universiteti», / - Almaty: KazNatsZhenPU, 2020. - 86 s.*

4. Kapezina T.T. *Vtorichnaya zanyatost' studentov (na materialakh vuzov g. Penzy)*. Avtoref. Diss. na soisk. Uch. step. k.sotsiolog.nauk. Penza, 2003. - 23 s.

5. Gorbacheva Ye.A. *Migratsionnoye povedeniye studencheskoy molodezhi: teoriya i praktika* Gorbacheva Ye.A.; Rossiyskaya akad. nauk, in-t sotsial'nykh-politicheskikh problem. - Moskva: In-t sotsial'no-politicheskikh opas. RAN, 2006. - 40 s.

6. Zubkov V.V. *Zhiznennyye plany i migratsionnyy potentsial vypusnikov dal'nevostochnykh vuzov: sotsiologicheskyy podkhod // Vlast' i upravleniye na vostoке Rossii. Dal'nevostochnyy institut upravleniya - filial Federal'nogo gosudarstvennogo byudzhnogo obrazovatel'nogo uchrezhdeniya vysshogo professional'nogo obrazovaniya "Rossiyskaya akademiya narodnogo khozyaystva i gosudarstvennoy sluzhby pri Prezidente Rossiyskoy Federatsii" (Khabarovsk)*. Nomer: 4 (61) God: 2012. - S.185-192.

7. *Demograficheskiye protsessy v sotsialisticheskom obshchestve: Na prim. yevrop. stran - chlenov SEV. [Sb. statey] Pod red. T.V. Ryabushkina, L.L. Rybakovskogo. - M.: Finansy i statistika, 1981. - 295 s.*

8. Rybakovskiy L.L., Shapiro V.D. *Metodika sotsiologicheskogo izucheniya demograficheskogo povedeniya*. Vypusk 1. *Migratsionnoye povedeniye. - M.: Institut sotsiologicheskikh issledovaniy, 1985. - 141 s.*

9. Sage J., Evandrou M., & Falkingham J. (2013). *Onwards or Homewards? Complex Graduate Migration Pathways, Well-being, and the "Parental Safety Net."* *Population, Space and Place*, n/a–n/a. Pages 738–755. doi:10.1002/psp.1793z.

10. Faggian A., & Mccann P. (2009). *Universities, Agglomerations and Graduate Human Capital Mobility*. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 100 (2), 210–223. doi:10.1111/j.1467-9663.2009.00530.x

11. Iammarino S., Marinelli E. *Graduate over-education and spatial mobility in Italy // Graduate Migration and Regional Development: An International Perspective* 26 May 2017, Pages 59-81. Book Chapter.

12. Rérat P.: *Migration and post-university transition. Why do university graduates not return to their rural home region?* *Geogr. Helv.* 71, 271–282, <https://doi.org/10.5194/gh-71-271-2016>, 2016.

13. Buchenrieder G., Dufhues T., Möllers J., Runschke D., & Sagyndykova G. (2019). *Return to the countryside: The return intentions of highly educated young people in the Akmola province of northern Kazakhstan*. *Population, Space and Place*. doi:10.1002/psp.2273

14. Merenkov A.V., Sandler D.G., Shavrin V. S. *Osobennosti izmeneniya oriyentatsii vypusnikov bakalavriata na trudoustroystvo // Obrazovaniye i nauka*. 2019 Т. 21, № 10 S. 116–142. DOI: 10.17853 / 1994-5639-2019-10-116-142

15. Zeyer E.F., Tret'yakova V.S., Miroshnichenko V.I. *Strategicheskiye oriyentiry podgotovki pedagogicheskikh kadrov dlya sistemy nepreryvnogo professional'nogo obrazovaniya // Obrazovaniye i nauka*. 2019 Т. 21, № 6. S.93-121. DOI: <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2019-6-93-121>

16. Yarovykh YU.V. *Kar'yernyy rost pedagoga: tipologizatsiya, problemy, perspektivy*. *Vestnik TGPU (Vestnik TGPU)*. 2014. 5 (146).

17. Bae N.R., Cho T.S. Social welfare policy for reemployment support of career-interrupted women 2019, *Asia Life Sciences Supplement* 20 (1), с. 173-186.

18. *Analiticheskyy otchet «Uchitelya Kazakhstana: pochemu molodyye lyudi vybirayut etu professiyu i chto ikh motiviruyet ostavat'sya v ney?»: Irsaliyev S.A., Kamzoldayev M.B., Tashibayeva D.N., Kopeyeva A.T. – Astana: Obshchestvennoye ob"yedineniye «Tsentr analiza i strategii« Beles », 2019. – 126 s.*

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ
ЗЕРТТЕУЛЕРІ**
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

МРНТИ 11.09.09

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.14>

Абсаттаров Р.Б.^{1}, Рау И.А.²*

¹ *член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,*

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

² *доктор философских наук, профессор*

² *Академия ведущих кадров Бундесвера
г. Гамбург, Германия*

ПЛАТОН И АРИСТОТЕЛЬ О ВОСПИТАНИИ

Аннотация

В статье рассматриваются взгляды Платона и Аристотеля о воспитании, которые еще недостаточно изучено в социально-политической науке. В статье более, менее подробно рассматриваются на конкретных материалах взгляды Платона и Аристотеля о социальном воспитании в государстве. Выдающееся педагогическо-воспитательное значение имеют ранние платоновские диалоги, в которых рассматривается смерть Сократа: «Апология», «Критон», «Файдон», «Файдрос», «Пир». Главное произведение зрелого Платона «Государство» содержит наряду с учением о политике и множество педагогически рассуждений и идей, в том числе вопросы социального воспитания. Аристотель достаточно глубоко во многих своих работах рассматривал вопросы социального воспитания людей, особенно несовершеннолетних. В особенности это относится к «Никомаховой этике» и «Политике». Нет сомнения, отмечает Аристотель, что законодатели должны заботиться о воспитании детей и молодежи, как и о поддержке нравственности в обществе. Без этого никакое государство не в силах себя сохранить. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: воспитание, обучение, политика, государство, учитель, добродетель, справедливость, странник, душа, разум, мораль, человек, цель, жизнь.

Р.Б. Абсаттаров^{1}, И.А. Рау²*

¹ *ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор*

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

² *философия ғылымдарының докторы, профессор*

*Бундеспедің жетекші кадрлар академиясы
Гамбург қ., Германия*

ПЛАТОН МЕН АРИСТОТЕЛЬ БІЛІМ ТУРАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада Платон мен Аристотельдің әлеуметтік-саяси ғылымда әлі жеткілікті зерттелмеген білім туралы көзқарастары қарастырылады. Мақалада Платон мен Аристотельдің мемлекеттегі әлеуметтік тәрбие туралы көзқарастары нақты материалдарда аз, аз қарастырылады. Сократтың өлімін қарастыратын ерте платондық Диалогтар ерекше педагогикалық және тәрбиелік мәнге ие: "кешірім", "Критон", "Файдон", "Файдрос", "той". Жетілген Платонның "мемлекет" атты негізгі жұмысында саясат туралы іліммен қатар көптеген педагогикалық ойлар мен идеялар, соның ішінде әлеуметтік тәрбие мәселелері бар. Аристотель өзінің көптеген еңбектерінде адамдардың, әсіресе кәмелетке толмағандардың әлеуметтік тәрбиесі мәселелерін терең қарастырды. Бұл әсіресе "Никомах этикасы" мен "саясатқа" қатысты.

Аристотельдің айтуынша, заң шығарушылар балалар мен жастарды тәрбиелеуге, сондай-ақ қоғамдағы адамгершілікке қолдау көрсетуге қамқорлық жасауы керек. Онсыз ешбір мемлекет өзін сақтай алмайды. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылған.

Түйін сөздер: тәрбие, оқыту, саясат, Мемлекет, мұғалім, ізгілік, әділеттілік, саяхатшы, жан, ақыл, мораль, адам, мақсат, өмір.

R. Absattarov^{1}, I. Rau²*

*¹ Corresponding member of NAS, doctor of philosophical Sciences, Professor
Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

*² doctor of philosophy, Professor
Academy of Leading Personnel of the Bundeswehr
Hamburg, Germany*

PLATO AND ARISTOTLE ON EDUCATION

Abstract

The article examines the views of Plato and Aristotle on education, which have not yet been sufficiently studied in socio-political science. The article examines in more or less detail the views of Plato and Aristotle on social education in the state on specific materials. Of outstanding pedagogical and educational significance are the early Platonic dialogues, in which the death of Socrates is considered: "Apology", "Crito", "Phaedon", "Phaidros", "Feast". The main work of the mature Plato "The State" contains, along with the doctrine of politics, a lot of pedagogical arguments and ideas, including questions of social education. Aristotle considered the issues of social education of people, especially minors, quite deeply in many of his works. This is especially true of the "Nicomachean ethics" and "Politics". There is no doubt, Aristotle notes, that legislators should take care of the upbringing of children and young people, as well as the support of morality in society. Without this, no state can preserve itself. At the same time, the article also pays attention to controversial issues.

Keywords: upbringing, education, politics, state, teacher, virtue, justice, wanderer, soul, mind, morality, person, goal, life.

Введение. Древнегреческие мысли о воспитании зародились не как область специальных педагогических исследований, а в неразрывной связи с научными знаниями- историческими, географическими, психологическими, с зачатками философских, социологических, политических понятий, а также с мифологией, искусством и т.д. Историческое значение древнегреческих мыслей о воспитании очень велико.

Исследование истории древнегреческих мыслей о воспитании имеет важное теоретическое и практическое значение. В истории древнегреческих мыслей о воспитании как бы откristаллизован опыт многих поколений людей, их познание общественно-политической жизни и совершенствование воспитания человека. Так же как нельзя глубоко понять всемогущество, строгую научность и глубину проблемы воспитания без всестороннего изучения истории социально-политических идей, так невозможно полностью овладеть методами воспитания без знания предшествующей социально-педагогической мысли. Эта важная область знаний еще ожидает разработки со стороны ученых-исследователей.

В связи с этим следует сказать, что незначительное число монографических работ, научных статей по отдельным периодам истории социально-политических мыслей и об отдельных крупных мыслителях, недостаточная изученность древних периодов истории Греции о воспитании, развития общественной жизни, отсутствие переводов ряда источников на русский язык с греческого языка и т.д., сильно затрудняет работу по освещению истории древнегреческих мыслей о воспитании в Греции целом.

В истории древнегреческих мыслей о воспитании людей, особое место занимают научные идеи Платона и Аристотеля. Поэтому в нашей статье уделено внимание платоновско-аристотелевским идеям о воспитании человека. Это объясняется недостаточной изученностью и огромной теоретической значимостью платоновско-аристотелевского наследия, его роль в воспитательном процессе и его местом. В своей статье авторы там, где это возможно, стремятся говорить языком первоисточника.

Предметом исследования: учение Платона и Аристотеля о воспитании.

Цель и задачи исследования: Целью статьи является системно-социальный анализ идей Платона и Аристотеля о воспитании. Исходя из цели исследования, нами намечены следующие задачи: изучить идеи Платона о воспитании и проанализировать учения Аристотеля о воспитании.

Методология и методы исследования. Методологической основой исследования послужили фундаментальные положения философии, социологии, политологии, педагогики, психологии, достижения мировой общественной мысли по проблемам воспитания. При исследовании были использованы такие методы, как исторический метод, системный анализ, сравнительный метод, социологический метод и др.

Результаты и обсуждение. Идеи Платона о воспитании.

Платон (429-347 г. д. н. э.) – выходец из высокопоставленной семьи властителей Афины. Он был учеником Кратила, последователя Гераклита, а затем- выдающегося Сократа. Он как его учитель Сократ, был воспитателем. В политической жизни Афин участвовал лишь один год (404/403/): тогдашние тиранические методы правления были ни в его духе. После казни учителя Сократа Платон в 399 г. д. н.э. покинул Афины и 12 лет провел в путешествиях. Он посещал Сицилию, здесь в Сиракузах обучал (366 и 361 г. д. н.э.) молодого тирана Дионисиоса II. Вероятно он лелеял планы именно здесь положить начало своему идеальному государству [1, С.32-40]. Основал знаменитую философскую школу-Академию под Афинами, в саду знатного гражданина Хероса Академоса (Heros Akademos). Первоначально главными предметами преподавания здесь были математика и астрономия, в чем усматривается сильное влияние Пифагора, пифагорейской школы на Платона. Академия действовала 1000 (!) лет пока в 529 г. ее не распустил император Юстиниан [2]. Все опубликованные при жизни Платона его произведения дошли до нас: 36 диалогов, 13 писем и 18 эпиграмм. Содержание лекций, читанных самим Платоном в его Академии, осталось до сих пор неизвестным.

Выдающееся педагогическо-воспитательное значение имеют ранние платоновские диалоги, в которых рассматривается смерть Сократа: «Апология», «Критон», «Файдон» («Phaidon»), «Файдрос» («Phaidros») и «Пир». Главное произведение зрелого Платона «Государство» («Politeia») содержит наряду с учением о политике и множество педагогических рассуждений и идей, в том числе вопросы воспитания. В целом здесь отстаивается радикальная и односторонняя, находящаяся под постоянным контролем государства социальная педагогика. Идеи этой педагогики получили большое распространение (Аристотель, Фихте, Шлейермахер /Schleiermacher/ и др.). Социально-педагогические мысли, которые мы далее приводим и «Государства» вращаются вокруг понятия «добродетель» и «справедливость». Такие добродетели нужны не только отдельной личности, но и государству: люди имеют потребности, которые они не могут удовлетворить по отдельности, но лишь в сотрудничестве с другими, для чего они должны иметь определенные общественные добродетели [3]. О справедливости рассуждает Платон через Сократ в беседе с братьями Платона Глауконом и Адеймантосом (Glaukon und Adeimantos). По ходу бесед разворачивается картина идеального государства, в котором господствует справедливость. Это государство нуждается в сословии воинов (стражей), которых необходимо особым образом воспитывать и из которых выходят при тщательном отборе и правительствующие (регенты).

Платон подробно описывает систему воспитания будущих воинов и правителей: именно надлежащее воспитание должно развить в их душах необходимые для их сословий добродетели. Учителями-наставниками должны назначаться самые мудрые, лучшие из философов, сроком на 5 лет. Ведь правильное воспитание и обучение, по мнению Платона, пробуждают в человеке хорошие природные задатки, а у кого они уже были, те благодаря такому воспитанию становятся еще лучше.

Во второй книге «Государства» Платон через Сократ умелыми вопросами наводит своих слушателей на правильные представления о том, какие качества должны быть воспитуемы у стражников. Каким же образом можно воспитать стражников мужественными, быстрыми в решениях (стремительными) и сильными, спрашивает учеников мудрец [4]. На первом месте стоит гимнастика (совершенствование и укрепление тела), способность понимать музыку, черчение, рисунки, затем способность быстро принимать решения и способность как метаязыком (голосом, мимикой, жестами, телодвижениями) так и словами воздействовать на людей. Важно научить стражников не врать и без пощады относиться к врущим или оскорбляющим различными наветами богов. Сказители, поэты, мифотворцы должны в этом отношении контролироваться стражниками [5]. В целом же воспитывать должно мужественности и любви к мудрости, для чего и служат гимнастика, воспитание духовности и способности к разумному отдыху (Musenkunst). Эти способности присущи сильному характеру, способному как на великие благие дела, так и на великие преступления [6].

Платон через Сократ указывает Глаукону на то, что без знания арифметики и геометрии невозможны ни военное искусство, ни искусство управления. Последнее невозможно и без знания диалектики-умения дискутировать и побеждать в споре. Платон в противовес Солону полагал, что чем старше человек, тем труднее он поддается учению и воспитанию. Детство и юношество-наиболее благоприятное время для усвоения новых знаний и всего нового. Так для обучения счету, геометрии и математике в целом детский возраст наиболее походит. Причем обучение должно проходить в такой форме, при которой обходятся без принуждения, лучше всего в виде игры. И конечно же надо выяснить к чему склонен обучаемый и делать упор именно на этот предмет, не забывая полностью и остальные. Для души результаты нравственного обучения никогда не воспринимаются как устойчивая ценность. Усталость и сонливость-наибольшие враги учебы, а гимнастика, спорт в целом, закаляющие ребенка, делающие его выносливым, - лучшие друзья [7]. При достижении 20 лет, т.е. конца юности из обучаемых отбираются наилучшие, особым образом отмечаемые. В связи с этим Платон уточняет понятие диалектики: наилучшие, особым образом отмеченные, обладают и способностью видеть взаимосвязи между изученными дисциплинами, и между ими всеми, с одной стороны и реальной жизнью – с другой. Тот, кто и далее упорно учится, принимает участие в военной службе и других проверках, обусловленных законом, к тридцати годам снова выбирается и отмечается. Лучшие (телесно, культурно-духовно и философско-диалектически) становятся причастными к властвующим [8].

Этика и теория воспитания. В ранних диалогах Платон, следуя Сократу, этический интеллектуализм. Так как каждый человек ищет добро (хорошее), то он в каждой жизненной ситуации пытается реализовать по его представлениям лучшее. Если такой человек делает плохое, то потому, что он не знал, что есть хорошее в данной ситуации. В диалогах среднего периода предыдущая позиция радикально пересматривается. В «Меноне» Платон впервые утверждает, что душа (psyche) бессмертна и может переселяться (sich re-inkarnieren) в различные тела. В «Федоне» («Phaidon») даются четыре доказательства бессмертия души и описываются сложные отношения между душой и телом человека [9]. В «Политике» душа человека рассматривается как состоящая из трех частей. 1. Из разума, ищущего истину и воплощающего добродетель мудрости. Разум господствует, должен господствовать над другими частями души. 2. Из усердной части, связанной с действиями борьбой, с поисками достижения почета и славы. Добродетель с этой стороны души есть мужество. 3. Из страстей и желаний, потребности в удовольствии. Она стремится к неограниченным телесным удовольствиям и может действовать разрушительно если не ограничивается добродетелью умеренности (sophrosyne).

Люди различаются по степени силы одной из трех сторон души. Хорошая (справедливая) душа имеет правильное соотношение своих трех частей [10, С.1]. В такой душе каждая ее часть выполняет по руководству разума только свои задачи. Теперь Платон утверждает, что дурное поведение происходит не из незнания, но из моральных слабостей человека и необузданности, разнузданности (akrasia) [11]. Мудрые учителя, сопровождающие детство и юношество человека, могут оказать тормозящее влияние на эти слабости.

Правильное воспитание, согласно учению Платона, является максимально возможным воплощением идеи справедливости в земной жизни. Женщины, с его точки зрения, должны получать такое же воспитание, как и мужчины, вести такой же образ жизни. Чтобы достичь правильного воспитания, государством должны править мудрецы-философы, имеющие в виду не случайные, преходящие интересы, а неизменные, справедливые законы, вечные истины и т.д.

Следует подчеркнуть, что Платону не удалось осуществить свои идеи справедливости и правильного воспитания на практике, но они, несомненно, оставили глубокий след в истории социально-педагогической мысли.

Аристотель о воспитании.

Аристотель (384-322 г. д. н.э.) родился в семье врача г. Стагира на северо-западе Греции. В 367 г. д.н.э. переселился в Афины, где двадцать лет (до 347 г. д. н.э.) провел в Академии Платона. Здесь он много лет был учеником и позднее преподавателем вплоть до смерти Платона (347 г. д. н.э.). За эти годы Аристотель выработал собственные философские взгляды, которые по всем вопросам немного расходились с платоновскими. Не случайно Платон перед смертью поручил руководство Академии не самому талантливому ученику-Аристотелю, к которому он относился с большим уважением, а своему племяннику Спойзипсесу (Speusippos). Это еще раз подтверждает, что и у великих людей есть мелкие слабости. В силу существенных расхождений с новым руководителем Академии по многим философским вопросам и пониманию самой философии Аристотель покинул Академию.

Затем он был воспитателем в богатых и высокопоставленных семьях Лесбоса и Малой Азии (г. Ассос во Фригии). Отсюда династии Гермея (Hermeias von Atorneus) поддерживала школу Платона, его учеников Эрастоса, Корикоса, Аристотеля и др. В это время он создал свою семью и занимался биологическими исследованиями. В 343 г. д. н.э. он по приглашению Македонского короля Филиппа переехал сюда для воспитания 13-летнего сына короля Александра (в будущем – Великого) и около трех лет был учителем риторики кронпринца. В целом же Аристотель побыл в Македонии восемь лет, до восхождения на трон Александра. В 335 г. д. н.э. Аристотель возвратился в Афины, где открыл, основал собственную философскую школу- Лицей (Lykeion). Она стала широко известной, а в годы ее существования творческая деятельность ее руководителя была весьма разносторонняя и плодотворна. Он создал за эти годы множество трудов в областях природоведения, философии, логики, психологии, этики, поэтики, риторики и др. После смерти Александра Великого в 323 году д. н.э. афиняне выступили против македонского господства и Аристотелю грозила смертная казнь за «прислужничество» Македонии. С тем, чтобы афиняне не совершили нового преступления против философии, как это было с Сократом, Аристотель бежал в Халкис (Chalkis), где он и умер в возрасте 62 лет.

Великий древнегреческий философ не оставил после себя специальной работы по социальной педагогике, затронул, однако, достаточно глубоко во многих работах вопросы воспитания людей, прежде всего несовершеннолетних. В особенности это относится к «Никомаховой этике» и «Политике».

Теперь мы рассмотрим некоторые мысли Аристотеля о воспитании из его незаконченной работы «Политика».

Фрагмент «Привычка как преддверие добродетели». Добродетели, т.е. одобряемые нами морально-нравственные качества человека связаны с природой (от рождения), привычками (от воспитания) и от разума его самого. Главное, конечно, природа, т.е. порода, но и сила привычек успешно сопротивляется велениям разума и нередко преодолевает их. Аристотель указывает на две части и способности души человека на разумную и неразумную. Неразумная связана с желаниями и страстями, разумная- с волевым стремлением взять их под контроль [12].

Качества и способности ребенка при рождении определяются его телом, т.е. его родителями и предками. На эти качества не влияют при их появлении ни рассудок, ни разум человека: их у ребенка пока еще нет. Поэтому после рождения много месяцев главная забота родителей и семьи телесное благополучие ребенка. Самое лучшее питания для малыша материнское молоко, молоко животных, позднее- продукты из молока, вредны любые продукты, содержащие алкоголь. И самые маленькие сосунки должны иметь возможность свободно двигать своими частями своего тела, а позднее, когда он начнет переворачиваться, ползать и, наконец, ходить- свободно двигаться. Необходимо ребенка с первых месяцев или лет его существования приучить к прохладе и даже холоду: не бояться холодной воды, не закутывать его чрезмерно в прохладные дни или времена года: при хорошем питании и психически-духовном состоянии тело ребенка может достаточно успешно сопротивляться прохладе и холоду.

До пяти лет нежелательно детей систематически и специально учить чему-либо или заставить их трудиться («zu harten Arbeit anzuhalten») [13, С.26]. Но и игры детей должны оставаться играми, а не подготовкой к предполагаемой в будущем профессиональной деятельности. В то же время характер игр должен быть косвенно связан с предполагаемой областью будущей деятельности ребенка. Нельзя детям запрещать кричать, плакать и вести себя своевольно в малом. Все это полезно для физического и психического здоровья ребенка. Надо малышей ограждать от общения с людьми низшего ранга, с рабами, например, советует Аристотель. Хорошо, полагал философ, если до семи лет ребенок жил и воспитывался в своей семье. Надо предохранять детей от всего непорядочного, пошлого, бессовестного, матершинного с тем, чтобы они такого не видели и не слышали (наглая живопись или театральная постановка, разнузданные речи не для детских очей и ушей). Ранние детские впечатления самые коренные и длительные. Если же они сами такие непотребства совершают, то родители могут их не только пристыживать, но и наказывать телесно. С пяти до семи лет ребенок может быть привлечен как слушатель к дисциплинам, по которым он будет обучаться в будущем [14].

Фрагмент «Государство и воспитание». Нет сомнения, пишет Аристотель, что законодатели должны заботиться о воспитании детей и молодежи, как и о поддержке нравственности в обществе. Без этого никакое государство (демократическое или олигархическое, или др.) не в силах себя сохранить. Сохранению государства, его стабильности служит и недопустимость для детей старше семи лет отдельных частных школ, независимых от государственных. Частные школы Аристотель не отрицает, но лишь как добровольные, дополнительные к государственным [15].

Фрагмент «Цели воспитания». Все рассуждения Аристотеля по этому вопросу подразделяются на воспитание свободных, состоятельных, не нуждающихся в физическом, ремесленном труде граждан государства с одной стороны и на воспитание людей, продающих свой труд и его продукты (ремесленники, актеры и пр.). И советы его звучат вполне банально, с сильным запахом исторической ограниченности: добродетели первой группы людей существенно отличаются от добродетелей второй группы и требуют различных методов воспитания. Воспитания должны готовить воспитуемого жить в своем секторе общества [16].

Фрагмент «Предметы обучения». Четыре предмета должны быть обязательными: 1) грамматика (умение читать и писать); 2) гимнастика (физическая культура для укрепления и совершенствования тела); 3) музыка; 4) черчение и рисование. Музыка- не только средство развлечения, но и образования, обучения. Она служит возникновению и удовлетворению высоких духовных потребностей. Музыка в большинстве случаев доставляет удовольствие, хотя в ее ритмах и мелодиях выражается наиболее глубоко, по сравнению со словами суть не только радостного, светлого, краткого настроения удовлетворенности, но и безмерного гнева, раздраженности, неудовлетворенности. Аристотель полагал, что имеется определенное родство между душой человека и музыкальными гармониями и ритмами в силу чего музыка воздействует на любого человека, как молодого, так и старого [17], и способствует воспитанию человека.

О предпосылках воспитания: соотношение души и тела человека.

Душа человека не имеет, в отличие от тела, какой-либо материально-вещественной субстанции. Она выражает деятельность какого-либо органа человеческого тела (сердца, мозга и др.), но человеческого тела, организма в целом. В тоже время деятельность, активность души человека невозможна без участия тела. Все живые существа, обладают важнейшим принципом жизни – психикой. Последняя имеется и у человека, но в сочетании с сознанием (душой). По Аристотелю тело человека не является тюрьмой для души, как это полагал Платон, а неотъемлемым условием ее реальности в биологическом мире. Решающее отличие психики человека от психики других живых существ состоит способности человека обладать разумом и мыслить. Человек есть разумное, мыслящее существо, утверждает Аристотель. Это понимание веет к определению этики как науки о том, что может быть другим, для нас желательным. Аристотель задается вопросом какие привычки и черты характера могут признаваться как добродетели, которые должно воспитывать у себя и других. Ответ его звучит так: это зависит от того, что мы понимаем под счастьем (eudaimonia) или хорошей жизнью. Хорошая жизнь есть для человека та, которую он сам считает наиболее подходящей для себя. Он размышляет об этом, используя свой разум, способность мыслить.

Философ различал две стороны разума. 1. Теоретическую, т.е. способность знания о том, что не может быть иным, чего человеку невозможно сделать иным. 2. Практическую, т.е. способность управлять действиями, изменяющим вещи и мир. Цель этих действий – удовлетворение телесных и духовных потребностей. Это удовлетворение может быть направлено как на рост до бесконечности телесных и духовных потребностей, так и на их предельное сокращение (аскетизм). Правильная ориентация практических действий разумного человека лежит по середине этих крайностей. Этот срединный путь и есть тропа добродетелей. Все люди разные и срединный путь для всех не одинаков: только человек сам, употребив свой ум, может определить каков для него этот срединный путь в его конкретной жизненной ситуации. Для следования своему разумному решению нужен соответствующий характер, который дается не от рождения, а по воспитанию, нередко и суровому. Критерий добродетельных действий – радость самому человеку от них, глубокая удовлетворенность его ими.

В связи с этим, Аристотель рассматривал развития добродетельного человека как результат политики обучения и воспитания, наивысшее проявление социального развития человека.

Заключение. Идеи правильного воспитания Платона и Аристотеля во многом стимулировали и определили дальнейшее развитие социально-политических представлений.

В мысли Платона и Аристотеля о воспитании мы обнаруживаем много идей, которые в дальнейшем продолжают осмысливаться и развиваться общественным сознанием в разные эпохи.

История идей воспитания Платона и Аристотеля прорастает в будущее. Глубокая связь прошлого и будущего является одной из фундаментальных основ интереса к истории правильного воспитания как предыстории социально-педагогического будущего.

Наследие Платона и Аристотеля о воспитании все отчетливее будет восприниматься как первый этаж истории общественной культуры, сознания, мысли. Это не только древнегреческая история общественного воспитания, но и всего человечества.

В связи с отмеченными обстоятельствами изучение истории мысли правильного воспитания этих мыслителей приобретает новое значение. Надеемся, что лучшему пониманию богатства общечеловеческой мысли и исторических традиций в сфере социально-педагогических учений, а также осмыслению исторической тенденции возрастания роли Платона и Аристотеля в XXI веке будет способствовать и настоящая статья.

Выдающиеся мыслители – Платон и Аристотель внесли существенный вклад в развитие правильных воззрений, в теоретическую разработку проблем социального, общественного воспитания. Этим обусловлено их заметное влияние на последующих исследователей и их важнейшее место в истории социального, общественного воспитания и социально-педагогического учения.

Список использованных литератур:

1. Это можно вычитать из третьего и седьмого письма Платона. См.: *Platon. Briefe.* – Berlin 1960, *Academie Verlag.* – S. 32-40, 49-92.
2. *Justinianus I. /482 – 565/, император 527- 565, защитник православного христианства, борец против монофизитов /Monophysiten/. Платоновскую Академию рассматривал как рассадник неоплатонизма.*
3. *Platon. Politeia.* – Hamburg 1958. *Rowohlts Rlassiker*, 369bf.
4. Там же II, St. 376.
5. Там же II, St. 376-79, 380; III, St. 386.
6. Там же III, St. 411; VI, St. 491f.
7. Там же VII, St. 525f., 534; 536f., 537.
8. Там же IX, St. 500f.
9. Там же 69e-84c, 105bf.; 82cf.
10. См.: «Федр» («Phaidros») 253cf.
11. Там же, 439ef.
12. *Aristoteles. Politik. Übersetzt und mit erklärenden Anmmerkungen und Registern versehen von Eugen Rolfes.* – Leipzig, 1948. VII, 15, 01334.
13. См.: *Flitner. Die Erziehung. Bremen, C. Schunemann Verlag, Bd. 165.* – S. 26.
14. *Aristoteles. Politik. Übersetzt und mit erklärenden Anmmerkungen und Registern versehen von Eugen Rolfes.* – Leipzig 1948. VII, 17, 1336a – 1337a.
15. Там же.
16. Там же VIII, 2, 1337a-b
17. Там же VIII, 3, 1337b - 1338b; VIII, 5, 1339a - 1340b.

References:

1. *Eto mozhno vychitat' iz tret'ego i sed'mogo pis'ma Platona. Sm.:Platon. Briefe.* – Berlin 1960, *Academie Verlag.* – S. 32-40, 49-92.
2. *Justinianus I. /482 – 565/, imperator 527- 565, zashchitnik pravoslavnogo hristianstva, borec protiv monofizitov /Monophysiten/. Platonovskuyu Akademiyu rassmatrival kak rassadnik neoplatonizma.*
3. *Platon. Politeia.* – Hamburg 1958. *Rowohlts Rlassiker*, 369bf.
4. Там же II, St. 376.
5. Там же II, St. 376-79, 380; III, St. 386.
6. Там же III, St. 411; VI, St. 491f.
7. Там же VII, St. 525f., 534; 536f., 537.
8. Там же IX, St. 500f.
9. Там же 69e-84c, 105bf.; 82cf.
10. См.: «Федр» («Phaidros») 253cf.
11. Там же, 439ef.
12. *Aristoteles. Politik. Übersetzt und mit erklärenden Anmmerkungen und Registern versehen von Eugen Rolfes.* – Leipzig, 1948. VII, 15, 01334.
13. См.: *Flitner. Die Erziehung. Bremen, C. Schunemann Verlag, Bd. 165.* – S. 26.
14. *Aristoteles. Politik. Übersetzt und mit erklärenden Anmmerkungen und Registern versehen von Eugen Rolfes.* – Leipzig 1948. VII, 17, 1336a – 1337a.
15. Там же.
16. Там же VIII, 2, 1337a-b
17. Там же VIII, 3, 1337b - 1338b; VIII, 5, 1339a - 1340b.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

МРНТИ 11.25.15

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.15>

Битлеуов А.А.¹, Курмангали А.К.^{2*}

¹ магистрант 2 курса

² доктор политических наук, доцент кафедры международных отношений

^{1,2} Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация

В статье проанализированы теоретические и прикладные аспекты вопроса региональной интеграции в политической науке. Авторами проведена попытка политологического анализа сущности и характерных черт процесса интеграции в евразийском регионе. Показаны различные научные точки зрения на проблему интеграции. Проведено сравнение представленных в статье подходов к исследованию региональной интеграции. В сегодняшнем мире, где происходят противоречия в экономическом и политическом плане, плодотворное сотрудничество стран на региональном уровне приобретает все большую значимость. Немаловажную роль в этом направлении играют международные организации, к которым относятся и региональные организации сотрудничества, место которой становится все более принципиальным в региональном развитии стран евразийского пространства. Вместе с тем, авторами показаны возможные перспективы и дальнейшее развитие евразийской интеграции в контексте участия Республики Казахстан.

Ключевые слова: региональная интеграция, развитие, Республика Казахстан, перспективы.

А.А. Битлеуов¹, А.К. Құрманғали^{2*}

¹ 2 курс магистрант

² саяси ғылымдарының докторы, халықаралық қатынастар кафедрасының доценті

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

АЙМАҚТЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ ПРОБЛЕМАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ САЯСАТТАНУ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада саяси ғылымындағы аймақтық интеграция мәселесінің теориялық және қолданбалы аспектілеріне талдау жасалған. Авторлар Еуразия аймағындағы интеграциялық процестің мәні мен сипаттамалық қырларын саяси талдау тұрғысынан көрсеткен. Интеграция мәселесіне қатысты әр түрлі ғылыми көзқарастарға тоқталып өткен. Мақалада қамтылған аймақтық интеграцияны зерттеу тұғырларына салыстыру жүргізілген. Экономикалық және саяси қайшылықтар орын алған қазіргі әлемде аймақтық деңгейдегі елдер арасындағы оңтайлы ынтымақтастықтың маңызы артып келеді. Еуразиялық кеңістік елдерінің аймақтық дамуындағы өзіндік орны бар аймақтық ынтымақтастық ұйымдарынан тұратын халықаралық ұйымдарының жоғарыда көрсетілген бағыттағы жете маңызды ролі айқындалды. Сонымен бірге, авторлар Қазақстан Республикасының қатысуы тұрғысынан еуразиялық интеграцияның болашақ перспективалары мен одан әрі дамуын көрсетеді.

Түйін сөздер: аймақтық интеграция, даму, Қазақстан Республикасы, болашағы.

A. Bitleuov¹, A. Kurmangali.^{2*}

¹ master of 2 course of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan

² Doctor of Political Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations

^{1,2} Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

POLITICAL ASPECTS OF RESEARCHING THE PROBLEM OF REGIONAL INTEGRATION

Abstract

The article analyzes the theoretical and applied aspects of the issue of regional integration in political science. The authors made an attempt to analyze the nature and characteristics of the integration process in the Eurasian region. Various scientific points of view on the problem of integration are shown. The article compares the approaches to the study of regional integration presented in the article. In today's world, where economic and political contradictions occur, fruitful cooperation between countries at the regional level is becoming increasingly important. An important role in this direction is played by international organizations, which include regional cooperation organizations, the place of which is becoming more and more fundamental in the regional development of the countries of the Eurasian space. At the same time, the authors show possible prospects and further development of Eurasian integration in the context of the participation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: regional integration, development, the Republic of Kazakhstan, prospects.

Введение. Актуальность темы статьи обусловлена тем, что на сегодняшний день в политической науке имеется достаточное количество публикаций по вопросам интеграции, выявления ее сущности, аспектов, тенденций. Несомненно, это обусловлено актуальностью самого процесса интеграции, его востребованностью как формы новейшего международного взаимодействия как между национальными государствами, так и с другими участниками мирового политического процесса. Политическая практика уже имеет успешный опыт создания и функционирования интеграционных объединений. Одним из ярких примеров является Европейский Союз. Вместе с тем, новые организации, такие как ЕАЭС, АСЕАН, ШОС и другие, также показывают перспективность интеграционной коллаборации во всем существующих сферах международного сотрудничества.

Тем не менее, феномен интеграции получил свое широкое обсуждение в достаточно недавнем прошлом. Политологи ввели данный термин в исследования в первой половине XX столетия. В последующем было также введено понятие «политическая интеграция». Представители научной школы либерализма проводят ассоциации и аналогии между терминами «интеграция» и «глобализация».

В тоже время, в научной литературе термины «сотрудничество» и «интеграция» часто не согласовываются в интерпретации: если сотрудничество между государствами не продвигается дальше пределов, ограниченных суверенитетом, то интеграция, напротив, предполагает предоставление части суверенитета в контексте интегрирующихся национальных государств.

Региональная интеграция, являющаяся одним из обширных политических направлений в наше время, содержащая свои ситуативные особенности, находится в зависимости от уровня развития государств определенного региона, преобладающих характеристик действующего политического режима и функционирующего типа политической культуры населения.

Хотелось бы отметить, что спех региональной интеграции в каждой конкретной ситуации зависит от ряда факторов, влияющих на развитие процесса на различных уровнях политического управления, начиная с правильно выбранной тенденции активности организации и состава участников до возможности создания коллективной общности региона.

Методология. В основе методологии данной статьи применен комплекс общенаучных методов дедукции и индукции, анализа и синтеза; методы исследования: соотношения исторического и логического, структурно-функциональный, компаративный, цивилизационный подходы, использование которых эмпирически и эпистемологически обусловлено целью статьи.

Основная часть. Далее перейдем к изучению основной части статьи. Системный подход к определению интеграции предполагает, что она представляет собой процесс объединения разнообразного в нечто общее, единое. По мнению М. Каплана, одного из отцов-основателей системной концепции «интеграция – это объединение двух или нескольких частей в единое целое или же поглощение одной системы другой» [1, с. 152-167].

«Интеграция» как научный термин имеет латинское происхождение, и означает «целый». Таким образом, процесс интеграции подразумевает создание нечто единого, целого, сосуществующих и взаимозависимых частей. Именно сотрудничество становится тем объединяющим началом единения в целое. Хотелось бы далее конкретизировать аспекты, присущие интеграционному процессу.

Итак, интеграция – это создание нечто целого. В межгосударственном измерении речь идет о налаживании сотрудничества между национальными государствами, отказ последних от своих личностных устремлений и амбиций в пользу общих интересов. Интеграция достаточно обширная дефиниция, отражающая все те случаи, когда отдельные части складываются в единое целое. Для эффективной интеграции необходимо иметь синергетику, направленную на получение большей силы общего над частным.

Вторым фактором можно отметить, тенденцию формирования и структурирования объединения национальных государств и становления их неким целым и особенным среди других участников мирового пространства. Например, введение общего таможенного союза и установление единого таможенного барьера по отношению к третьим странам ведет к устранению таможенных барьеров между членами конкретного интеграционного объединения. Мы можем отметить, что данный процесс ведет к обособлению отдельных участников региона, и в некоторых случаях определяет их отстраненность от других государств региона, не являющихся членами данной организации.

Согласно коммуникационному подходу, основными участниками интеграционных процессов выступают в равной степени и суверенные государства, и партийные системы, и лобби-группы, и остальные участники политического процесса. Карл Дойч отмечал, что «внутренняя интегрированность страны может быть достигнута только тогда, когда возникает сообщество безопасности» [2, с. 228].

Исходя из данного положения представители коммуникационного подхода отмечали признаки интеграции.

Первый признак был обоснован с учетом собственной безопасности в обществе, так как не интегрированные участники находятся в постоянной конфронтации.

Второй признак базируется на выделении возможности интегрированного общества сосредоточить совместные действия и попытки в целях достижения совместных перспективных целей.

Как было уже отмечено, либералисты, проводят аналогию между интеграцией и интернационализацией. Оба этих процесса охватили современный мир после распада биполярной системы, положившей конец длительному политическому противостоянию, разделившему мир на конкурирующие непримиримые стороны. Сегодняшняя палитра международной арены представлена множеством участников различного калибра и масштаба, которые посредством интеграции способствуют изменению мирового ландшафта сотрудничества.

В современной политической науке определения региональной интеграции даются с призмы фактического опыта при проведении экстраполяции данного понятия, или же, вытекают с теоретической проекции.

Наибольшее распространение получили процессы экономической интеграции, с которой обычно начинались все объединительные процессы в Европе.

Одной из концепций интеграции, выстроенных на практическом опыте, является европейский федерализм. Федералистская концепция исходит из того, что следует интегрироваться при соблюдении принципов нерушимости демократии, соблюдения сдержек и противовесов, создания полноценно функционирующей системы разделения властей. Основанная на таких принципах европейская коллаборация позволит создать мощное сверхгосударство. Граждане суперфедеративного обладают классическими правами и обязанностями. Конституционное право голоса позволяет претворять выборную систему власти и обеспечивает общность как всеобщую гражданскую идентичность.

Представители коммуникационного подхода в международных отношениях полагают, что наиболее важный элемент интеграции – это налаживание контактного сотрудничества между стратами и личностью. Данное убеждение было основано на материалах эмпирической политической науки, т.е. имело прикладное подтверждение, что позволило сделать конкретизированное достоверное резюме о процессах интеграции в современном мире.

Кроме того, в данном научном направлении подчеркивается важность интеграции между политически близкими государствами, находящимися в тесной взаимосвязи. Именно это будет способствовать силе и влиянию создаваемого объединения. Опять-таки, пример Европейского Союза, доказывает успешность подобной трактовки понятия «интеграция». При соблюдении данного фактора

сверхгосударство обеспечит некую коллективную солидарность и общегражданскую идентичность. В целом, это повысит уровень ее политической устойчивости к современным международным вызовам.

Еще одним направлением в исследованиях, посвящённых раскрытию феномена интеграции, являются неофункционалисты. Их точка зрения основана на убеждении в том, что процесс объединения в целом вызван и обусловлен существующими социальными потребностями, нежели стратегическими политическими целями. Данная концепция, можно сказать, носит более приземленный, реалистичный характер, поскольку завязана на возвышение фактора удовлетворения жизненно важных интересов. Современный мир настолько взаимообусловлен, что только сотрудничество обеспечит полноценное и эффективное существование. Решение вопросов экономики одновременно потянет за собой необходимость развития политического сотрудничества, далее последует обсуждение вопросов, социальной сферы, культуры и т.д.

Таким образом, в контексте исследованных научных материалов, можно заключить, что современные научные школы в политической науке представляют интеграцию как процесс, взаимосвязанный с внутренними и внешнеполитическими процессами, протекающими в каждом отдельно взятом национальном государстве. Вопросы, представляющие живой исследовательский интерес затрагивают сферы межгосударственной и региональной интеграции и играют особую роль в современных международных отношениях. Так, различные научные школы и направления в исследовании интеграционных процессов отмечают, что «политическая интеграция» представляет собой процесс объединения двух или более политических институтов, для реализации взаимного сотрудничества.

Кроме того, следует отметить, что интеграция на уровне регионального измерения является одной из трендов в развитии международного сотрудничества. Современный регионализм не позволяет нам оставаться в стороне от глобальных процессов, а участвовать в самом сердце международных событий. Благодаря региональной интеграции малые и средние страны имеют возможность сформировать полюс международных отношений и заявить о себе для решения основных проблем нашего времени, особенно с учетом того, что многие регионы недавно приобрели геоэкономические характеристики.

Дальнейшие пути процесса интеграции в центральноазиатском регионе носят достаточно перспективный характер. Конечно, это обусловлено, в том числе, успешностью и эффективностью коллаборации между приграничными государствами, их взаимосвязанностью. Создание действующих региональных механизмов на уровне региональных объединений достаточно распространенный опыт интеграционного сотрудничества. Республики Центральной Азии объединяет и прошлое, и настоящее. Кроме того, будущее также можно также определить как совместное, так как в современных политических реалиях успех можно достичь быстрее и с наименьшими издержками создавая рычаги сотрудничества. Проблемы регионов также общие, и они имеют характер острых, решать которые необходимо совместно. Только применяя общие совместные усилия, вырабатывая общую центральноазиатскую стратегию, республики будут способны реализовать весь ресурсный потенциал и достичь требуемого желаемого результата. В этих целях, следует подчеркнуть важность достижения политического компромисса как меры по регулированию различных интересов и интересов государств региона.

Выработка и создание общей политической стратегии развития интеграционного сотрудничества между государствами региона должна исходить из приоритетных общих политических и экономических интересов, и также дальнейшего варианта развития событий в контексте собственного развития государств-участниц международных отношений.

Решение этих проблем касаются, прежде всего, политической и экономической сфер. Политическая предполагает возможность углубления интеграционных процессов в рамках региона, тогда как экономическая – поиск выгодных форм торгового и экономического сотрудничества. При реализации этих задач, необходимо также постепенно и последовательно решать задачу интеграции и в области безопасности: культурно-духовной, экологической, информационной и т.д.

Казахстан, как один из основных политических участников центральноазиатского региона, осуществляет интеграцию как основную форму политического и экономического сотрудничества в регионе. Надо отметить, что основными ориентирами в этом процессе для нашей республики выступают выгоды интеграции, ее формы, а также прогнозируемые тенденции и перспективы. Эти вопросы тесно взаимосвязаны и могут быть рассмотрены со стороны основных аспектов сотрудничества стран региона.

Следует отметить, что сотрудничество государств Центральной Азии друг с другом должны рассматриваться в контексте общей региональной политики. Это и сотрудничество с такими сильными игроками как КНР, Российская Федерация, Турцией, Европейский Союз и США. Именно эти государства

имеют существенное влияние и интересы в геополитическом пространстве региона. В связи с этим, национальная политика государств Центральной Азии и ее внешнеполитическая парадигма направлена для развития регионального сотрудничества. В Республике Казахстан в этом отношении практикуется многосторонняя дипломатия.

Государства Центральной Азии с момента обретения независимости стали полноправными членами различных региональных и международных организаций, динамика развитий которых требует осмысления и анализа, так же их роль в контексте региональной обстановки.

Вместе с тем, угрозы безопасности самого различного ракурса и характера являются весьма важными для полноценного восприятия существующей ситуации в обеспечении коллективной безопасности государств региона. Наша республика прочно зарекомендовала себя в этом направлении как участник международных отношений, стремящийся, и показывающий личным примером реализацию на практике стратегии общемировой и региональной безопасности. Кроме того, государства Центральной Азии не раз сталкивались с угрозами терроризма, наркотрафика, деятельностью деструктивных сил, политическими конфликтами на государственном уровне. Казахстан, несомненно, может внести важную лепту в политику выработки общей стратегии обеспечения безопасности, а также обеспечит широкое подключение всех участников для сотрудничества в этой сфере.

Необходимо отметить, что наша республика также имеет опыт и в других важных сферах международного сотрудничества. Например, технологии и образование. Так, «в 2018 году Казахстан выделил Узбекистану 10 тысяч грантов для поступления в вузы. Выпускники смогли на льготных условиях получить высшее образование в экономической, технической, медицинской и гуманитарной сферах в любом из 30 университетов, институтов и академий Казахстана» [3]. Инвестиции, технологическое развитие и улучшение качества человеческих ресурсов в регионе представляется выгодным для всех сторон.

В условиях, когда геополитическое воздействие основных мировых центров силы (США, ЕС, Китай) на интеграционные процессы в Центральной Азии неуклонно нарастает, нам следует поощрять процессы внутрирегиональной интеграции, с учетом геополитических и внешнеполитических факторов действующих в регионе.

Как справедливо подчёркивает Ерин Байдаров «при обсуждении целесообразности региональной интеграции необходимо учитывать следующие моменты. Во-первых, Центральная Азия может восприниматься и выступать как регион только в политическом и экономическом единстве, совместной позицией. Во-вторых, любая интеграция служит интересам народов региона. В-третьих, регион сегодня уязвим из-за трудностей переходного периода, наиболее насущные из которых – экономические проблемы. Вследствие этого идет дифференциация центральноазиатского социума на богатое меньшинство и бедное большинство» [4].

Экономические, водные, энергетические, экологические и прочие проблемы возможно эффективно решать исключительно совместными усилиями. Кроме того, вопросы обеспечения региональной безопасности, предупреждения потенциальных конфликтов требуют участия всех стран региона. В обратном случае, решение их будет политически неэффективным.

Кроме того, продолжение развития процесса региональной интеграции должно предусматривать охват новых ранее незадействованных сфер сотрудничества. Таким образом, будет обеспечено углубление и расширение интеграции, ее превращения в прочный фундамент регионального развития Центральной Азии.

Для активизации интеграционных процессов в данном регионе, одним из основных акторов выступает Шанхайская организация сотрудничества, являющаяся единственной региональной организацией, которая объединяет Россию, Китай и государства Центральной Азии: Казахстан, Узбекистан, Киргизию и Таджикистан, а с 2017 года Индию и Пакистан.

Мы разделяем мнение Ташболатовой Ш., которая отмечает, что «сегодня Центральная Азия является одним из динамически развивающихся регионов. И Казахстан может занять прочное место регионального лидера как государства, зарекомендовавшего себя стабильным, устойчивым и ответственным партнером во всех областях международного сотрудничества, помноженного на внутренний капитал республики. Важно следование за ведущими центрами мировой экономики при одновременном учете региональных тенденций развития, что позволит быть в тренде» [5].

Заключение. В заключении хотелось бы отметить следующее. Казахстан всегда выступал за стабильную обстановку в Центральной Азии. Данный регион обладает определенными проблемами в

сфере безопасности, поэтому странам Центральной Азии следует определить планы и цели по вопросам обеспечения безопасности и по вопросам сотрудничества в данной сфере.

На наш взгляд, главной основой создания эффективного интеграционного сотрудничества между государствами Центральной Азии являются экономические интересы. При желании собственного национального развития республикам предстоит интегрироваться, что отнюдь не подразумевает потерю суверенитета. Современный мир настолько глобализирован, что решать проблемы эффективно можно только прилагая совместные усилия. Тем более, это положение актуально для государств одного региона, находящихся между собой неразрывных связях. Открытая экономика будет способствовать диверсификации, будет потенциально успешна для развития малого и среднего предпринимательства. Так, например, состоявшийся в Шымкенте в мае 2019 года совместный казахско-узбекский бизнес-форум, обеспечил подписание восьми важнейших документов на сумму более 62 миллионов долларов США [5].

Список использованной литературы:

1. Kaplan M. *System and Process in International Politics* / M. Kaplan. – N.Y., 1957. – с. 152 -167.
2. Karl W. Deutsch et al. *Political community and the North Atlantic area: International Organization in the Light of Historical Experience* (Princeton: Princeton University Press, 1957). 228 p.
3. Казахстан выделил 10 тысяч грантов для узбекистанских абитуриентов // <https://uz.sputniknews.ru/20180524/Kazakhstan-vydelil-10-tysyach-grantov-dlya-uzbekistanskikh-abiturientov-8297805.html> - дата обращения: 21.03.2021.
4. Байдаров Е. *Современные форматы и механизмы интеграции: видение из Казахстана* // <https://cabar.asia/ru/sovremennye-formaty-i-mehanizmy-integratsii-videnie-iz-kazahstana>
5. Ташболатова Ш. *Надежное партнерство, интервью* // *Юридическая газета*. – 2020. - № 15. – С. 4.

Reference

1. Kaplan M. *System and Process in International Politics* / M. Kaplan. – N.Y., 1957. – s. 152 -167.
2. Karl W. Deutsch et al. *Political community and the North Atlantic area: International Organization in the Light of Historical Experience* (Princeton: Princeton University Press, 1957). 228 p.
3. Kazakhstan vydelil 10 tysyach grantov dlja uzbekistanskikh abiturientov // <https://uz.sputniknews.ru/20180524/Kazakhstan-vydelil-10-tysyach-grantov-dlya-uzbekistanskikh-abiturientov-8297805.html> - data obrashhenija: 21.03.2021.
4. Bajdarov E. *Sovremennye formaty i mehanizmy integracii: videnie iz Kazahstana* // <https://cabar.asia/ru/sovremennye-formaty-i-mehanizmy-integratsii-videnie-iz-kazahstana>
5. Tashbolatova Sh. *Nadezhnoe partnerstvo, interv'ju* // *Juridicheskaja gazeta*. – 2020. - № 15. – S. 4.

*L. Vaigorova*¹, *Y. Kumar*^{2*}, *B. Baktybayev*³

¹ *Co-owner of SmarTEST Prep in Kazakhstan
Nur-Sultan, Kazakhstan*

² *Expert at the Institute of Diplomacy at the Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan
Nur-Sultan, Kazakhstan*

³ *Leading Expert of the Information and Analytical Department, Media Analytics Management; Center for
Analysis and Information of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan
Nur-Sultan, Kazakhstan*

SOCIAL MEDIA ACTIVISM MOVEMENT IN KAZAKHSTAN ON ISSUES OF RAPE AND SEXUAL ABUSE

Abstract

This paper analyzes several aspects concerning the national issues of rape and sexual harassment incidences in the context of Kazakhstan via a discourse analysis approach of social media activist movements. The article touches upon crucial social media movements, such as '#MeTooTalgo', 'NeMolchi.kz' or '#OrtashaEmes', which all emerged after the 2016 incident with the rape case in a Talgo Train, causing eventually an upward rising tendency for awareness-raising social media campaigns across the country. Alongside that, the paper also provides insight into the discussion about the societal influence of the contextual conservative patriarchal state on women, the factors causing women to become victims of sexual and physical abuse as well the power of the social media as a tool and platform for catalyzing the enraged voices of women into influential instruments for societal changes. On top of that, this paper also looks at how the movements of social media activism have influenced government decisions and law amendments in the country towards tightening legislations. The paper follows a discourse analysis research methodology, where only secondary sources of information are used and referred to. In conclusion, the significance of this paper is that it tries to enlighten and bring forth one of the societal problems that women and under-aged girls in Kazakhstan face, and which has yet to be accepted as a "societal problem" by the society itself. Hence, despite the conservative regime with a still developing but much promising civic society, social media has shown to be 'a free fighting space' for those who want to voice their problems and for those who want to be heard.

Keywords: social media movements; patriarchal state; Talgo train rape incident; #NeMolchi.kz; #OrtashaEmes; Kazakhstan; sexual and physical abuse.

*Вайгорова Л.П.*¹, *Кумар Е.А.*^{2*}, *Бактыбаев Б.С.*³

¹ *Совладелец SmarTEST Prep в Нур-Султане*

² *Эксперт Института дипломатии в Академии государственного управления при Президенте
Республики Казахстан
г. Нур-Султан, Казахстан*

³ *Ведущий специалист информационно-аналитического отдела Управления медиа-аналитики; Центр
анализа и информации Министерства информации и социального развития Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, Казахстан*

АКТИВИСТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ КАЗАХСТАНА ПО ВОПРОСАМ ИЗНАСИЛОВАНИЯ И СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ

Аннотация

В этой статье анализируются несколько аспектов, касающихся национальных проблем изнасилований и сексуальных домогательств в контексте Казахстана с помощью дискурс-анализа движений активистов в социальных сетях. В статье затрагиваются важнейшие движения в социальных сетях, такие как '#MeTooTalgo', 'NeMolchi.kz' или '#OrtashaEmes', которые возникли после инцидента 2016 года с делом об изнасиловании в поезде Talgo, что в конечном итоге привело к тенденции к росту информационные

кампании в социальных сетях по всей стране. Наряду с этим, документ также дает представление о дискуссии о влиянии контекстуального консервативного патриархального государства на женщин в обществе, факторах, заставляющих женщин становиться жертвами сексуального и физического насилия, а также о силе социальных сетей как инструмента и платформы для катализировать разъяренные голоса женщин во влиятельные инструменты социальных изменений. Кроме того, в этой статье также рассматривается, как движения активистов в социальных сетях повлияли на решения правительства и поправки к законам в стране, направленные на ужесточение законодательства. В заключение значение этой статьи состоит в том, что она пытается осветить и выявить одну из социальных проблем, с которыми сталкиваются женщины и девушки в Казахстане, и которую само общество еще не приняло как «социальную проблему». Таким образом, несмотря на консервативный режим с все еще развивающимся, но многообещающим гражданским обществом, социальные сети показали себя «свободным пространством борьбы» для тех, кто хочет озвучить свои проблемы, и для тех, кто хочет быть услышанным.

Ключевые слова: движения в социальных сетях; патриархальное государство; инцидент, связанный с изнасилованием в поезде Тальго; #NeMolchi.kz; #OrtshaEmes; Казахстан; сексуальное и физическое насилие.

Л.Р. Вайгорова¹, Е.А. Кумар², Б.С. Бақтыбаев³

*¹ Қазақстандағы Нұр-Сұлтандағы SmartTEST Prer компаниясының тең иесі
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

*² Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы жанындағы
Дипломатия институтының сарапшысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

*³ Ақпараттық-талдау бөлімінің жетекші сарапшысы, медиа-аналитика басқармасы; Қазақстан
Республикасы Ақпараттық және әлеуметтік даму министрлігінің талдау және ақпарат орталығы,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

ЗОРЛАУ ЖӘНЕ ЖЫНЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИА БЕЛСЕНДІЛІГІ ҚОЗҒАЛЫСЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада әлеуметтік медиа белсенділері қозғалысының дискурстық талдау әдісі арқылы Қазақстан жағдайында зорлау және жыныстық қысым көрсетудің ұлттық мәселелеріне қатысты бірнеше аспектілер талданған. Мақалада '#MeTooTalgo', 'NeMolchi.kz' немесе '#OrtashaEmes' сияқты маңызды әлеуметтік медиа қозғалыстар туралы айтылады, олар 2016 жылы Talgo пойызында зорлау ісіне қатысты оқиғадан кейін пайда болды, және ақыр соңында өсу тенденциясын тудырды бүкіл ел бойынша әлеуметтік медиа компаниялары. Сонымен қатар, газет сонымен қатар контекстік консервативті патриархалдық мемлекеттің әйелдерге әлеуметтік әсері, әйелдердің жыныстық және физикалық зорлық-зомбылық құрбаны болуына себеп болатын факторлар туралы пікірталас, сондай-ақ әлеуметтік медианың құралы мен алаңы ретінде күші туралы түсінік береді. Әйелдердің ашуланған дауыстарын қоғамды өзгертудің ықпалды құралдарына айналдыру. Сонымен қатар, бұл мақалада әлеуметтік медиа белсенділігінің қозғалысы үкіметтің шешімдері мен заңдарды қатандатуға бағытталған елдегі заң түзетулеріне қалай әсер еткені туралы да қарастырылған. Қорытындылай келе, бұл жұмыстың маңыздылығы – бұл Қазақстандағы әйелдер мен қыздар кездесетін және қоғамның өзі «әлеуметтік проблема» ретінде қабылдамаған әлеуметтік мәселелердің бірін жарыққа шығаруға және алға шығаруға тырысуында. Демек, әлі де дамып келе жатқан, бірақ көп перспективалы азаматтық қоғамы бар консервативті режимге қарамастан, әлеуметтік медиа өз проблемаларын айтқысы келетіндер үшін және өзін тыңдағысы келетіндер үшін «еркін күрес кеңістігі» болды.

Түйін сөздер: әлеуметтік медиа қозғалыстары; патриархалдық мемлекет; талго пойызының зорлау оқиғасы; # NeMolchi.kz; #OrtshaEmes; Қазақстан; жыныстық және физикалық зорлық-зомбылық.

Executive Summary. Being a patriarchal state with a mix of soviet legacy, national as well as modern traditions, Kazakhstan has been reported to have relatively high rape and sexual harassment rates. The statistics show that the rape rate tended to increase throughout the years from 2006-2015 even though the majority of cases are not usually reported in a conservative society like Kazakhstan (Knoema.com, 2019). The Kazakhstani law does not consider rape and other forms of sexual violence and harassment as serious or severe crimes, which is

why there is in fact no compulsory indictment for those types of crimes in the country (Equality Now, 2019: para. 1). Victims of the crime tend to bear the strain of completing a crime report and prosecuting the offender by their own efforts (Equality Now, 2019: para. 1). In worse cases, victims are pressured to reconcile and ‘not ruin the life’ of the offender, leading to the closure of the report or the case itself (Equality Now, 2019: para. 1). Besides that, there are still considerable gaps in knowledge and information on the gender analysis aspect in Kazakhstan, especially when it comes down to the analysis from regions to regions (Dubok & Turakhanova, 2017: 9). Piled up cases that did not receive proper punishment and civic perturbation by the government’s disregard towards rape, violence, and other crimes against women have eventually led to the activist movement, which took inception approximately in September 2018, for tightening up the law on rape in the country. The pivotal catalytic point in the activist movement was made by the sensational case of rape on Talgo train, where a woman was violated by two men, of one of whom was a train conductor (Vaal, 2019: para. 4). The victim was not afraid of voicing her case and raising an awareness for such issues across the country (SputnikNews.kz, 2019: para. 10). Apart from that, the case attracted a lot of attention due to the dubiousness regarding the court verdict, as offenders were only sentenced for 2.6 year, which caused huge public discontent and public outcry (Vaal, 2019: para. 4) (SputnikNews.kz, 2019: para. 13). After this nationwide matter going public, there were several civic activist movements on social media such as ‘#MeTooTalgo’, #NeMolchiKZ or ‘#OrtashaEmes’, which all eventually affected the law on rape and lead for President Kassym-Jomart Tokayev to take this matter at his own hand and request tougher but necessary law amendments in the country during the State of the Nation Address on September 02, 2019.

Research Methodology. This study is descriptive and takes its base on the indicators of empirical studies by other secondary sources and authors in order to understand the role of the social media activism movement in the fight against rape and sexual abuse in the context of Kazakhstan. For that, we will mostly use secondary sources of information. In terms of the structure of the paper, firstly the problem of rape and sexual abuse is introduced and how it became a widely discussed societal issue. Then, the paper will further analyze the crucial roles of the social media movement initiatives such as *NeMolchiKz* or *OrtashaEmes*. Lastly, the paper discusses the strengths and limitations of the social media movement in the country. The paper serves as an informational-analytical paper outlining the problem of rape and sexual abuse issues alongside the social media movement concerning this matter in Kazakhstan.

Problem Statement and Discussion: The context of conservative Kazakhstan

Possessing the features of a post-soviet state and a heritage of Turkic culture and Muslim religion, Kazakhstan appears to be a vivid pro-patriarchal state that discriminates and neglects women in manifold ways. The cases of rape and violence against women, therefore, were not exceptional to the patriarchal rule in the country. According to the Household Survey on Violence against Women in Kazakhstan, around 17% of women who had partners between the ages of 18- 75 have to some degree experienced some form of either physical or sexual violence (The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee, 2019: 14). However, it is not only domestic violence or violence coming from an intimate partner, but also violent and rape cases involving random outside people making use of fragile and helpless Kazakh women (The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee, 2019: 18). Besides that, the study also found out that around 40% of the respondents did not talk or consult with relatives such as stepmothers, fathers-in-law or other male and female family members (The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee, 2019: 19). Those who talked, approached mostly their own parents or partner’s parents followed by friends (The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee, 2019: 19). Women who were victims of rape or violence tend to hide their horrific experiences due to the huge societal stigmatized concept of “Uyat” [Shame] within the culture, along with the fear of being raped, beaten up, threatened, or blackmailed by the offender (Abdurasulov, 2018: para. 6). The aforementioned tendency to simply ‘stay in shadow and silence’, not revealing the occurrences of rape and other violent crimes against women, however, has begun to change as early as in 2016 thanks to civic activism on social media platforms. Since then, the issue of very frequent rape cases and unpunished rapists escalated. The ever-growing pressure coming from civic activists and their social media campaigns made a tremendous difference and impacted government’s decision-making, which was stated in the speech of President Kassym-Zhomart Tokayev on September 2, 2019 (Vaal, 2019: para. 1) (Akorda.kz, 2019: para. 11 on section “ensuring rights and security of citizens”).

What is social media activism?

In simple terms, social media activism or social media movements is the usage of media as an instrument of communication (Rani, 2019: 1). It is often referred to as a medium of social networking that connects people with other people all around the world. Such a media can include newspapers, audio broadcasts or campaigns (Rani,

2019: 1). The main goal of a social media movement or activism is to catalyze a ‘change’ in policies of governments, behaviors of people or activities of the society (Rani, 2019: 1). Such changes can either be driven intentionally or unintentionally and may come in different dimensions ranging from local to national and global scale. The literature highlights especially the existent research gap on how social media catalyzes and shapes social media movements and social media activism (Murthy, 2018: 1). Most studies concerning the social media aspect revolved around case studies of specific matters, such as the Arab Spring (Eltantawy & Wiest, 2011) or Black Lives Matter (Cox, 2017). One of the most promising fields of research studies concern the question of how stakeholders can mobilize and utilize human and capital resources to initiate grassroots transnational social movements (Murthy, 2018: 1).

#NeMolchiKZ Movement

In year 2018, according to the Bilim Public Foundation, out of 340,000 crimes committed, about a third were violent crimes against women; in 2016, the Prosecutor General’s Office reported that only in the first half of the year more than 300 women committed a suicide, taking into account the fact that the vast majority of cases might not have been reported (Teltayeva, 2016: para. 8 and 10). Taken aback and deeply hurt by these statistics, Dina Tansari (Smailova) initiated activist movement of voicing rape and violence, following the example of Ukrainian female journalists (Teltayeva, 2016: para. 6). Dina Tansari became one of the first women to ever share her terrible rape story on her Facebook page back in 2016 using hashtag #NeMolchi [in Russian “не молчи” - “do not stay silent”] (Abdurasulov, 2018: para. 14) (Teltayeva, 2016: para. 2). “... I was unconscious. They left me in front of my flat, rang the bell, and ran away. In the morning I couldn’t remember anything, except for my mum’s screams when she found me...” she described the memory of her rape experience that occurred about 20 years ago (Teltayeva, 2016: para. 3). This post alongside the aforementioned rape case of Talgo, came to serve as a real silence breaker, as many women were sharing their stories with Dina, approaching her, and getting united to help other victims just like themselves (Teltayeva, 2016) (Radio Azattyq, 2019). Having received a lot of support from the civil society, Dina turned her online movement into a public fund, gaining even international recognition and aid from UN Women (UN Women, 2017: para. 3). The public fund is functioning successfully even today and provides aid to hundreds of female victims, helping them with rehabilitation and starting their lives over after experiencing sexual or any other kind of violence via establishments of crisis centers, which was financed and led by UNDP Kazakhstan and Kazakhstani Ministry of Interior Affairs (Teltayeva, 2016: para. 12). *NeMolchiKZ* movement was one of the first life-changers and influencers within the social media catalyzing a societal change in a patriarchal state of Kazakhstan (UN Women, 2017: para. 3 and 4). Nevertheless, the efforts were not able to directly affect the Kazakhstani legislation but raise on the one hand the awareness for the issue itself at the local and national level even more, while on the other hand also to battle gender inequality issues (Teltayeva, 2016: para. 16).

Scandalous Rape Case on Talgo Train

The shocking incident occurred in fall 2018. A woman passenger was not willing to disclose her information in the beginning, yet after a year of postponing court meetings and verdicts she had no choice (SputnikNews.kz, 2019: para. 8). While the woman was asleep in her Talgo train compartment, two train conductors raped her, and she could not defend herself nor call for help but was eventually able to file a report and sue her offenders (SputnikNews.kz, 2019: para. 8). During the summer 2019, the verdict for her offenders was announced, constituting only 2.6 years of sentence, generating enormous public resentment and discontent (SputnikNews.kz, 2019: para. 13) (Radio Azattyq, 2019: para. 5). The decision of the court was the defining point in the movement of civic activists to demand amendments (Vaal, 2019: para. 9) (Radio Azattyq, 2019: para. 5, 7, 9, 10, 11). However, with the support by the social activist movement leader Dina Tansari as well as with her #NeMolchi campaign bringing the problem even more to the public outcry, a second investigation was held that eventually led to the imprisonment of these two men for five years each, as it was qualified as gang rape and not simply rape (Equality Now, 2020: para. 2). However, the scandal did not end there and defamation charges followed against Dina Tansari as of mid-January 2020 (Equality Now, 2020: para. 3 and 4).

#OrtashaEmes #NeSredneiTyazhesti

One of the renowned campaigns conducted via social media was called “Ortasha Emes/ Ne Srednei Tyazhesti” [“Not of an Intermediate Gravity”] (Instagram, 2019b) (Instagram, 2019c). Young activists created accounts on various platforms including Facebook, Instagram as well as in other social media outlets making posts of themselves with posters depicting anti-rape and anti-violence slogans (Instagram, 2019a) (Instagram, 2019b) (Instagram, 2019c). Initially, the movement took inception in the capital city of Nur-Sultan, on Instagram accounts of University students who initiated the campaign with the purpose to introduce amendments in the criminal code, specifically Article 120, which is related to the punishment for rape (The Village Kazakhstan,

2019: para. 30). Despite in the beginning the movement lacking sufficient promotion and attention, ever since the Talgo incident happened it gained more supporters and smoothly disseminated to other regions of Kazakhstan including Almaty, Ust-Kamenogorsk, Aktobe, and many other. Article 120 moved to the center of nationwide discussion, after *The Village Kazakhstan* supported the campaign created by students and posted an article sharing 6 rape cases, whose punishments were almost negligible (The Village Kazakhstan, 2019: para. 5). Activists Moldir Alban and Ospan Fariza submitted an application to the Almaty Akimat to hold a rally on August 18, 2019, for Sary-Arka (The Village Kazakhstan, 2019: para. 4). The theme of the rally was to return article 120 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan “rape” to the category of serious crimes,” reported the Village Kazakhstan before introducing six other cases with even more resonating than Talgo case itself, which clearly exhibited the necessity of altering the legislation (The Village Kazakhstan, 2019: para. 4).

Img. 1

Img. 2

Above are some illustrations of the pictures made for the online campaigns on Facebook, Instagram, and Twitter (Instagram, 2019d). Writing information, hashtags, and posts in three languages enabled in general the nationwide activists to reach broader audience not only in Kazakhstan, but also abroad, calling for the urgent need to toughen the law on rape, namely concerning Article 120 (Wood, 2019: para. 6 and 7). Followed by immense wave of ‘online-protests’ in Kazakhstan, the movement was heartily supported by the Kazakhs living abroad, as well as the international community. People began adding another hashtag #MeTooTalgo and reaching out global web (Instagram, 2019d) (Wood, 2019: para. 6 and 7). One of the great examples that could be elicited is Akmarzhan Kuserbayeva, a singer and a spokesperson of UNFPA Kazakhstan, who constantly voiced out her ideas concerning the societal issue of perception towards women as victims and the low-level of awareness initiatives towards matters like abortion, rape or constructive gender imbalance (Kalmurat, 2019: para. 1). Other locally famous women-bloggers such as Madina Zholdybekova (@madikendraws), illustrator and card maker; Alina Mustafina (@alinka_mustafinka), ex-editor of Cosmo Magazine, public figure; and many others who had 3000 and more followers joined the campaign (Instagram, 2019a). Astoundingly, in only a couple of months a few hashtags on social media were able to affect the government and force it to introduce the amendment.

Government Decision and Law Amendment

Owing to the public discontent and continuous demands mostly via social media but also through demonstrations, Kazakhstani government was highly pressured to follow the crowd's voice and listen to their will. Even though several government officials demonstrated agreement and even supported the campaigns by the civic activists, nothing had been done to resolve the actual problem. Dina Tansari, the leader of *NeMolchiKZ* movement, attempted to influence governmental decision multiple times and raised the topic on international arena, yet the efforts were ignored. Thanks to the civil movement on Instagram, Facebook, and other social media websites, the government has finally made a step towards its citizens. On September the 2nd, President Kassym-Zhomart Tokayev delivered a message to the Kazakh citizens (Akorda.kz, 2019). He stated, "It is urgent to tighten the punishment for sexual violence, pedophilia, drug trafficking, human trafficking and other serious crimes, especially against children" (Vaal, 2019; para. 1). Besides that, it was mentioned that the rape and sexual abuse and harassment rate have swollen enormously, and the issue needs to be resolved as soon as possible. The head of the state even made a reference to the Talgo case and the activists, who were trying to raise awareness throughout the country (Vaal, 2019: para. 7). "I instruct the government to take urgent measures to tighten the relevant legislation within two months," he said, referring to the toughening of Article 120 with which the general public was still discontent about (Vaal, 2019: para. 1). Such a loud announcement caused much doubtfulness from the civic society, as for the statements were made yet without any certain date or deadline to be set.

The strength and limitations of the Social Media Movement

In the context of Kazakhstan, the social media movement has great potential to be pervasive in every aspect and life of people, society and the activities of the government. It is just the question of how to properly, effectively and timely transform social media activities into actual social activism movements. According to Gladwell (2010), slacktivism or the form of microblogging which includes forms of activism like posting images or texts without an active follow-up activist activity are very ineffective in bringing societal changes. Unless of course, slacktivism leads to a firmly established and highly dynamic national debates surrounding current domestic matters, such as that of Black Lives Matter movement (Carney, 2016: 180). In this regard, even if many people are actively engaged in the social media by posting or sharing matters on sexual violence or rape against women, without any further actions bringing such topics on different platforms other than social media, people will not notice the 'change' of policies and any social media movement will be left at the level of inactive commitment. This also means that the way how social media shapes social activism movements will not be measured in real terms, but only in terms of the activities surrounding the social media activities output. Here, examples of such outputs can include the number of likes or comments on a given societal issue in numbers of social media outlets. For a 'change' to happen it is not enough to just simply raise awareness via the social media platforms but go beyond that and be pervasive outside the ranges of the social media. Often a bolder step is needed to confront via different social platforms the matter at hand, and this might require totally different human or capital resources, mobilization as well as coordination efforts and even different types of people and strategies.

Another strength of the social media and social movement besides transforming a movement into an action like that of Black Lives Matter movement is the sheer accumulation of knowledge created, gained and recorded (Murthy, 2018: 2). In simple terms, nowadays the social media is a means for establishing knowledge aggregation and knowledge sharing. In other words, people from different regions of the world can help each other in understanding, improving and maintaining a sense of community of activist movements and organizations in order to motivate, lead or support it (Brzozowski, Sandholm & Hogg, 2009). However, once again, virtual community's strength with its social media supporters, contributors and leaders does not always translate into practical reality due to difficulties with implementation challenges or organizational matters, as the reality is far more complex and rather predictable in nature (Murthy, 2018: 2). Especially, in a country that is characterized by the legacies of a socialist economic and political structure infused with the combination of semi-democratic characteristics.

One of the main criticism towards the social media movement concerning rape and sexual abuse issues in Kazakhstan is that often the problem itself is overloaded with information and sometimes over-dramatized in the media and social media, leading to many question the importance and relevance of the problem as well as its real "behind the scene" ultimate goal. Some see the issue here of over-dramatized problem as a way to take an advantage of the message via the elitist movement under the pretext of democratic movement and turning it against the societally established traditional family principles in Kazakhstan. Of course, this argument might too far-fetched, but one needs to understand the motives and ultimate goal behind every social media movement. While the ultimate or ulterior goal might be not only to raise the awareness on a certain problem, but also to

change the law and even eventually unintentionally or intentionally destroying the traditional principles of family roles in a household. In this regard, a social media movement or a social movement needs to have clear and powerful message behind it, without hiding any other ulterior motives. However, no one can really guarantee that this principle is uphold throughout the entire social media activism movement.

Conclusion. In a nutshell, we can say that social media has become a ‘powerful tool’ in the hands of civil society movement in Kazakhstan. Despite the conservative traditional societal state with a still developing but much promising civic society, social media has shown to be ‘a free fighting space’ for those who want to voice their problems and for those who want to be heard. The cases of rape and sexual abuses against women have proven to be true and the message by civic activists were trying to deliver via social media was heard by the head of the state, Kassym-Zhomart Tokayev, who made a public promise to make an amendment into the law on rape and toughen Article 120 concerning the punishment. However, understanding the strengths and limitations of the social media movement in Kazakhstan, especially what concerns the matter on sexual abuse and rape, here it is worth mentioning that the social media acts like a medium for catalyzing changes and turning a virtual reality into a practical reality, as exemplified with the Black Lives Matter movement in the United States of America. Besides that, the social media platform itself with its movement serves as a medium for people to aggregate, share and create knowledge and experiences. Despite these promising outlooks, the social media movement in Kazakhstan is still at its early stages of slacktivism movement, where it still faces difficult paths to transform the “virtual battle” into an actual “practical change”. Besides that, many people in Kazakhstan believe that the social media movements like that of the fight against sexual abuse and rape matters in Kazakhstan destroy the traditional family values and foundations that existed in the country since centuries. Hence, such social media movements are criticized for being elitist and driven to shake down the traditional foundations of a post-soviet state under the pretext of a democratic principle. All these arguments lead down to the conclusion that Kazakhstan has still a long way to go before it can truly accept and understand the social media movements not as a threat to the values and foundations of the society, but as a catalyst for positive and beneficial changes in the need to transform the country into a more mature and democratic state.

References

- 1 Akorda.kz. *President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev’s State of the Nation Address, September 2, 2019.* Retrieved from: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-2-2019 - 2019.
- 2 BBC News. “*Speaking Up about Rape in Conservative Kazakhstan*”. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-asia-43247005> - 2018.
- 3 Brzozowski M. J., Sandholm T., Hogg T. *Effects of feedback and peer pressure on contributions to enterprise social media. Proceedings of the ACM 2009 international conference on Supporting group work.* – 2009. – P. 61-70.
- 4 Carney N. *All lives matter, but so does race: Black lives matter and the evolving role of social media.* *Humanity & Society.* – 2016. – T. 40. – №. 2. – P. 180-199.
- 5 Collen Wood. (2019). “*#MeTooTalgo: Kazakh Activists Push to Toughen Rape Law*”. *The Diplomat.* Retrieved from: <https://thediplomat.com/2019/08/metootalgo-kazakh-activists-push-to-toughen-rape-law/>
- 6 Cox J. M. *The source of a movement: making the case for social media as an informational source using Black Lives Matter.* *Ethnic and Racial Studies.* – 2017. – T. 40. – №. 11. – P. 1847-1854.
- 7 EEAS. “*Kazakhstan Final Report: Gender Study for Central Asia*”. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/kazakhstan_final_report_16.11.2017_approved.pdf – 2017.
- 8 Eltantawy N., Wiest J. B. *The Arab spring| Social media in the Egyptian revolution: reconsidering resource mobilization theory.* *International journal of communication.* – 2011. – T. 5. – P. 18.
- 9 Equality Now. “*#MeTooTalgo: Kazakh Activists Call for Improved Access To Justice*”. *Equality Now Organization, 2019.* URL: <https://www.equalitynow.org/metootalgo>
- 10 Equality Now. “*Women’s human rights defenders faces defamation charges in Kazakhstan*”. Retrieved from: https://www.equalitynow.org/womens_rights_lawyer_faces_defamation_charges_in_kazakhstan - 2020.
- 11 Gladwell M. *Small change.* *The New Yorker.* – 2010. – T. 4. – №. 2010. – P. 42-49.
- 12 Instagram. Retrieved from: <https://www.instagram.com/explore/tags/opmauaemec/> - 2019.
- 13 Instagram. Retrieved from: https://www.instagram.com/p/B05T_LonXTf/?igshid=4mkle4qhht5e - 2019.
- 14 Instagram. Retrieved from: <https://www.instagram.com/p/B0ye0ljHE6D/?igshid=2azpxjd5sj51> - 2019.
- 15 Instagram. Retrieved from: <https://www.instagram.com/p/B1qZ7LMpmBM/?igshid=ngi9rrtlyuh3> - 2019.

- 16 Knoema.com. "Kazakhstan Rape Rate". Knoema, 2019. URL: <https://knoema.com/atlas/Kazakhstan/Rape-rate>
- 17 Murthy D. *Introduction to social media, activism, and organizations*. *Social Media+ Society*. – 2018. – Т. 4. – №. 1. – P. 1-4.
- 18 Radio Azattyq. "Iznasilovanie v 'Talgo' i Nakazanie za Nego. Reakciya Socsetei". [Rape in Talgo and punishment for it. Social media reaction]. Retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-rape-in-talg-train-reactions-in-soicial-media/30077284.html> - 2019.
- 19 Rani M. *Social Media Activism: Its impact on real life*. Chaudhary Charan Singh University. – 2019. P. 1-9. URL: https://www.researchgate.net/publication/331438569_social_media_activism_its_impact_on_real_life
- 20 SputnikNews.kz. "Iznasilovanie v 'Talgo': 'V Passazhirskih Perevozkah' Sdelali Vyvody". [Rape in "Talgo": In the "Passenger transportation" decisions have been made]. Retrieved from: <https://ru.sputniknews.kz/society/20190726/11070573/iznasilovanie-talgo-passazhirskie-pere-vozki-vyvody.html/> - 2019.
- 21 The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee. "Sample Survey Violence Against Women in Kazakhstan". Retrieved from: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Kazakhstan%20VAW%20report_final%2031-10-2017.pdf - 2017.
- 22 The Village Kazakhstan. "Ne Sredney Tyazhesti: Istorii Iznasilovani i Prigovorov v Kazakstane". [Not moderate severity: stories of rape and sentences in Kazakhstan]. Retrieved from: <https://www.the-village.kz/village/city/situation/6917-ne-sredney-tyazhesti-istorii-iznasilovan-iy-i-prigovorov-v-kazakstane> - 2019.
- 23 UN Women. "From where I stand: "We are not the ones to be shamed! Our attackers should be ashamed and prosecuted!". Retrieved from: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/8/from-where-i-stand-dina-smailova> - 2017.
- 24 UNDP Kazakhstan. "I'm Not Afraid to Tell": How Kazakh women are breaking the silence on gender-based violence." Retrieved from: <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/blog/2016/7/25/I-m-Not-Afraid-to-Tell-How-Kazakh-women-are-breaking-the-silence-on-gender-based-violence.html> - 2016.
- 25 Vlast.kz. "Tokaev poruchil uzhestochit' nakazanie za seksual'noe i bytovoe nasilie" [Tokayev instructed to toughen punishment for sexual and domestic violence]. Retrieved from: <https://vlast.kz/novosti/35038-tokaev-porucil-uzhestocit-nakazanie-za-seksualnoe-i-bytovoe-nasilie.html>. - 2019.
- 26 Аян Калмурат. (2019). Радио Азаттык. «Уят», абарты, домашнее насилие. Певица Калия о своем протесте. Retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-kaliya-singer-violence-problem/29711004.html>

References

- 1 Abdurasulov A. (2018). "Speaking Up about Rape in Conservative Kazakhstan". *BBC News*, 18 March 2018. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-asia-43247005>
- 2 Akorda.kz. (2019). "President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address, 02 September 2019." Official Website of the President of the Republic of Kazakhstan, 02 September 2019. Retrieved from: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-2-2019
- 3 Brzozowski, M. J., Sandholm, T., & Hogg, T. (2009, May). Effects of feedback and peer pressure on contributions to enterprise social media. In *Proceedings of the ACM 2009 international conference on Supporting group work*, 61-70.
- 4 Carney, N. (2016). All lives matter, but so does race: Black lives matter and the evolving role of social media. *Humanity & Society*, 40(2), 180-199.
- 5 Cox, J. M. (2017). The source of a movement: making the case for social media as an informational source using Black Lives Matter. *Ethnic and Racial Studies*, 40(11), 1847-1854.
- 6 Dubok H. & Turakhanova D. (2017). EEAS. "Kazakhstan Final Report: Gender Study for Central Asia". EEAS Europa EU, 20 November 2017, no. 2016/379003/1, pp.1-50. Retrieved from: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/kazakhstan_final_report_16.11.2017_approved.pdf
- 7 Eltantawy, N., & Wiest, J. B. (2011). The Arab spring| Social media in the Egyptian revolution: reconsidering resource mobilization theory. *International journal of communication*, 5, 18.
- 8 Equality Now. (2019). "#MeTooTalگو: Kazakh Activists Call for Improved Access To Justice". Equality Now Organization, 04 September 2019. Retrieved from: <https://www.equalitynow.org/metootalگو>

- 9 Equality Now. (2020). "Women's human rights defenders faces defamation charges in Kazakhstan". Equality Now Organization, 26 January 2020. Retrieved from: https://www.equalitynow.org/womens_rights_lawyer_faces_defamation_charges_in_kazakhstan
- 10 Gladwell, M. (2010). *Small change*. *The New Yorker*, 4(2010), 42-49.
- 11 Instagram. (2019a). Retrieved from: https://www.instagram.com/p/B05T_LonXTf/?igshid=4mkle4qhtt5e
- 12 Instagram. (2019b). Retrieved from: <https://www.instagram.com/p/B0ye0ljHE6D/?igshid=2azpxjd5sj51>
- 13 Instagram. (2019c). Retrieved from: <https://www.instagram.com/p/B1qZ7LMpmBM/?igshid=ngi9rrt1yuh3>
- 14 Instagram. (2019d). Retrieved from: <https://www.instagram.com/explore/tags/opmauaemec/>
- 15 Kalmurat A. (2019). «Uiat», aborty, domashnee nasilie. Pevitsa Kalia o svoem proteste. Radio Azattyq Organization, 16 January 2019. [Uyat, abortion, domestic violence. Singer Kalia about her protest]. Retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-kaliya-singer-violence-problem/29711004.html>
- 16 Knoema.com. (2019). "Kazakhstan Rape Rate". Retrieved from: <https://knoema.com/atlas/Kazakhstan/Rape-rate>
- 17 Murthy, D. (2018). *Introduction to social media, activism, and organizations*. *Social Media+ Society*, 4(1), 2056305117750716.
- 18 Radio Azattyq. (2019). "Iznasilovanie v 'Talgo' i Nakazanie za Nego. Reakciya Socsetei". [Rape in Talgo and punishment for it. Radio Azattyq Organization, 26 July 2019. Social media reaction]. Retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-rape-in-talg-train-reactions-in-soicial-media/30077284.html>
- 19 Rani M. (2019). *Social Media Activism: Its impact on real life*. Chaudhary Charan Singh University, 1-9. https://www.researchgate.net/publication/331438569_social_media_activism_its_impact_on_real_life
- 20 SputnikNews.kz. (2019). "Iznasilovanie v 'Talgo': 'V Passazhirskih Perevozkah' Sdelali Vyvody". [Rape in "Talgo": In the "Passenger transportation" decisions have been made]. Sputnik Kazakhstan, 26 July 2019. Retrieved from: <https://ru.sputnik.kz/society/20190726/11070573/iznasilovanie-talgo-passazhirskie-perevozki-yyvody.html>
- 21 Teltayeva D. (2016). "I'm Not Afraid to Tell": How Kazakh women are breaking the silence on gender-based violence." UNDP Organization, 25 July 2016. Retrieved from: <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/blog/2016/7/25/-I-m-Not-Afraid-to-Tell-How-Kazakh-women-are-breaking-the-silence-on-gender-based-violence.html> - 2016.
- 22 The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Statistics Committee. (2017). "Sample Survey Violence Against Women in Kazakhstan". UNFPA Kazakhstan Organization, 31 October 2017, pp.1-246. Retrieved from: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Kazakhstan%20VAW%20report_final%2031-10-2017.pdf
- 23 The Village Kazakhstan. (2019). "Ne Sredney Tyazhesti: Istorii Iznasilovani i Prigovorov v Kazakstane". [Not moderate severity: stories of rape and sentences in Kazakhstan]. The Village, 08 August 2019. Retrieved from: <https://www.the-village.kz/village/city/situation/6917-ne-sredney-tyazhesti-istorii-iznasilovan-iy-i-prigovorov-v-kazahstane>
- 24 UN Women. (2017). "From where I stand: "We are not the ones to be shamed! Our attackers should be ashamed and prosecuted!". UN Women Organization, 17 August 2017. Retrieved from: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/8/from-where-i-stand-dina-smailova>
- 25 Vaal T. (2019). "Tokaev poruchil uzhestochit' nakazanie za seksual'noe i bytovoe nasilie" [Tokayev instructed to toughen punishment for sexual and domestic violence]. Vlast.kz, 02 September 2019. Retrieved from: <https://vlast.kz/novosti/35038-tokaev-porucil-uzestocit-nakazanie-za-seksualnoe-i-bytovoe-nasilie.html>
- 26 Wood C. (2019). "#MeTooTalگو: Kazakh Activists Push to Toughen Rape Law". *The Diplomat*, 29 August 2019. Retrieved from: <https://thediplomat.com/2019/08/metootalگو-kazakh-activists-push-to-toughen-rape-law/>

*Ж.М. Мәкімбай **

*социология кафедрасының 3 курс докторанты
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

САКРАЛДЫ ОРЫНДАР МЕН КЕҢІСТІКТІ ЗЕРТТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ӨМІРГЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада сакралды аудан кеңістіктерін зерттеудің анағұрлым тиімді әдістері қарастырылады. Діни сала мен сакралды кеңістіктерді зерттеудің заманауи әдістері әлеуметтік географияда басқа зерттеулерге қарағанда ерекшеліктеріне сипаттама беріледі. Оның ерекшелігі сол физикалық география (сакралды ландшафтылар мен сакралды кеңістікті зерттеу барысында) мен әлеуметтік география, психология, философияның (геодіни саланы зерттеу барысында) әдістері мен тәсілдері бір-бірімен үйлесім табады.

Сакралды кеңістікті зерттеу барысында территориялық ерекшелігі бар сондай-ақ, әлеуметтік – мәдени үрдістерді құрастыратын құбылыс ретінде зерттеуге болады. Жалпы алғанда сакралды кеңістік – рухани қызмет атқаратын ерекше қасиеті бар территория болып табылады. Сол ерекшелік немесе қасиет діни болуы мүмкін, табиғи және тарихи болуы мүмкін. Бұл қасиетті мекендерді мақсатты түрде жергілікті мекенде нақты бір административті аудан немесе обылыс көлемінде зерттеу түбегейлі нәтиже береді. Әрбір ауданда ауылда немесе қалада сол жергілікті тұрғындар үшін мистикалық мағынасы бар діни объектілер мен мекендер бар. Бұл белгілі бір өзен-көл, тау-тас, әулие жатқан зираттар, ерекше биоценозға ие орман-тоғайлар, сондай-ақ жергілікті халық үшін көп көмегін тигізіп отырған бұлақтар мен жер асты сулары сияқты объектілерді атап көрсетуше болады. Демек, басында айтып өткендей діни, тарихи, табиғи орындарды жергілікті тұрғындардың айтуымен насихаттап, әкімшілік-административті мекенді межелей отырып, анықтаған тиімді деп көрсететін авторлардың пікіріне сүйенеді. Ол тәсілдерге көңіл бөлер болсақ: теориялық, бағалау (жердің ерекшелігін), аналитикалық, конструктивті тәсілдердің әдістері талданады.

Түйін сөздер: сакралды кеңістік, сакралды география, дін географиясы, сакралды-туристік объект.

*Мәкімбай Ж.М. **

*докторант 3 курса кафедры социологии
Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
Нур-Султан, Казахстан*

НЕОБХОДИМОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ САКРАЛЬНЫХ МЕСТ И ПРОСТРАНСТВА В СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос подбора наиболее приемлемой методики для исследования сакральных пространств. Исследование религиозной деятельности и сакральных пространств имеет свои особенности по отношению к другим исследованиям в социальной географии. Его особенностью является то, что сочетается использование методик физической географии (при исследовании сакральных ландшафтов и сакральных пространств) и социальной географии, психологии и философии (при исследовании георелигиозной сферы).

Сакральное пространство может быть изучено в процессе изучения как явление, обладающее территориальной спецификой, так и формирующее социокультурные тенденции. В общем смысле сакральное пространство – территория с особыми свойствами, которая выполняет духовную функцию. Свойства могут быть религиозными, природными и историческими. Сакральные пространства наиболее целесообразно изучать на локальном уровне, в частности, в пределах административных районов или областей. В каждом городе, районе, селе есть разные религиозные объекты или местность, которой людьми дано мистическое значение. Это может быть озеро, гора или холм, который выделяется на

местности, лес с особым биоценозом, или просто часть поля или реки, которые оказывали заметное влияние на жизнь местного населения. То есть как религиозные, так и природные и исторические сакральные пространства лучше всего изучать на локальном уровне, конкретными пределами которого будут границы административных районов.

Ключевые слова: сакральное пространство, сакральная география, география религии, методология, сакрально-туристский объект.

*Makimbay Zh. **

3 st year doctoral student of the Department of sociology

L. N. Gumilyov Eurasian National University

Nur-Sultan, Kazakhstan

THE NEED TO EXPLORE SACRED PLACES AND SPACES IN SOCIAL LIFE

Abstract

The article deals with the selection of the most appropriate methodology for the study of sacred spaces. The study of religious activities and sacred spaces has its own characteristics in relation to other studies in social geography. Its peculiarity is that it combines the use of methods of physical geography (in the study of sacred landscapes and sacred spaces) and social geography, psychology and philosophy (in the study of the geo-religious sphere).

Sacred space can be studied in the process of studying as a phenomenon that has a territorial specificity and forms socio-cultural trends. In a general sense, a sacred space is a territory with special properties that performs a spiritual function. Properties can be religious, natural, or historical. Sacred spaces are most appropriate to study at the local level, within administrative districts or regions. In each city, district, or village, there are different religious sites or localities that people have given a mystical meaning to. It can be a lake, a mountain or a hill that stands out in the area, a forest with a special biocenosis, or just a part of a field or river that had a noticeable impact on the life of the local population. That is, both religious and natural and historical sacred spaces are best studied at the local level, the specific limits of which will be the boundaries of administrative districts.

Keywords: sacred space, sacred geography, geography of religion, methodology, sacred tourist object

Кіріспе. Соңғы уақытта елімізде, пост кеңестік жүйеден кейінгі мемлекеттерде атап айтсақ Украина елінде діни ағымның күшейіп, басқа да ағымдардың таралуы, сонымен қатар, діни қасиетті жерлерді насихаттау сол жерлерге арнайы құрылыс нысандарын тұрғызыу өте қарқында даму үстінде екенін айтпасақ та, қоғамдағы іске асып жатқан ғылыми жобалар, әртүрлі мақсаттағы діни ритуалдардың етек алуы дәлел бола алады. Көптеген региондарда мұндай әрекеттердің орын алуы тарихи қалыптасқан діни санаға, сондай-ақ, діни конфессиялардың арақатынасының өзгеруіне алып келіп отыр. Сондықтан, сакралды кеңістікті зерттеу бүгінгі күні маңызды мәселелердің бірі болып саналады.

Әрбір ғылым өзіндік зерттеу ерешесіне ие. Бұл мәселеде дінтану мен философияны былай қойғанда дін географиясы, дін әлеуметтануы, мәдениет әлеуметтануы сияқты ғылымдар өз әдістерімен ерекшеленетіні анық. Егер сакралды құбылыстың феноменін қарастырар болсақ, оны әлеуметтік, саяси, және биологиялық өмірдің құбылысы ретінде дінмен, діни санамен байланыстырады (У. Робертсон-Смит, Б.Малиновский, Э.Дюркгейм, Р.Отто, М.Элиаде, Д.Пивоваров және т.б.). Әрбір ұстанымда өздерінің жолдарымен түсіндіру барысында белгілі бір бағыттары бөліп қарастырып отырды. Сакралдылық туралы түсінік мәнділіктің, маңызды сипатын көрсетеді: онтологиялық яғни бұл қарапайым түсініктен өзгереқ шынайылықтың жоғарғы деңгейіне жатады; гносеологиялық - ақыл жете бермейтін дүниелердің шынайы білімін қалыптастырады; феноменологиялық сакралды - қайран қалатын, ғажап құбылысты түсіндіреді; аксиологиялық – аса құрметтелетін, абсолютті императивті қасиетін талдау.

Дінің мәні оның қасиеттілігі және профандығы арқылы анықталады. Сакралды орындарды үш типке бөлуге болады:

- 1) жануарлар ортасы яғни адам баспаған жер
- 2) белгілі бір тарихи мағынасы бар орын
- 3) тұлғалар жатқан мазарлар

Зеттеудің нысаны сакралды орындардың зерттелуі және насихатталуы болғандықтан, қазіргі кездегі сакралды орындардың қоғамдағы орынын анықтау, оның сол ел тұрғындарына әсерін көрсету еліміз бойынша сакралды жерлерді зерттеу жұмыстарының басты мақсаттарының біріне айналып отыр. Жалпы

мақалада зерттеудің мақсаты қазіргі заманауи зерттеу әдістеріне сипаттама бере отырып, сакралды объектілерді зерттейтін ұтымды әдістерді іздеу. Осы мақсатты жүзеге асыру барысында мынадай міндеттер алға қойылды:

- сакралды орындарды зерттейтін әдістердің мәнін ашу;
- сакралды жерлерді зерттеудің ыңғайлы әдісін анықтау.

Әдістемлік ерекшелігіне келер болсақ, әр ғылымның өзіне тән ерекшелігін ескере отырып, пән аралық зерттеу ыңғайларының байланысын табу бүгінгі гуманитарлық ғылым саласындағы жетістіктердің бірі болып саналады.

Бүгінгі таңда аумақтық, аудандық жергілікті мекендердегі сакралды орындарды зерттеу мемлекет тарапына жақсы қолға алынған. Әр сала өзінше өзінше үлес қосуда. Сол сияқты сакралды орындардың қасиеті мен әсерін қарастыру басында айтып өткендей, әр салада өз ерекшелігіне ие. Уфолог мамандар мен жаратылыстанушы ғалымдар киелі орындардың ерекше қастерленуінің себебін сол жердегі энергетикалық тербелістердің жиілігі мен өзгеше биологиялық қуаттың мол болуымен байланыстырады. Осындай ғылым мен техника дамыған заманда жер бетінде әлі де өз жауабын таба алмай жүрген құбылыстар көп екені сөзсіз.

Осы киелі жерлерді насихаттаумен қатар оларды қалпына келтірудің әлеуметтік – мәдени аспектісіне баса назар аудару барысында мынадай әдістерге сүйене білдік:

- Сауалнама жүргізу барысында қандай нәтижерге қол жеткізу және оларды есептеу арқылы эмпирикалық әдістердің мәнін алға тарту.

- Сондай-ақ, зерттеу тақырыбында лингвоәлеуметтанулық әдістер кеңінен қолданысқа енеді. Жергілікті тұрғындардың сол орын туралы көзқарасы мен қатынасын анықтау үшін кірістірілген бақылау әдісі де қарастырылған.

Нәтежелерді талдау. Сакралдылық феномені ескі түсінік болса да, осы күнге дейін өз құндылығын жоймай отыр, себебі қазіргі лаицистік көзқарастағы адам өмірінде басқаша мәдени сфералардың элементтерімен араласып, солар арқылы трансформацияланып жатыр. Айта кететін нәрсе, батыстық көзқараспен, әлемдік мәдени үдеріспен дамып отырған адам санасы діни қатаң талаптардың бұғауына көнбейді, сондықтан дәстүрлі қоғамда өз функциясын атқарып келген сакралдылық мүмкіндіктері қысқарып отыр.

Бұл функциялардың бастысы белгілі бір құндылықтармен байланысты тәртіп пен нұсқалған ережелер болып табылады. Белгілі бір тыйым шеңберінде бекітілген бұл нормалар мен ережелер адамдардың өзіне бағынанын талап етеді, оның талабына қарай жауабы да тең болып жатады. Мұндай нұсқамаларға шынайы түрде жауап беру әлі де қарапайым адамның қолындағы дүние емес. Сондықтан, әлеуметтік өзара араласу процесі мұндай нұсқамаларсыз, ырым-тыйымсыз, соларды орындаусыз болуы мүмкін емес (жоқ дегенде дәстүрлі қоғамда) , сакралдылық сферасы сияқты бұл жерде негізгі шешім қадір тұтумен сипатталады. Осыдан жеке адамның сыртқа талаптарды орындай отырып, ішкі қажеттілігін қамтамасыз ету процесі сакралдылықтың ішкі және сыртқы күшті біріктіру функциясын көруге болады. Социумға енген индивид сол ортаның заңына бағынумен қатар, өзінің ішкі дүниесінің талаптарына сәйкестендіре алады.

Сакралды жерлерді зерттеу белгілі бір принциптерге негізделген. Сол принциптерге келер болсақ: жүйелілік, оңтайландыру, бақылау және сенімділік. Сакралды орындарды, объектілерді зерттеудің бастысы уақытпен кеңістікті анықтайтын жүйелілікті айтуға болады. Бұл тәсіл тек топоникалық (кеңістіктік) дүниені емес уақыттың да культтік құралының динамикасын зерттеуге мүмкіндік береді.

Жүйелі түрде зерттеу принципі зерттеудің жүйелілігін және сәйкес келетін әдістерді жинауды анықтайды. Ол тәсілдер: картаграфиялық талдау, далалық аймақтық зерттеулер болып табылады. Бұл үшін сакралды объектілердің классификациясын жасау қажеттілігі туады, осы тұста да діни – қажылық ортаның мынадай критерилері құралады: компонентті, территориялық, функционалды, басқару категориялары деген критерилер қалыптасады. Компонентті критерилерге жататыны: архитектура – конструктивтік әртүрлілік, яғни культтік құрал: мешіттер, ғибадатханалар, шіркеулер, соборлар, шіркеудің тіреулері, қоңыраулары, мешіттегі мұнаралар. Олар өз алдына қарапайым, жер асты, жер үсті деген сияқты культтік объектілерге бөлінеді. Территориялық критерлер геокеңістіктік яғни географтопоникалық белгілер арқылы сакралды орындардың таралуын байланыстырады. Ал функционалды критері бүгінгі тікелей діни-культтік немесе мұражайлық – көрмелік құралдармен анықталады. Басқару критеріне келсек, сакралды объектінің діни бағыты, діни конфессиялық сенім культі арқылы қарастырылады.

Бақылау принципі (визуалдандыру) адамның қабылдау формаларына (ғаламтор, карта, цифрлы онлайн атластары, навигаторлар, GPS-карталары) негізделі отырып, сақралды кеңістіктерді зерттеудің қолжетімділігін қарастырады. Оларды былай бөліп қарастырсақ та болады: қарапайым адамдар үшін атлас карталар, қабырға карталары және электронды карталар, одан кейін мамандарға, зерттеушілерге арналған - электронды карталар, геоақпараттық жүйелер және эксперттік GIS. [2.10 б.].

Сенімділік принципіне келер болсақ, бұл тәсіл алынған нәтижелердің сапасын анықтайды. Бұл принцип (материалдардың GIS талдануы, сақралды объектілердің электронды карталары), нақты анық материалдар, көрініп тұрған объектілер (аймақтық зерттеулер, архивтік түпнұсқалар) сияқты зерттеудің ғылыми –әдістемелік негізін іске асырады. [2,12 б.]. Бұл принциптердің ішінде ең маңыздысы зерттеудің кезеңдерін және сәйкес келетін әдісті қорлдануды анықтайтын жүйелілік пинципі болып табылады. Жалпы оны төрт кезеңге бөліп қарастырады (дайындық, аналитикалық, синтетикалық және қорытынды). Логикалық тұрғыдан бұлар бір-біріне өте жақын және қойылған мақсатқа жету үшін тұтас біріккен әдістемелік жүйені құрастырады. Егжей-тегжейлеп қарау және нықтылау үшін алға қойылған міндеттерді іске асыру бірнеше кезеңдерден тұрады. Айта кететін жайт, дәстүрді зерттеуде сақралды орындарды зерттеу үшін жалпы ғылыми ыңғайлар: тарихи, жүйелілік, синергетикалық және географиялық әдістер қолданылады. Зерттеу әдістерінде аса көңіл бөлінетіні, діни салада да, сондай-ақ, сақралды орындарды зерттеуде де классикалық (синтез, анализ, салыстыру, индукция, дедукция әдістері, бақылау, абстракциялау, жалпылау) әдістер сонымен қатар, замануи жаңа әдістер (жүйелі талдау және синтез)де қолданыста болады. Жиі қолданылатын жалпы ғылыми әдістер ішінде жүйелік ыңғай сонымен қатар, өзіндік зерттеу мәніне қарай қоғамдық-географиялық әдіс болып табылады. [3]

К.Мезенцев пен Ю.Когатьконың талдауымен зерттеудің төрт кезеңі бөлініп көрсетілді. Діни сақралды орындарды зерттеу үшін бұл әдістер кешенді жүйелі ыңғайлар болып есептеледі. Сақралды және діни кеңістік зерттеу мынадай этаптардан тұрады:

- теоретикалық (зерттеудің концепциясын қалыптастыру);
- бағалық (оценочный) (геодіни жағдайлардың талдануы және олардың сақралды жерлердің қалыптасуына әсер ететін факторлары);
- аналитикалық (геодіни жүйені және сақралды кеңістіктерді зерттеу);
- конструктивті (территориялардың діни-географиялық аудансуын жүргізу және сақралды кеңістікті пайдалана отырып, жетілдіру жолдарын негіздеу) [4].

Теоретикалық кезеңде философиялық және жалпы ғылыми әдістер пайдаланылады. Тарихи әдістерді игеру, сақралды объектілердің қалыптасуын, дамуын, қалай пайда болғандығын жүйелі түрде түсіндіру жалпы зерттеудің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Зерттеудің маңызды әдісі ол – құрылымдау(структурализация. Бұл әдіс кез-келген объектінің немесе кез келген үрдістің күрделілігін танытатын құрал (макродан микроға дейін), жүйенің құрылымын зерттейді. Сондай-ақ, бүгінгі күні ғылымның барлық саласында кеңінен таралған сандық-сапалық әдістерді мақсатты түрде пайдалану жатады. Бұған наукометрия, библиометрия, информетрия жатады.

Тағы да теоретикалық кезеңде индуктивті және дедуктивті әдістерді кеңінен пайдалану қарастырылған. Бұл әдістер зерттеудің концепциясын таңдау үшін өте қажетті, себебі индуктивті әдіс жеке фактілер немесе құбылыстар жалпы ортақ ережені қалыптастыру үшін қажет болса, дедуктивті әдіс керісінше жалпы ережелер мен заңдардан жекелеген фактілерді алып шығуға мүмкіндік береді. [4].

Бағалау кезеңі аналитикалық және жалпығылыми әдістерді сипаттайды. Бұл кезеңнің негізгі әдісі болып, жүйелі-құрылымдық талдау болып есептеледі, яғни әдеби, фармациялық әдістерді қиып тастай отырып, генетикалық, ретроспективті, биографиялық, тарихи-географиялық талдауларды қарастырады. Мысалы, сақралды ландшафтыларды зерттеуде ландшафттанулық әдістер қолданылады. Бір негізді зерттеу әдісін ұстана отырып, кеңістікті- салыстырмалы әдістерді іске асырады. Бұл әдісті қолдану элементтерді, жүйелерді, факторлар мен жағдайларды жалпы жағдайды алып шығуға, жеке және топтық қасиеттерін, аналогиясын табуға пәрмен береді.

Салыстырмалы әдіс логикалық тәсілдерді қолдана отырып, әдістердің жиынтығын біріктіріп, бір немесе бірнеше ландшафтық үрдістердің жағдайын, ерекшелігін, ұқсастығын қатар қоюмен бекітіледі.

Тарихи әдіс салыстырмалы жағдайдың логикалық оперцияларын қолдануды ұсынады. Геодіни жүйенің немесе кеңістіктік-уақыттық ландшафтілердің ұйымдасуын қалыптастыратын маңызды өзгерістерді талдайды.

Келесі жүйелік әдіс моделдеу болып табылады. Бұл қолданылған теориялық және эмпирикалық әдістерді қатар қойып зерттейді. Осы модельдеуді қолдану барысында картада бақылауды түзетуге, сақралды ландшафтының морфологиялық құрылымын құрастыруға, алынған моделдерді зерттеп

отырған ландшафтық аудандастыру теориясына қосуға болады. Нәтижесінде белгілі схема дайындауға болады. [4]

Аналитикалық (талдаулық) әдіске келер болсақ, сакралды орындар мен геодіни жүйені зерттеуге мүмкіндік туады. Мұнда статистикалық мағлұматтар, оларды жүргізу талдау, жалпылау да бекітіледі. Мұнда есептік әдісті де айта кетсек, діни конфессиялар мен бағыттардың саны, немесе сакралды кеңістіктер мен орындардың сандары ескеріледі. Оның негізі модельдер мен формулалардың қолданылуы болып табылады. [4, 36 б.].

Сонымен қатар, жүйелілік-құрылымдық әдісті қолданар кезде кеңістіктік- уақаттық талдауларды қолдана тырып, сол аумақтың административтік құрылымына байланысты ландшафтық және раухани деңгейдің дәрежесін анықтаға буюлады. Онда қайта қалпына келтіру үшін кеткен қаржылық есепті де алуға болады, сондай-ақ, сол орынға келушілер санын, уақытын, келген адамдардың әлеуметтік статусытарын да есепке ала отырып, сол аудан бойынша халықтың қажылығынан түскен қаражаттың да жұмасалу ретін есептеуге мүмкіндік бар. Сонымен қатар, мемлекет тарапынан немесе жеке кәсіпкерлер тарапынан қайта жасауға, орынына келтіруге қолға алынған сакралды объектілердің ерекшелігін, оның тарихын, немесе келушілердің саны арқылы баға беруге де болады.

Сонымен, зерттеудің эмпирикалық кезеңдерін сипаттай келе, әлеуметтанулық әдістердің әр қырын ашып беруге мүмкіндік болды. Ендігі айтатын тәсіл, сауалнама жүргізу, яғни сауалнама арқылы көп нәрсені объектінің мәнін, сол ортадағы маңыздылығын, халыққа әсерін немесе сол орынды қалыпқ келтіру жұмысының қажеттілігін анықтауға мүмкіндік туады. Саулнама барысында халық көп келетін немесе сұранысы жоғары сакралды объектілерді қалпына келтіру құрылысына, ауданның инфраструктурасының дамуы туындайтны туралы тұжырым жасауға болады.

Бұл әдістер арқылы сакралды объектілерді зерттеудің теориялық, бағалық, аналитикалық конструктивтік этаптарына жалпы сипаттама берілді. [6]

Енді сакралды-туристік объектілер бойынша айтар болсақ, Т.Божук эксперттік әдісті ұсынады. Онда баллдық жүйе қарастырылады, яғни эксперттік сұрақтар мен оларға қойылған шкалалар арқылы есепке алынады. Бұл сакралды объектілерді зерттеудің жаңа тәсілі немесе қазіргі таңда жиі қолданылатын әдіс десек те болады. Бұл жерде сол сакралды объектінің заманауи түрде жаңаруы немесе қайта қалпына келтірілуі арқылы келушілердің қабылдауы немесе рухани білімі сондай-ақ, келушілер үшін бұл объектінің құндылығы, туристер үшін қызығушылық тудырған дүниесі сияқты қазіргі жағдайы талданады. Алынған талдаулар барысында сакралды объектіге келушілерді екі типке бөлуге болады: 1) сакралды орынға арнайы соған сену арқылы немесе зерттеу үшін келгендер; 2) туристік мақсатпен келгендер. Біріншісіне картаграфиялық бейнелер, объектінің идентификациясы, құқықтық статусы, ландшафтағы орыны немесе жағдайы, діни бағыттағы орыны, мәні сол сияқты жалпы тұрғылықты адамдар үшін маңызы назарға алынса, екінші топ үшін панормалық бейнесі, түрлі түстердің қолданысы, қол жетімділігі (транспорттық немесе жаяу бару) сол жердегі инфраструктуралық қызмет маңызды болып табылады.

Қорытынды. Ғылымның қазіргі даму кезеңі теория-әдістемелік әдістердің тереңдеуімен сипатталады. Елімізде жүргізіліп жатқан сакралды объектілерді зерттеу үшін ұйымдастылып тырған ғылыми – экспедицияларды да тілге тиек етер болсақ, олар да өз алдына зерттеу тәсілдернің заманауи түрлерін қолданудан кенде қалып жатқан жоқ. Арнайы жобалардың есептеріне қарап отырсақ, эксперттік талдау мен сауалнама рақылы алынған нәтижелер мен тұжырымдарды әр аудан басшысы, мемлекетке ұсынып жатады. Халық көп баратын, яғни сұранысқа ие орындарды қалпына келтіру үшін мемлекет тарапынан да жергілікті кәсіпкерлер тарапынан да қаржылай көмек, қолдау да көрсетіліп жатыр. Ал арнайы сакралды объектілерді ғылыми негізде зерттеп, оның халыққа таныту, насихаттау үрдісі өз жалғасын табуда.

Мұндай орындарды зерттеу негізі төрт кезеңмен сипатталады: дайындық (яғни теориялық), далалық (бағалау), камералық (аналитикалық) және конструктивті.

Қазақстанда киелі орындарға қызығушылықтың артуының себебі: біріншіден, дәстүрлі емес діни ағымдар өкілдерінің кіші қажылық негізінде киелі орындарға барып зиярата ету. Екіншіден, қазақтың ертеден келе жатқан наным-сеніміндегі ата-баба культінің маңызды орын алуы. Үшіншіден, әртүрлі аурулардың таралуына байланысты адамдардың ем іздеп баруы.

Орталық Азияға қызығушылық танытушы еуропалық, америкалық ғалымдар көп. Әсіресе егемендігін алған Қазақстан, өзінің жаңа тарихын қалыптастырып жатқан Қазақстан барлық ғалымдар үшін үлкен зерттеу объектісіне айналып отыр. Қазақ жері көшпенді және отырықшы мәдениетті біріктірген жер. Үлкен тарихи оқиғаларды басынан кешірген жер. Сакралды аңыз-әңгімелердің негізінде, осындай киелі орындарымыздың арқасында еліміздің танымалдылығы арта береді [7].

Демек, киелі орындарды қалпына келтірудің қажеттілігі әлеуметтік-мәдени тұрғыдан үлкен сұранысқа ие және әлі де зерттеу мен насихаттауды талап ететіні көрініп тұр. Оған дәлел ретінде 2018 жылы 21 қараша күні шығып, бүкіл ғалымдар мен ұстаздардың талқысына түскен «Ұлы даланың жеті кереметі» атты Егемен Қазақстан басылымына жарияланған мақаласы сондай-ақ, отандық зерттеушілердің ғылыми ареалы толғумен қатар, көптеген жаңалықтардың, ғылыми көзқарастарың тереңдеуіне себеп болары сөзсіз деп есептеймін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Божук Т. И. *Методические аспекты определения оценки сакральных объектов для нужд туризма* // Вестник В. Чорновил атындағы Львов мемлееттік жаңа технологиялар институты. Серия «Экономикалық ғылымдар», 2008. – 260–272 б.
2. Павлов С. *Общественно-географические аспекты исследования религиозной сферы* // Гилея: научный вестник, 2013. № 75. – С. 356–358. [Электронды ресурс]: URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2013_75_149.pdf
3. Шевчук Л. Т. *Социальная география: учебное пособие*. – М.: Знание, 2007. – 349 б
4. Мезенцев К., Когатько Ю. *Методы исследования географии религии: целесообразность использования, систематизация, потенциал картографического и центрографического методов* // Вестник Т. Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті. – М.: «Киевский университет», 2009. № 5. (56.). – 30–36 б.
5. Патийчук В. *Территориальная организация религиозной сферы административной области (на примере Волынской области): дис. кандидата географических наук 11.00.02*. Луцк: Волынский государственный университет имени Леси Украинский, 1998. – 202 с.
6. Христов Т. Т. *Религиозный туризм: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений*. – М.: Изд. Центр «Академия», 2005. 288 б.
7. Қ.С.Ермаганбетова, Ж.М.Макимбаева *Киелі орындар территорияны брендiлеу құралы ретінде* // ҚазҰУ хабаршысы = Вестник КазНУ. Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы, 2017. - № 1. С. 220-230.
8. Ключко Л. В. *Общественно-географические исследования религиозной сферы* // Журнал социальноэкономической географии: мижрег. сб. наук. работ. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2008. № 5.– С. 216-221.

References:

1. Bozhuk T. I. *methodological aspects of assessment of sacred objects for the need for tourism* // Bulletin of the Lviv State Institute of new technologies named after V. Chornovil. Series "Economic Sciences", 2008. – 260-272 p.
2. Pavlov S. *Socio-geographical aspects of the study of the religious sphere* // Gileya: nauchnyj vestnik, 2013. No. 75. pp. 356-358. [Electronic resource]: URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2013_75_149.pdf
3. Shevchuk L. T. *Social geography: textbook*. – Moscow: Znanie, 2007. 349 p.
4. Mezentssev K., Kogatko Yu. *Methods of research of geography of religion: expediency of use, systematization, potential of cartographic and centrographic methods* // Vestnik T. Shevchenko atyndagy Kiev ul'tyq universiteti. M.: "Kiev University", 2009. № 5. (56.) 30–36b.
5. Patyichuk V. *Territorial organization of the religious sphere of the administrative region (on the example of the Volyn region): dis. Candidate of Geographical Sciences 11.00.02*. Lutsk: Volyn State University named after Lesya Ukrainsky, 1998. 202 p.
6. Hristov T. T. *Religious tourism: A textbook for students. higher. studies*. – Moscow: Publishing Center "Academy", 2005. 288 p
7. K. S. Ermaganbetova, zh.m.Makimbayeva *sacred places as a means of branding the territory* // Bulletin of kaznu = Bulletin of kaznu. Philosophy, cultural studies, political science series, 220-230 б., 2017. - № 1
8. Klyuchko L. V. *Socio-geographical studies of the religious sphere* // Journal of Socio-economic Geography: mizhreg. sb. nauk. works'. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU, 2008. No. 5. pp. 216-221.

*М.О. Жұмагулов **

*«Әлеуметтану» мамандығының 3 курс докторанты
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БАҚ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Ұсынылып отырған мақалада автор бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілердің жастардың құқықтық мәдениетіне ықпал ету формаларының мазмұны мен бағыттары сипатталады. БАҚ пен әлеуметтік желілер қазіргі заманның ақпарат тасымалдаушы болып табылатындықтан, олардың құқықтық білім, құқықтық тәрбие, құқықтық насихат таратудағы ролін анықтауда ғылыми еңбектер мен өзіндік сараптамалық көзқарастар ұсынылды.

Түйін сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, құқықтық мәдениет, құқықтық білім, құқықтық тәрбие, құқықтық насихат.

*Жумагулов М.О. **

*докторант 3 курса по специальности «Социология»
Казахский национальный педагогический университет им. Абая
г. Алматы, Казахстан*

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОСОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В предлагаемой статье автор описывает содержание и направления форм влияния средств массовой информации и социальных сетей на правовую культуру молодежи. В связи с тем, что СМИ и социальные сети являются носителями современной информации, были представлены научные труды и собственные экспертные подходы в определении их роли в распространении правовых знаний, правового воспитания, правовой пропаганды.

Ключевые слова: средства массовой информации, правовая культура, правовое образование, правовое воспитание, правовая пропаганда.

*M. Zhumagulov **

*3 year doctoral candidate in the specialty "Sociology"
Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

THE ROLE OF MASS MEDIA AND SOCIAL NETWORKS IN THE FORMATION OF LEGAL AWARENESS OF YOUNG PEOPLE

Abstract

In the proposed article, the author describes the content and directions of the forms of influence of mass media and social networks on the legal culture of young people. Due to the fact that the media and social networks are carriers of modern information, scientific works and their own expert approaches were presented in determining their role in the dissemination of legal knowledge, legal education, legal propaganda.

Keywords: mass media, legal culture, legal education, legal education, legal propaganda.

Кіріспе.

Құқықтық сананы қалыптастыру ісіндегі бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілердің рөлі тек ғылыми ортада ғана емес, сонымен қатар қоғам ішінде де қызу пікірталас тудыратын тың маңызды және өзекті тақырып болып табылады. Ғылыми жұмыс тақырыбынан көрініп тұрғандай, мәселе БАҚ-тың қазіргі кейпі, құрылымы, қоғамдағы рөлі, әлеуметтік желілердің таралу ауқымы, негізгі контенті, заң аясында бақылануы, меншік нысаны және ғылыми тұрғыда зерттелуіне арналады.

Бұқаралық ақпарат құралдары, соның ішінде теледидар, радио, газеттер адамдарға, әсіресе жас ұрпаққа үлкен әсер етеді. Ол өскелең ұрпақтың пікірі мен ұстанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта жас ұрпаққа бұқаралық ақпарат құралдары, соның ішінде әлеуметтік желілер негізгі ақпарат тасымалдаушы құрал. Жастар бұқаралық ақпарат құралдарына еліктейді және олар жастардың киінуіне, сөйлеу мәнеріне немесе мінез-құлқына әсер етеді.

БАҚ және әлеуметтік желілер жаңа білім алуда таптырмас құрал. Пандемия уақытында бүкіл әлем жастары негізгі білімді онлайн форматта БАҚ және әлеуметтік желілер арқылы алып отырды. Ғаламтор арқылы жас ұрпақтың әділдік туралы пікірі қалыптасады. Дұрыс сарындағы бағдарламалар жастардың волонтерлік ішкі талпынысын оятады, Отандық арналардағы жобалар балаларды хайуанаттарға жанашырлық білдіруді, кітапхана мен мұражайға барудың пайдасын, әлсіздерге немесе мұқтаждарға қолдау көрсетуді үйретеді. Заң туралы нақты білімі жоқ жастар үшін теледидар мен ғаламтор үлкен өмірге алғашқы қадам. Жастардың оқыту дағдыларын жақсарту үшін арналарда адам құқығы мен міндеттері туралы бейне роликтер мен арнайы даярланған бағдарламалар ұсыну қажет.

Бұқаралық ақпарат құралдарын, әлеуметтік желілерді жастардың әлеуметтенуі мен заңға бағынушылық ұстанымын дамытуында, ойлау қабілеттерін дамытуға көмектесуде пайдалануға болады. Мемлекет теледидар, газет-журналдар, ғаламтор мүмкіндіктерін ұтымды пайдалан алса, онда ол оқу мен дамудың үлкен оң әлеуетіне ие болуы мүмкін.

Гипотеза 1

Мақаланың негізгі гипотезасы БАҚ пен әлеуметтік желілердің заңға бағынушылық мінез-құлықты қалыптастырудағы негізгі күш екендігіне қарамастан мемлекет пен қоғам тарапынан толыққанды қолданылмауы. Теориялық тұрғыда бұл мәселені зерттеумен айналысқан авторлардың осындай шешімге келу негіздемесі беріледі.

Гипотеза 2

БАҚ пен әлеуметтік желілердің заңмен байланысы және әсері, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен жариялау саласындағы орны мен ролі. Бұқаралық ақпарат құралдарының заңға бағынушылық мінез-құлқыны қалыптастыруға назарын аудару және моральдық-этикалық тәрбие беруде әлеуметтік желілердің пайдасы мен зияны. БАҚ пен әлеуметтік желілер жастардың мінез-құлқына әсер ететін басты сыртқы фактор.

Әдіснама.

Қойылған мақсаттарға жету жолында шетелдік және отандық авторлардың ғылыми еңбектеріндегі эмпирикалық жолмен дәлелденген пікірлері, диссертация қорытындылары, отандық баспа беттеріндегі тақырып аясындағы сұхбаттар және жеке тұжырымдар алынды. Шетелдік БАҚ және әлеуметтік желілердің отандық аналогтармен салыстырмалы түрде зерделенуі демократияны орнатудағы түрлі бағыттар мен әдістерді тану үшін қажет болды. Демократияның таралуының негізгі көрсеткіштері елдегі құқықтық тәрбиенің шынайылығы мен тереңдігін айқындайды.

Нәтижелер.

Қазіргі заманда бұқаралық ақпарат құралдары біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналды. Бұқаралық ақпарат құралдары тек ақпарат пен ойын-сауық көздері ғана емес, олар сонымен бірге байланыс құралы. Мұхиттар мен тауларға қарамастан біз басқа адамдармен байланыс орнатамыз.

Бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану көп бос уақытты қажет ететіндіктен, олардың негізгі көрермендері жастар мен зейнетке шыққан азаматтар. Күнделікті өмірде масс медианы дәстүрлі және балама деп бөлуге болады. Дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарына кітаптар, баспасөз, радио, теледидар кіреді, ал балама бұқаралық ақпарат құралдарына спутниктік және кабельдік теледидар, мультимедиялық компьютерлер, сонымен қатар әлеуметтік желілер кіреді.

Ғаламтор мен теледидар алдында көп уақыт өткізетін жастар өздерінің оларға қатысты тәуелділігін аңғармайды. Баланың күнделікті өміріне енген БАҚ құралдары олардың қызығушылықтарының кең ауқымын қамтиды. Сондықтан, ғаламтор мен теледидар балалардың күнделікті өміріне енген. Теледидарлық бағдарламалар өте тартымды және бір уақытта бірнеше сезім мүшелеріне әсер етеді.

Теледидар мен ғаламтор арасында бәсекелестік бар болғанымен екеуі де қоғамның пікірі бойынша жастар психикасына кері әсер тигізеді.

Фильмдер көру, музыка тыңдау, компьютерлік ойындар ойнау жастардың санасына көбіне теріс әсерімен белгілі. Себебі, теледидар мен әлеуметтік желілердегі бар контент жастардың ой-санасының ширығуын қажет етпейді. Әлеуметтік желілер жастардың көп уақытын алады. Бос уақытты ұтымды пайдаланудың басқа көздеріне қарағанда жастар көбіне қарым-қатынасты электронды құрылғылар арқылы жүргізуді таңдайды.

Жоғарыда айтылғандай, БАҚ және әлеуметтік желілер жастарға екі жақты әсер етеді. Біріншіден, бұқаралық ақпарат құралдары жастарға теріс әсер етуі мүмкін. Жастар бұқаралық ақпарат құралдарына тәуелді болады да, жақсы мен жаманның айырмасын анықтауда өзіндік шешімдер орнатады. Теледидар насихаттайтын қылмыстық өмір мен жеңіл олжа жастардың заңды елемеуіне әкелуі мүмкін. Мінез-құлықтың өзгеруі, соның ішінде агрессивті мінез-құлықты насихаттау жастардың девианттылығын өршітеді. Ғаламторға тәуелділік жастардың басқа адамдармен тірі қарым-қатынас орнатуда қиыншылықтар туғызады.

Әлеуметтік желілердегі бар трендтер жастарды жалқаулыққа бой алдыруға, үлкендерге құрмет көрсетуді ескі дәстүр ретінде қабылдауға, басқа адамдардың өміріне қызығушылықпен қарап, оның шынайылыққа жанаспайтындығына көз жеткізе алмауына, әділдік орнатуда заң үстемдігін емес көше заңдарының артықшылығын таңдауға итермелейді.

Бұқаралық ақпарат құралдары жастардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетіне терең әсер етеді. ХХІ ғасырдың төртінші билігіне айналған ақпаратты жеткізудің ғаламторлық әдісі білім мен ғылымның дамуына үлкен серпін берді. Кеңес үкіметінің өмір сүруін тоқтатумен қатар келген жаһандану үдерісі әлі қатаймаған бұрынғы одақ халқының санасына батыстық идеологияны енгізумен болды. Қазіргі жастар сол Кеңес билігі құлаған заманда өмір сүрген азаматтардың ұрпақтары болғандықтан, олардың тәрбиесінде Тәуелсіздік идеяларымен ұласқан патриоттық негіз бар болғанымен, демократияны дамыту саласында әлдеқайда алға ұмтылған елдердің ұрандары мен талаптары да бар. Өмірдің жаңа сапалы кезеңіне аяқ басқан Қазақстан экономикасы әлеуметтік салада сондай жеңістер байқата алмады. Саяси аренада өзін көрсетуге ұмтылған билік өкілдерінің ішкі әлеуметтік ортада тиімділігі байқалмады.

Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі N 451 Заңында: «бұқаралық ақпарат құралы – мерзімді баспасөз басылымы, теле-, радиоарна, киноқұжаттама, дыбыс-бейне жазбасы және интернет-ресурстарды қоса алғанда, бұқаралық ақпаратты мерзімді немесе үздіксіз бұқаралық таратудың басқа да нысаны» [1], деп анықталған.

Бұқаралық ақпарат құралдары екі ғасыр бойы қоғамның пікірін қалыптастыруда. Олар адамдардың күнделікті әлеуметтік өміріне, экономикалық, мәдени, саяси және басқа да маңызды сұрақтарды шолуға қатысады. БАҚ өкілдері өздерінің көзқарасына сай шындықты қабылдау бағытында мықты жұмыс жүргізеді. Қоғамның бір бөлігі болып табылатындықтан олар технологиялық, экономикалық, әлеуметтік, саяси және мәдени жетістіктерді қалған қоғам мүшелеріне жеткізумен айналысады.

Жастардың әлеуметтік желілер мен БАҚ көздерін білімнің бұлағы ретінде қабылдауының теріс жағын қарастыруды кейінгі ғылыми жұмыс тақырыбына қалдырдық. Негізгі мақсат БАҚ пен әлеуметтік желілердің (бұдан әрмен ӘЖ) жастардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау арқылы құқықтық санасына оң ықпал ету жұмысын ашу.

Жастардың жаңа ақпараттық заманда заманауи технологияларды қолдану арқылы бұған дейін көрмеген елдердің мәдениеті, тілі мен материалдық жетістіктерімен танысуы болашақ алдында даму перспективаларын ашуда. «Жастардың қажеттіліктері оны бұқаралық ақпарат құралдарына жүгінуге мәжбүр етеді. Бұл:

- сыртқы әлеммен ақпараттық байланыс қажеттілігі;
- ақпараттың тұрақты ағымы, ойын-сауыққа деген қажеттілік;
- белгілі бір дәрежеде оған ұқсас, бірақ оған толық сәйкес келмейтін, алаңдату қажеттілігі

(күнделікті істерден және қоршаған өмірдің күнделікті өмірінен кету) [2, 96 б.].

БАҚ пен ӘЖ демократияның күзетшісі және заңның белсенді сыншысы болды. Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын-алу жолында олардың ролі ерекше. Хабардарлықты арттыру мен қажетті хабарларды арналар бетінде және әлеуметтік желілер парақшаларында ұсыну бұл жұмыстың бастамасы ғана.

Бұқаралық ақпарат құралдары адамдардың көзқарасы мен мінез-құлқын қалыптастыруда да маңызды рөл атқарады және оларға әсер етеді. Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың нақты жағдайлары, зерттеу нәтижелері мен олардың БАҚ көздерінде жариялануын ерекше атап өткен жөн. БАҚ-ның

балаларды қорлауға деген мұндай назары кейде балалар мен жастардың жағдайына қоғамдық, кәсіби және саяси ұстанымына оң әсер етеді. БАҚ-ның әсерін жетік түсіну және бұқаралық ақпарат құралдарын конструктивті түрде қалай пайдалану керектігін білу балалар, жастар және олардың отбасыларының мүдделерін қорғайтын институттар үшін маңызды болып табылады.

БАҚ, оның ішінде теледидар жастар арасында ерекше танымал. Теледидар арналарының көптігі таңдау кеңдігін туғызады. Қызығушылығы мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған бағдарламалар мен жобалар жастардың мінез-құлқы мен жүріс-тұрысына ықпал етеді. Covid-19 пандемиясының әлем елдерінде локдаун енгізіп, адамның бос уақытын өткізу таңдауын шектеуіне байланысты теледидардың ролі артты. «...егер ақпарат әр түрлі тарату құралдарымен көбейтілсе, онда, әрине, оны есте сақтау ықтималдығы және, мүмкін, кейінірек пайдалануы артады. Сондықтан, бұқаралық ақпарат құралдары өмірімізді бағдарлауға бейім мінез-құлық бейнелерін жасай алады» [3, 129 б.].

БАҚ пен адам құқығы арасындағы қатынас екіжақты ықпалдың бар болғанымен сипатталады. Бір жағынан заң әрқашан қоғамда БАҚ-тың жұмыс істеуі үшін қажетті шеңберді қалыптастырса, БАҚ елдегі заңдардың орындалуы мен негізгі мақсатына жетуін қадағалайды. Құқықты қорғау мен қажетті артықшылықтар беруге міндетті заң, жастардың көзқарасына тек жанама әсер ете алады. Ол әсерді күшейту үшін БАҚ пен ӘЖ арасында кең ауқымды насихатты үнемі жүргізіп отыру қажет.

Құқық пен міндеттер заң бетінде өте күрделі формада берілгендіктен, қарапайым адамдар түсінуге жеңіл құралдарды таңдайды. Ересек адамдар үшін ол жеке тәжірибе мен газет-журнал беттеріндегі ақпарат болса, жастар үшін БАҚ пен ӘЖ бірінші орында. «БАҚ-тың жеке тұлғаға жағымды әсері идеясы Я. Засурский, В. Иноземцев, А. Урсул, В. Ядов және т. б. еңбектерінде көрініс тапты. Зерттеушілер БАҚ-тың жоғары психологиялық-педагогикалық әлеуеті бар деген пікірде» [4, 125 б.].

Әлеуметтік желілер де БАҚ құралдары тектес жастар арасында қарқынды түрде қолданылып келеді. Олар жастар өмірінің ажырамас бөлігіне айналуға. Кейбір жасөспірімдер үшін әлеуметтік медиа ерекше құнды. Себебі олар жастардың қажеттіліктерін өтейтін артықшылықтарды ұсына алады. Мәселен, әлеуметтік желілер арқылы жастар географиялық тұрғыда алыс орналасқан аймақтағы құрбыларымен сөйлесе алады. Әлемнің түрлі аймақтарындағы жаңалықтардан хабардар болу арқылы салыстыру мүмкіндігіне ие болған жастар құқық пен оның қорғалу деңгейі туралы шынайы ақпаратпен танысады.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек Қазақстан жастарының басым көпшілігі құқық бұзушылық пен қылмыс туралы ақпаратты БАҚ пен ӘЖ арқылы алады екен. Сондықтан, бұл коммуникация құралдары арқылы берілетін ақпараттың тәрбиелік маңыздылығына ерекше көңіл бөлу қажет. Онымен қоса құқықтық ақпараттың анықтығы, шынайылығы мен тәрбиелік ролі жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда маңызды орын алады. Құқықтық мәдениеттің маңызды компоненті болып табылатын құқықтық сана да жастардың оқыған тыңдағанынан гөрі көргенінен, тәжірибесінен өткенінен қалыптасады.

Құқықтық сана – қоғамда қалыптасқан және жастардың елдегі құқық деңгейіне көзқарасын білдіретін ойлардың, пікірлердің және өзіндік тәжірибелердің жиынтығы. Құқықтық сана құқықтық мәдениеттің қалыптасуына ықпал етеді.

Құқықтық мәдениет жас тұлғаның елдегі заңның сақталуына қатысты көзқарасы ғана емес, ол оның осы заңды құрметтеуі. Біздің еліміз құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам құру жолын таңдағандықтан болашақ жастарының құқықтық мәдениетін қалыптастыруға тырысады. Егер жастар өмір сүріп жатқан қоғамда жалпы тәрбие мен заңдылықтың деңгейі жоғары болса, онда әрине одан туындайтын жастардың құқықтық санасы да жоғары болады. Яғни, әлеуметтік орта заңдылық пен құқықтық тәртіпті қалыптастыратын вакуум. Құқықтық мәдениеттің деңгейіне байланысты жас тұлға да қоғамда өзінің жүріс-тұрысын, мінез-құлқын, қоғамның сұраныстарына жауабын анықтай алады.

Құқықтық мәдениетті қалыптастыруда ақпараттың ролі зор болғандықтан, ол ақпараттың жастар қатарына әлеуметтік желілер мен БАҚ құралдары арқылы келетіндіктен олардағы контентті бақылап, негативті ой тудыратын құралдардың қызметіне тиым салу қажет. Республикада көрсетілуі тиіс 15 теларнаның контенті жастарды қызықтырмайды. Оның орнына ғаламтор желісі арқылы келетін коммерциялық арналар мен әлеуметтік желілілерге жазылған жастар батыстық немесе американдық контентке бейім. Сол себепті бұл арналардың бірқатарын шектеп бірқатарының алдына талап қою керек. Өз болашағымыздың санасын қорғау жолында мемлекет берік қадамдар жасауы қажет.

Әлеуметтік желілердің қазіргі қоғамның басты дерті болып табылатын сыбайлас жемқорлықпен күрестегі орны ерекше. Қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Әрине бұл міндет ұзақ стратегия мен тактиканы қажет етеді. Сондықтан жемқорлықпен күресті жастарды тәрбиелеуден бастау қажет.

БАҚ құралдары қазіргі уақытта көбіне жемқорларды ұстау фактілері туралы ақпаратты немесе пара алу кезеңдеріндегі бейнематериалдарды жариялаумен айналысады. БАҚ құралдары мен ӘЖ-лер жастардың бұл қауіп-қатерге қарсы берік ұстанымын қалыптастыратын басты құрал. Сыбайлас жемқорлықтың адам өмірі мен қоғам тағдырына тигізер әсері туралы әсерлі бейнероликтер жастардың жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыруда септігін тигізеді.

Сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті қалыптастыру мақсатында мемлекеттік арналарда халықтық ағарту жұмыстары жүргізіледі. Сонымен қатар, жастардың арасында танымал болған әлеуметтік желілер де осындай роликтерді көрсетуге, жемқорлықтың алдын-алуға арналған ақпаратты орналастыруға дайын.

Дәстүрлі БАҚ-тардан басқа, ғаламтордағы әлеуметтік желілер сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үдерісінде елеулі және маңызды құралдарға айналды. Әлеуметтік желілердің бұл жердегі ұтымдылығы шекара мен кедергілерден азат болуы. Кез-келген нүктеден жер шарының басқа бір нүктесіне ақпаратты тасымалдауда әлеуметтік желілер алғашқы орында.

Әлеуметтік желінің тағы бір артықшылықтарының қатарында білім беру мен пайдалы тәжірибемен алмасуды атауға болады. Көптеген ірі ғылыми орталықтар мен кітапханалардың өздерінің әлеуметтік желілерде парақшалары бар. Білім беру орталықтары да оқытуда маркетингтік механизмдерді ұтымды пайдалану үшін жастарға қызықты контентті әлеуметтік желіде ұсынады. Әлеуметтік желідегі ақпаратты дұрыс пайдаланудың арқасында жастардың білім толығып, мектептегі, университеттегі үлгерімі жақсарады. Мәселен, әлемге танымал Facebook әлеуметтік желісін қолданатын адамдардың 93,4%-ы жастар. Студенттердің көп бөлігі осы әлеуметтік желі мен оның қосымшасы болып табалатын Инстаграм желісін күніне 2,5 сағат уақытында қолданады.

Әлеуметтік желінің пайдасын арттырып, зиянын азайту үшін оны қолданудың тиімді алгоритімін қалыптастыру қажет. Кейбір ғалымдардың зерттеулерінде отбасында кітап оқитын ата-ананың баласы да кітап оқуға құмар келеді. Сонымен бірге балаларды маңызды және пайдалы контентті оқуға үйрету және балаға бос уақыт беру арқылы қызығушылығын жоғалтпауға мүмкіндік береді.

Әлеуметтанулық зерттеулер жүргізудің нәтижесінде әлеуметтік желілердің жеке тұлға көзқарасын қалыптастырудағы ролі мен Twitter, Facebook сияқты парақшалардың ақпараттық пайдалылығы анықталды. « Жастардың 70,6% әлеуметтік медианы жаңалықтар беттерін бақылау үшін пайдаланады, бұл әлеуметтік медиа жаңалықтар оқырмандарына/тұтынушыларына жаңалықтар парақтарын бақылауға және соңғы жаңалықтарды тікелей өз арналарында алуға мүмкіндік береді» [5, 130 б.].

Құқықтық сананың құқықтық әлеуметтенумен тығыз байланысы болашақ ұрпақтың ақпаратты іздестіру жолында микроорталарға жүгінуден байқалады. Отбасы мен қоғам мүшелері жастардың алғашқы құқықтары туралы ақпарат береді. Мәліметтердің толыққанды нұсқасын БАҚ құралдары арқылы алуға дағдыланған жастар ол құқықтар мен заңдардың орындалуы туралы жеке көзқарасқа ие болады.

Пікірталас.

Қазіргі әлемде біз БАҚ пен ӘЖ-мен тікелей қатынаста боламыз. Олар біздің күнделікті өмірімізді басқарып, мінез-құлық, дағдыларымызды қалыптастырады. Телеарналардан хабар көру, ғаламтор арқылы ақпарат алмасу, төлемдер жасасу, тауарлар мен қызметтер алу үйреншікті нәрсе. Қазіргі жастар өмірінде ӘЖ маңыздылығын асыра бағалау қиын. БАҚ құралдарының жастарға әсері туылған сәтінен өмір бойы жалғасады. Бүгінгі таңда БАҚ пен ӘЖ адамды тәрбиелеу функциясын өз мойнына алып, қоғамға жаңа адамды әкелуде. Олардың оң және теріс әсері туралы ғылыми еңбектер мен сол БАҚ құралдарындағы мақалалар саны бұл мәселенің өзектілігін танытады.

БАҚ пен ӘЖ-дің пайдасы мен зиянын зерттеуде ғалымдар екі үдерісті бір-бірінен бөлмей қарастырады. Ондай әдістің маңыздылығы мен пайдасы зерттеу объектісі туралы нақты пікірді анықтауда. Байтерекова Л., Жилавская И.В., Сафиуллин Л.К., Камал А.М., Шынарбекова М.К., Киямова Л.У. тектес авторлар жастардың құқықтық санасына БАҚ және ӘЖ әсері туралы зерттеулер жүргізіп, мәселені шешуде өз үлестерін қосуда.

Қорытынды.

БАҚ және ӘЖ өсіп келе жатқан маңыздылығы қоғамдық сананы қалыптастыруда негізгі құрал ретінде алғашқы орынды иеленуін дәлелдейді. Ақпараттық технологиялардың құқықтық насихат жүргізудегі ролі мемлекеттік билік тарапынан жеткілікті қолданылмайды. Сыбайлас жемқорлық индексінің 97 орнын иеленген Қазақстан Республикасында адам құқығы мен оған қатысты барлық шаралар жастардың назарында. Мектеп табалдырығынан құқық бұзушылық әрекеттермен осы БАҚ пен ӘЖ арқылы таныс болған жас буынның кәмілет жасына толған сәтінде қоғам мен мемлекет туралы тұрақты көзқарасы қалыптасады. Ол көзқарастың қандай болатындығы тек мемлекеттің ішкі саясатта

жүргізген шынайы реформаларына байланысты. БАҚ пен ӘЖ жұмысын цензурамен шектемей, олардың қызметіне тәрбиелік маңызы бар ақпараттарды және мағлұматтарды қосу қажет. Елдегі жемқорлықпен күрес мәселесін және әлеуметтік қолдау жұмыстарын қолға алған жағдайда ғана құқықтық сана өзгеріске ұшырайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі N 451 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451>

2. Киямова, Л. У. Влияние СМИ на развитие мировоззрения молодежи / Л.У. Киямова // Актуальные проблемы филологии: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Пермь, октябрь 2012 г.). – Пермь: Меркурий, 2012. – С. 96-97. – URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/28/2747/> (дата обращения: 11.07.2021).

3. Курбанов М. А. СМИ как необходимое условие формирования нравственно – правового сознания студентов *Международный научный журнал «Символ науки» №03-3/2017 ISSN 2410-700X.* – С. 129-130

4. Блясова И. Ю. Влияние средств массовой информации на формирование правосознания подростков *Человек: преступление и наказание. 2013. № 2 (81).* – С. 124-127

5. Kamal A.M., Shnarbekova M.K. Designing youth consumption style in social media (Әлеуметтік медиада жастардың тұтыну стилінің қалыптасуы) / *Психология және социология сериясы. No2 (73). 2020.* – С.127-133.

References:

1. *Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 iyulya 1999 goda N 451 «O sredstvakh massovoj informacii».* <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451>

2. Kiyamova, L.U. Vliyanie SMI na razvitie mirovozzreniya molodezhi / L.U. Kiyamova // *Aktual'nye problemy filologii: materialy I Mezhdunar. nauch. - prakt.konf. nauch. konf. (g. Perm', oktyabr' 2012 g.). - Perm': Merkurij, 2012.* – S. 96-97. - URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/28/2747/> / (data obrashcheniya: 11.07.2021).

3. Kurbanov, M. A. SMI kak neobhodimoe uslovie formirovaniya nraavstvenno-pravovogo obrazovaniya studentov *Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Simvol nauki» №03-3/2017 ISSN 2410-700X.* S. 129-130.

4. Blyasova, I. YU. Vliyanie sredstv massovoj informacii na formirovanie pravosoznatel'nogo potenciala cheloveka: *prestuplenie i nakazanie. 2013. № 2 (81).* – S. 124-127

5. Kamal, A.M., Shnarbekova, M.K. Designing youth consumption style in social media (formirovanie stilya potrebleniya molodezhi v social'nyh setyah) / *seriya Psihologiya i sociologiya. No2 (73). 2020.* – S. 127-133.

FTAMP 02.41.21

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.19>

У.Б. Ахмедова^{1*}, К.А. Авсыдыкова²

¹«7М03101 – Әлеуметтану» мамандығы бойынша 2-курс магистранты

²социология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

^{1,2}әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан

ҚҰНДЫЛЫҚ ҰҒЫМЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Зерттеу тақырыбының өзектілігі, құндылық ұғымының бүгінгі нарықтық қоғам өміріндегі мәнін ашу. Зерттеу жұмысының мақсаты құндылық ұғымына сан ғасырлар бойы философиялық тұрғыдан беріліп келген мәнін аша отырып, бүгінгі қоғам өміріндегі негізін әлеуметтік тұрғыдан көрсету. Құндылықтың тарихи кезеңдердегі көрінісі философиялық тұрғыдан зерттеліп, қазіргі қоғамда қабылдану интерпретациясына түсініктеме беріліп, әлеуметтік тұрғыдан түрлері бөлініп көрсетіледі.

Түйін сөздер: аксиология, философиялық категория, топтық құндылық, жек тұлға құндылығы.

Ахмедова У.Б.^{1*}, Авсыдыкова К.А.²

¹ магистрант 2 курса по специальности «7М03101-социология»

² кандидат социологических наук, старший преподаватель

^{1,2} Казахский Национальный университет имени аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

ФИЛОСОФСКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ ЦЕННОСТИ

Аннотация

Актуальность темы исследования, раскрытие значения понятия ценности в жизни современного рыночного общества. Цель исследовательской работы социально показать основы жизни современного общества, раскрывая сущность, которая на протяжении многих веков передавалась в понятие ценности из философского. Отражение ценности на исторических этапах изучается философски, дается объяснение трактовке восприятия в современном обществе, выделяются социальные типы.

Ключевые слова: аксиология, философская категория, групповая ценность, ценность личности.

Akhmedova U.B.^{1*}, Avsydykova K.A.²

¹2nd year master's student, specialty "7M03101-sociology"

Almaty, Kazakhstan

² Candidate of sociological Sciences, senior lecturer

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

PHILOSOPHICAL AND SOCIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF VALUE

Abstract

The relevance of the research topic, the disclosure of the meaning of the concept of value in the life of a modern market society. The purpose of the research work is to socially show the foundations of the life of modern society, revealing the essence that for many centuries was transferred to the concept of value from the philosophical. The reflection of value at historical stages is studied philosophically, the interpretation of perception in modern society is explained, and social types are distinguished.

Keywords: axiology, philosophical category, group value, personal value.

Кіріспе. Құндылықтың табиғаты өте күрделі болып көрінеді: бір қарағанда, ол өте айқын, бірақ зерттеу барысында өзгермелілігіне байланысты зерттеуге қол жетімсіз болып көрінеді. Дәл осы уақытқа дейін ғылыми әдебиеттерде оның анықтамасына қатысты бірегейлікті нақты көрсету қиын. Құндылық табиғаты философия, мәдениеттану, әлеуметтану, психология және басқа гуманитарлық пәндерде жан-жақты зерттеледі. Алайда, белгілі бір құбылыстың күрделілігіне байланысты ғалымдардың оны анықтаудың бірыңғай өлшемдерін жасауға тырысуы көптеген түсініктемелерді беру қажеттілігін туындатады. Құндылықтың жиі қолданылатын сипаттамаларының ішінде маңыздылығын, пайдалылығын, субъектінің қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы мен нормативтілігін атап өтуге болады.

Әдіснамасы. «Құндылық» ұғымының мағынасы бір мәнді емес, сондықтан, ең алдымен, философиялық білім тарихындағы оның эволюциялық процесін зерттеуге тоқталу керек. Біз субъективтіліктің өте жоғары дәрежесі бар аксиологиялық тұжырымдамаларды зерттеуге жүгінетіндіктен, құндылық пен оның болмыстағы рөлі туралы әртүрлі нұсқалардың көптігін түсіну қажет. Мақалада ғылымилығын анықтауды салыстырмалы, жүйелік әдістер қолданылды.

Нәтежелерді талдау. Құндылықтар философиясы немесе аксиология білімнің жеке саласы ретінде салыстырмалы түрде кеш, XIX ғасырдың екінші жартысында пайда болды. Философиялық категорияның дәрежесіне "құндылық" ұғымын енгізу, г.Лотценің есімімен байланысты, ол оны жаратылыстану ғылымдары саласында қамтылмаған, сондықтан фактілер мен ғылым әлеміне қол жетімді емес адам рухының қадір-қасиетін белгілеу ретінде түсінді [1].

Құндылық ұғымының кейінірек қалыптасуына қарамастан, аксиологиялық проблемалар философияда, оның қалыптасуынан бері болған. Аксиология теориясы теориялық ұғымдарды, олардың мазмұндық мазмұнын, практикалық мағынасын жеке зерттеумен сипатталады. Ежелгі және орта ғасырлардағы философиялық ілімдерде құндылық дүниетанымының этикалық және эстетикалық

негіздері қалыптасады, бұл сөзсіз жеке және әлеуметтік өмірдің рухани бағыттарын ашумен және бекітумен байланысты. Бұл жерде аксиология әлі тәуелсіз пән емес, "құндылық" ұғымы логикалық және теоретикалық тұрғыдан талданбайды, керісінше "эмпирикалық", құбылыс деңгейінде сипатталады. Егер аксиологияның теориялық мәселелерін зерттеу тек XIX ғасырдан басталса, онда құндылықтың мазмұнды, практикалық мазмұнын зерттеу ежелгі философияда жүреді [1, 9 б.].

Адамзат қоғамының өмір сүру кезеңіндегі құндылықтар мәселесі әртүрлі дәуірлердің ойшылдарын қызықтырды. Ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейін бұл құбылыс туралы идеялар өзгеріп, біртіндеп күрделене түсті және жетілдірілді. Әр дәуір құндылық мәселелерін зерттеуге өз көзқарастарын әкелді. Соған қарамастан, экономикалық және саяси өзгерістердің әсерінен қоғамда болып жатқан терең процестер көптеген зерттеушілерді алаңдатып отыр, өйткені құндылықтар мәселесі әрқашан қоғам дамуының өтпелі кезеңдерінде ерекше назарға ие болады [2].

Ежелгі қытай аксиологиясы екі негізгі үрдістің-даосизм мен конфуцианизмнің дамуымен байланысты, олардың әрқайсысы адам мен әлемнің үйлесімді өмірінің құндылығын өз бетімен жоққа шығарды. Дао-сизмде онтологияның терең этикалық және аксиологиялық түсіндірмесі бар, Дао мен дә ұғымдарының өзара әрекеттесуі арқылы: "Дао заттарды дүниеге әкеледі, дә оларды тәрбиелейді ... Дао құрметті, дә бағаланады, өйткені олар бұйрық бермейді, бірақ табиғиға сүйенеді» [3].

Үнді дүниетанымының ерекшелігі-бұл өмірдің құндылығының "болмауы", бірақ ол зорлық-зомбылықсыз (ахимса) антына қайшы келмейді. Бірақ мұнда өмірге зиян келтіруден бас тартудың себебі өмірдің өркендеуі емес, өзінің моральдық жетілуіне ұмтылу болып табылады. Көптеген мектептер бекіткен ең қымбат құндылықтар-бұл ізгілік (дхарма), шындықты түсіну немесе білу (видя) және азаттық (мок-ша-нирвана) [4].

Конфуций аксиологиясының өзіндік ерекшеліктері бар, көбінесе еуропалық және мұсылмандық. Конфуций және оның ізбасарлары әлеуметтік организмдегі адамдардың үйлесімді бірлігін қамтамасыз етуге арналған моральдық құндылықтарды, ізгіліктерді дамыту мен негіздеумен айналысты. "Тарих кітабында" ("Шу цзин") және "пікірлер мен әңгімелерде" ("Лун Ю") бақыттың ұзақ өмір сүру, дене денсаулығы, тыныштық, "пәктікке деген махаббат", "тыныш өлім" сияқты көріністері байқалады. Бақыттың мұндай нұсқасына қол жеткізуге ықпал ету үшін "асыл күйеу" (цзоань-цзы) ие болуы керек негізгі ізгіліктер шақырылады: филантропия (жен), құрмет (сяо), денсаулық (и), тәртіп, рәсім (ли), тәрбие (Вен), ғұламалық, даналық (чжи) [3, 1036.].

Ежелгі дүниетаным, тұтастай алғанда, терең аксиологиялық: онтология, эпистемология, этика және эстетика әлемді және жеке адамды жетілдіру міндеттерімен байланысты. Архаиканың дүниетанымы оның формаларының барлық түрлерінде бүкіл әлемдік болмысты әдемі, жақсы және шынайы деп бағалады. Пифагор космологиясы - бұл "ғарыш" ұғымы бейбітшілік, тәртіп, үйлесімділік қана емес, сонымен қатар безендіруді де білдіретін ерекше мысал. Шын мәнінде, бүкіл демократияға дейінгі философия ғаламды әдемі және жағымды болмыс ретінде бағалады. Тек Сократ алдымен әдемі, жақсы деген идеяны негіздейді және ерекше бағалауды қажет етеді. Протагор, Сократ және Платоннан бастап еуропалық философияға барлық нәрсені антропологиялық бағалау идеясы адам императивімен сәйкес келеді. Классикалық грек философиясында, атап айтқанда Платон, нақты және идеалды болмыстың арасындағы айырмашылықты көрсетеді, мұнда құндылық Жақсылық, шындық, Сұлулық идеяларының ең жоғары көрінісі ретінде онтологиялық тұрғыдан идеалды объективті шындық болып табылады. "Филеб" диалогында Платон "жоғары жақсылықты" құрайтын құндылықтардың алғашқы жіктелуін жасайды - "адамдар мен құдайларда не қымбат» [1, 13 б.].

Бұл тұжырым, мүмкін, материалдық құндылықтарға қатысты әділ болуы мүмкін, бірақ өмірлік, моральдық, эстетикалық құндылықтар әрдайым қиындықпен сәйкес келмейді. Рационализм дәуірі өзімен бірге жаңа құндылықтар әкелді, олардың ішіндегі ең бастысы ақыл, ерік бостандығы, практикалық пайда, ғылым, прогресс болды. Олардың тұжырымы мен негіздемесі құндылықтарды негіздеудің рационалистік нұсқасын ұсынған Ф.Бэкон, Р.Декарт, Б.Спиноза, Г.В. Лейбниц, Т.Хоббстың шығармашылығымен байланысты. Бұл тәсілдің мәні құндылықты саналы-ерікті факторларға байланысты субъектінің әрекетінің нәтижесі ретінде түсіндіруден тұрады. Р. Декарт "әдіс туралы ойлау" мақаласында "біздің ерік-жігеріміз бір нәрсені ұстануға немесе бір нәрсені болдырмауға бейім, өйткені біздің түсінігіміз оған оны жаман деп көрсетеді» [5, 36 б.].

Құндылық әдісін тарихи процестерді зерттеуде ғана емес, әлеуметтану, мәдениеттану және антропология саласында да қолдануға болады. Әлеуметтік қатынастар мен әртүрлі әлеуметтік құбылыстарды талдау құндылық факторын ескермесе толық емес, сонымен қатар жеткіліксіз болар еді.

Эмпирикалық әлеуметтану – бұл қоғамның әртүрлі салаларына тән құндылықтар жүйесі, теориялық-қандай құндылықтар басым рөл атқаратынын, құндылықтардың өзара әсері қалай жүретінін, билік пен маргиналды қабаттардың құндылықтарының субъектісі ретінде әрекет ететінін, құндылық жүйелері әлеуметтік-саяси, экономикалық және басқа қатынастарға қалай әсер ететінін талдайды. Басым құндылықтар жүйесі көптеген адамдардың таңдауын қанағаттандыратын қоғамдар, әдетте, халықтың негізгі топтарының құндылықтары полярлықпен ерекшеленетін және бір-біріне қарама-қайшы келетіндерге қарағанда үйлесімділік пен тұрақтылықпен сипатталады. Құндылықты талдау бір адамның басқалармен өзара әрекеттесу орны бар жерде қажет. Х.Р. Нибурдың айтуынша, "құндылық тіршілік иесі бар жерде кездеседі, ол көпше, өзара қарым-қатынаста, тіршілік иелерінің өзара әрекеттесуінде болады". Байланыс құндылық ұмтылыстарын өзектендіру саласы, сондай-ақ ішкі және сыртқы қақтығыстар жағдайында олардың "әлеуметтік сараптамасы" мен сыну саласы болып табылады. Әлеуметтік шындықты құндылық әдісі тұрғысынан түсіну қоғамның мәнін жеке тұлғалардың құндылықтарының бағыты мен тоғысуы ретінде түсінуді, әлеуметтік тарихи құндылықтардың жеке дүниетанымға және жеке құндылықтардың қоғамдық сана мен болмысқа әсер ету өлшемін түсінуді білдіреді. Жеке адам өз еркімен қызмет ететін, барлық күш-жігерін беретін ең жоғары күш ретінде құндылық жеке күш-жігерді белгілі бір бағытқа бағыттап қана қоймай, субъективті фактордың әсерін көбейте алады. Алайда қоғам мен тарихтың дамуындағы субъективтіліктің рөлі әлі толық зерттелген жоқ. Бұл көбінесе ұжымдық тәжірибенің, құндылық пен дүниетанымның басымдықтарының әсері мақсатты емес, өздігінен жүретіндігіне байланысты. Мақсатты емес бола отырып, сана мен өзіндік бақылау, адамның өткен және осы кезде өзі тәуелді шындыққа тиесілілігін белгілейді. Мағыналық-мағыналы мақсаттар "болмыстың алдында" болған жағдайда, философтар Гегельден кейін тарихтағы рухтың көрінісі туралы айтады. Объективті рухтың тарихи және әлеуметтік процестердің барысына әсерін тану сөзсіз болмыстың трансценденталды рухани негізіне деген сеніммен байланысты. Бірақ "әлемдік ақыл-ойдың айла-амалына" өткен зерттеушілердің көпшілігі және қазіргі ойшылдардың көпшілігі күмән келтірмесе, онда жеке рухтың мүмкіндіктері жеткіліксіз зерттеледі және іс жүзінде әлеуметтік психология саласымен шектеледі. Алайда "психология-бірінші ретті ой" (Р.Дж. Коллингвуд), философиядан айырмашылығы, ойдың оның объектісіне қатынасы арқылы бағаланбайды. Субъективті шындық проблемасына жеткіліксіз назар аудару, мүмкін, қазіргі адам рухани күш-жігер арқылы денені басқара алмайтындығымен байланысты. Демек, объективті болмыс субъективті анықтайды деген сенім. Өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі басқаруды іздеу мистикалық тәжірибемен көбірек байланысты және илаһи, идеалды болмыс бағытында өзін-өзі жетілдірумен бірге жүреді. Парадокс-бұл өзін-өзі жеңуге және сыртқы болмыстың нақты өзгеруіне қабілетті адамдар өздерінің "мен" маңыздылығын және сыртқы әлемнің құндылығын жоққа шығаруға тырысады, ал физикалық және әлеуметтік қажеттіліктерге бағынатындар мақсатты әрекеттер үшін жеткілікті қабілеттерге ие болмай, әлемді сәтсіз қайта құруға тырысады. Өмірлік, материалдық және әлеуметтік-утилитарлық құндылықтардың көпшіліктің дүниетанымындағы үстемдігі тарихтың техникалық, ғылыми, құқықтық жетілу бағытына, мәдениет, мораль, руханият салаларына әсер етпестен әсер етеді.

Қоғамның өмірін зерттеудің тағы бір маңызды аспектісі-қажеттілік пен еркіндіктің өлшемі мен арақатынасын анықтау. Географиялық, биологиялық, экономикалық сияқты факторлар сөзсіз әлеуметтік дамуға қажеттілік саласымен, ал субъектінің рухани, интеллектуалдық, эмоционалды және моральдық қызметі Бостандық саласымен байланысты болады. Қоғамдық өмірдегі өзгерістердің себептері туралы айта отырып, құбылыстардың пайда болу және даму процестерінің механизмі мен мақсатын түсінуге мүмкіндік беретін себептік байланыстың екі негізгі түрі бар деп қорытынды жасауға болады. Біріншісі объектінің, құбылыстың немесе қоғамның бір бөлігінің өмір сүруінің сыртқы факторларына байланысты қажеттілікті жүзеге асырумен байланысты. Қоршаған орта факторларының, әлеуметтік өзара әрекеттесулердің әсерінен болатын өзгерістер (биологиялық, географиялық, техникалық-технологиялық, экономикалық, әлеуметтік процестер) – әлеуметтік философияда егжей-тегжейлі зерттелген жеке тұлғаға қатысты сыртқы болып табылады. Біздің пікірімізше, байланыстардың осы түріне объективті жеке зат ретінде түсінілетін ерік факторы, қамтамасыз ету факторы, белгілі бір көзқарастар тұрғысынан әсер ететін объективті материалдық емес күштерге қатысты билік жатады.

Бірақ себеп-салдардың екінші түрі бар, қозғалыс пен өзгерістің себебі сырттан қойылған қажеттілік емес, өзіңіздің ішкі бағыттарыңыз бен ұмтылыстарыңыз, болмыстың жеке түсіндірмесі және онымен өзара әрекеттесу жолдары болған кезде құндылық болып табылады. Құндылықтардың тууы, бірегейлік үйлесімі барлық қабілеттерін субъектісінің, оның ерекше қабылдау, қоршаған әлемнің факторы. Бірінші фактор-қажеттіліктен айырмашылығы, ол белгілі бір мақсатқа ұмтылатын субъектінің өзін ғана емес, сонымен бірге жеке тұлғаның моделіне сәйкес сыртқы шындықтың өзгеруімен байланысты болатын өзгерістің ішкі механизмі ретінде әрекет етеді. Сыртқы қажеттілік факторының айырмашылығы-оның

көрінуді күшейте түрақты. Оның күшеюі немесе әлсіреуі, әдетте, объективті процестердегі сандық өзгерістердің белгілі бір мөлшерін бұзумен ғана емес, сонымен бірге адамның осы өзгерістерді қабылдау шарасын бұзумен, оларды субъектінің бағалауының өзгеруімен байланысты. Қоғамның құндылық санасында белгілі бір фактордың маңыздылығын арттыру оның өзін-өзі тануының прогрессивті, біркелкі процесін бірнеше рет күшейте алады. Құндылық факторы табиғи және әлеуметтік болмыстың өзін-өзі анықтау процестерін түсінуге мүмкіндік береді, мұнда ішкі сыртқы қажеттіліктің актуализациясы және жолын кесу ғана емес, керісінше, еркіндік жүзеге асырылады, ал жеке адамның, жеке адамның қабілеттері толық ашылады, оларды жетілдіру мүмкін болады. Өмірдің табиғи, әлеуметтік емес формаларында сіз объектілердің өзара әрекеттесуінде сыртқы өмір сүру жағдайларын қабылдауда немесе қабылдамауда көрінетін әлеуетті мүмкіндіктерді, әлемге құндылық қатынасын көре аласыз. Өзінің өмір сүруіне, оның ұзартылуына деген ұмтылыс, осы мағынада, күрделену процестерінің негізі, болмыс формаларын жақсарту болып табылады, өйткені ол сыртқы әлемнің қысымына қарамастан, әр объектінің "Мәңгілік болмысты" жүзеге асыруға және жүзеге асыруға бағдарын білдіреді. Құндылық қатынастарының таралуы әлеуметтік болмыстың "шегінен" асып түседі және әлі де жақтаушылары аз. Алайда, бүгінде біз құндылықтар теориясын тек адамның ұмтылыстарымен шектемеу туралы үндеулерді жиі естиміз. Сонымен, 2001 жылы әлемнің орталық философиялық журналдарының бірінде "Философия бүгін" қазіргі заманғы құндылықтарды құру арқылы біз "адамнан жоғары көтеріліп, жануарлар мен өсімдіктердің көзқарасын есте сақтауымыз керек" деп баса айтылған. Антропоцентризм мен адамды жоғары санау идеясына деген құштарлықты жеңуге байланысты сондай пікір айтылған [6].

Біз жоғарыда келтірген ғылыми дәйектемелерге сүйене отырып, әлеуметтік тұрғыдан қазіргі қоғамдағы құндылықтар бағдарын қарастырдық.

Құндылықтарды негізгі ақылық (моральдық), мүліктік (материалдық) болып бөлінсе, оның ішкі мәнімен және қазіргі күндегі түсініліумен тағыда түрлерге бөлінеді. Аксиологияның негізін қалаушылардың бірі Г.Риккерт барлық құндылықтарды алты сыныпқа бөледі: логикалық (ғылыми жетістіктерде), эстетикалық (өнер туындыларында), мистикалық (мәдениеттерде), діни, адамгершілік, жеке [7]. Г.Риккерттің тұжырымын да жоққа шығармаймыз, дегенмен біз құндылықтардың қазіргі жүйесіне мән бергіміз келеді.

Әлеуметтік құндылықтар	
Жеке тұлға құндылығы достармен қарым-қатынас білім алу жетістікке жету ақша махаббат жұмыс отбасы денсаулық	Әлеуметтік топ құндылығы саяси діни дәстүрлі экономикалық экологиялық мәдени құқықтық жалпы нормалық

Біз көрсеткен кестеде құндылықтар орнын ауыстырып қарауға да болады, дегенмен жеке адам құндылықтары оның қоршаған ортасы арқылы қалыптасатынын ескеру қажет деп ойлаймыз. Сонымен қатар жеке тұлға құндылықтары оның қоғамдағы беделіне қарай жалпы болып кету мүмкіндігі бар. Оны тарихи процестерге талдау жасау арқылы анықтауымыз, а болады. Тарих демекші, сан ғасырлар бойы адамдар, бір құндылықты жалпы адамзат ретінде орнатуға талпынып келгеніне тарихи оқиғалар кіуә екендігін ала тартуымызға болады. Ол – еркіндік құндылығы. Адам баласы еркіндікті жеке адам ретінде де қоғам ретінде де орнатуға тырысып келді. Біздің дәуірімізге келіп ол «демократия» ұғымына ие болып отыр.

Қорытынды. Құндылық ұғымы контекстегі мағынасына сәйкес әртүрлі мәнділікке ие. Негізгі түбірі құн сөзінен шығуына мән берсек, бағалылық, мәнділік, баға деген түсініктерді береді. Ал, қоғам өміріндегі құндылықтар, қоғамда қалыптасқан нормалар арқылы жүзеге асады. Сол құндылық нормалар мен реттеуіштері арқылы қоғам өрлеу немесе құлдырау сатысына өтеді. Кез келген қоғамда өзіне сәйкес нормалар қалыптасқан. Мұнда біз кең көлемде мемлекеттерді айтқымыз келеді. Қазіргі күнде әлем мемлекеттерінің басым бөлігі белгілі бір ұлттардан тұрады. Сол себепті әр қоғамның өз нормалары қалыптасты. Бірақ әлем жұртшылығын біріктіретін халқаралық ұйымдардың адамзатқа ортақ құндылықтар легін жасап көрсетіп, ортақ мүдде-мақсатқа бағыттап отыру тенденциясы жалпы адамзаттың даму кеңістігіне сілтеме жасап, бағыттап отырғандай. Егер планеталық тұрғыдан қарсақ оның барлығы адамзатқа қажет нормалар екендігіне көз жеткіземіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баева Л.В. «Ценности изменяющегося мира: Экзистенциальная аксиология истории»: монография. – Астрахань, 2004. – 8-9.б.
2. Рудкевич Елена Юрьевна «Система ценностей общества: структурный анализ» Журнал «Власть» 01, 2007.
3. Фың Юлән. Қытай философиясының қысқаша тарихы «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры Нұр-Сұлтан 2020. – 87-88.б.
4. Пурушоттама Билмориа.Үнді философиясының тарихы «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры Нұр-Сұлтан 2020, – 121-122.б.
5. Монтень М. Опыты. Избранные главы. Ростов-на-Дону, 1998. – 36.б.
6. Максим Руднев «Традиционные ценности и реальность» Мнения / Аналитика 17 мая 2019, 00:46. <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/05/16/801630-traditsionnie-tsennosti>
7. Виды ценностей https://studme.org/153805084821/kulturologiya/vidy_tsennostey

References

1. Baeva L.V. «Cennosti izmenyayushchegosya mira: Ekzistencial'naya aksiologiya istorii»: monografiya. – Astrahan', 2004. – 8-9.b.
2. Rudkevich Elena Yur'evna «Sistema cennostej obshchestva: strukturnyj analiz» Zhurnal «Vlast'» 01, 2007.
3. Fyn Yulan. Qytaj filosofiyasynyn qysqasha tarihy «Ultyq audarma byurosy» qogamdyq qory Nur-Sultan 2020. – 87-88.b.
4. Purushottama Bilimoria.Undi filosofiyasynyn tarihy «Ultyq audarma byurosy» qogamdyq qory Nur-Sultan 2020, – 121-122.b.
5. Monten M. Opyty. Izbrannye glavy. Rostov-na-Donu, 1998. – 36.b.
6. Maksim Rudnev «Tradicionnye cennosti i realnost'» Mneniya / Analitika 17 maya 2019, 00:46. <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/05/16/801630-traditsionnie-tsennosti>
7. Vidy cennostej https://studme.org/153805084821/kulturologiya/vidy_tsennostey

FTAMP 11.15.87

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.20>

*А.М. Әміржанова **

*Саясаттану кафедрасының 2 курс докторанты
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Алматы қ. Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЙЛАУ ПРОЦЕСІНІҢ ДАМУ ЭВОЛЮЦИЯСЫ: САЯСАТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі таңда Қазақстанның демократиялану жағдайындағы аса маңызды әрі өзекті мәселелердің бірі болып табылатын өкілді билік органдарының сайлау институты арқылы қалыптасуы мен даму эволюциясы ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жасалды. Қазақстандағы өкілді билікті қалыптастыруда жүргізілген сайлауларды жан-жақты талдап, саяси ғылым тұрғысынан баға беру ғылыми мақаланың негізгі мақсаты. Өйткені, еліміздегі сайлау процесі демократиялық режимге сәйкес заңнамалық реформаларға ұшырап, жетілдірілу барысында бірталай қиыншылықтарға ұшырап, соған қарамастан дамып келеді. Сондықтан мақалада сайлаудың эволюциялық даму барысындағы мәселелері салыстырмалы талдау, кросс-темпоралдық салыстыру әдістері арқылы зерттеліп, даму ерекшеліктері анықталды. Тәуелсіз Қазақстандағы сайлаулар негізінде қалыптасқан өкілді биліктің құрылымы, әсіресе электораттың сайлауға қатысу ерекшелігі, Парламенттің Мәжіліс палатасындағы әйелдер үлесі, партиялар саны, орташа жас көрсеткіші салыстырмалы талданды. Өйткені, жүргізілген сайлаулар өкілді биліктің сапалы қалыптасуының бірден-бір көрсеткіші.

Түйін сөздер. Сайлау, электорат, сайлау жүйесі, Парламент, саяси қатысу, саяси партиялар, демократия.

*Амиржанова А.М. **
докторант 2 курса кафедры политологии
Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева
г. Алматы, Казахстан

ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье дается сравнительный анализ особенностей эволюции формирования и развития представительных органов через институт выборов, что является одним из важнейших и актуальных вопросов в условиях демократизации в современном Казахстане. Основная цель научной статьи - проанализировать выборы при формировании представительной власти в Казахстане с точки зрения политологии. Это связано с тем, что избирательный процесс в стране развивается в соответствии с демократическим режимом, претерпевает законодательные реформы и трудности в совершенствовании. Таким образом, в статье рассматриваются вопросы эволюционного развития выборов методами сравнительного анализа, кросс-темпорального сравнения и выявляются особенности развития. Сравнивалась структура представительного правительства, сформированного на основе выборов в независимом Казахстане, особенности участия электората в выборах, доля женщин в Мажилисе, количество партий, средний возраст. Выборы являются одним из основных показателей при формировании представительной власти.

Ключевые понятия. Выборы, электорат, избирательная система, парламент, участие в политической жизни, политические партии, демократия.

A. Amirzhanova ^{1}*

¹doctoral Student, Department of Political Science

¹Lev Gumilev Eurasian National University

Nur-Sultan, Kazakhstan

EVOLUTION OF DEVELOPMENT OF THE ELECTION PROCESS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: POLITICAL ANALYSIS

Abstract

The article provides a comparative analysis of the evolution features of the formation and development of representational bodies through the institution of elections, which is one of the most important and urgent issues in the context of democratization in modern Kazakhstan. The main purpose of the scientific article is to analyze the elections in the formation of representative authority in Kazakhstan from the standpoint of political science. This is related to the fact that the electoral process in the country is developing in accordance with the democratic regime, undergoing legislative reforms and difficulties in improving. Thus, the article examines the issues of the evolutionary development of elections by the methods of comparative analysis, cross-temporal comparison, and identifies the features of development. Also, the structure of a representative government formed on the basis of elections in independent Kazakhstan, the peculiarities of the participation of the electorate in elections, the proportion of women in the Mazhilis, the number of parties, and the average age were compared. Elections are one of the main indicators in the formation of representative power.

Key concepts. Elections, electorate, electoral system, Parliament, political participation, political parties, democracy.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы мемлекеттік билікті ұйымдастырудың негізгі қағидаты ретінде ерікті сайлауды, егемендіктің және мемлекеттік биліктің қайнар көзі – халық екенін анықтады [1,3].

Өзінің демократиялық жолын таңдаған кез-келген мемлекет үшін сайлаудың маңызы зор. Өкілді билікті қалыптастырушы құрал ретінде сайлау демократиялық режимнің басты белгісі болып табылады. Мемлекеттің қалыптасу жолында сайлау институты да жаңарып, дамып отырады. Сондықтан, әр кезеңде зерттелген сайлау мәселелері уақыт өте өзектілігін жоғалтып, оны жаңаша талдауды қажет етіп отырады.

Өйткені, жаһандану жағдайында ғылым мен техниканың даму барысы сайлауды ұйымдастыру мен жүргізудің жаңа технологиялары мен әдістерін талап етеді. Демек, сайлау процесі үнемі өзгеріп, жаңарып отыратындықтан оны саяси ғылымдар тұрғысынан жаңа қырынан талдауды, зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе ретінде қарастыруға болады. Сондықтан, ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған жылдарынан бергі сайлау процесінің даму эволюциясы талданады.

Мақсаты. Қазақстан Республикасының сайлау институтының қалыптасуы мен даму эволюциясын салыстырмалы зерттеу арқылы қазіргі кездегі мүмкіндігін анықтап, болашақ дамуына талдау жасау.

Міндеті. Сайлау процесі уақыт талабына және жаһандық даму ерекшелігіне байланысты үнемі өзгеріп, жаңарып отыратын процесс. Сондықтан осы мәселені жан-жақты талдап, ғылыми қорытынды алу үшін автор зерттеу мақаласының алдына бірнеше міндеттерді қояды.

- Сайлау процесінің эволюциялық даму кезеңдерін сайлау жүйесін жетілдірудің реформаларын талдау арқылы ұсынылып отырған гипотезаны дәлелдеуге тырысу.

- Сайлау қорытындыларына сүйене отырып, Парламенттің мәжіліс палатасының өкілді билік ретіндегі құрылысын салыстырмалы талдау арқылы артықшылығы мен кемшілігін анықтап, тиімді ұсыныстарды ұсыну.

- 2021 жылы 10-қаңтарда өткен сайлаудың ерекшеліктерін, яғни Сайлау туралы Заңға өзгерістерін, соңғы сайлаудың қорытындыларын талдап, сайлау процесінің ерекшелігін анықтап, болжам жасау.

Негізгі ұсынылатын ғылыми гипотеза сайлау институты үнемі өзгеріп, жаңарып отыратын процесс, сондықтан оның мәселелерін терең зерттеу үшін, оның даму эволюциясына мән беріп салыстырмалы талдау тиімді. Сонда ғана сайлаудың өзекті мәселелерін анықтап, ғылыми қорытынды жасап, ұсыныстар беруге болады.

Концептуализация. Саясаттану ғылымында сайлау мәселелерін зерттеу батыста да және посткеңестік кеңістікте де қазіргі уақытта кеңінен жүргізілуде. Сайлау институттары көне заман ойшылдары үшін негізгі зерттеу объектісі болып табылған. Платон және Аристотель өз еңбектерінде билікке жетудің жолдары жайлы зерттеуге тырысқан. Ал, билік институттары легитимділігінің қалыптасуы жаңа заманның үлесінде. «Келісім шарт» теориясына негізделген мемлекеттің пайда болу теориясы қалыптасты. Т. Гоббс [2,83], Дж. Локк [3,78], Ж.Ж. Руссо [4,75] сайлау мәселесін халық өкілдігі билігі туралы ойларымен байланыстырған. Халықтың сайлауға қатысуы туралы мәселелерді қазақ ойшылдары да өз зерттеулерінде қарастырған. Атап айтсақ, Абай Құнанбаев, Шоқан Уәлиханов, Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов еңбектерінен биліктің сайлау арқылы қалыптасуының жағымды және келеңсіз жақтарын көруге болады. Демократиялық сайлаулардың билікті қалыптастырудағы рөлін өз зерттеулерінде Р. Даль [5,156], А. Токвиль [6,554], А.Лейпхарт [7,287], Дж.Сартори [8,89], К.Поппер [9,528], С.Хантингтон [10,48] қарастырған. Е.К. Ертісбаев[11,460], Ш.А. Құрманбаева[12,24] қазақстандық саяси ғылымда сайлау мәселесін көтерген алғашқы еңбектер болғандықтан, ол зерттеу жұмыстары өте құнды жаңалық болып табылады. Сайлау жүйесінің уақыт талабына сай, өзгеріп, демократиялық институт ретіндегі өкілді билікті қалыптастырудағы рөлінің кеңеюі аталған мәселені терең зерттеуді қажет етеді.

Әдіснамасы. Мақаланың ұсынылып отырған гипотезасын дәлелдеу мақсатында эмпирикалық зерттеу әдістері қолданылды. Статистикалық мәліметтер графикаға айналдырылып, салыстырмалы талдау жүргізілді. Салыстырмалы талдаудың негізінде қазақстандық сайлаулар барысының мәселелерінің кемшілігі анықталып, артықшылықтары көрсетілді. Зерттеудің нәтижесінде ғылыми қорытынды жасалып, еліміздің сайлау жүйесінің жетілдірілу жолдары ұсынылды.

Сайлау процесінің эволюциялық дамуы талдау: мәселелері, жетілдіру жолдары

Мемлекеттік органдарға сайлау әр қоғамда белгіленген ережелер - сайлау жүйелері бойынша өткізіледі. Белгілі бір сайлау жүйесін таңдау мемлекетте орын алған саяси режимге байланысты.

Қазақстанда парламент депутаттарын сайлауға байланысты жұмыс істейтін қазіргі заманғы сайлау жүйесінің қалыптасуы 1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдум арқылы Қазақстан Республикасының Конституциясын қабылдаумен тығыз байланысты. Конституцияның маңызды ережелерінің бірі - Парламентті жалпыға бірдей, тең және тікелей сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы сайланатын екі палаталы Мәжіліс депутаттары мен Нұр-Сұлтан мен Алматы қалаларының, облыстардың, аудандар мен қалалардың мәслихаттары депутаттары жанама дауыс беру арқылы сайлайтын Сенат депутаттарын сайлау болды. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы мемлекеттік билікті демократиялық режим қызметіне сәйкес қалыптастырудың нақты қадамы ретінде бағалауға болады. Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы саяси және институционалдық жүйенің өзгеруіне және бұрынғы сайлау жүйесі мен сайлау заңнамасын реформалауға

алып келді. Сол кездегі сайлау жүйесінің толық бейнесін беретін сайлау заңнамасы негізінен Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 1995 жылғы 28 қыркүйекте «Республикадағы сайлау туралы» конституциялық заң күші бар Жарлығымен ұсынылды.

Мемлекеттегі сайлау процесін ұйымдастыратын «Республикадағы сайлау туралы» Заңына дейінгі сайлаулар КСРО-да орныққан саяси жүйенің заңнамалық тәртібіне негізделіп жүргізілді. 1988 жылы 1977 жылғы Конституцияға өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, олардың мәні сайлау құқығының ережелерін реформалауда болды. Кандидаттар баламалығы институты енгізілді, ал 1989 жылы КСРО сайлау жөніндегі науқанның айрықша белгісі жариялылық болды. Яғни, сайлаулардағы алғашқы демократиялану процесі жүре бастады.

1989 жылғы 27 қыркүйекте «Қазақ ССР халық депутаттарын сайлау туралы» және «Қазақ ССР-нің жергілікті Кеңес депутаттарын сайлау туралы» заңдар қабылданды.

1990 жылғы 25 наурызда XII шақырылған Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесіне алғашқы демократиялық сайлаулар өткізілді. 360 депутаттық мандатқа сайлау алдындағы күресте екі мыңнан аса кандидат қатысты. Республика бойынша дауыс беруге сайлаушылардың 84%-ы келді.

Президент сайлауы Қазақстанның барлық азаматтарының құпия дауыс беруі арқылы жалпыға бірдей тікелей сайлау 1991 жылғы 16 қазандағы «Қазақ ССР Президентін сайлау туралы» Заңда айқындалды. Сонымен алғашқы демократиялық реформалар Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алумен қатар жүргізіле бастады. Сонымен қатар, «Қазақстан Республикасы Сайлау туралы» Заңы қабылданғанға дейін «Қазақ ССР халық депутаттарын сайлау туралы» кодексіне сәйкес жүргізілді.

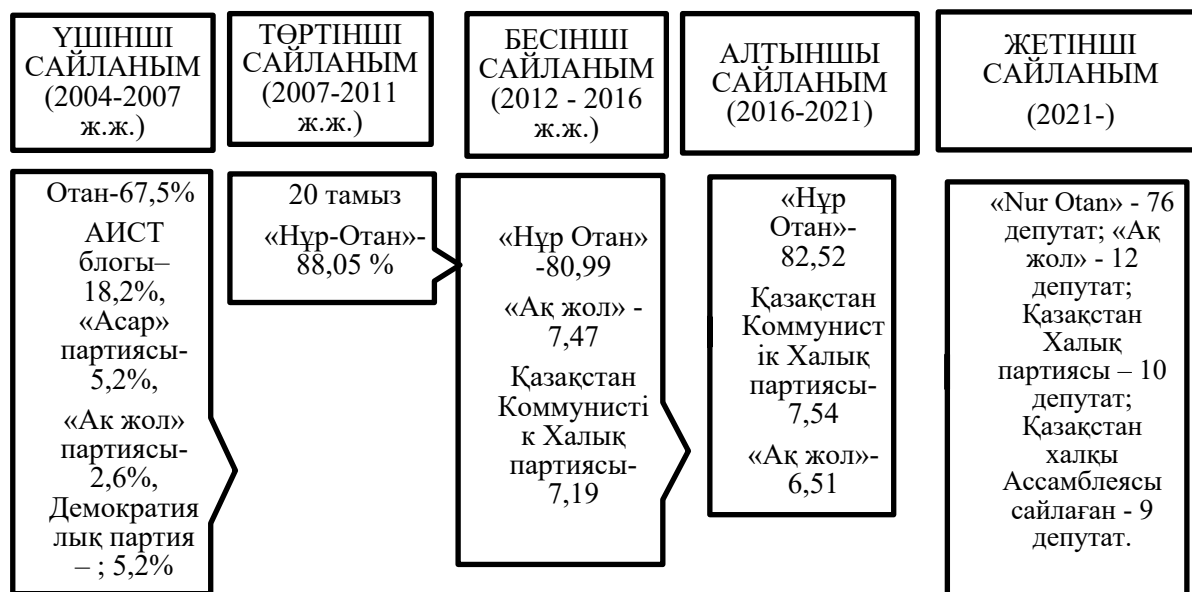
Сайлау процесінің заңнамалық жетілдірілуінің келесі қадамы 1998 жылы қазанда еліміздің Негізгі Заңына ҚР Парламентінің өкілеттік мерзімдері мен Мәжіліс депутаттарының санына қатысты түзетулердің енгізілуі. Мәжілістің өкілеттік мерзімі 5 жылға, ал сенаттың өкілеттік мерзімі - 6 жылға дейін ұзартылды, мәжіліс депутаттарының саны 67-ден 77-ге дейін өсті. Яғни, осы кезеңде Саяси партияларға тең өкілдік 67 депутат өзін-өзі ұсыну, 10 партиялық тізім бойынша сайлану құқығы енгізіліп, саяси партиялардың азаматтық қоғам институты ретіндегі рөлінің артуына жол берілді.

Сонымен бірге, сайлау процесінің ұйымдастырылуы да әртүрлі жаңашылдықты тәжірибеде сынаудан өткізілді. Атап айтатын болсақ, 2004 ж. электронды сайлау жүйесі енгізілуі.

2004-2007 жылдар сайлау заңнамасын либерализациялауға бағытталған кезең болды. Кезеңнің ерекшелігі - сайлау жүйесінің функционалдық параметрлерінің жақсаруы, демократиялық талаптарға сәйкес сайлау заңнамасының халықаралық стандарттарына жақындауы болды.

Конституциялық реформаның салдарынан туындаған сайлау жүйесінде сапалы жаңа өзгерістер 2007 жылы болды. Ол бүкіл сайлау жүйесінің өзгерісіне ықпал етті. Жаңа өзгерістерге сәйкес, Парламенттің төменгі палатасы пропорционалдық сайлау жүйесі бойынша 98 депутат партиялық тізім бойынша, 9 депутат ҚХА-нан сайланатын болды [13].

Қазақстан Республикасының сайлау жүйесінің жетілдірілуі мақсатында тиімді өзгерістер орын алуда. 2009 жылғы реформаға сәйкес, 7-пайыздық кедергіні еңсермеген жағдайда да Парламент кемінде екі саяси партиядан тұруы қажет [14]. Яғни, сайлау нәтижесінде қалыптасқан Парламенттің құрамының сапалық ерекшелігіне мән беру тұрғысынан қарастыратын болсақ, тиімді реформалық өзгерістер байқалады. 10 қаңтарда мәслихаттарға сайлау алғаш рет партиялық тізім бойынша жасақталды. Соңғы өзгерістер сайлау жүйесінің демократиялық жетістігін көрсетеді.

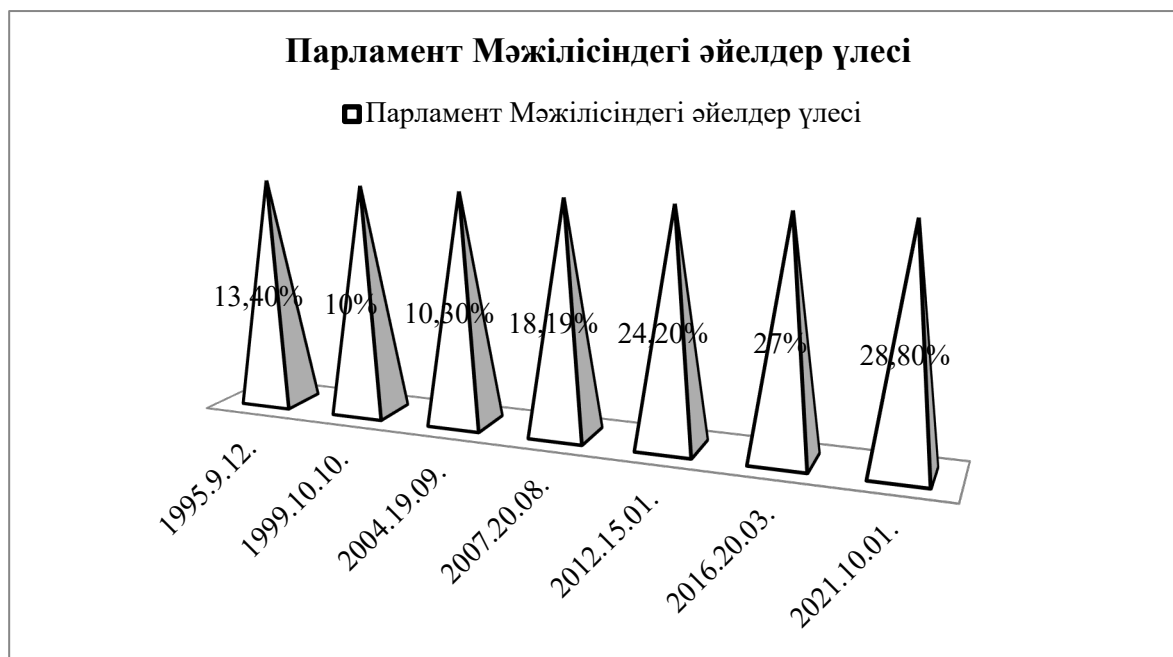

Сурет-1 ҚР Парламенті Мәжілісінің саяси партиялық құрамы

Ұсынылып отырған кестеден Парламент Мәжілісінің саяси партиялық құрамы көрсетілген. Салыстырмалы талдаудан анықталғандай, 2007-2011 жылғы 4-ші сайланым бір ғана партиядан тұрған. Сәйкесінше 2009 жылғы өзгерістерге байланысты, Парламент кем дегенде екі саяси партиядан тұруы принципінің орындалғаны байқалады. Бесінші, алтыншы сайланым құрамы «Nur Otan», «Ақ жол», «Қазақстан Коммунистік Халық партияларынан» тұрды. Соңғы жетінші сайланым құрамы «Nur Otan», «Ақ жол», «Қазақстан Халық партиясы» саяси партияларынан тұрды. Сайлау алдында Қазақстан Коммунистік Халық партиясы ребрендинг жасап, өз атауларын «Қазақстан Халық партиясы» өзгертті [15].

2018 жылы Парламент «Сайлау туралы» конституциялық заңға саяси партиялардың партиялық тізім бойынша сайланған мәслихаттар депутаттығына кандидаттарды ұсыну құқығын қамтамасыз ететін түзетулерді мақұлдады.

Жоғарыдағы талданған реформалар қазақстандық сайлау жүйесінің тиімді реформалануының көрсеткіші. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап, жүргізілген реформалар Қазақстан Республикасының өкілді билік институттарын қалыптастыратын сайлау жүйесінің біршама демократиялық стандарттарға сай жетілдірілгенін көрсетеді. 2021 жылғы 10-қаңтарда өткізілген Мәжіліс сайлауы соңғы 16 жылда бірінші рет мерзімінен бұрын емес, конституциялық мерзімінде өткізілді. Парламенттік оппозиция институты енгізілуі өкілді биліктің шешім қабылдауы барысындағы бәсекелестікті қалыптастырып, тиімді шешім қабылдауды қамтамасыз етеді. Мәжілістегі тұрақты комитеттердің бірінің төрағасы, екеуінің хатшысы, бір сессия кезінде кем дегенде бір рет парламенттік тыңдау өткізіп, екі үкіметтік сағаттың тақырыбын бекіте алады. Тұңғыш рет әйелдер мен жастарға 30 проценттік квота енгізілді.

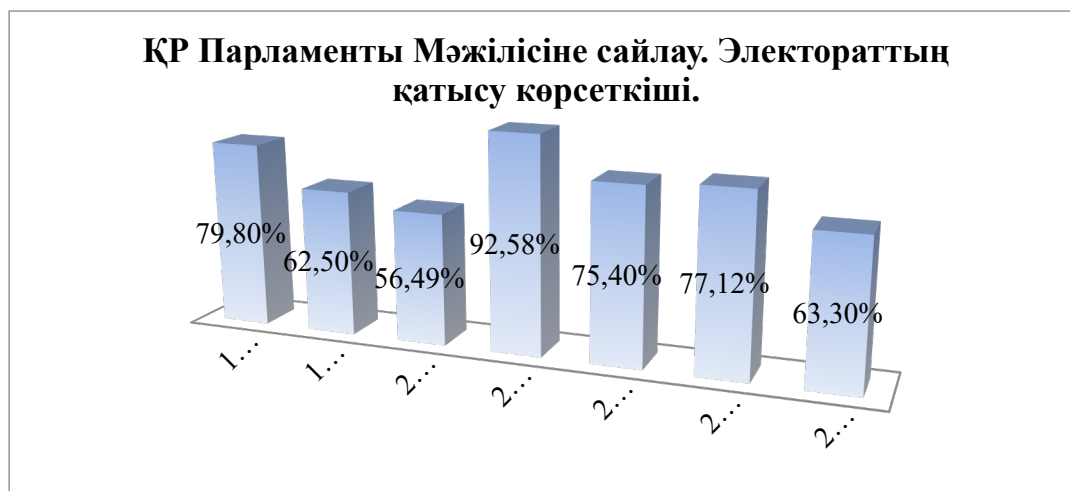
Сурет-2

Парламент мәжілісіндегі әйелдер үлесі жоғарыдағы суретте көрсетілгендей, әрбір сайланым сайын көбейіп келеді. 1995 жылғы сайлаудың нәтижесінде алғашқы сайланымда әйелдер үлесі 13,40%-ды көрсетсе, 1995 және 2004 жылғы сайлаулар нәтижесінде әйелдер небәрі 10 %-ды құрады. Әрине бұл Парламент Мәжілісі тарихындағы ең төменгі көрсеткіш болды. Ал, 2007 жылғы сайланымнан бастап, көрсеткіш үлесі көтеріле бастады. 2007 жылы 18,19%, 2012 жылы 24,20%-ға дейін өсті. 2016 жылы 27%-ды көрсетсе, соңғы 2021 жылғы сайлаудың нәтижесінде Парламент Мәжілісіндегі әйелдер үлесі 28,80%-ға жетті. Бұл көрсеткіш Мәжілістегі әйелдер үлесінің өскенін көрсетеді [16].

Жалпы әйелдердің Парламент мәжілісіне сайлаулары негізінде қалыптасқан құрылымындағы әйелдер үлесін көбейту мақсатында соңғы өзгерістерге сәйкес 30 пайыздық квота енгізілуі біршама жағдайды өзгертті.

Демократиялық сайлау – халықтың азат еркін анықтайтын және оны жүзеге асыруға жетектейтін саяси құрал. «Біз – Қазақстан халқы» деген қағиданы тек ашық, адал, таза, демократиялық сайлау нәтижесінде нақты мазмұнмен толтыруға мүмкіндік бар. Әділ сайлаулар биліктің классикалық түрде үшке бөлінуін қамтамасыз етіп, қоғамдағы билік әрекетінің тежемелік, тепе-теңдік принципіне іске асырады.

Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің қалыптасу эволюциясына тоқтала отырып, өкілді орган ретінде сайлану ерекшелігіне саяси талдау жүргізсек, оның қазіргі күнгі қалыптасу ерекшелігі мен мәселелері анықталады. Сайлау арқылы қалыптасуының басты талабы электораттың қатысу көрсеткіші. Қаншалықты халық сайлаудағы өздерінің саяси құқықтарын түсінеді соған байланысты өкілді биліктің қалыптасуына әсер етеді.

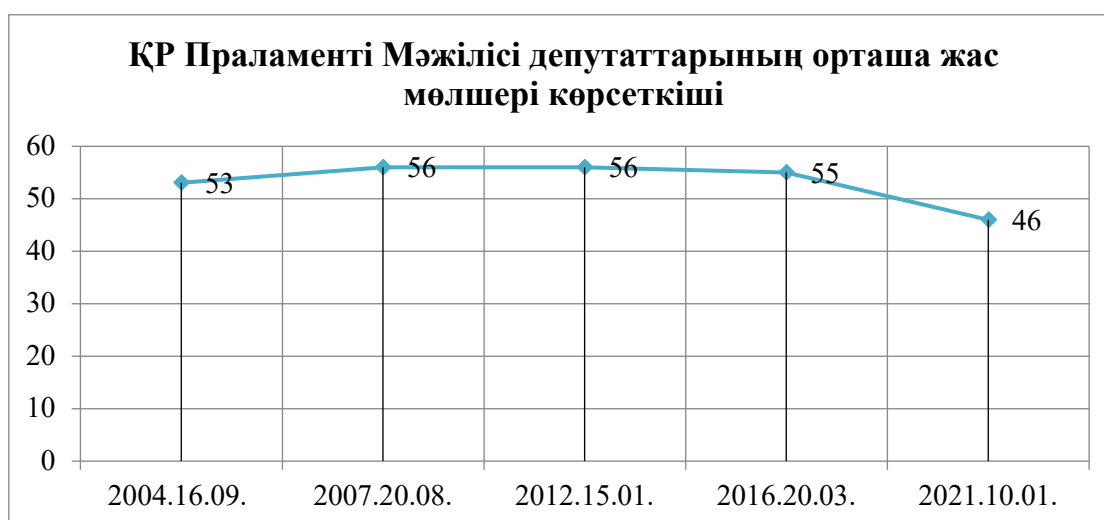

Сурет-3

Сонымен Қазақстан Республикасы Мәжілісіне сайлауға электораттың қатысуы көрсеткішіне мән беретін болсақ, бірінші сайланымда біршама қатысу көрсеткіші жоғары, яғни 79,80% болды. 1999 және 2004 жылдар халықтың өатысу көрсеткіші төмендеді, ол 62,50 және 56,49%, ал, ең жоғары халықтың қатысуының көрсеткіші Парламент Мәжілісінің 4-ші сайланымында яғни, 92,58% -ға дейін көтерілді. 2007 және 2012 жылдары 75 пайыздан жоғары көрсеткішті байқауға болады. 2021 жылы 1999 жылғы сайланымға сәйкес 63,30% электораттың сайлауға келгенін көруге болады[17].

Сонымен демократиялық сайлаулар талабының негізгі принциптерінің бірі электораттың сайлауға келіп, өз қалаулары бойынша таңдауларын жасауы. 2021 жылғы 10 қаңтардағы сайлаудағы қатысудың басқа жылдармен салыстырғанда төмен болуының бірден-бір себебі бүкіл әлемдегі COVID-19-ға байланысты орын алған пандемия жағдайы. Халықтың көпшілігі денсаулықтарына және аурудың алдын алу мақсатына байланысты қатыса алмады.

Сонымен бірге, сайлау мәселесін зерттеушілердің көтеріп жүрген өзекті мәселелерінің бірі сайлаулар негізінде Парламент Мәжілісі құрамының өзгерісі, яғни жастар үлесі. Өйткені, үлкен жастағы адамдарға қарағанда қазіргі ғылым мен техниканың жылдам қозғалысы жағдайында өзгерістерді жылдам қабылдап, шешім қабылдай алатын жастардың өкілді билік органдарынан көбірек орын алуы тиімді. 2021 жылғы сайлаудағы басты жаңалықтардың бірі Парламент Мәжілісіндегі жастардың санын 30 %-ға дейін көтерілуі. Осыған байланысты мәжілістің бірінші сайланымынан бастап, заң шығарушы органдағы жастардың сандық үлесі салыстырмалы талданды.

Сурет-4

Кестеге назар аударатын болсақ, ҚР Праламенті Мәжілісі депутаттарының орташа жас мөлшері көрсеткіші біршама жасарған. Атап айтатын болсақ, 2004 жылғы Парламент Мәжілісінің орташа жасы 53-ті құраса, 2007 және 2012 жылдардағы 4 және 5-ші сайланымдарда орташа жас мөлшері өсіп, 56 жасты

көрсетті. 6-ші сайланымда 55 жас, ал, соңғы өзгерістерге байланысты орташа жас мөлшері 46 жас болып кеміді. Сондықтан, өкілді органның орташа жасын жасарту жөніндегі шешім сайлау барысында 30 пайыздық квотаны сақтау принципі тиімді [18].

Сондықтан, еліміздің сайлау жүйесінің эволюциялық жолмен реформалана отырып, жетілдірілуі жалпы қоғамның келісімді дамуының мүмкіндігі екені талдау барысында анықталды. Әсіресе соңғы өзгерістер сайлау жүйесіне тиімді өзгерістер әкелгені сөзсіз.

Қорытынды. Қазақстан Республикасының демократиялық даму жолы сайлау процесінің әділ, өткізілуімен тікелей байланысты екені қарастырылды. Егер халық өзінің қалауымен таңдаған саяси партиясына дауыс беретін болса, кәсіби Парламент азаматтық қоғам институттарының қалаған заңдарын талқылап, әділ шешімдер қабылдап, тиімді заңдарды шығаратыны сөзсіз. Әділ сайлаулар нәтижесінде құрылған өкілді орган азаматтық қоғам талабын қанағаттандыра алатындай жұмыс жасайтындай жағдайда болса, еліміздегі әртүрлі наразылық жағдайлардың да алдын алу мүмкіндігі жоғарылайды.

Талдау барысындағы эмпирикалық зерттеудің нәтижесіне сүйене отырып, төмендегі қорытынды алынды:

- Сайлау процесінің эволюциялық даму кезеңдері талданып, заңнамалық реформалануының тиімділігі қарастырылды. Яғни, зерттеу барысында сайлау жүйесін жетілдіруінің нәтижесі ретінде Парламенттің Мәжіліс палатасындағы әйелдер үлесінің артуы, саяси партиялардың әрқелкілігі оның плюралистік сипатының дамып отырғаны анықталды.

- 2021 жылы 10-қаңтарда өткен сайлаудың ең басты ерекшеліктері ретінде Парламенттік оппозиция институты енгізіліп, Мәжілістегі тұрақты комитеттердің бірінің төрағасы, екеуінің хатшысы, бір сессия кезінде кем дегенде бір рет парламенттік тыңдау өткізіп, екі үкіметтік сағаттың тақырыбын бекіте алуы, әйелдер мен жастарға 30 проценттік квотаның енгізілуі отандық сайлау жүйесі дамуының басты қадамы ретінде анықталды.

Сондықтан, еліміздің сайлау жүйесі үнемі жаһандану жағдайына сәйкес, дамып, жетілдіріліп отыратын динамикалық процесс ретінде қарастырылып, азаматтық қоғам мен билік институттарының тиімді қатынаста жұмыс атқарып, мемлекеттің эволюциялық дамуына тікелей ықпал ететін институт ретінде қарастырамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. I бөлім, 3 – бап. – Алматы. 2007. – 3 б.*
2. *Гоббс Т. Қоғамдық келісім туралы / Аударған М.Ө. Иманбаев. – Алматы: Раритет, 2004. – 277 б.*
3. *Локк Дж. Два трактата о правлении // Соч.: В 3-х томах. / Ред. Н.С. Нарский, А.Л. Субботин; АН СССР, ин-т философии. – М., 1985. – Т. 3. – 668 с.*
4. *Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. С фр. / Центр фундаментальной социологии. – М., 1998. – 416 с.*
5. *Даль Р. Введение в теорию демократии. – М.: Наука, 1992. – 156 с.*
6. *Токвиль А. Демократия в Америке. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.*
7. *Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.*
8. *Сартори Дж. Вертикальная демократия // Полис. – 1993. № 2. – С. 80 – 89.*
9. *Поппер К. Открытое общество и его враги. Чары Платона. / под ред. В.Н. Садовского. – М.: Феникс, 1992. – Т. 1. – 528 с.*
10. *Хантингтон С. Столкновение цивилизации // Полис. – 1994. № 1. – С. 33 – 48.*
11. *Ертысбаев Е.К. Генезис выборной демократии в современном Казахстане: проблемы и перспективы. 1990-2000. – А.: Қазақ университеті, 2000. – 460 с.*
12. *Құрманбаева Ш.А. Сайлау технологиялары: 2004 жылғы парламент сайлау тәжірибесінен // Әл-Фараби атындағы Қаз ҰУ Хабаршысы, Философия сериясы. Саясаттану сериясы. Мәдениеттану сериясы. – Алматы, 2005. №2 (22). – 21-24 бб.*
13. *«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 19 маусымдағы N 268 Конституциялық Заңы [Электронный ресурс] – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000268/history> (дата обращения: 30.03.2021)*
14. *«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы*

- 9 ақпандағы N 124-IV Конституциялық заңы [Электронный ресурс] – 2021. – URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000124> (дата обращения: 20.03.2021)
15. Информация о прошедших избирательных кампаниях [Электронный ресурс] – 2021. – URL:<https://www.election.gov.kz/rus/> (дата обращения: 25.03.2021)
16. Выборы депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан [Электронный ресурс]–2021.– URL:<https://www.election.gov.kz/rus/> (дата обращения: 25.03.2021)
17. Центральная избирательная комиссия РК [Электронный ресурс]–2021.– URL:<https://www.election.gov.kz/rus/informatsiya-o-vyborakh-i-referendumakh-v-rk/informatsiya-o-proshedshikh-izbiratelnykh-kampaniyakh/> (дата обращения: 25.03.2021)
18. Выборы депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан [Электронный ресурс]–2021.– URL:<https://www.election.gov.kz/rus/> (дата обращения: 30.03.2021)

References

1. Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciysy. I bolim, 3 – bap. Almaty – 2007 – 3 b.
2. Gobbs T. Qogamdyq kelisim turaly / Audargan M.O. Imanbaev. – Almaty: Raritet, 2004. – 277 b.
3. Lokk Dzh. Dva traktata o pravleni // Soch.: V 3-h tomah. / Red. N.S. Narskij, A.L. Subbotin; AN SSSR, in-t filosofii. – M., 1985. - T. 3. – 668 s.
4. Russo Zhan-Zhak. Ob obshchestvennom dogovore. Traktaty / Per. S.fr. / Centr fundamental'noj sociologi. – M., 1998. – 416 s.
5. Dal' R. Vvedenie v teoriyu demokrati. – M.: Nauka, 1992. – 156 s.
6. Tokvil' A. Demokratiya v Amerike. – M.: Progress, 1992. – 554 s.
7. Lejphart A. Demokratiya v mnogostavnyh obshchestvah: sravnitel'noe issledovanie. – M.: Aspekt Press, 1997. – 287 s.
8. Sartori Dzh. Vertikal'naya demokratiya // Polis. – 1993. № 2. – S. 80 – 89.
9. Popper K. Otkrytoe obshchestvo i ege vragi. CHary Platona. / pod red. V.N. Sadovskogo. – M.: Feniks, 1992. – T. 1. – 528 s.
10. Hantington S. Stolknovenie civilizaci // Polis. – 1994. № 1. – S. 33 – 48.
11. Ertysbaev E.K. Genezis vybornoj demokrati v sovremennom Kazahstane: problemy i perspektivy. 1990-2000. – A.: Qazaq universiteti, 2000. – 460 s.
12. Qurmanbaeva Sh.A. Sajlau tekhnologiyalary: 2004 zhyly parlament sajlaу tazhiribesinen // Al-Farabi atyndagy Qaz UU Habarshysy, Filosofiya seriyasy. Sayasattanu seriyasy. Mädeniettanu seriyasy. – Almaty, 2005. №2 (22). – 21-24 bb.
13. «Qazaqstan Respublikasyndagy sajlaу turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyalыq zanyна ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly Qazaqstan Respublikasynyn 2007 zhyly 19 mausymdagy N 268 Konstituciyalыq Zany [Elektronnyj resurs] – 2021. – URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000268/_history (data obrashcheniya: 30.03.2021)
14. «Qazaqstan Respublikasyndagy sajlaу turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyalыq zanyна ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly Qazaqstan Respublikasynyn 2009 zhyly 9 aqpandagy N 124-IV Konstituciyalыq zany [Elektronnyj resurs] – 2021. – URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000124_ (data obrashcheniya: 20.03.2021)
15. Informaciya o proshedshih izbiratel'nyh kampaniyah [Elektronnyj resurs] – 2021. – URL:<https://www.election.gov.kz/rus/> (data obrashcheniya: 25.03.2021)
16. Vybory deputatov Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs]–2021.– URL:<https://www.election.gov.kz/rus/> (data obrashcheniya: 25.03.2021)
17. Central'naya izbiratel'naya komissiya RK [Elektronnyj resurs]–2021.– URL:<https://www.election.gov.kz/rus/informatsiya-o-vyborakh-i-referendumakh-v-rk/informatsiya-o-proshedshikh-izbiratelnykh-kampaniyakh/> (data obrashcheniya: 25.03.2021)
18. Vybory deputatov Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs]–2021.– URL:<https://www.election.gov.kz/rus/> (data obrashcheniya: 30.03.2021)

Қ.Е. Тауенов *

*«Әлеуметтану» мамандығының 3 курс докторанты
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ҚАРТТАР ҮЙІНДЕ ЕГДЕ ЖАСЫНДАҒЫ АДАМДАРДЫҢ СӘТТІ БЕЙІМДЕЛУІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақала қарт адамдардың өздері үшін жаңа жағдайларға сәтті бейімделуінің факторы ретіндегі қарттар үйіндегі әлеуметтік қызмет көрсету мәселесін зерттеуге арналған. Бүгінгі таңда қарттар мен мүгедектердің құқықтарын қорғау саласындағы негізгі нормативтік-құқықтық актілер қаралды. Қарттар үйін тұрғылықты мекен еткен қарттардың өмір сүру жағдайы мен оларға көрсетілетін әлеуметтік қызметтің олардың әлеуметтік-экономикалық және психологиялық бейімделуіне ықпалы ғылыми мақаланың зерттеу пәні болып табылады. Алған қойған мақсатымыз болашақта әлеуметтік қызмет сапасын жақсарту, егде жасындағы адамдардың әлеуметтік бейімделу жағдайларын жеңілдету мақсатында, жалпы қарт адамдардың әлеуметтік қорғалуына қатысты заңнаманы толықтыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу. Сол арқылы егде жасындағы адамдардың әлеуметтік үйлерге бейімделу мүмкіндіктерін арттыру.

Түйін сөздер: қарт адамдар, әлеуметтік бейімделу, қарттар үйі, «Белсенді ұзақ өмір».

*Тауенов К.Е. **

*докторант 3 курса специальности «Социология»
Казахский национальный педагогический университет им. Абая
г. Алматы, Казахстан*

СОЦИАЛЬНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ КАК ФАКТОР УСПЕШНОЙ АДАПТАЦИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В ДОМАХ ПРЕСТАРЕЛЫХ

Аннотация

Статья посвящена изучению вопроса социального обслуживания в домах престарелых как фактора успешной адаптации людей пожилого возраста в новых для себя условиях. Рассмотрены основные на сегодняшний день нормативно-правовые акты в сфере защиты прав пожилых людей и инвалидов. Предметом исследования научной статьи являются условия жизни пожилых людей, проживающих в домах престарелых, и влияние предоставляемых им социальных услуг на их социально-экономическую и психологическую адаптацию. В целях улучшения качества социальных услуг в будущем, облегчения условий социальной адаптации лиц пожилого возраста, выработать предложения по дополнению законодательства, касающегося социальной защиты пожилых людей в целом. Тем самым повышая возможности адаптации пожилых людей к социальным домам.

Ключевые слова: пожилые люди, социальная адаптация, дом престарелых, «Активное долголетие».

*К. Тауенов **

*3rd year doctoral student of the specialty «Sociology»
Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

SOCIAL SERVICES AS A FACTOR OF SUCCESSFUL ADAPTATION OF ELDERLY PEOPLE IN NURSING HOMES

Abstract

The article is devoted to studying the issue of social services in nursing homes as a factor of successful adaptation of elderly people in new conditions. The main legal acts in the field of protection of the rights of the elderly and disabled people are considered today. The subject of the research is the living conditions of elderly

people living in nursing homes, and the impact of social services provided to them on their socio-economic and psychological adaptation. In order to improve the quality of social services in the future, to facilitate the social adaptation of the elderly, to develop proposals to Supplement the legislation on social protection of the elderly in General. Thereby increasing the ability of older people to adapt to social homes.

Keywords: elderly people, social adaptation, nursing home, "Active longevity".

Кіріспе.

Егде жасындағы адамдар қоғамның аз қорғалған санатына жатады. Олар мемлекет тарапынан көрсетілетін тиімді әлеуметтік көмекке мұқтаж. Әлеуметтік саясат қарттарды қорғауға бағытталған кең ауқымды бағдарлама болып табылады. Мемлекеттегі әлеуметтік институттардың қызметінің нәтижесінде егде жастағы адамдардың өмір сүру сапасы тиісті деңгейде қамтамасыз етіледі.

Әлемде адамның өмір сүру ұзақтығының артуы жаһандық үдеріске айналып, жер шарының түпкір-түпкіріне жетуде. Қазақстан Республикасында да зейнеткерлік жасқа жетіп, қызметтік демалысқа шыққан егде жастағы адамдардың саны жалпы халықтың 11 пайызын құрап отыр. Сонымен қоса елімізде 2019 жылдың қорытындысы бойынша 38 мың қария арнайы әлеуметтік көмекті бюджет есебінен үйде алуда. Ол шамамен ел территориясында өмір сүріп жатқан қариялардың 1,2 пайызын құрауда.

Қарт адамдар мен мүгедектерге арналған мекемелердегі әлеуметтік көмек түрлеріне күндізгі бөлімшелерде көмек көрсету, уақытша келушілерге көмек көрсету, жоғарыда аталып кеткен үйге келіп көмек көрсету және стационарлық мекемелерде әлеуметтік қолдау көрсету кіреді. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы ақпаратына сәйкес ел аумағында 113 медициналық-әлеуметтік мекемелер қызмет атқаруда, олардың қатарында 178 адамды әлеуметтік көмекпен қамтыған 4 әлеуметтік қызмет көрсету орталығы, 1708 психологиялық паталогиясы бар балаларға көмек көрсететін 16 әлеуметтік қызмет көрсету орталығы, 8364 адамды қамтыған жалпы үлгідегі қарттар мен мүгедектерге арналған 45 әлеуметтік қызмет көрсету орталығы, 14160 адамға әлеуметтік көмек көрсетіп жатқан 48 психоневрологиялық әлеуметтік қызмет көрсету орталығы бар.

Қарттар үйін тұрғылықты мекен еткен егде жасындағы адамдардың өмір сүру жағдайы мен оларға көрсетілетін әлеуметтік қызметтің олардың әлеуметтік-экономикалық және психологиялық бейімделуіне ықпалы ғылыми мақаланың зерттеу пәні болып табылады. Алған қойған мақсатымыз болашақта әлеуметтік қызмет сапасын жақсарту, егде жасындағы адамдардың әлеуметтік бейімделу жағдайларын жеңілдету мақсатында, жалпы қарт адамдардың әлеуметтік қорғалуына қатысты заңнаманы толықтыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу. Сол арқылы егде жасындағы адамдардың әлеуметтік үйлерге бейімделу мүмкіндіктерін арттыру.

Әдіснама.

Бұл зерттеу жұмысындағы мәліметтер Республикамыздың әлеуметтік қызмет саласын реттеуге арналған нормативтік құжаттарын зерделеу арқылы алынды. Әлеуметтану, психология және геронтология ғылымы салаларында қарттардың күтіміне байланысты ғылыми мақалалар мәліметтері салыстырмалы түрде қарастырылып, қарттар үйі қабырғасында егде жастағы адамдардың бейімделу мүмкіндіктерінің әлеуметтік қызметкер біліктілігіне байланыстылығы анықталды. Шетелдік басылымдар мен қарттар күтіміне қатысты даярланған есептер мәліметтері әлеуметтік қызмет саласын жетілдіруге қатысты ұсыныстарды даярлауда негіз болды.

Нәтижелерді талдау.

Қазақстан Республикасының еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің «Әлеуметтік қызмет көрсетудің Үлгілік Ережелерін бекіту туралы бұйрығында «Қарттар мен мүгедектерге арналған жалпы үлгідегі мемлекеттік медициналық-әлеуметтік мекемелерде және мемлекеттік емес медициналық-әлеуметтік ұйымдарда әлеуметтік қызмет көрсетудің» үлгілік ережесі бекітілген болатын. Ол ережеге сәйкес «МӘҰ денсаулығының жай-күйі бойынша басқа адамның тұрақты күтіміне және медициналық көмекке мұқтаж қарттар мен бірінші, екінші топтағы мүгедектердің (бұдан әрі - қамқорлықтағы адамдар) уақытша немесе тұрақты тұруына арналады», - деген анықтама берілген. Сонымен қоса, МӘҰ-ның негізгі міндеттері қамқорлықтағы адамдарға үй жағдайларына жақындатылған жағдайлар туғызу, оларға әлеуметтік қызметтер көрсетудің мемлекеттік стандарттарына сәйкес әлеуметтік қызметтер көрсету және оңалту іс-шараларын жүргізу» [1], болып табылатындығы ерекше аталып өткен.

Медициналық-әлеуметтік мекемелер санатына жататын әлеуметтік үйлер (қарттар үйі) азаматтарға өз мекеме қабырғасында төмендегідей қызметтер көрсетеді:

– Егде жастағы адамдарды мекемеге уәкілетті орган бекіткен ережеге сәйкес қабылдау және орналастыру, олардың жаңа ортаға және мекеме ұжымына бейімделуіне белсенді жәрдемдесу, тұратын бөлмелерінде үй тұрмысына жақын жағдай жасау;

– Бекітілген нормаларға сәйкес қарт адамдарға қажетті тұрғылықты бөлме беру, оны қажетті жиһазбен, жеке гигиеналық заттармен қамтамасыз ету және т.с.с.;

– Егде жасындағы адамдардың жасы мен денсаулық жағдайын ескере отырып тамақтандыруды ұйымдастыру;

– Ережеде бекітілген тәртіпке сәйкес егде жасындағы адамдарға күтім жасау, бөлмелерін тазалау, киім-кешектерін жуу, төсек-орын жабдықтарын ауыстыру және т.с.с.;

– Егде жасындағы адамдарға медициналық қызмет көрсетуді ұйымдастыру, қажет болған жағдайда ауруханамен байланыста болу (ол үшін талаптарға сәйкес қарттар үйі ауруханаға жақын орналасуы қажет);

– Жасына байланысты әртүрлі физикалық ақаулары бар адамдарға әлеуметтік органдармен бірлесе отырып көмек көрсету (стоматологтың қабылдауынан кейін тіс протезын жасау, офтальмологтың қабылдауынан кейін көзілдірік жасау, протезді бұйымдар және мүгедектерге қажетті арбаларға тапсырыс беру және т.с.с.);

– Егде адамдардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, мәдени және спорттық ұйымдармен, білім беру мекемелерімен бірлесіп олардың бос уақыттарын ұйымдастыру;

– Емдеу-сауықтыру іс шараларын ұйымдастыру;

– Клубтық және үйірмелік қызметті ұйымдастыру;

– Психологиялық көмек көрсету және т.б.

Қарттарға медициналық-әлеуметтік қызмет көрсету «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» ҚР 2013 жылғы 21 маусымдағы №105–V Заңына [2], «Ардагерлер туралы» 2020 жылғы 6 мамырдағы № 322-VI ҚРЗ» ҚР Заңына [3], «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 сәуірдегі N 39 Заңына [4], Халықты әлеуметтік қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 26 наурыздағы № 165 бұйрығына [5], сәйкес жүзеге асырылады.

Кеңес дәуірінде қарт адамдарға әлеуметтік қызмет көрсетудің негізгі көзі ретінде стационарлық мекемелер, яғни интернат үйлері қарастырылды. Сол уақыттан бері қалыптасқан әлеуметтік үйлерде жалғызбасты қарттарға, балаларының күтімінен қалыс қалған қарттарға немесе өз қалауымен денсаулығына байланысты интернатта тұрақты тұрып жатқан қарттарға әлеуметтік қызмет көрсету мәселесі үлкен маңызға ие. Әрине стационарлық тұрғыда қызмет ететін мұндай мекемелердің артықшылығы көп. Олардың қатарында толық мемлекеттік қамсыздандыру, әлеуметтік-тұрмыстық жағдай, медициналық-әлеуметтік көмек және т.с.с. Дегенмен қай уақытты алмасаңыз да қарттарға арналған мұндай әлеуметтік үйлерге егде жасына жеткен адамдарды тапсыру-қабылдау үлкен психологиялық күйзеліспен байланысты болды. Сондықтан да қарттардың әлеуметтік бейімделу мәселесіне ғылым тарапынан көңіл бөлініп, мемлекеттік органдарға тиісті ұсыныстар беру басты мақсат.

Медициналық-әлеуметтік мекемеге жаңадан түскен қарт адамның психологиялық күйзелісін жеңіп шығу үшін, жаңа ортада оны қабылдау мен әлеуметтік қамқорлық көрсету ерекше орын алады. Әлеуметтік қызмет көрсету – ол әлеуметтік мекемелер тарапынан халықтың әлсіз қорғалған топтарына және өмірлік қиын жағдайға тап болған кез-келген адамға әртүрлі қызмет пен көмек көрсету. «Бұл мәселе оның көпөлшемдігіне байланысты. Ол медициналық, экономикалық, әлеуметтік, мәдени мәселелердің тұтас кешені» [6; 52 б.].

Қарттар мен мүгедектерге арналған медициналық-әлеуметтік мекемелерге келіп түскен қарттар мен ондағы тұрақты тұрып жатқан егде жастағы адамдардың мекемеге әлеуметтік бейімделуі бірқатар аспектілер бойынша қаралуы керек. Қарттардың әлеуметтік үйлерге келіп түсуінің себебі де егде жасындағы адамның бейімделуіне әсер етуші басты фактор. Онымен қоса, әлеуметтік үйдегі тұру жағдайы, көрсетілетін әлеуметтік көмектің дәрежесі, қызмет ететін медициналық және әлеуметтік қызметкерлердің қатынасы да маңызды. Қарттар үйінде басқару мен қызметі көрсетудің инновациялық технологиялары қарттар мен мүгедектердің жаңа ортаға тез арада үйренісуіне себепші болады.

Әлеуметтік күтім, қызметкерлердің қарым-қатынасы, қарт адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы, тамақтану тәртібі мен рационы, медициналық күтім сапасы мен түрлері, бос уақытты пайдалы әрі жан-жақты ұйымдастыру әлеуметтік бейімделу факторлары. Өнерге бейімі бар адамдарға қажетті үйірмелер

немесе клубтар ашу, қызығушылығы бір адамдарды топтастыру, олардың шығармашылығына қолдау жасау бейімделудің нәтижелі көрсеткіші.

Қарт адамдардың тек физикалық қажеттіліктерін ғана өтемей, рухани дүниесін байытуға да көңіл бөлу керек. Әлеуметтік үй тұрғындары адамдармен қарапайым тілдесуге мұқтаж, сонымен қатар жақындарымен, таныстарымен, көршілерімен, замандастарымен телефон арқылы сөйлесуді немесе жеке кездесуді қажет етеді. Одан бөлек діни тұрғыда қажетті рәсімдерді жасауға жағдай туғызып, олардың діни сеніміне түсіністікпен қарап, толеранттылық таныту керек.

Тамақ сапасы мен оның қарт жасына сай болуы, медициналық ұсыныстарға негізделуі әлеуметтік қызметкерлер қарапынан қатаң сақталуы қажет. Әрине барлық адамның сұраныстары әртүрлі болуы мүмкін. Дегенмен, даярланатын астың сапасы мен ас мазірінің үй тамағына үксас болуы қажет. «Азық-түліктің, әсіресе дәрумендер мен минералдарға қатысты тағамдық құндылығын арттыру қажет, алайда калория мен ақуыздардың жеткілікті мөлшерде тұтынылуын қамтамасыз ету ерекше маңызды міндет болып табылады» [7; 461б.].

Зейнетке шыққаннан кейін адамның өмір салты өзгеріп, оған жаңа жағдайға бейімделуіне тура келеді. Қарттар үйінің тұрғындары тек қана қарттыққа ғана бейімделіп қана қоймай, өздері үшін туындаған жаңа ортаға бейімделу үдерісін бастарынан өткізеді. Қарттардың қарым-қатынас шеңбері тарылып, бос уақыт көлемі артады. Ендігі мақсат ол бос уақытты толыққанды өмір сүруді жалғастыру мақсатында пайдалы және мазмұнды іс-шаралармен толтыру. Осыған байланысты қарттар үйі тұрғындарының бос уақытын ұйымдастыру мәселесін шешуге әлеуметтік қызметкерлер ерекше ат салысуы керек. Әрине бұл жерде қарт адамдардың белсенді өмір салтын қажетті деңгейде ұстап тұру, сол қарт адамдардың осы үдеріске белсенділік танытуына, оның өз өмір салтын өзгертуге деген талпынысына да байланысты. «Қарт адамның өмір салтына өзін-өзі дамыту (физикалық, зияткерлік, эстетикалық, шығармашылық), қарым-қатынас және күнделікті әлеуметтік қатынастар, күнделікті дүниетанымының бейнелерін қалыптастыру және дамыту, жаңа жағдайда өз бейнесін қалыптастыру, сондай-ақ діни және әлеуметтік салт-дәстүр элементтері кіреді» [8; 151б.]. Әлеуметтік үй қабырғасында түрлі үйірмелер жұмысын жандандыру, сонымен қатар топтық киносеанстар өткізу тұрғындар арасында ауызбіршілікті нығайтады және әрбір қарт адам үшін жалғыздық күйінен арылуға мүмкіндік туғызады.

Қартаюу кезеңінде орын алатын басты өзгерістердің бірі – әлеуметтік өзгерістер болғандықтан, ол егде жасындағы адамның өз уақытын алғаш рет өз қалауымен жұмсау мүмкіндігіне ие болған жағдайда басталады. Сондықтан да сондай өзгерістер жүрегінде үрей туғызған шақта, қарт адамдардың бір тобы өз қызметін жалғастыруға бел буады, әлеуметтік өзгеріс үдерісін кейінге шегіндереді. Дегенмен, бұл үздіксіз үдерістер қатарына жататындықтан әлеуметтік өзгеріс кезеңіне алдын-ала дайындалу қажет.

Қартаюу шағындағы адамның өмір сапасы көбіне психологиялық факторға тәуелді келеді. Яғни, егде жасындағы адамның өз өмірінде орын алған жағдайларды қалай сезінетіндігі, өз өміріне қарт адамның ықпал ету қабілеттілігі, оны басқара алуы. Халық денсаулығын сақтау мақсатында әлеуметтану, психология және медицина ғылымдарында терең зерттеулер жүргізген ғалымдар тарапынан салауатты қартаюу үшін маңызды төрт салаға көңіл бөлу кеңестері берілді. Олардың қатарында: физикалық белсенділік, дұрыс тамақтану, қоғамдық қарым-қатынас және қажеттілік сезімі. Әр адам өзінің қарттық кезеңін жас кезінен бастап ойлау қажет. Өйткені, ол кәрілікте орын алатын үдерістерге әсер етеді. Шылымға әуестену, тамақтану рационаын сақтамау, күйзелістерге жиі тап болу, физикалық белсенділік танытпау, ішімдік пен нашакорлық қартайған шақта денсаулыққа ықпал етеді.

Денсаулығын қалыпты жағдайда ұстауға басты назар аударатын қарттар (мүмкіндігі бар) үшін жаттықтыру залдарын ұйымдастыру әлеуметтік көмек көрсетуге негізделген қызметтің ерекше түрі. Жалпы алғанда, қарттардың тұрмыс-тіршілігіне әлеуметтік, медициналық қызметкерлер тарапынан жұмыс түріндей қарамай, шын ықыласпен көмек көрсету сәтті бейімделудің кепілі.

Қарттарға медициналық-әлеуметтік көрсету қызметін ұйымдастыру - қарт адамдарға қауіпсіздік жағдайында толыққанды және тәуелсіз өмір сүруге жағдай жасаумен байланысты. Сонымен бірге, егде жасындағы адам әлеуметтік ортадан тысқары қалмай, қоғам мүшелерімен қарым-қатынас орнатып, түгелдей іс-шараларға қатысуға мүмкіндік алуы қажет. Осы шараларды іске асыру әрине қаражатпен қамтамасыз етуге байланысты. Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңының 4 бабының 2.1 тармағына сәйкес «Жасы бойынша зейнетақы төлемдерін және мүгедектігі бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы алуға құқығы жоқ адамдарды қоспағанда, мемлекеттік базалық зейнетақы төлемі мемлекеттің толық қамсыздандыруындағы алушы медициналық-әлеуметтік мекемелерде (ұйымдарда) стационар жағдайында тұрған кезеңіне тоқтатыла тұрады». Заңның 21 бабының 2-1 тармағында: «Медициналық-

әлеуметтік мекемелерде (ұйымдарда) стационар жағдайында тұратын және мемлекеттің толық қамсыздандыруындағы адамдарға жасы бойынша зейнетақы төлемдері:осы Заңның 15-бабына сәйкес есептелген жасы бойынша зейнетақы төлемдері мөлшерінің 30 пайызы көлемінде, бірақ республикалық бюджет туралы заңмен тиісті қаржы жылына белгіленген ең төмен зейнетақы мөлшерінен кем емес көлемде төленеді.Жасына байланысты зейнетақы төлемдерінің тағайындалған мөлшерінің 70 пайызын аудару жеке банктік шотқа немесе медициналық-әлеуметтік мекемелердің (ұйымдардың) қолма-қол ақшаны бақылау шоттарына жүргізіледі. Медициналық-әлеуметтік мекемелердің (ұйымдардың) көрсетілген қаражатты пайдалану тәртібін орталық атқарушы орган айқындайды», делінген. Яғни медициналық-әлеуметтік мекемелердің қызметі онда тұрғылықты тұрып жатқан егде жасындағы адамдардың қаражаты есебінен де жүргізіледі. Сондықтан ол мекемелерде көрсетілетін қызмет сапасы мен әртүрлілігі жоғары деңгейде болуы тиіс.

COVID-19 әсерінен туындаған әлеуметтік оқшаулау барлық қарттар үйлерінде біліктілігі жоғары әлеуметтік қызметкерлер тапшылығын байқатты. Республикамыздың ақпараттық агенттіктері баяндаған ахуалға сәйкес қарттар үйі тұрғындарының бұл ауру түрі алдында қорғансыз екендігі баршаға мәлім болды. Бүгінгі күннің өзекті тақырыбына айналған пандемия кесірі әлеуметтік қызметтерді ұсыну мүмкіндігін тарылтты. Қарт адамдарды жаңа өмірге бейімдеумен қатар ендігі жағдайда әлеуметтік қызметкерлер тұрғындардың қауіпсіздігін де ойлау қажет. Бұл әлеуметтік қызметкерлер мен жалпы қарттар үйі ұжымының алдына жауапты міндеттер қоюда.

Күйзеліс пен қорқыныш жайлаған қоғамда әрбір адам өзінің денсаулық жағдайын ойлаумен қатар, жақындары мен туыстарын қорғауда. Әлеуметтік қызметкер алдында ол міндеттермен қоса, қызметтік парыз тұр.

Covid-19 қарттар үйінде оңай таралады және осы мекемелерде тұратын қарт адамдардың (тұрғындар) ауру туындаған кезде өлім қаупі жоғары. Сондықтан тұрғындардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көп көңіл бөлінуі тиіс. Қарттар үйінде карантиндік шараларды енгізіп, жеке басын қорғайтын құрылдарды қолданумен қатар, келушілерге шектеулер енгізілді. Олардың ендігері сырттан келетін волонтерлік ұйымдармен, түрлі үйірмелік іс-шараларды жүргізетін шығармашыл адамдармен, отбасы мүшелерімен қарым-қатынасы қиындады. Пандемиямен күресудің ұлттық стратегиясы болмағандықтан, қоғам да, қарттар үйлері де COVID-19-дан қатты зардап шекті.

Әлеуметтік қызметкерлер отбасылық қолдау мен қамқорлықтың қажеттілігін жіті түсіне біледі. Отбасымен қажетті қарым-қатынасты алмастыра алмаса да, әлеуметтік қызметкер жақсы дайындықтың арқасында жоғары сапалы әлеуметтік көмекті көрсетуге дайын. Эмоционалды қолдауды қамтамасыз ете алатын, сапалы әлеуметтік жұмысты қамтамасыз етуге дайын білікті әлеуметтік қызметкерлер толыққанды мемлекет қолдауына ие болуы тиіс.

Шетелдік басылымдарда қарттар үйінің стандарттарына сәйкес әрбір 120 адамдық қарттар үйі кем дегенде бір білікті әлеуметтік қызметкермен қамтамасыз етілуі тиіс делінген. Білікті әлеуметтік қызметкер - әлеуметтік жұмыс саласында қажетті білім мен біліктілікпен қамтамасыз етілген адам. Оның әлеуметтану, геронтология, оңалту, психология, сонымен қатар медицина саласында білім болғаны күтіледі. Дегенмен, кәсіби біліктілік ісін әлеуметтік қызметкер тәжірибе барысында толықтырып отырады.

Қарттар үйінде тұрғындардың жоғары әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін әлеуметтік қызметкерлер әлеуметтік, психологиялық, физикалық және рухани жетілудің динамикалық өзара әрекеттесуін қамтамасыз ете алуы қажет. Әлеуметтік қызметкер үнемі тұрғындардың әл-ауқатына теріс әсер етуі мүмкін факторларды білуі керек және мүмкін болса, бұған жол бермеуі керек. Сонымен қатар, әлеуметтік қызметкер мекеме ұжымының барлығымен, олардың отбасыларымен және достарымен өзара әрекеттесуі керек. Өйткені, ұзақ тұратын жаңа ортаға бейімделуі үшін қарт адамға осылардың барлығы қажет. Бейімделу факторларының мүмкіндіктерін кеңейту үшін әлеуметтік қызметкер қарт адамның жеке басының ерекшеліктерін ескерумен қатар, әлеуметтік ортасының сапасын да зерделейді.

Әлеуметтік қызмет көрсету саласындағы ұтымды мемлекеттік саясатты қалыптастыру қарттар үйін қажетті көмекпен қамтамасыз етудің негізгі арнасы. Білікті әлеуметтік қызметкерді даярлау ісі басқа мамандықтарды дайындаумен қатар жүруі қажет. Жоғары әлеуметтік қолдауға ие болған әлеуметтік қызметкердің алдына жоғары талаптарды да қоға болады.

Әлеуметтік қызметкердің қарттарға әлеуметтік көмек көрсету ісіндегі рөлін анықтау үшін оның алдына қойылатын талаптарды анықтаған жөн. Әлеуметтік қызметкер ең алдымен әр адамның құндылығы мен бірегейлігін түсінуі, әр адамға құрметпен қарауы, Егде жастағы адам үшін жаңа ортада даму мүмкіндігін ашуы, әлеуметтік жүйенің жұмысына қарт адамға қажетті психологиялық, физиологиялық

және рухани қолдауды қосуы, қарт адамның Тәуелсіздігін мойындай отырып, мекеме тәртібіне бағыну мінез-құлқын қалыптастыру қажет.

Әлеуметтік қызметкерлердің қарттар үйінің тұрғындарының қажеттіліктерін қанағаттандыруда маңызды рөл атқаратындығын мемлекеттік деңгейде жіті түсінудің маңыздылығы әлеуметтік көмектің сапасына тікелей әер етеді. Әлеуметтік қызметтер мен тұрғындардың өмір сүру сапасы арасында тығыз байланысты болғандықтан, қарттар үйіндегі әлеуметтік қызметтердің рөлі туралы білімді кеңейту маңызды. Нормативтік құжаттар арқылы бекітілген әлеуметтік қызметтер стандарттарының қарттар үйінде толыққанды көрсетілуі әкімшілік пен әлеуметтік қызмет ұжымының міндетінде. Қарттар үйіндегі әлеуметтік жұмыстың рөлін түсіндіру ғылыми тұрғыда терең зерттелуі тиіс. Өйткені, ол тұрғындардың, мемлекеттің және әлеуметтік қызметкерлердің арасындағы қатынасты анықтау арқылы, өзгертілуі тиіс жағдайларды дер кезінде анықтауға мүмкіндік береді.

Пікірталас

Қарттар үйіндегі әлеуметтік қызметтердің рөлі туралы ондағы тұрғындарға күтім жасау, отбасы мен басқа қызмет салаларымен қатынас орната алу қабілеті жағынан, кәсіби білім мен кәсіби дайындық деңгейі арқылы сипатталуы керек. Тәуелсіздік кезеңінен бергі уақытта қарттар үйіндегі көрсетілетін әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қызметкердің бейімделу үдерісіне тікелей ықпалы туралы мақсатты зерттеулер жүргізілмеген. Көптеген ғылыми зерттеулер жалпы әлеуметтік қызмет пен оның қарттар өміріндегі роліне ғана арналып жазылды.

Автордың зерттеуіндегі тақырып өзектілігі енді ғана жоғары деңгейде қарастырылуда. Қарттар үйіндегі әлеуметтік қызметтердің реті мен рөлін қамтитын мемлекеттік органдар есептерінің маңыздылығы жоғары болғанымен, бар деңгейді жақсартуға үлес қоспаған. Бұл зерттеу ерекше, өйткені ол қарттар үйіндегі әлеуметтік қызметтердің рөлі туралы түсінік береді.

Қорытынды

Әлеуметтік қызмет көрсету мәселесіне арналған ғылыми мақала соңында қарттар мен мүгедектерге арналған медициналық-әлеуметтік мекемелерде тұрғылықты тұрып жатқан егде жасындағы адамдардың осы типтік мекемелерге бейімделу қиыншылықтарын шешу мәселесіне қатысты кейбір ұсыныстарды атап кетуді жөн санадым. Алдымен, мекемеге жаңадан келіп түскен тұрғындар мен жергілікті тұрғындар арасында қарым-қатынастың жақсаруын қамтамасыз ету мақсатында мекемеден тыс жерлерге бірлескен экскурсия ұйымдастыру. Яғни егде жасындағы адамдардың бос уақытын түрлендіру. Келесі ұсыныс қарт адамдардың медициналық көмекке жиі жүгінуіне байланысты, оның сапасына байланысты. Яғни ем қабылдайтын бөлмелердің жоғары стандарттарға сай болуы, медициналық препараттардың тегін болуы және персоналдық кәсіби біліктілігінің жоғары болуы қажет. Емшара қабылдау бөлмесіне кіретін кез-келген адамның жүрегінде үлкен үрей тұрады. Алайда қарттарды мекемеде жылы қабылдау, бөлменің жоғары технологиялық жабдықтармен жабдықталуы олардың сенімін арттырады. Физиологиялық тұрғыда денсаулығына байланысты ерекше күтімді қажет ететін қарттарға санаторилерде орын қарастыру мәселесі де басты назарда болған жөн. Осыған қатысты квота мен қаржылық көмек мемлекет тарапынан 100 пайыз қамтамасыз етілуі тиіс.

Кәрілік ертелі кеш барлық адамдардың табалдырығын аттайды. Сондықтан да қоғамның әрбір мүшесінің қартайған шағында қандай жағдайда өмір сүретіндігі әрбір азаматқа байланысты. Қарт адамдардың құқығын қорғау саласында қажетті заң актілерін қабылдап, оларды қолданысқа енгізбесе, кәрілік шақта тәуелділік сезімі әрбір адамға келеді. Бұл жағдайда тек өзіміз өсіріп тәрбиелеген ұрпақ тарапынан көрсетілетін жақсы қарым-қатынас қана қарттар үйінде соңғы күндерімізді көруден сақтап қалады.

Қазақстан Республикасында қарттарға қатысты тиімді заңнама базасының құрылуы келесі мәселелерді шешуге ықпалын тигізеді:

- 1) медициналық-әлеуметтік мекемелерде егде жасындағы адамдарға көрсетілетін әлеуметтік көмектің сапасын жақсарту және олардың әлеуметтік оқшаулануына жол бермеу;
- 2) қартаю шағына аяқ басқан барлық адамдар тобының өмір ұзақтығын қамтамасыз ету арқылы халық санын ұлғайту;
- 3) қарттардың белсенділігін арттыру және ол арқылы балалар мен жасөспірімдерге тәрбие беру;
- 4) қарт адамдардың өз құқықтарын білу мақсатында олардың құқықтық мәдениетін арттыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі міндеті атқарушының 2005 жылғы 1 желтоқсандағы «Әлеуметтік қызмет көрсетудің Үлгілік ережелерін бекіту туралы»*

N 306-ө бұйрығына толықтырулар және өзгеріс енгізу туралы Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2009 жылғы 30 шілдедегі N 240- Бұйрығы.

2. Халықты әлеуметтік қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 26 наурыздағы № 165 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2015 жылы 13 мамырда № 11038 тіркелді. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011038>

3. Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000105>

4. Ардагерлер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 6 мамырдағы № 322-VI ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000322>

5. Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 сәуірдегі N 39 Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039>

6. Арстанбекова М.А. Дома престарелых как стационарное учреждение для медико-социального обслуживания пожилых людей в Киргизской Республике / М.А. Арстанбекова, З.А. Айдарова, С.М. Маматова, Н.А. Токтогулова. Бюллетень науки и практики. Т.5. №5. 2019

7. Бейсбекова А.К. Особенности питания пожилых людей во всем мире и в Казахстане / А.К.Бейсбекова, А.Б. Омарова, Г.К. Датхабаева. Вестник КазНМУ №1-2017. – С. 459-462

8. Щанина Е.В. Организация досуга пожилых людей \ Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. №4(28), 2013. – С.149-157

References:

1. Prikaz Ministra truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan ot 30 iyulya 2009 goda N 240-P «O vnesenii dopolnenij i izmeneniy v prikaz ispolnyayushchego obyazannosti ministra truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan ot 1 dekabrya 2005 goda N 306-o «Ob utverzhdenii Tipovyh pravil okazaniya social'nyh uslug».

2.Prikaz Ministra zdravoohraneniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazahstan ot 26 marta 2015 goda № 165 «Ob utverzhdenii standartov okazaniya special'nyh social'nyh uslug v oblasti social'noj zashchity naseleniya». Zaregistririvan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 13 maya 2015 goda № 11038. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011038>

3.Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 iyunya 2013 goda № 105-V «O pensionnom obespechenii v Respublike Kazahstan». <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000105>

4. Zakon Respubliki Kazahstan «O Veteranah» ot 6 maya 2020 goda № 322-VI ZRK. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000322>

5.Zakon Respubliki Kazahstan ot 13 aprelya 2005 goda N 39 «O social'noj zashchite invalidov v Respublike Kazahstan». <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039>

6. Arstanbekova M. A. Stacionarnoe uchrezhdenie dlya mediko-social'nogo obsluzhivaniya postradavshih lyudej v Kyrgyzskoj Respublike / M. A. Arstanbekova, Z. A. Ajarova, S.M. Mamatova, N.A. Toktogulova. Byulleten' nauki i praktiki. T. 5. №5. 2019

7. Bejsbekova A. K. Osobennosti pitaniya umershih lyudej vo vsem mire i v Kazahstane / A.K. Bejsbekova, A. B. Omarova, G. K. Dathabaeva. Vestnik KazNMU №1-2017. – S. 459-462

8. SHCHanina E. V. Organizaciya dosug pozhilyh lyudej \ Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Povolzhskij region. Obshchinnye nauki. №4(28), 2013.S. 149-157.

A.Zhalalova^{1}, Y.Ussenova²*

¹ Phd, senior teacher

² a second - year – graduate student of Institute of History and Foreign Languages

*^{1,2} Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan*

EFFECTIVE USE OF ICT IN THE DEVELOPMENT OF SOCIOLINGUISTIC SKILLS

Abstract

Today, there is the emergence of a large number of different ICTs and their wide application in the education process. A variety of training programs, different ways of presenting and perceiving information—all this is among them and is a necessary element of learning in the modern world. Moreover, their use in the classroom is a mandatory requirement prescribed in the state educational standard.

The use of ICT is one of the most effective tools. Computer training programs allow you to train different types of speech activity and combine them in different combinations. The use of ICTs also contributes to the formation of sociolinguistic skills, to understand sociolinguistic phenomena, automate speech actions, create communicative situations, as well as ensure the implementation of an individual approach and the intensification of independent work of students.

Keywords: use of ICT, sociolinguistic skills, communicative approach, ICT development.

А.Жалалова^{1}, Е.Усенова²*

¹ PhD, аға оқытушы

² Тарих және шетел тілдері институтының 2 курс магистранты

*^{1,2} Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

ӘЛЕУМЕТТІК-ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМУДА АКТ-НЫ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда түрлі АКТ-ның пайда болуы және олардың білім беру процесінде кеңінен қолданылуы байқалады. Көптеген оқу бағдарламалары, ақпаратты ұсыну мен қабылдаудың әртүрлі тәсілдері қазіргі оқытудың қажетті элементі болып табылады. Сонымен қатар, оларды сабақта қолдану мемлекеттік білім беру стандартында белгіленген міндетті талап.

Оқу үрдісінде АКТ-ны қолдану тиімді технологияның бірі. Компьютерлік оқыту бағдарламалары сөйлеу әрекетінің түрлерін үйретуге және оларды әртүрлі комбинацияларда біріктіруге мүмкіндік береді. АКТ-ны пайдалану әлеуметтік-лингвистикалық қабілеттердің қалыптасуына, әлеуметтік-тілдік құбылыстарды тануға, сөйлеу әрекеттерін автоматтандыруға, коммуникативті жағдайларды жасауға, сонымен қатар студенттердің өзіндік жұмысының жеке тәсілін және қарқындылығын жүзеге асыруға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: АКТ пайдалану, әлеуметтік-тілдік дағды, коммуникативтік тәсіл, АКТ дамуы.

Жалалова А.^{1}, Усенова Е.²*

¹ PhD, старший преподаватель

² магистрант 2 курса Института истории и иностранных языков

*^{1,2} Казахский национальный женский педагогический университет
г. Алматы, Казахстан*

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ В РАЗВИТИИ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ

Аннотация

На сегодняшний день отмечается появление большого количества различных ИКТ и их широкое применение в процессе образования. Множество обучающих программ, различные способы представления и восприятия информации – всё это входит в их число и является необходимым элементом

обучения в современном мире. Более того, их использование на уроках является обязательным требованием, прописанным в государственном образовательном стандарте.

Использование ИКТ является одним из эффективных средств. Компьютерные обучающие программы позволяют тренировать различные виды речевой деятельности и сочетать их в разных комбинациях. Использование ИКТ также способствуют формированию социолингвистических навыков, осознать социально-языковые явления, автоматизируют речевые действия, создают коммуникативные ситуации, а также обеспечивают реализацию индивидуального подхода и интенсификацию самостоятельной работы обучающихся.

Ключевые слова: использование ИКТ, социолингвистический навык, коммуникативный подход, развитие ИКТ.

INTRODUCTION.

English now is one of the world's most commonly studied and spoken languages. It is also used for communication among business personnel. Many science publications are also written in English, which in many places throughout the world has made teaching English a requirement. In our country, where English is taught and taught as a foreign language, despite many years of learning English, many students cannot converse properly in English.

English is utilized mostly in social fields such as tourism, travel, science and technology. G.D. Zakirova claim in this connection that the major role played by the English language contributed much to the English teaching movement. Communicative methods in English education are being given more and more attention in the area of teaching and pedagogy. Thus communication is the major aim for foreign languages learners with the introduction of universal education and the extraordinarily quick growth of ICTs [1, p. 61].

In the system of foreign language education, we notice that students learn English (even if they study at universities) and are not able to communicate fluently with native speakers. In addition, students are given little time to develop conversational skills during English lessons. It is necessary to speak the language, and not only to read and write, because R.F. Zhusupova found that "students should be aware of the fact that the main purpose of using the language being studied is not only for educational purposes, but also for effective social communication". The use of information and communication technologies in English classes around the world is revolutionizing the teaching and learning of languages, allowing us to approach old ideas in a new way.

DISCUSSION.

The emergence of ICT in education leads to a change in the very structure of the educational process. First of all, the roles of its participants (students and teachers) change very significantly [2, p. 13]. The peculiarity of the lesson with the use of modern ICT is that the student is at the center of the activity.

Based on all the goals and principles of the use of ICTs in education, it is possible to combine a number of their capabilities. According to N.D. Galskov, information and communication technologies in education represent opportunities:

- * store large amounts of information with easy access to them;
- * visualize educational information through a computer;
- * implement interactive dialog;
- * simulate information using a computer [3, p. 147].

While educating a foreign language, the procedure of building the student's personality happens in tandem with the growth of his speaking skills and talents. As a result, while choosing ICT tools for teaching a foreign language, it's important to consider both the pupils' unique psychological and age features, as well as the potential for establishing dialogic dialogue. Individualization of learning through the use of personal computers may result in the loss of the ability to create creative thinking, which is founded on conversation by its very nature.

Videos, electronic textbooks, instructional websites, audio blogs, software products, and other ICT-based teaching materials can be used to teach a foreign language.

It is important to consider the following factors while using ICT to teach a foreign language:

1. The use of ICT in the teaching of a foreign language should be done in a complete manner, based on a holistic pedagogical approach.

2. It's important to distinguish between two ways of incorporating ICT into the teaching of a foreign language:

1) incorporating information and communication technology (ICT) into the conventional language learning method;

2) the use of ICT technologies in a variety of extracurricular activities.

Creative or research projects within the scope of the studied training course are examples of work that incorporates ICT into the traditional learning system. For instance, making a project in a foreign language, taking an electronic test, giving a presentation with a summary of the content covered and questions at the conclusion, and so on. Each kid may express and demonstrate themselves, their interests, and gained abilities via the preparation of a presentation. Presentations pique students' attention and inspire them to initiate a conversation in a foreign language. The creation of a circle aimed at project activities; participation in online competitions, teleconferences; work with electronic manuals; network communication with native speakers; work with Internet sites containing various materials for the development of listening, reading, speaking, and writing skills are all examples of independent work of a student in a foreign language using ICT.

Teaching a foreign language using ICT may be viewed as a system with multiple stages targeted at identifying different activities for the development and use of information, software, and multimedia educational goods, as well as activities in a foreign language.

Stage 1: Determine which instructional materials require computer assistance.

- Educational materials that do not include visual aids.
- A huge amount of educational content that makes it difficult to deliver.
- Topics that need the construction of control modules.

Stage 2: Information product selection and development.

- Making presentations and choosing ready-to-use software for this subject.
- Text typing and printing, as well as the processing of digital, visual, and audio data with the assistance of editors.

Stage 3: Using the information products that have been generated and selected.

- Using an electronic textbook to organize work. Organizing media events The use of multimedia products and the structuring of work using Internet resources in the classroom to locate the essential information.
- The circle's work should be organized. Preparation and execution of a foreign language week, Olympiads, project contests, and other similar events.

Stage 4: Assessing the efficacy of ICT usage.

- Research on the dynamics of academic achievement and knowledge quality. The applicability of ICT tools. When compared to a conventional lesson, the value of using a computer.

- Students' topic ratings are being tracked. According to R.F. Zhusupova, "technology offers educational materials and introduces educational experience to the world of children." This leads us to the study of the influence of ICT on English language students' socio-lexical skills in speaking English. When pupils are exposed to ICT in language lessons, their views will shift from negative to positive [2, p. 120].

Students may have a positive impression of the use of ICT in the language class because of the novelty that can be created. Moreover, the use of ICT in language classes can improve students' language skills.

Many researchers agreed that computer-based ICTs can not only improve language proficiency, but also strengthen students' positive attitudes towards learning English.

However, another study reported a negative student impression of computer-based learning. That is, according to O. O. Shalamova [3, p. 27], because of the poor Internet conditions in which students were involved, for example, a computer with outdated, unreliable equipment and software, and a change of instructors in the middle of the training course.

This situation can be explained by the fact that most of the time; teachers focus their training on developing students' receptive skills, rather than offering students regular opportunities to communicate in the language they are learning through speaking and writing. Achieving success in language learning involves increasing motivation and developing strategies. To avoid the boring atmosphere that prevails during English classes, teachers should look for alternatives to create motivation and active learning.

The systematic arrangement of vocabulary for memorizing allows for broad use of graphic visibility, which is critical in terms of general patterns of language material absorption.

Concerning involuntary learning of foreign language vocabulary, two concerns need be addressed:

- a) components of involuntariness in voluntary memorization of social and linguistic skills;
- b) components of involuntary repetition of remembered units, i.e. optimum repetition arrangement in the course of educational activities, particularly in the text.

The first question is linked to the frequently discussed issue of how to semanticize foreign-language socio-lexical skills of units. In terms of our research, it's crucial to note that appropriate vocabulary memorization (in the sense of accurate usage and understanding in the text) is not supplied by either the simplest object visibility or acceptable semantics, but object visibility can help with involuntary memory.

Apparently the optimum method is either the visual training of the vocabulary with the help of several images covering all the key cases of use of the word or semanticizes through "contenexual guessing" (where elements of unwillingness are practically excluded): various contexts are given concurrently, and how we activate the word.

ICTs are the best means of communication, and therefore they deserve to be studied. Surprisingly, compared to the popularity that art and artists enjoy, and compared to the importance of art, much less work has been done in the art of animation. In ICT, a language is involved, a different kind of language. This makes the study of ICT interesting. ICT has always been considered an effective tool for several reasons. The language used is usually easy for students to understand. Humor is an art of communication, and it is very practical in social communication with something not very pleasant.

Language learning and language teaching occurs unconsciously. This process is facilitated by ICTs. It creates a realistic targeted social language world for the learner that ensures their engagement. Because the learner is open to realistic language use, he becomes a participant in the target social language world. This unconscious participation in the process of social and linguistic interaction helps him to master the language.

As part of our research, we want to show the importance of ICTs as visual aids to motivate English learners to improve their sociolinguistic skills.

In addition, according to our observations, rarer and "strange" words are also remembered well due to the active mental activity associated with them.

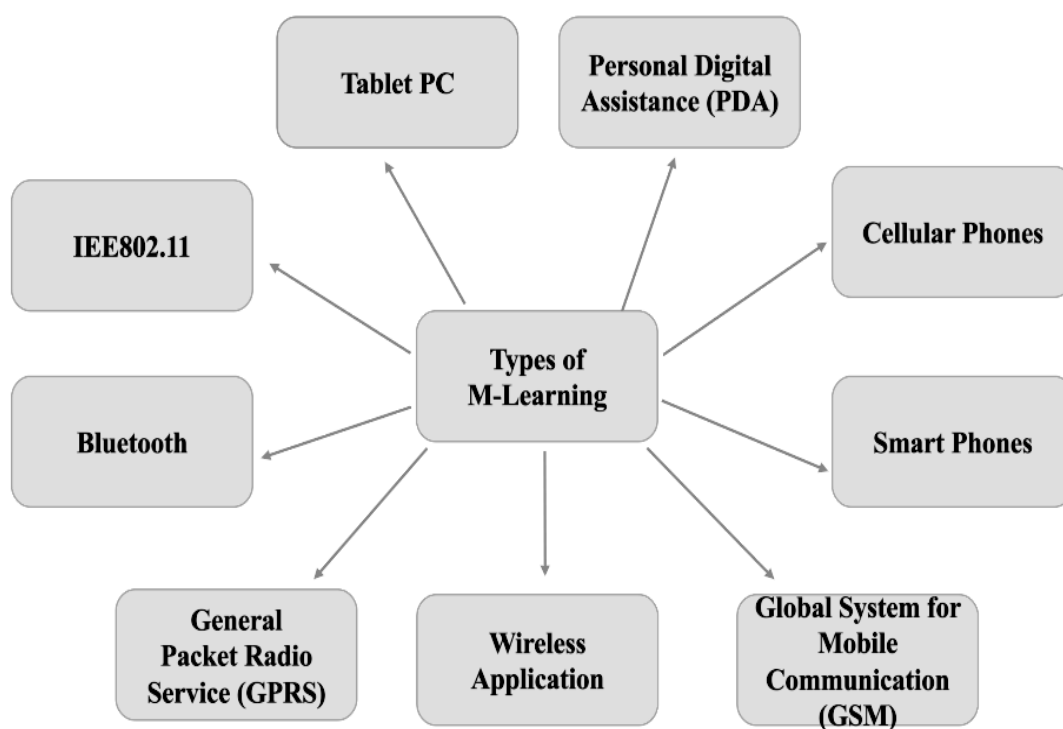

Table1. Types of M-Learning

The language is more often learned outside of the classroom, that is, in natural conditions, when it is used for social communication. This goal can also be realized with the help of television. Students readily accept this environment as they recognize it as part of their life outside of the classroom. Once the learner learns how to understand the language spoken in ICT in an interactive situation. He can improve and incorporate these social skills and techniques into his regular ICT browsing, which will gradually lead to his mastery of the language. The advantage of using ICTs can be seen in the following table.

Table2. Significance of M-Learning

ICTs would be an excellent tool for developing an understanding of the most important features of the language being studied. Together with the language, students get acquainted with the culture in which this language is spoken (through videos, commercials). Improving student literacy is one of the top priorities of both public and private organizations around the world. Literacy in general includes the ability to use language to communicate and interact with other people.

The main advantages of ICT:

Students who watch ICT very often communicate effectively, and educational institutions should help students develop their social and language skills. The main advantages of ICTs are as follows:

- ICTs are very good at attracting attention and motivating people;
- ICTs can be interesting to show the truth or reality about people, events and incidents;
- They are useful for changing behavior and developing positive attitudes, interests, and character of students;
- They are able to evoke humor and interest in the audience and explain various concepts;
- They provide students with opportunities for self-expression and creativity.
- ICTs encourage students to listen to their own speech and read their own texts;
- ICTs introduce students to a wide range of languages and develop creative thinking.

ICT and motivation to learn. Motivation is what makes people do something. On the other hand, it's what makes them put real effort and energy into what they do. Learner motivation is an important factor in learning a language. Authentic audio-visual materials are considered to provide high motivational value for students. ICTs provide students with an "input-rich" environment, but "input" can be unintelligible, for students to interact in a language environment in order to master the language. To make this interaction possible, the teacher must be an intermediary between the students and the medium. Providing meaningful familiarity with the language is the job of the teacher.

Many teachers like to use ICTs as a means of stimulating conversation. The facial expressions of cartoon characters can inspire students to interpret the thoughts behind these expressions, and the story hidden in the ICT gives students a topic to describe or narrate. As a general rule, it is best to show ICTs without captions or without dialogues or lines, so that students can provide their own interpretations.

With regard to the use of ICTs in language classes, from a constructivist point of view, cartoons are intended as a starting point for expanding group discussions in order to develop new concepts. Since ICT is a normal everyday life, students can easily combine cartoon content and animated pictures with their similar experiences.

In other words, the teacher should encourage students to generate ideas for ICT. Students are encouraged to engage in discussion by asking pro-active questions, and are allowed to interact together until they develop their own knowledge and share their ideas with others. During this process, the instructor will be an assistant who motivates students to think, reflect, express ideas, and discover knowledge on their own.

Constructivism is based on the construction of knowledge by establishing a relationship between the student's previous experience and the knowledge that he / she receives, in the form of social interaction.

According to the theory of methodologists, ICTs allow students to interact socially, which helps in the cognitive process of learning a language.

This is based on two research questions:

1-What are the challenges and benefits associated with using ICTs as a means of teaching and learning English for English language students?

2-How do ICTs affect the development of social and conversational skills in English lessons?

In their research, psychologists have come to the conclusion that students have their own base and strategy of assimilation, which are formed individually, have their own specifics of processing language information, features of storing this information in memory, the ability to understand and produce speech, their own method of approach to solving problems or completing tasks, their own strategy of action to obtain specific results, control and use certain information (knowledge).

Many teachers use game methods and various approaches as ICTs to activate students' learning and lexical skills. To understand the role of ICTs in enhancing students' learning and lexical skills, we will analyze the definitions of the concept of "using ICTs".

Researchers note the inherent paradox of ICT. Despite its small volume, the proverb contains the richest content, deep thoughts, moral and ethical assessments, pragmatism and practical guidance and action. The main feature of ICTs is that they are created by adults for the purpose of teaching and educating students. However, created for didactic purposes, they remain fairy tales. It is this feature of ICTs that determines their value as a teaching method. The use of ICTs helps students better assimilate complex material.

CONCLUSION.

ICT in learning is described as an action in which knowledge and ideas are promoted through interaction with other learners in a social context. Thus, they will draw conclusions by combining their previous experience, which has idea and meaning, with the knowledge that they receive in the process of research. Many consider that the cognitive development of students is improved by social interaction in the community. It is also believed that the student is naturally motivated to actively learn, and the education he receives makes learning easier and more possible.

The use of ICT plays a positive role in the activities of both the teacher and the student. ICTs affect the more coordinated work of the educational institution, the improvement of teaching methods, the exchange and use of multiple approaches to teaching, and much more, which is possible thanks to Internet technologies and information spaces. However, it is noted that the existing ICTs are designed only to increase and improve the effectiveness of various teaching methods. ICT helps to create structured and systematic learning tools. However, they do not have to fulfill the absolute role of a teacher. This concept is somewhat different from the previously general one and is considered from the point of view of the process of education, which represents certain goals and objectives.

References:

1. *New pedagogical and information technologies in the education system.* – Moscow: Publishing Center "Academy", 2009.
2. Bogolyubova V. B. *Trends in the development of pedagogical technologies //Foreign languages at school, 2014.* - No. 4. pp. 63-69.
3. Shalamova O. O. *Development of key competencies of the future teacher of a foreign language in the conditions of a humanitarian university.* - Khabarovsk 2007, – 147c.
4. Spolsky, Bernard (2008). *Sociolinguistics.* New York: Oxford University Press
5. *International Journal of Scientific and Engineering Research, Volume 7, Issue 7, July-2016*
6. *Cambridge International Dictionary of idioms [Electronic resource]. URL: <http://dictionary.cambridge.org/ru/>*

Г.С. Байкушикова ^{1*}, А.Б. Кузембаева ², Ә.Н. Тоқбазар ³, К.Е. Турысбекова ⁴

¹ PhD доктор, доцент міндетін атқарушы

² тарих ғылымдарының кандидаты

³ «Аймақтану» мамандығының магистранты

⁴ «Халықаралық қатынастар» мамандығының магистранты

^{1,2,3,4} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ӘЛЕМДІК ҚАРУ-ЖАРАҚ НАРЫҒЫ: БАСТЫ ОЙЫНШЫЛАР, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Аңдатпа

Мақалада әлемдік қару-жарақ нарығындағы қалыптасқан қазіргі жағдай талданады. Мақаланың авторлары халықаралық қару-жарақ пен әскери техника нарығындағы негізгі ойыншылардың рөлін қарастырады, әлемдік қару-жарақ нарығының негізгі тенденцияларын анықтап, осы нарықтың жағдайын сипаттайтын нақты статистикалық мәліметтерді талдайды.

Жүргізілген талдаудың нәтижесі маңызды динамикалық және құрылымдық өзгерістерге қарамастан әлемде қару-жараққа деген сұраныс та, негізгі қару-жарақ жеткізушілері арасындағы бәсекелестік те азаймай отыр деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әскери және саяси шиеленістің күшеюі әлемдік қару-жарақ саудасының өсу қарқынының жеделдеуіне алып келді. Сонымен қоса, әлемдік қару нарығындағы дамудың географиялық векторы өзгеру үстінде. Егер ХХ ғасырдың екінші жартысында Таяу Шығыс импорттаушы елдер ретінде белсенді әрекет еткен болса, ал ХХІ ғасырда әскери өнімдердің әлемдік сауда орталығы Азия мен Мұхит мемлекеттеріне ауысты, мұнда негізгі қару-жарақ импорттаушылары Үндістан, Пәкістан, Вьетнам, Сингапур, Оңтүстік Корея, Индонезия, Жапония және Аустралия болды. Ал қазіргі таңда қайтадан Таяу Шығыс елдерінен, ең алдымен Сауд Арабиясынан, Катардан, Кувейттен және Египеттен қаруға деген сұраныстың жаңа күрт өсуі байқалуда.

Түйін сөздер: әлемдік қару-жарақ нарығы, әскери күш, АҚШ, Ресей, Азия, Таяу Шығыс

Байкушикова Г.С. ^{1*}, Кузембаева А.Б. ², Тоқбазар Ә.Н. ³, Турысбекова К.Е. ⁴

¹ доктор PhD, исполняющий обязанности доцента

² кандидат исторических наук

³ магистрант специальности «Регионоведение»

⁴ магистрант специальности «Международные отношения»
^{1,2,3,4} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

МИРОВОЙ РЫНОК ВООРУЖЕНИЙ: КЛЮЧЕВЫЕ ИГРОКИ, ОСОБЕННОСТИ, ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация

В данной статье анализируется ситуация, сложившаяся на мировом рынке вооружений в настоящее время. Авторы статьи изучают роль основных игроков на международном рынке вооружений и военной техники, определяют основные тенденции развития мирового рынка вооружений, анализируют актуальные статистические данные, характеризующие состояния данного рынка.

Проведённый анализ позволяет сделать вывод, что несмотря на значительные динамические и структурные изменения спрос на оружие в мире не снижается, как и конкуренция между основными поставщиками вооружений. Усиление военно-политической напряженности привело к ускорению темпов роста объемов мировой торговли вооружениями. К тому же, в мировом рынке вооружений происходит смена географического вектора развития. Если во второй половине ХХ века в качестве стран-импортеров активно выступал Ближний Восток, то в ХХІ веке центр мировой торговли продукцией военного назначения сместился в Азию и Океанию, где главными импортерами вооружений являются Индия, Пакистан, Вьетнам, Сингапур, Южная Корея, Индонезия, Япония и Австралия. В самое последнее время

произошло новое резкое повышение спроса на вооружения со стороны ближневосточных государств, прежде всего, Саудовской Аравии, Катара, Кувейта и Египта.

Ключевые слова: мировой рынок вооружений, военная сила, США, Россия, Азия, Ближний Восток

Baikushikova G.^{1}, Kuzembayeva A.², Tokbazar A.³, Turysbekova K.⁴*

¹ *PhD, acting associate professor*

² *candidate of historical sciences*

³ *Master's student «Regional Studies»*

⁴ *Master's student «International Relations»*

^{1,2,3,4} *al-Farabi Kazakh National University,*

Almaty, Kazakhstan

GLOBAL ARMS MARKET: KEY PLAYERS, FEATURES, TRENDS

Abstract

This article analyzes the current situation in the global arms market. The authors of the article study the role of the main players in the international arms and military equipment market, determine the main trends in the development of the world arms market, analyze the current statistical data characterizing the state of this market.

The analysis allows us to conclude that, despite significant dynamic and structural changes, the demand for weapons in the world is not decreasing, as is the competition between the main suppliers of weapons. The intensification of military-political tensions led to an acceleration in the growth rates of the world arms trade. In addition, the geographic vector of development is changing in the global arms market. If in the second half of the twentieth century the Middle East actively acted as importing countries, then in the twenty-first century the center of world trade in military products shifted to Asia and Oceania, where the main importers of weapons are India, Pakistan, Vietnam, Singapore, South Korea, Indonesia, Japan and Australia. Most recently, there has been a new increase in demand for weapons from the Middle Eastern states, primarily Saudi Arabia, Qatar, Kuwait and Egypt.

Key words: world arms market, military power, USA, Russia, Asia, Middle East

Кіріспе. Қазіргі әлемдік жүйенің тұрақсыздығы жағдайында қару-жарақ, әскери технологиялар мен қызметтердің экспортымен байланысты құрылымдардың ықпалы ғылым мен тәжірибелік саясат үшін өте өзекті болып табылады. Біріншіден, бұл халықаралық қатынастар жүйесін дамытудағы әскери фактордың рөлінің артуына байланысты болып отыр. Бәсекелестіктің күшеюі және тіпті түрлі салалар мен аймақтардағы қарсыласудың күшеюі тұрғысында қару-жарақ пен әскери техника саудасы (ҚӘТ) әлемдегі стратегиялық жағдайдың айқын индикаторы болып табылады, өйткені ол елеулі экономикалық әсерге ғана ие емес, ең бастысы – экспорттаушы мемлекеттерге әртүрлі аймақтарда өз ықпалын сақтауға және/немесе күшейтуге және геосаяси ахуалға елеулі ықпал етуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, зерттеу тақырыбының өзектілігі ұлттық қауіпсіздікті қорғау құралдарының өсуімен, кейде тіпті шешуші рөлімен, сондай-ақ көптеген жылдар бойы оның қару-жарақ нарығында болуын анықтай алатын, яғни жаһандық күн тәртібін қалыптастыруда елеулі салмаққа ие болатын перспективалық технологиялық әзірлемелердің болуымен байланысты. Осыған орай, қазіргі жағдайда қару-жарақ пен арнайы техниканың саудасы жекелеген елдерде де, жалпы халықаралық аренада да саяси ықпалдың маңызды құралдарының бірі болып табылады.

Үшіншіден, аталған тақырыптың өзектілігі нақты бір елдің алдында тұрған саяси, экономикалық, әскери және зияткерлік әлеует пен міндеттердің өзара тәуелділігінің күшеюімен анықталады. «Күшті мемлекет» ұғымын нақтылап толықтыру жоғарыда аталған әлеуеттермен тікелей байланысты. Орталық барлау қызмет басқармасының бұрынғы қызметкері Р.Клайн 1977 жылы «Мемлекет күші» формуласын жасауға тырысты. Оның түсіндірмесіне сәйкес мемлекет күшінің формуласы: «мемлекеттің күші = (халық + аумақ + экономика + әскери күш) × (стратегия + саяси ерік)» құрайды [1]. Осылайша, «әскери күш» - күш элементінің анықтаушыларының бірі болып табылатындығын көруге болады.

Әдістеме. Жалпы, зерттеуде сапалық әдіс, атап айтқанда, мақалада зерттеу мәселесін талдауда тақырыптық тәсіл қолданылады. Зерттеудің дизайны әртүрлі жылдардағы осы саладағы жетекші мемлекеттердің әскери өнеркәсіпке қосқан үлесі шеңберінде өрбиді. Бұл зерттеуде салыстыру әдісі де қолданылады.

Саяси реализмнің өкілдері әрқашан ел экономикасының ажырамас бөлігі ретінде әскери өндірістің өнімі ғана емес, сонымен бірге оның сыртқы саясатының маңызды саласы болып табылатын «әскери күштің» сыртқы саясатындағы рөліне ерекше назар аударатын. Қазіргі жағдайда, экономика секторы ретінде әскери өндіріс нарық заңдарымен реттеледі, бірақ әскери өнімнің негізгі тұтынушысы ұлттық мемлекет болып қала береді. «Әскери өндіріс Халықаралық Қорғаныс өнімдерінің мөлшері мен талаптарымен ғана анықталып қоймай, ең алдымен мемлекеттік қорғаныс тапсырысына да байланысты. Осыған байланысты әскери өндіріс мемлекеттік қауіпсіздік мүдделерін қамтамасыз етуге және сыртқы саяси мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік реттеудің қатаң жүйесіне бағынышты». Басқаша айтқанда, әскери техниканы шет мемлекеттермен саудаласу үдерісінде жүзеге асырылатын «әскери күш» мемлекетке өзінің геосаяси және геостратегиялық мүдделерін қамтамасыз етуге көмектесіп, сыртқы саясаттың маңызды құралына айналуға. Өз кезегінде экономика өнімділігіне сүйенетін, ал өнімділік экономикалық өсуге тәуелді реалистердің ұлттық қауіпсіздіктің ұлттық күшке тәуелділігі туралы мәлімдемесі де маңызды (әскери күш – бұл оның бір бөлігі ғана) [2]. Ұзақ мерзімді болашақта елдің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жалпы әл-ауқатқа зиян келтіруге болмайды, өйткені қаржыны тек қорғанысқа салатын мемлекет «бүкіл экономиканың өнімділігін және оған қоса қауіпсіздікті қамтамасыз ету қабілетін жоғалтады» [3]. Сондықтан қауіпсіздік мәселелерінде (оның ішінде әскери өндірісте) дұрыс теңгерім сақталуы тиіс. Оған қол жеткізу – мемлекеттік саясаттың басым міндеттерінің бірі.

Әдебиеттік шолу.

Әдетте, қару-жарақ саудасы мәселесін әскери мамандар мен экономистер зерттейді және бұл тақырып салыстырмалы түрде саяси ғылым үшін жаңа болып табылады. Бұл отандық саяси ғылымда осы мәселені талдауға арналған іргелі ғылыми жұмыстардың әлі де аз екенін түсіндіреді. Алайда, қазіргі уақытта әлемдік қару-жарақ нарығына арналған бірқатар зерттеулер бар.

Бұл мәселені шешуге Andrew J. Pierre [4], Pieter D. Wezeman, Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Nan Tian and Siemon T. Wezeman [5], García-Alonso M.D.C., Levine P., Smith R.P. [6] сияқты шетелдік ғалымдар айтарлықтай үлес қосты. Sanjian G.S., Wezeman, S.T., Wezeman, P.D. мақалаларында қару-жарақ тасымалдаушылары, әскери теңгерімдер, және мемлекетаралық қатынастар қарастырылады [7-8].

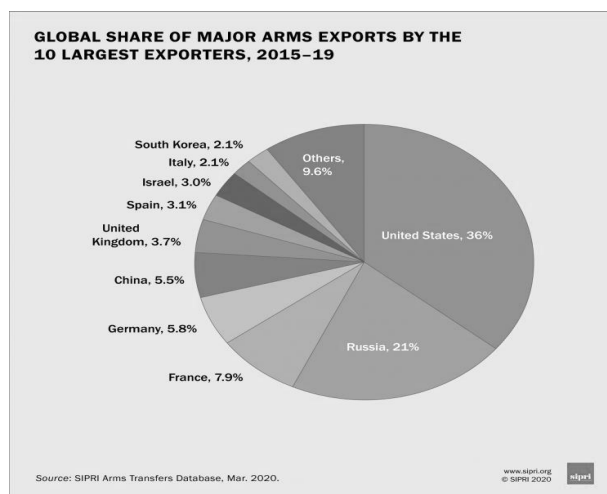
Орыс зерттеулерінің ішінде И.В.Кокушкиннің, Е.Ю. Шкодскийдің [9], әлемдік қару-жарақ нарығында С. Белоусованың [10], М.И. Чернованың [11] мақалаларын атап өтуге болады.

Бұл тақырып қазақстандық зерттеушілердің де назарында. Олардың ішінде А.Грозиннің, А.А. Идрисовтың еңбектерін атауға болады [12]. Андрей Грозиннің мақаласы қазақстандық қару-жарақ бизнесі және Қазақстан Республикасының әлемдік қару-жарақ нарығындағы орнына арналған [13].

Нәтежелерді талдау. Әлемдік қару-жарақ саудасының географиялық құрылымы. Әлемде қару-жараққа деген сұраныс төмендемеген, сондықтан қару-жарақ жеткізушілері арасындағы бәсекелестік те сақталуда.

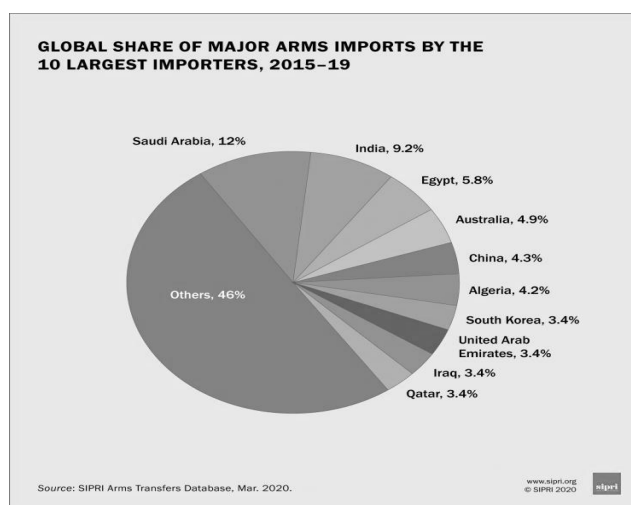
Қару-жарақ пен техниканың халықаралық нарығындағы жағдай өзгерді, бірақ қару – жарақ өндіретін елдердің алғашқы ондығы өзгеріссіз қалды.

1-кестеде 10 ірі экспорттаушы мемлекеттердің негізгі қару-жарақ түрлерін экспорттаудағы әлемдік үлесін көруге болады [14].

Қару-жарақтың ірі экспорттаушылары АҚШ, Ресей, Франция, Германия және Қытай болып қала береді. Әскери өнімдердің бес ірі экспорттаушысы – АҚШ, Ресей, Франция, Германия және Қытай – 2015-2019 жылдары әлемдік қару-жарақ экспортының 76%-ын қамтамасыз етті.

2-кестеде қару-жарақтың ірі импорттаушыларын көруге болады [14].

2015-2019 жылдар аралығында АҚШ қару-жарақ бойынша ең ірі экспорттаушы ел атанды. АҚШ-тың қару-жарақ экспорты 2010-2014 жылдар аралығында 23%-ға өсті. Ал 2015–2019 жылдары жалпы әлемдік қару-жарақ экспортындағы АҚШ-тың үлесі 31%-дан 36%-ға дейін жоғарылады.

Қару-жарақ экспортының жалпы көлемі бойынша АҚШ және Ресей (екінші ірі экспорттаушы ел) арасындағы алшақтық тез өсті: 2010-2014 жылдары АҚШ-тың негізгі қару-жарақ экспорты Ресейге қарағанда 17%-ға жоғары болса, ал 2015-2019 жылдары 76%-ға жоғары болды.

2015-2019 жылдары АҚШ-тың жалпы қару-жарақ экспортының 51-пайызы Таяу Шығысқа тиесілі болды. АҚШ-тың аймақтық қару-жарақ экспорты 2010-2014 жылдар және 2015-2019 жылдар аралығында 79%-ға өсті. Сауд Арабиясы 2015–2019 жылдары АҚШ қару-жарағының ең ірі экспорттаушысы болды. 2010–2014 жылдары АҚШ қару-жарақ экспортының 7,4%-ы Сауд Арабиясына тиесілі болса, 2015–2019 жылдары бұл көрсеткіш 25%-ды құрады.

Ресейлік қару-жарақ экспорты 2015-2019 жылдары жалпы қару-жарақ экспортының 21% құрады, бірақ 2010-2014 жылдармен салыстырғанда 18%-ға төмен. Үндістан 2015–2019 жылдары ресейлік қару-жарақтың негізгі экспортері болғанымен (жалпы көлемнің 25%-ы), Үндістанға Ресей қару-жарақ экспорты 2010–2014 және 2015–2019 жылдар аралығында 47%-ға төмендеді.

Ресейлік қарудың негізгі сатып алушылары - Үндістан, Қытай және Алжир (жалпы экспорт көлемінің 55%-ы).

2015-2019 жылдары Еуропалық Одаққа мүше елдердің қару-жарақ экспорты дүниежүзілік қару-жарақ экспортының жалпы көлемнің 26%-ын құрады, ал бұл 2010-2014 жылдармен салыстырғанда 9,0%-ға жоғары көрсеткіш болып табылады. Батыс Еуропаның бес ең ірі қару-жарақ экспорттаушылары - Франция, Германия, Ұлыбритания, Испания және Италия 2010-2014 жылдары әлемдік қару-жарақ экспортының 20%-ын құраса, ал 2015-2019 жылдарда 23%-ды құрады.

2015 және 2019 жылдар аралығында қару-жарақ экспорттаушы елдердің ондығына Еуропа мен Солтүстік Америкадан тыс үш мемлекет кірді: Қытай, Израиль және Оңтүстік Корея.

2015-2019 жылдары Қытай әлемдегі қару-жарақ экспорты бойынша бесінші орынды иеленді және оның үлесіне жалпы қару-жарақ экспортының 5,5%-ы тиесілі болды. 2005-2009 және 2010-2014 жылдар аралығында 133-пайызға өскеннен кейін Қытайдың қару-жарақ экспорты 2010-2014 және 2015-2019 жылдар аралығында тек 6,3 пайызға өсті. 2015-2019 жылдары Қытайдың қару-жарақ экспортының 74%-ын Азия мен Океания, 16%-ын Африка және 6,7%-ын Таяу Шығыс құрады. Қытайдан қару-жарақ сатып алатын елдер саны 2010-2014 жылдарда 40 болса, 2015-2019 жылдары 53-ке өсті. 1991 жылдан бергі барлық бес жылдық кезеңдерде, әсіресе 2015-2019 жылдары Пәкістан Қытай қару-жарағының негізгі алушысы болды (35%).

SIPRI деректері бойынша 2015-2019 жылдары негізгі қаруды сатып алатын мемлекеттердің саны 160 екендігі анықталды. Қару-жарақты импорттайтын бес ірі ел - Сауд Арабиясы, Үндістан, Египет, Аустралия және Қытай 2015-2019 жылдары жалпы қару-жарақ импортының 36%-ын құрады. Олардың

ішінде Сауд Арабиясы, Үндістан және Қытай 2010–2014 және 2015–2019 жылдардағы ең ірі импорттаушылардың бестігіне кірді. Аймақтық тұрғыдан алғанда 2015–2019 жылдары Азия мен Океанияның қару-жарақ импорты 41%, Таяу Шығыс 35%, Еуропа 11%, Африка 7,2% және Америка 5,7% құрады.

Әлемдік қару-жарақ нарығының қазіргі заманғы тенденциялары

Көптеген елдер қару экспортын өздерінің негізгі сыртқы саясаты мен қауіпсіздігі құралы ретінде қарастырады. Қазіргі әлемде, алдыңғы уақыттардағыдай, сыртқы саясатта қауіпсіздік (өзін-өзі сақтау), коммерциялық пайда (экономикалық жетістік) және бедел арқылы көрінетін сыртқы әсердің елдің әскери күшіне тәуелділігі қағидаты жұмыс істейді: әскери-өнеркәсіптік кешеннің әскери қуаты «мемлекет өзінің геосаяси және геостратегиялық мүдделерін қамтамасыз етуге көмектесетін» сыртқы саяси құрал болып табылады.

Әлемдік қару-жарақ нарығы геосаяси шындыққа және қайта құруларға, әлемдік саясаттың негізгі ойыншыларының мүдделеріне тікелей тәуелді. Қару-жарақ пен әскери техника экспорты өсімі мен сыртқы саяси ықпалдың күшеюі арасында тікелей байланыс бар деп айтуға болады. Керісінше, елдің қару-жарақ саудасында қаншалықты аз өкілі болса, оның сыртқы саяси қуаты әлсірейді. АҚШ пен Қытайдың әскери-өнеркәсіптік кешенді дамыту тәжірибесі алғашқы тұжырымның керемет дәлелі. Ресей Федерациясының 1990 жылдардағы тәжірибесі екіншісін растайды.

Әлемдегі саяси және экономикалық жағдайды талдау негізінде, постиндустриалды елдердің төртінші технологиялық тәртіпке қол жеткізуі және қару-жарақ пен әскери техниканы өндіруге деген көзқарастың өзгеру тенденциясы негізінде негізгі сипаттамалар мен тенденцияларды әлемдік қару-жарақ нарығының дамуында анықтауға болады.

Біріншіден, қазіргі кезде әлемдегі тек алты мемлекет – АҚШ, Ресей, Франция, Германия, Ұлыбритания және Қытай - ұлттық қарулы күштердің заманауи қару-жараққа деген қажеттіліктерін қанағаттандыра алады.

Екіншіден, бай елдердің нарықтары қаржылық жағынан тартымды. Бұл, ең алдымен, НАТО-ның жетекші мүшелері, араб елдері - мұнай экспорттаушылар, Оңтүстік-Шығыс Азия, Латын Америкасы мен Африканың бірқатар елдері.

Үшінші және өте маңызды ұстаным – бұл неореалистер ерекше назар аударатын геосаяси мәселелерді шешуде әскери күшті пайдалану. АҚШ пен оның НАТО одақтастарының Югославия, Ирак, Ливия және Сирияда қарулы күштерді қолдану тәжірибесі суб-стратегиялық немесе жедел-тактикалық қару-жарақ жүйелерінің көбеюіне елеулі алғышарттар жасады. Қару-жарақ пен әскери техниканың бұл түрлері теңіз және әуе арқылы ұшырылатын қанатты зымырандардан және олардың ұшу ауқымынан асатын қашықтықтан қорғанысты қамтамасыз етуі керек.

Төртіншіден, жаһандану дәуіріндегі жоғары технологиялық және компьютерленген әлем қару-жарақ пен қорғаныс құралдарына деген өз талаптарын белгілейді. Қазірдің өзінде әлемдік нарықта ақпаратты қабылдауды, беруді және өңдеуді қамтамасыз ететін барлық бақылау, барлау және байланыс құралдарына сұраныстың артуы байқалады. Бұған электронды және оптикалық барлау спутниктері, пилотсыз ұшу аппараттары, барлау ұшақтары және электронды соғыс жатады. Нәтижесінде әскери-техникалық ынтымақтастықтың қазіргі кезеңі жаңа – төртінші және бесінші – технологиялық деңгейлерге көшуде. Қару-жарақ саудасының халықаралық аренадағы тиімді және ұзақ мерзімді саяси ықпал ету құралына айналуы елеулі инновациялық жетістіктерсіз мүмкін емес.

Әлемдік қару-жарақ нарығының дамуындағы алтыншы іргелі тенденция – бұл қару-жарақ жеткізушісін таңдау процесінде саяси фактор рөлінің күшеюі. Әскери-саяси салмағы жоғары, сапалы әскери техникамен ғана емес, сонымен қатар қауіпсіздіктің ресми және бейресми кепілдіктерімен қамтамасыз ете алатын экспортшылар артықшылықтарға ие болады. Көбіне елдер белгілі бір елмен немесе әскери-саяси блокпен әскери-техникалық ынтымақтастық орнатқаннан кейін ғана саяси және экономикалық артықшылықтарға ие болады. Бұл тұрғыда ең көрнекі мысал – социалистік блоктың бұрынғы елдеріне Еуропалық Одаққа кіруді қамтамасыз еткен НАТО-ның «әскери қолшатыры» [16].

Тағы бір тенденция – бұл қару-жарақ нарығының жалпы криминалдану тенденциясы, «қара» және «сұр» секторлардың кеңеюі. Әлемнің бірқатар аймақтарындағы (Африка, Таяу Шығыс, Азия, Латын Америкасы) және тіпті Еуропа елдеріндегі (Болгария, ішінара танылған Косово Республикасы, Украина) қару-жарақ саудасындағы мемлекеттің орны барған сайын қылмыскерлердің қолында. жекелеген мемлекеттік секторлармен (армия, арнайы қызметтер, әскери өндіріс) сыбайлас жемқорлық схемаларымен байланысты құрылымдар. Сириядағы соғыс қару-жарақ нарығында қара және сұр схемалардың дамуына қуатты серпін берді.

Қорытынды. Әлемдік қару-жарақ нарығының негізгі сипаттамалары мен даму тенденцияларын талдаудың аралық нәтижесін қорытындылай келе, әлемдік саясаттағы жанжалды шиеленістің өсуі қару-жарақ пен әскери заңсыз сауда факторын күшейтетінін және осы нарыққа мемлекеттік емес субъектілерді әкелетінін тағы бір рет атап өткен жөн, бұл өз кезегінде шетелдермен әскери-техникалық ынтымақтас-тықтың дәстүрлі арналарын өзгертеді.

Жүргізілген талдау әлемдік қару-жарақ нарығының кем дегенде екі өлшемі бар екенін растауға мүмкіндік береді. Біріншісі – географиялық, ол объективті факторлармен де құрылады (мысалы, географиялық жақындығы 2), сондай-ақ олардың болу географиясын кеңейту мақсатында кеңістіктік кеңеюді іздейтін нақты субъектілердің мүдделері (олардың бизнес-жобалары, қаржы жүйесі, құндылық қатынастар және т.б.). Бұл өлшемге аймақтық негізде (Азия, Америка, Африка, Таяу Шығыс, Еуропа) және әскери-саяси және саяси-экономикалық негізде – НАТО, ҰҚШҰ, АСЕАН, ЕС, ШЫҰ, БРИКС бойынша белгілі бір елдер және/немесе елдер топтары кіреді. Екінші өзгеріс – конъюнктуралық және технологиялық. Бұл жағдайда сұранысқа ие қару-жарақ пен әскери техниканы анықтау туралы айтылып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Cline R. S. *World Power Assessment*. - Boulder, CO: Westview Press, 1977.
2. Kirshner J. *The Political Economy of Realism // Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War* / E. Kapstein and M. Mastanduno eds. - Columbia University Press, 1999. – P. 71.
3. Мечи и орала: экономическая национальная безопасность Беларуси и Украины / Под ред. Р. Легвольда и С.А. Уолландера. – Кембридж, Лондон: МТИ-пресс, 2003. – С.157. URL: <http://www.ino-center.ru/doc/Sword%20Sustenance.pdf>
4. *Arms Sales: The New Diplomacy // Foreign Affairs*. - Winter 1981/2
5. *Trends in international arms transfers, 2018 // Stockholm International Peace Research Institute (2019)*
6. Garcia-Alonso M.D.C., Levine P. *Arms trade and arms races: a strategic analysis // Handbook of Defense Economics, 2007. - Volume 2.- P. 942-971.*
7. Sanjian G.S. *Arms transfers, military balances, and interstate relations. Modeling power balance versus power transition linkages // Journal of Conflict Resolution*. - 2003. - No. 47. - P.711–727.
8. Wezeman, S.T., Wezeman, P.D. *SIPRI Trends in international arms transfers, 2013, Fact Sheet, March 2014* - www.books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1403.pdf
9. Кокушкина И.В., Шкодских Е.Ю. Рынок вооружений и военной техники: сущность, структура, тенденции развития. // *Вестник СПбГУ. Серия 5. - №4(29)*. - 2003.
10. Белоусов С. *Мировой рынок оружия // Мировая экономика и международные отношения*, - 2010. - № 7.- С. 91-101.
11. Чернов, М.И. *Военно-экономический потенциал государства и роль оборонно-промышленного комплекса в его обеспечении / М.И. Чернов // Вестн. Воен. Ун-та. -2008. С. 90; 6, С. 65-67*
12. Идрисов А. А. *Қару-жарақ пен әскери техника нарығының жағдайы, тенденциялары және негізгі бағыттары // <http://www.kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/sostoyaniye-tendencii-i-osnovnyye-napravleniya-razvitiya>*
13. Грозин А. *Қазақстан және әлемдік қару-жарақ нарығы: проблемалар мен перспективалар // https://www.neweurasia.info/archive/2000/analitica/07_30_analitica.htm*
14. *SIPRI Arms Transfers Database. Mar.2020*
15. Pieter D. Wezeman, Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Diego Lopes da Silva, Nan Tian and Siemon T. Wezeman *SIPRI Trends in International Arms Transfers, 2019.*
16. *Современные международные отношения / Под ред. А.В. Торкунова, А.В. Мальгина. – М.: Аспект Пресс, 2012. – С. 185-186.*

References

1. Cline R. S. *World Power Assessment*. - Boulder, CO: Westview Press, 1977.
2. Kirshner J. *The Political Economy of Realism // Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War* / E. Kapstein and M. Mastanduno eds. - Columbia University Press, 1999. - P. 71.
3. *Mechi i orala: ekonomicheskaya nacional'naya bezopasnost' Belarusi i Ukrainy / Pod red. R. Legvolda i S.A. Uollandera. – Kembridzh, London: MTI-press, 2003. – С.157. URL: <http://www.ino-center.ru/doc/Sword%20Sustenance.pdf>*
4. *Arms Sales: The New Diplomacy // Foreign Affairs*. - Winter 1981/2
5. *Trends in international arms transfers, 2018 // Stockholm International Peace Research Institute (2019)*

6. García-Alonso M.D.C., Levine P. *Arms trade and arms races: a strategic analysis* // *Handbook of Defense Economics*, 2007. - Volume 2.- P. 942-971.
7. Sanjian G.S. *Arms transfers, military balances, and interstate relations. Modeling power balance versus power transition linkages* // *Journal of Conflict Resolution*. - 2003. - No. 47. - P.711–727.
8. Wezeman, S.T., Wezeman, P.D. *SIPRI Trends in international arms transfers, 2013, Fact Sheet, March 2014* - www.books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1403.pdf
9. Kokushkina I.V., SHkodskih E.YU. *Rynok vooruzhenij i voennoj tekhniki: sushchnost', struktura, tendencii razvitiya*. // *Vestnik SPbGU. Seriya 5*. - №4(29). - 2003.
10. Belousov S. *Mirovoj rynek oruzhiya* // *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, - 2010. - № 7.- S. 91-101.
11. CHernov, M.I. *Voенно-ekonomicheskij potencial gosudarstva i rol' oboronno-promyshlennogo kompleksa v ego obespechenii* / M.I. CHernov // *Vestn. Voen. Un-ta*. -2008. S. 90; 6, S. 65-67
12. Idrisov A. A. *Қару-зһарақ пен әскери tekhnika naryzynyң zһazdajy, tendenciylary zһәne negizgi bazyttary* // <http://www.kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/sostoyanie-tendencii-i-osnovnye-napravleniya-razvitiya->
13. Grozin A. *Қзақстан zһәne әлемdik қару-зһарақ naryzy: problemalar men perspektivalar* // https://www.neweurasia.info/archive/2000/analitica/07_30_analitica.htm
14. *SIPRI Arms Transfers Database. Mar.2020*
15. Pieter D. Wezeman, Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Diego Lopes da Silva, Nan Tian and Siemon T. Wezeman *SIPRI Trends in International Arms Transfers, 2019*.
16. *Sovremennye mezhdunarodnye otnosheniya* / Pod red. A.V. Torkunova, A.V. Mal'gina.– M.: Aspekt Press, 2012. – S. 185-186.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

FTAMP 04.15.07

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.24>

Г.Д. Рахимова *

*Философия ғылымдарының кандидаты
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогика университеті
Алматы қ., Қазақстан*

«САЛЫСТЫРМАЛЫ ӘЛЕУМЕТТАНУ» ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада салыстырмалы әлеуметтану пәнінің ерекшеліктері қарастырылады. Пәнді игеру барысында алдымен пәннің өзіндік ерекшеліктеріне терең бойлай отырып оқытылуы жөніндегі пікірлерді автор алға тартады. Көптеген ғылым салаларында, әсіресе, ғылыми-жаратылыстанулық, ғылыми-әлеуметтік және гуманитарлық салаларда зерттеу барысында бірінші қолданылатын салыстырмалы әдістің салалар бойынша ерекшеліктеріне айрықша мән беріледі. Соның ішінде Дж.С.Миллдің ғылыми индукция әдісінің социологияда қолдану ерекшеліктерін ашып көрсетуге талпыныс жасайды. Зерттеу жұмысын бастамас бұрын зерттеуші-ғалым алдымен нені және қалай талдайтынына анализ жасауы керектігі басты назарда болуын атап көрсетеді. Әлеуметтік ғылымдарда салыстырмалы зерттеулер жүргізу әлдеқайда қиынырақ. Қоғам мәселелерін зерттеуші қоғамның өзгермелілігіне мән беруі тиіс және бұл зерттеу объектісінің де өзгерісі екенін білдіреді. Миллдің зерттеу әдістері эксперименталды ғылымдардың тәжірибелеріне сәйкес келеді. Социология ғылымдарында оны қолдану жұмыс барысында біршама қиындықтарға әкеледі. Себебі қоғам әрдайым өзгерісте. Қоғамдық өзгеріс әлеуметтік прогрессте де өз сипатын көрсететіні зерттеу объектісінің тұрақсыздығын білдірсе керек деген тұжырымды автор алға тартады.

Түйін сөздер: салыстырмалы әлеуметтану. Салыстыру әдісі. Дж.С.Миллдің ғылыми индукциясы.

*Рахимова Г.Д.**

*Кандидат философских наук
Казахский Национальный педагогический университет им. Абая
г.Алматы, Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРАВИТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «СРАВНИТЕЛЬНАЯ СОЦИОЛОГИЯ»

Аннотация

В статье рассматриваются особенности дисциплины сравнительная социология. В процессе освоения дисциплины, прежде всего, автор высказывает мнение, что дисциплина преподается с глубоким пониманием ее особенностей. Во многих областях науки, особенно в естественных, социальных и гуманитарных науках, особое внимание уделяется специфике сравнительного метода, который впервые используется в исследованиях. В частности, автор попытается раскрыть особенности применения метода научной индукции Дж.С.Милля в социологии. Автор подчеркивает, что перед тем, как приступить к исследованию, ученый-исследователь должен сначала проанализировать, что и как анализировать данную проблематику. Автор выделяет что сравнительное исследование в социальных науках намного сложнее. Исследователь социальных проблем должен обращать внимание на изменчивость общества, а значит, меняется и объект исследования. Методы исследования Милля соответствуют экспериментам экспериментальных наук. Его применение в социологических науках приводит к некоторым трудностям в работе. Потому что, общество всегда меняется и вместе с ним и уклад жизни. Тот факт, что социальные

изменения также отражаются в социальном прогрессе, вероятно, означает нестабильность объекта исследования.

Ключевые слова: Сравнительная социология. Сравнительный метод. Научная индукция Дж.С.Милля.

*Rakhimova G.**
candidate of philosophical sciences
Kazakh National pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF THE USE OF COMPARATIVE METHODS IN TEACHING THE DISCIPLINE «COMPARATIVE SOCIOLOGY»

Abstract

The article examines the features of the discipline of comparative sociology. In the process of mastering the discipline, first of all, the author expresses the opinion that the discipline is taught with a deep understanding of its features. In many fields of science, especially in the natural, social and human sciences, special attention is paid to the specifics of the comparative method, which is first used in research. In particular, the author will try to reveal the features of the application of J.S. Mill's method of gauche induction in sociology. The author emphasizes that before embarking on a research, a research scientist must first analyze what and how to analyze a given problem. The author points out that comparative research in the social sciences is much more difficult. A researcher of social problems must pay attention to the volatility of society, which means that the object of research also changes. Mill's research methods are consistent with experiments in experimental sciences. It's application in sociological sciences leads to some difficulties in work. Because society is always changing, and with it the way of life. The fact social change is also reflected in social progress is likely to mean the instability of the research subject.

Keywords: Comparative sociology. Comparative method. J.S. Mill's scientific induction.

Кіріспе.

Кез-келген істі бастар алдында адам көз алдына қойған мақсат пен оған қол жеткізудің амалдарын қарастыратыны сөзсіз. Бұл амалдар ғылым тілінде «әдістер» деп аталады. Әдістердің өзін жеке ғылымдар әдістері және жалпы ғылыми әдістер деп екіге бөліп қарастырамыз. Кез келген зерттеу жұмысының барысында әдістерге сүйенсек те таным процесі алда жүретіні белгілі. Барлық ғылым саласында белгілі бір жүйелер қалыптасқанымен бәрі де толыққанды зерттеу объектісін аша алмасы анық. Ғылыми танымның эмпириялық және теориялық деңгейлеріне қарай модельдеу немесе өлшем арқылы салыстыру әдісі шығады. Ол дегеніміз, зерттелетін объектіні көз алдымызға шынайы елестету арқылы өлшемдер жасау немесе нақты өлшемдер арқылы іске кірісу. Б.Спиноза бұл қағиданы өз мәні бойынша сұрыптап тұжырымдай білді. Яғни: 1) Зерттеп тануды қажет ететін заттардың саны шектеусіз; 2) Шекті ақыл-ой шексіздікті түсіне алмайды [1, 126 с.]. Бұл орайда бізге жаратылыстанулық ілімдерден гөрі гуманитарлық ілімдерде салыстыру әдісінің нақты өлшемге көнбейтіндігі туралы болмақ. Себебі гуманитарлық ілімдер саласына жататын социологиялық салыстыруларда нақты қоғам мен оның әлеуетінің өзгермелілік факторларына ерекше мән берген аса маңызды.

Зерттеудің методологиясы.

Мақалада ғылыми әдістерде кең қолданылатын салыстырмалы әдіс қолданылады. Жалпы ғылыми әдістердің ішіндегі индукция әдісін пайдалана келе мысалдармен көрсетіледі. Салыстырмалы әдісті пайдаланудың ғылымдар саласына орай ерекшеліктеріне назар аударылады. Американдық әлеуметтанушы Р.Мертонның «Орта деңгей теорияларына» сүйене отырып, оның ішіндегі әлеуметтік қауымдас-тықтар теориясын да негізгі аргумент ретінде пайдаланады. Яғни, әлеуметтанулық зерттеудің мәлімет-терін салыстырмалы әдіс құралдарын пайдалана отырып нәтиже табуға ұмтылу. *Ғылыми – жаратылыстанулық, ғылыми-әлеуметтік және гуманитарлық ілімдердегі салыстыру тәсілдерін қолдану.*

Нәтежелерді талқылау.

Салыстырмалы әлеуметтанудың ғылым ретіндегі ерекшеліктерін қарастырмас бұрын алдымен оның маңызды элементтеріне назар аудару керек. Онсыз бұл проблеманы ақылға салу мүмкін емес. Ең алдымен, «салыстыру», «салыстырмалы» ұғымдарына басты назар аудару қажет. Сонымен салыстыру

деген не? Салыстыру – бұл салыстырылатын объектілер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға бағытталған танымдық зерттеу әдісі. Кез келген салыстыру үш кезеңнен тұрады:

- 1) Салыстырылатын объектілерді дұрыс тандап, анықтау.
- 2) Салыстырмалы негіздерін іздеу.

3) Салыстырылатын объектілердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау үшін салыстыру критерийлерін белгілеу.

Объектілерді салыстыру процесін бастамас бұрын алдымен төмендегі үш сұраққа жауап беріп қана кірісуіміз қажет. Яғни:

- 1) Салыстыру объектісі не?
- 2) Зерттелетін объектілер қандай негізде, қандай өлшемдерге сай салыстырылмақ?

3) Объектілерді салыстыру барысында қандай да бір критерийлер бар ма немесе қандай критерийлер бойынша салыстырылады?

Осы сұрақтар анықталғаннан кейін ғана таңдалған критерийлерге сәйкес объектілер арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды нақты салыстыру процесіне көшуге болады. Салыстыру дегеніміз не? Салыстыру – бұл танымдық операция. Кез келген ғылыми еңбекті зерттеу барысында, мейлі ол тәжірибелік зерттеулерді талап ететін ғылым саласы болсын алдымен зерттеу объектісі жөніндегі маңызды ақпараттарды жинаудан бастаймыз. Соның ішіндегі Салыстырмалы әлеуметтанудың сипаттамасына келер болсақ, бірінші жағынан бұл әлеуметтану ғылымындағы салыстыру ерекшеліктерін қарастыруды қажет етеді. Екінші жағынан, салыстыру процесінде жалпы әлеуметтанудың не екенін ұға бастаймыз. Осы екі мәселені шешу үшін гуманитарлық (humanities) ғылым саласындағы және әлеуметтік-жаратылыстану ғылымдары (social and natural sciences) арасындағы салыстыру ерекшеліктерін талдау қажет. Салыстырмалы әлеуметтанудың мәні мен «мәңгілік мәселелері» ең алдымен әлеуметтанудың әлеуметтік ғылымдарға жататындығымен сипатталады. Әлеуметтік ғылымдардың қарастыратын ең негізгі объектісі – қоғам және онда өмір сүріп жатқан адамдардың әлеуеті. Әлеует ұдайы өзгерісте. Ұдайы өзгерісті зерттеу аппараттары да категориалды болмақ.

Ал, әлеуметтік ғылым ретінде түсіну мен түсіндіруді қажет ететін бірегей мәдени және тарихи шындықпен айналысады. Дәл осы императивтердің тоғысында зерттеу процесінде логика мен салыстырылуларды бір арнаға қосу тәсілдері арқылы әлеуметтанудың ғылыми пән ретіндегі ерекшеліктері анықталады.

Әлеуметтанудың ғылыми-әлеуметтік білім жүйесіндегі орнын анықтауда әртүрлі тәсілдер бар. Біз ол тәсілдерге төменде қысқаша тоқталып өтуге тырысамыз және айырмашылықтарын көрсетуге ұмтыламыз.

Жаратылыстану және әлеуметтік ғылымдардағы салыстырулар. Дж.С.Миллдің әдістері.

Ғылыми-зерттеу әдісі мен зерттеудің басқа типтерінің ерекшеліктері неде? Ғылыми-зерттеудің мақсаты – белгілі бір эмпирикалық шындықта не болады деген сұраққа жауап іздейді. Зерттеу жұмысын бастамас бұрын зерттеуші-ғалым алдымен нені және қалай талдайтынына анализ жасауы керек. Тақырыпты анықтауда алдымен оның теориялық негіздерін табу маңызды болмақ. Бұл арқылы зерттеуші-ғалым оның маңызды аспектілері мен маңыздылығы онша жоғары емес тармақтарын алдымен бөліп алады. Бұл жолда да зерттеуде қолданылмақ әдістерін алдын ала болжап белгілеп алғаны жөн. Сонымен, ғылым эмпирикалық зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздерін анықтауды қажет етеді. Ғылыми білім міндетті түрде салыстыру негізінде себеп пен салдар арасындағы байланыстарды анықтайтын және тексеретін арнайы әдістерді қажет етеді. Сондықтан социологияда салыстыруды қолдану жалпы ғылыми негіздерге ие. Бұл негіздер әдетте ғылыми индукция әдістері немесе Дж.С.Миллдің «Логика жүйесі» (Mill, 1900) еңбегінде қарастырылған болатын.

Индукция – бірнеше (эмпирикалық байқалған) жағдайларды салыстыру негізінде бақыланатын құбылыстардың себебі туралы қорытынды шығаруды болжайтын жекеден жалпыға өту әдісі. Ф.Бэконның идеяларын дамыта отырып Дж.С.Милл бес әдісті сипаттайды. Олардың әрқайсысы құбылыстар арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды жүйелі түрде анықтаумен байланысты. Миллдің әрбір әдісі салыстыруларды қамтиды.

Ұқсастық әдісі – бірнеше жағдайларды салыстыруға бағытталған бақыланатын құбылыстың себебі туралы қорытынды жасау. Егер бақыланатын құбылыстағы бірнеше жағдаяттың бір себебі болса онда ол салыстыруға жатады. Ұқсастық әдісі бойынша бірнеше жағдаят қарастырылуы мүмкін. Олардың әрқайсысында өзінің зерттелетін объектісі болмақ. Сонымен қатар барлық жағдайларда тек біреуі бойынша, ал басқа жағдайларда бұрынғысынша салыстырылады. Ұқсастық әдісінің ерекшелігі – жалпыдан жалқыны таба отырып зерттеу. Ұқсастықтар туралы мысалдар келтіре кетсек:

Жаз мезгілінде ауылдардың бірінің медициналық орталығы қысқа мерзім ішінде үш рет дизентерия ауруын тіркеді делік. Аурудың себептерін анықтауда басты назар ауыз су мен тағамның келесі түрлеріне аударылды. Олар басқаларға қарағанда жаз мезгілінде ішек ауруларын тудыруы мүмкін:

- А) құдық суы;
- М) өзен суы;
- В) сүт;
- С) көкөністер;
- Ғ) жемістер.

Пациенттердің тамақтану жағдайлары *I-кестеде* көрсетілген:

I-кесте

Тіркелгені	Құдық суы А	Өзен суы М	Сүт В	Көкөністер С	Жемістер Ғ	Нәтиже (ауру) -D
1	+	-	+	+	-	+
2	-	+	+	-	+	+
3	-	+	+	+	-	+

Жоғарыда көрсетілген кестеге сәйкес салыстырсақ, дизентерияның таралуына себеп болған сүт (В) деген қорытынды жасауға болады [2,154-155 с.]. Бұл нәтижелерден түсінетініміз, ұқсастықты пайымдау схемасы төмендегідей:

- 1) АВС – d-ның тууына себеп.
- 2) MBF - d-ның тууына себеп.
- 3) MBC - d-ның тууына себеп.

Шыққан нәтиже бойынша, d-ның тууына себеп В болып табылады. Біз бұл әдісті нәтижелі түрде жаратылыстанулық ілімдер аясында қолдана аламыз. Әлеуметтік ғылымдар аясында дәл осы әдісті қолдану мысалдарына келер болсақ. Мәселен, Айгүл, Айнұр және Әсел саяжайға барды. Олар тосап қайнату үшін жеміс-жидектер жинап, жол бойында терген жидектерін жеп қайтты. Нәтижесінде үшеуінің де денесінде бөртпелер пайда болды. Бөртпенің пайда болуына не себеп болды екен? Айгүл қарақат пен қарлыған жеді, Айнұр құлпынай мен қарақат жеді, ал Әсел таңқурай мен қарақат жеді. Салыстыру нәтижесінде үш қыздың да ортақ бір жемісті жегендерін аңғарамыз. Ол – қарақат жемісі. Демек, балалардың денесіне шыққан бөртпелер қарақаттың әсерінен пайда болды деген қорытынды жасауға болады.

Бұл жерден нені аңғарамыз? Ұқсастық әдісімен индуктивті қорытынды жасаудың логикалық механизмі бірқатар когнитивті алғышарттарды болжайтынына көз жеткіздік деген тұжырымға келеміз.

Айырмашылық әдісі – бақыланатын құбылыстың себепін анықтау үшін тек екі түрлі жағдаятты салыстыру ұсынылады. Мәселен, Мақсат бақылау жұмысынан «бес» алды. Ал Айбек «төрт» алды. Олар жауап нұсқаларын жазып, нәтижелерін тексеруге кірісті делік. Олардың соңғы тапсырмадан басқа тапсырмаларындағы жауаптары сәйкес келеді. Демек, тапсырманы дұрыс орындамаған Айбек екені белгілі болды. Ұқсастық әдісінің логикалық пайымдауы қарапайым екені түсінікті болып тұр.

Ұқсастық пен айырмашылықтың аралас әдісі (айырмашылықтың жанама әдісі) – бұл екі әдіспен тығыз байланысты болып келетін әдіс. Құрылымдық жағынан алып қарағанда бұл екі жағдаятты ғана салыстыру емес, бірнеше жағдаяттарды салыстыру. Бірінші жағдаятта құбылыс бақыланады, ал екіншісінде бақыланбайды. Осыған байланысты бұл әдіс ажырату әдісіне сәйкес келеді.

Мысалы, Айбек, Айдос, және Мағжан мен Мөлдір асханада тамақтанды. Айбек пен Айдос уланып қалды да Мағжан мен Мөлдірге ешнәрсе болмады. Айбек борщ, макарон және котлеттер жеді. Айдос қырыққабат пен жұмыртқа араласқан сорпа ішіп, макарон мен котлеттер жеді. Олар неден уланған: макарон өнімдерінен бе, әлде котлеттен бе? Мағжан борщ пен балыққа макарон алды, ал Мөлдір қырыққабат пен жұмыртқа араласқан сорпа мен балыққа қосымша макарон алды. Екеуі де макарон алды, бірақ котлет алмады. Демек, салыстыру нәтижесінде котлеттер бүлінген тамақ болып шықты.

Қалдықтар әдісі дегеніміз – таңдау қалған жағдайда қарастырылатын құбылыстың себепін анықтау болып табылады. Бұл әдіс басқа себептердің көмегімен көптеген себеп-салдарлық байланыстар орнатылған кезде қолданылады. Яғни, алдыңғы әдістер туралы білімдерге сүйене отырып қолданылады.

Мәселен, Айбек гардеробқа барды. Айдос одан өзінің қара күртешесін ала келуін өтінді. Ілгіште тұрған үш түрлі қара күртешені көрді. Қайсы күртеше Айдостікі болды екен? Айбек ойланып қалды. Сол жақтағы күртешені Мағжанның үстінен, ал оң жақта ілініп тұрған күртешені Сырымның үстінен көргенін есіне түсірді. Демек, ортасында ілініп тұрған күртеше Айдостікі болғаны. Бұл салыстыруды біз *қалдықтар әдісіне* жатқызамыз.

Леспе өзгерістер әдісі – себептерге байланысты ойқорытындылау. Белгілі бір құбылыстың уақытқа, ауа-райына немесе кез-келген нақты жағдайларға байланысты өзгеріп отыруы. Мәселен, адамның кейде қан қысымы төмендейді немесе жоғарылайды делік. Адам өзін іштей бақылап жүрген болса, онда мұндай жағдайдың ауа-райының тез құбылуы салдарынан болуын түсіне бастайды. Ауа-райының өзгеруі бірсыдырғы болса, онда бұл хәл байқалмайды делік. Сонда, белгілі бір адамның қан қысымының күрт көтерілуі немесе түсу шапшаңдығына күн райының да қатысы болғандығы екендігі салыстырылып тұр.

Леспе өзгерістер әдісі Миллдің статистикалық әдістеріне жатады. Ол себеп-салдар шамасының өзгеріске енуін тануға мүмкіндік беретін ықтималдылықты қолдана отырып статистикалық талдауды ұсынады. Миллдің басқа әдістері себептердің болуы не болмауын болжайтын детерминизмге сүйенеді. Байқап отырғанымыздай, Миллдің әдістері салыстырудың жалпығылыми негіздерін анықтайды.

Жаратылыстану ғылымдарында салыстыру әдісі эксперименттік әдістерге сүйене отырып атқарылады және олар себеп-салдардың байланысын орнатудың негізгі құралы болып табылады. Зерттеуші зерттеу нысандарын оқшаулап, эксперименттік жағдайларды болжамды себептер арқылы өзгерте отырып салыстыру арқылы табады. Бұл жерде эксперимент жеке бақылай алатын жағдайда өтеді.

Әлеуметтік ғылымдарда салыстырмалы зерттеулер жүргізу әлдеқайда қиынырақ. Қоғам мәселелерін зерттеуші қоғамның өзгермелілігіне мән беруі тиіс, бұл зерттеу объектісінің де өзгерісі екенін білдіреді. Миллдің зерттеу әдістері эксперименталды ғылымдардың тәжірибелеріне сәйкес келеді. Социология ғылымдарында оны қолдану жұмыс барысында біршама қиындықтарға әкеледі.

Компаративистика немесе әлеуметтік ғылымдардағы салыстыру әдістері. Табиғи және әлеуметтік, гуманитарлық ғылымдар себеп пен салдарды жүйелі түрде салыстыруды көздейтін әдістерді қолданбайды. Гуманитарлық білім адам өмірінің әртүрлі аспектілері туралы білімдер мен түсініктерді іздейтін көптеген пәндерді қамтиды. Әдетте бұларға философия, тарих, тіл білімі, өнертану, мәдениеттану, кейде теология жатады. Бұл пәндер интерпретацияға негізделген, себебі таным субъектісіне түбегейлі тәуелді. Сондықтан бір сұраққа жауап бере отырып әртүрлі зерттеушілер әртүрлі жауаптар алады деп болжанады. Гуманитарлық пәндердің көпшілігінде компаративистикалық зерттеулер деп аталатын білім саласы бар. Компаративтілік (лат. comparativus - салыстыру) – мәдениеттануда салыстырмалы зерттеу арқылы мәдениетті жалпы және ерекше құбылыстарды анықтау, ондағы даму тенденцияларын айқындау әдісі [3, 135 б.]. Бастапқыда бұл термин лингвистикаға қатысты болды және тілдік қатынастарды салыстыруда қолданылды. Кейінірек оның мағынасы білімнің басқа салаларында – әдебиеттану (әдебиеттерді салыстыру), философияда (философиялық дәстүрлерді салыстыру, әсіресе Батыс пен Шығыс), мәдениеттану (мәдениеттер мен өркениеттерді салыстыру) және аймақтану (мемлекеттерді салыстыру) салаларында кеңірек қолданыла бастады. Мұның барлығы әлеуметтанулық зерттеудің мәліметтерін талдау болып табылады. Алынған мәліметтерді талдаудың сапалық бөлігі төмендегідей:

- Зерттелетін құбылыстар мен бұрын анықталған фактілермен салыстыру (зерттеу пәні туралы нығайтылған немесе теріске шығарылған болжамдармен бірге) арасындағы байланысты немесе заңдылықты анықтау;

- Анықталған байланыстар мен үрдістерді сипаттай отырып, олардың қандай жағдайда орын алатынын ескерту қажет;

- Зерттеу мәліметтері негізінде олардың артында тұрған әлеуметтік проблеманы тұжырымдауға әрекет жасалынады;

- Зерттеу мәліметтерін зерттелетін құбылыстар туралы болжамдарға тықпаламау керек [4, 258 б.].

Біздің ойымызша «компаративистика» әдісін гуманитарлық ғылымдардың дәстүрлеріндегі салыстыруларды сипаттау үшін ғана қолданылған дұрыс. Компаративистика – бұл күрделі ғылыми әдіс. Ғылыми әдістердегі салыстырулардың жиынтығы [5]. Оны әлеуметтануда қолданудың өнімділігі аз, себебі адасушылыққа алып келуі мүмкін. «Компаративистика» термині алғаш рет Е.Д.Поливанова мен И.А. Королеваның 1931 ж. жарық көрген «За марксистское языкознание» еңбегінде кездеседі. 1930-40-жылдардағы компаративистиканы тіл біліміндегі салыстырмалы әдіс ретінде пайдаланылғандығы жөнінде сол жылдардағы сөздіктер мен анықтамалар дәлелдейді. Көрнекті американдық әлеуметтанушы Роберт Мертон құрылымдық функционализмнің біртұтас интегралдық теориясының орта деңгейдегі эмпирикалық деректерін қоса отырып белгілі бір әлеуметтік құбылыстарды талдауға мүмкіндік беретінін айтқан болатын [6, 10 с.]. Мертонның көзқарасы бойынша әлеуметтану әлі теориялық жүйеге толықтай дайын емес. Әлеуметтік кеңістік қанша жерден мобильді болғанымен ол өзгермелі және аморфты болып келеді. Себебі кеңістіктің өзіндік метрикасы мен топологиясы болады [7,7 с.].

Қорытынды. Нәтижелерді қорытындылай келсек, әлеуметтік ғылымдардағы салыстырмалы әдістер жаратылыс-тану немесе гуманитарлық ғылымдардың салыстырмалы әдістерді қолданылуына қарағанда

ерекше-ліктері бар екенін ашуға тырыстық. Әлеуметтік ғылымдарда салыстыру ғылыми әдістің логикасы бойынша қабылданады, бірақ, әдетте бұл эксперименттік жағдайды бақылауға мүмкіндік бермей тек жанама әдіс ретінде қалып қояды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ойзерман Т.И. Главные философские направления. – М.: «Мысль», 1984. – 299 стр.
2. Михалкин Н.В. Логика и аргументация для юристов. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 365 с.
3. Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік. Құраст. Т.Ғабитов, А.Құлсариева және т.б. – Алматы: Раритет, 2004. – 320 б.
4. Әлеуметтану. 2-кітап: Оқулық / Жалпы ред. басқ. М.М.Тажин. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 268 б.
5. Беркалиев Т.Н. Особенности компаративистики как науки и метода исследования деятельности библиотек. // Библиосфера. 2009. №1. – С. 10-16.
6. Кравченко С.А. Социология. Том 2. Новые и новейшие социологические теории через призму социологического воображения. М.: Издательство Юрайт, 2015. – 636 с.
7. Добренков В.И., Кравченко А.И. Фундаментальная социология: В 15 т. Т.5: Социальная структура. – М.: ИНФРА-М., 2004. – 1096 с.

References

1. Ojzerman T.I. Glavnyye filosofskie napravleniya. M.: «Mysl'», 1984. – 299 str.
2. Mihalkin N.V. Logika i argumentaciya dlya yuristov. M.: Izdatel'stvo Yurajt, 2016.-365 s.
3. Madeni-filosofiyalyq enciklopediyalyq sozdik. Qurast. T.Gabitov, A.Qulsarieva zhane t.b. – Almaty: Raritet, 2004. – 320 b.
4. Aleumettanu. 2-kitap: Oqulyq / Zhalpy red. basq. M.M.Tazhin. – Almaty: Qazaq universiteti, 2005. – 268 b.
5. T.N.Berkaliev. Osobennosti komparativistiki kak nauki i metoda issledovaniya deyatelnosti bibliotek. // Bibliosfera. 2009. №1, str. 10-16.
6. S.A.Kravchenko. Sociologiya. Tom 2. Novye i novejšie sociologicheskie teorii cherez prizmu sociologicheskogo voobrazheniya. M.: Izdatel'stvo Yurajt, 2015. – 636 s.
7. Dobrenkov V.I., Kravchenko A.I. Fundamental'naya sociologiya: V 15 t. T.5: Socialnaya struktura. – M.: INFRA-M, 2004.- 1096 s.

SRSTI 04.51.57

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-8940.25>

Askarova S.¹, Boltabekova A.^{2}*

¹ *Candidate of Philological Sciences, Associated Professor*

² *a second-year-graduate student of Institute of History and Foreign Languages*

^{1,2} *Kazakh National Women's Teacher Training University*

Almaty, Kazakhstan,

**APPROACHES OF LANGUAGE ACQUISITION BY USING STYLISTIC DEVICES:
SOCIAL ASPECTS**

Abstract

The science of society is commonly referred to as sociology. From a scientific standpoint, it investigates social institutions. Social institutions are also studied from a scientific standpoint in literature. As a result, it is regarded as a type of sociology. Sociologists use literature to investigate various elements of social life. The paper discusses broadly debated topics including such as sociology and the literature's deep interrelatedness. The sociology of literature is a subfield of sociology that studies the link between a work of literature and the social framework in which it is produced. Furthermore, the essay examines stylistic techniques and their influence on sociology via literature, providing instances of connections within sociology and literature.

Keywords: sociology of literature, literature, society, social structure, sociology, stylistics, stylistic devices, fiction

С.А. Аскарова¹, А.А. Болтабекова^{2*}

¹филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

²Тарих және шетел тілдері институтының 2 курс магистранты

^{1,2}Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан,

СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛҒЫЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ТІЛДІ МЕНҒЕРУ ТӘСІЛДЕРІ: ӘЛЕУМЕТТІК АСПЕКТІЛЕР

Аңдатпа

Әдетте әлеуметтану қоғам туралы ғылым ретінде қарастырылады. Ол әлеуметтік институттарды ғылыми тұрғыдан зерттейді. Әдебиет сонымен қатар әлеуметтік институттарды ғылыми тұрғыдан зерттейді. Сондықтан ол әлеуметтанудың өзіндік түрі ретінде қолданылады. Әлеуметтанушылар әдебиет арқылы қоғамдық өмірдің осы жақтарын зерттейді. Мақалада әлеуметтану және оның әдебиетпен терең байланысы сияқты кеңінен талқыланған тақырыптар қамтылған. Әдебиет әлеуметтануы – бұл әдеби шығарма мен ол жасалынатын әлеуметтік құрылым арасындағы байланысқа бағытталған арнайы зерттеу саласы. Сонымен қатар, мақалада стилистикалық құрылғылар мен олардың әлеуметтануға әсерлерін әдебиет арқылы талдау арқылы әлеуметтану мен әдебиет арасындағы байланыс мысалдары келтірілген.

Түйінді сөздер: әдебиет әлеуметтануы, әдебиет, қоғам, әлеуметтік құрылым, әлеуметтану, стилистика, стилистикалық құралдар, көркем әдебиет

Аскарова С.А.¹, Болтабекова А.А.^{2*}

¹кандидат филологических наук, ассоциированный профессор

²магистрант 2 курса институт истории и иностранных языков

^{1,2}Казахский национальный женский педагогический университет

г. Алматы, Казахстан,

ПОДХОДЫ УСВОЕНИЯ ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СТИЛИСТИЧЕСКИХ УСТРОЙСТВ: СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

Социология обычно рассматривается как наука об обществе. Она изучает социальные институты с научной точки зрения. Литература также изучает социальные институты с научной точки зрения. Поэтому его используют как разновидность социологии. Социологи изучают эти аспекты социальной жизни с помощью литературы. В статье рассматриваются широко обсуждаемые темы, такие как социология и ее глубокая взаимосвязь между литературой. Социология литературы – это специальная область исследования, которая фокусируется на взаимосвязи между литературным произведением и социальной структурой, в которой оно создается. Кроме того, в статье приводятся примеры связи социологии и литературы на основе анализа стилистических приемов и их влияния на социологию через литературу.

Ключевые слова: социология литературы, литература, общество, социальная структура, социология, стилистика, стилистические приемы, художественная литература

1. Introduction

The constant quest to understand the intimate connection between society and literature has turned it into an academic field, which has come to be called the sociology of literature. It is the outcome of a connection in which sociology is an impartial and scientific examination of society as well as a summary of social activities and organizations and literature influences people's desire to adapt to and alter society [199, p. 1].

As a result, sociology and literature face the same challenges. The novel, as one of the most popular literary genres, may be viewed as an attempt to reproduce the social world, including interpersonal relationships, the environment, politics, governance, and other aspects of existence. The distinction is that, whereas sociology analyzes society objectively, literature transcends the social structure's surface layer and reflects human perspectives on society via diverse sensations and emotions [2, p. 80].

Notwithstanding its incapacity to reveal the brilliance of literature or the psychological tensions of fictitious characters sociology contributes to a richer and more complete knowledge of literature. We can observe that

literature is a reflection of society, whether it's social structure, family, or class conflict, thanks to the sociological perspective [3, p. 163-166].

Sociology, for instance, may assist audiences comprehend how religion, politics, and law affect literature's national identity, robbing it of its independence. As the foundation of a creative work, sociology of literature attempts to relate the experiences of fictional characters, as well as the author's current condition and the historical context [4, p.41-46].

Methods. Teachers also consider literature in the language classroom to be unacceptable. The views are also expressed in the fact that the historical distinction between the study of language and the study of literature has contributed to a restricted role of literature in the classroom of languages. It cannot be denied that the use of literary texts can be an effective pedagogical method. The present paper also includes different approaches to teaching literature which provide a justification in the language classroom (LCR) based on the assumption that literature is language and that language may indeed be literary.

English teachers should primarily concentrate on encouraging learners to develop communication skills since they are more than structure and structured masters. It also means that debate should be understood in the entire social and cultural sense. There is no doubt of the use of literature in the EFL classroom being a valuable tool for teaching language and language accuracy. It is also evident that EFL speakers are still struggling to understand the complexities, ingenuity and flexibility that differentiate English standard and transaction types.

The distinct variations between the literary as non-literary discourses are indicated by the different discourse forms or classifications. This represents the historic divergence among language and literature referred to by Short as a boundary conflict over territory between linguists and literary critics. [5, p. 107] The emergence of teaching two subjects as 'disconnected pedagogical methods' was the product of this separation. [6, p. 196]

The truth is that the distinction of literature from language is a fake dualism, since literature may also be literary. Instances of standard transactional modes of speech that use a whole variety of literary devices are easy to find. Headlines and commercials are regular examples of discourses that export literary language. Explicit use of stylistic techniques such as imagery, alliteration, register, ellipsis and rhythm is mostly related to literature rather than to traditional transactional language.

Widdowson has correctly claimed that literary speech interpretation procedures are basically the same for all kinds of speech. [7, p. 87]

Approaches to teaching literature: – The inclusion of literature within EFL or ESL or LT is, of course, valuable both for the linguistic growth of the learners and for the development of communication. The justification for using the three key approaches to teaching literature is defined.

Let us claim that language teaching is advantageous not through but throughout history.

It should be noted that literature is known and remembered in a language.

Research result. Stylistics as a branch of linguistics is a ramified and multifaceted science. The area of its theory and practical application covers the entire speech activity of modern society, in the diversity of the life of society and the individual. Stylistics formulates the principles of the use of linguistic means in accordance with the tasks facing speakers or writers. It helps to choose among similar in meaning, but not completely equivalent linguistic means that are most suitable in a given speech context. Since the language is in a state of continuous development, for a correct stylistic assessment of a linguistic phenomenon, stylistics must take into account the historical changes of the language; rely on the data of the history of the language, the history of its vocabulary and grammatical structure.

Linguistic stylistics is interested in the stylistic characteristics of linguistic means and the ways of their use in different speech styles. Literary stylistics deals with the study of the individual style of the writer, the use of ideological and artistic content depending on the ideological and artistic content of the work, on the author's intention, as well as on the genre of the work and its subject matter.

There are also linguistic and speech stylistics to consider. As a result, language stylistics delves into the intricacies of linguistic subdivisions known as functional styles, which are defined by the dictionary's uniqueness, phraseology, and syntax, as well as the expressive, affective, and evaluative qualities of diverse linguistic methods. The stylistics of speech examines individual real-world writings to see how they transmit information, not just obeying the rules of grammar and stylistics, but also deviating from them.

The literary style serves the sphere of artistic and verbal art, all varieties of fiction. Therefore, in linguistics, it is often called the "language of fiction".

The language of fiction is distinguished by the widest range of stylistic use of the means of the common language. It uses not only literary means, but also vernacular, dialectic, jargon, obsolete words and forms, and neologisms. Therefore, it occupies a special place in the system of functional styles of the language.

The language of fiction also clearly reflects the individuality of the writer as well as the personality of the author. Therefore, when researching and characterizing works of fiction, it has become a tradition to talk about the language and style of the work such as the language and style of the writer. The language of the writer is usually understood as a set of linguistic means (vocabulary, phraseology, grammatical forms) that the writer selects from the common language and uses in his works. The style is understood as their concrete implementation in one or another work, in an integral text. New terms are used as synonyms for these traditional terms in modern linguistics - idiolect and idiostyle.

An idiolect is understood as a set of linguistic means characteristic of a particular writer. The idiolect reflects the worldview of the writer, his individual picture of the world or, in another way, the individual concept sphere. The term concept is often used synonymously with the word concept. However, more often concepts are understood as general, basic concepts, due to the peculiarities of the mentality of the society, the individual, which determine the worldview and spiritual culture of the individual. In contrast to the idiolect, the term idiostyle denotes the stylistic manner of the writer and is synonymous with the term "individual style". Idiolect and idiostyle are closely interrelated and generally characterize the linguistic personality of the writer.

The concept of fictional text includes works of fiction, texts of works of cinematic art, oral genres of modern stage, oratory and polemical art.

A literary text is the most complete expression of the literary language. In many cases, this phenomenon goes beyond the limits of the literary language into the area of the national, common language.

A literary text is the language of word art, the main function of which is the aesthetic function, but the communicative function is also fully manifested here. Working with fiction text is very laborious, since each such text has its own pronounced specifics. And translation of a literary text into another language is a serious translation problem.

Individual names do appear in literary works, but they are fake, much as most dates; they are typically genuine toponyms, which are the names of nations and towns, although this is not always required, and they are usually created in science fiction novels. Factual quotes from other texts can be discovered in a work of fiction, although their documentary nature is occasionally fictitious.

There are trustworthy descriptions of certain geographical locations, but this dependability must be verified because the author may have contributed anything on his own. As a result, cognitive information in a literary work resides in the past and isn't always accurate. It is used by the author for artistic reasons, and it is subordinated to his creative objectives.

In literary texts, colloquial vernacular vocabulary can be found; rhetorical questions are addressed to the reader on behalf of the author's narrator, digressions, descriptions of nature, etc., including the "image of the author."

"The image of the author" finds expression in the text of the work, primarily in the author's speech. The author's speech can be represented by various compositional and speech forms: narration, description, and reasoning.

The narrative communicates the developing actions and states. It is characterized by the following features: 1) plot, 2) eventfulness, 3) action, 4) temporal sequence of the event. These signs are realized through the use of anthroponyms, toponyms, temporal indicators, action verbs. The description tells about the external signs of the character and the setting of the action. The description expresses the relationship: an object is a space and an object is a sign, it is static. Reasoning conveys the logical development of thoughts. It is autonomous and timeless. It expresses logical, cause-and-effect relationships.

The speech of the characters in a prose work is presented in the form of dialogues or internal speech. All replicas of one character make up his speech part, which is a vivid means of characterization.

The character's inner speech is also a component of the speech part; usually it is presented in the form of an internal monologue. In a prose work, non-proprietary direct speech is also used, in which the author's voice and the character's voice merge.

It is very difficult to draw the line between these voices in improperly direct speech. The author's speech approaches the character's speech system, includes expressions characteristic of him, the author's plan is represented primarily by the use of the pronoun and verbs of the third person.

Methodological recommendations for the analysis of fiction text

A piece of fiction must also be connected with the author's entire body of production it must be obvious what characteristics of his period the writer shown, how significant the topics highlighted by him are, how typical the characters depicted by him are, and what frequent human problems the author presents.

Every work has a significant amount of the founder's character, but there is also something that transcends this individuality and represents the spirit of the moment, the historical knowledge of the age, and the experience of all humanity.

When evaluating, it's vital to illustrate where this or that character fits into the work's image system, what his viewpoints are, his range of interests, what's typical of him, and what characteristics are distinctive to him as a unique human personality. It's crucial to figure out how the writer uses art to disclose the pictures of his heroes, such as how the character seems on the outside, in the way he dresses, speaks, and interacts with the surroundings. It's crucial to pay attention to what the author writes about the hero, how other characters view him, and how his speech portrays him. A literary protagonist's image must be shown in all of his complexities, in various links with the surroundings, with life, and in the character's movement, evolution, and interactions with others. It is necessary to exhibit the picture in relation to other characters in order to fully reveal it.

It is vital to identify the most important lines along which the comparison will be done when contrasting the characters. First and first, significant distinctions in philosophical and life attitudes, beliefs, and conduct must be demonstrated.

In order to convey your viewpoint while analyzing a literary work, you must first establish the author's attitude toward what is represented, its conditionality, and the aesthetic way of the picture. Reasoning must be backed up by a system of evidence, including the work's substance and quotes. It is not essential to examine every scene in which the hero appears; instead, focus on the key events that highlight the character's major characteristics and the adaptability of his image.

Discussion. Every word in the language has a nominative meaning. It helps to relate speech to reality and express thoughts. In addition to the main meaning, most words are included in a certain associative array and have an additional symbolic meaning, which is most often figurative. Such a lexical property is actively used by poets and writers to create works of fiction, and this phenomenon is called the stylistic devices. They give the text expressiveness and help to convey your thought more accurately.

Stylistic devices are words or turns of speech in a figurative, allegorical meaning. Devices are an important element of artistic thinking. The use of devices in artistic speech creates new combinations of words with their new meaning, enriches speech with new shades of meaning, communicates to the defined phenomenon that meaning, the shade of meaning that the speaker needs, conveys his assessment of the phenomenon.

Stylistic device is characteristic of colloquial speech, but tropes are especially widespread in artistic and literary creation, since they help the writer to individualize the phenomena he is talking about, to give them assessments. Types of stylistic devices: metaphor, metonymy, personification, hyperbole, simile, etc.

Onomatopoeia is a word that imitates the sound it represents. Examples: crunch, zap, tick-tock, whoosh.

Personification is when a writer gives human qualities to animals or objects. Examples: My car drank the gasoline in one gulp. The cat laughed. The newspaper headline glared at me.

Alliteration is the repetition of the same consonant sound in words occurring near one another. Examples: Peter Piper picked a peck of pickled peppers. Sally sells seashells by the seashore.

Symbolism is using an object or action that means something more than its literal meaning. Examples: pink - the fight against breast cancer, the statue of liberty – freedom, white – purity, black – death, red – blood or love.

Paradox reveals something true which at first seems contradictory. Examples: He was a brave coward. When you win all the time, you lose.

Hyperbole is an obvious exaggeration or overstatement. Examples: I'm so hungry I could eat a horse!

Understatement makes an idea less important than it really is. Examples: Einstein was pretty smart, I guess.

Simile is an expression comparing one thing to another using the words "like" or "as". Examples: He ran like a cat, lightly and quietly. Her blue mood passed as quickly as an afternoon rain shower.

Metaphor is a comparison of two unlike things without using the words "like" or "as". Examples: He was a statue, waiting to hear the news. She was a mother hen, trying to take care of everyone around her.

Allusion is a casual reference to a famous historical or literary figure or event. Examples: If it doesn't stop raining, I'm going to grab some animals and build an ark. My sister has so many pets I'm going to start calling her Old McDonald.

Imagery is when a writer invokes the five senses. Examples: The smell reminded him of rotting tomatoes. The fence was uneven, like baby teeth growing awkwardly in. (also a simile!)

Idiom is an expression with a meaning different from the literal meaning of the words. Examples: I got cold feet before my speech = I was scared; my boss gave me the green light = my boss said yes; draw the curtains = close the curtains; put the lights out = turn off the lights.

Oxymoron is two opposite terms. Examples: a peaceful war, a generous cheapskate, dark sunshine.

Euphemism is a polite word or phrase used in place of one that may be too direct, unpleasant, or embarrassing. Examples: pass away = die; vertically challenged = short; let go = fired; pre-owned = used.

Dysphemism is a impolite word or phrase used in place of one to be purposefully too direct, unpleasant, or embarrassing. Examples: snail mail – postal mail; pig – policeman; worm food – dead person.

Cliché is an expression that has lost its power or originality from overuse. Examples: talking a mile a minute, quiet as a mouse, easy as pie.

Pun is a humorous play on words, often involving double meanings. Examples: When a clock is hungry it goes back four seconds. A man stole a case of soap from the corner store. He made a clean getaway.

Repetition is when an author repeats a word or phrase for effect. Example:

Remember the time you lent me your car and I dented it?

I thought you'd kill me...

But you didn't.

Remember the time I forgot to tell you the dance was formal, and you came in jeans?

I thought you'd hate me...

But you didn't.

Conclusion. It is clear that language learning has something very unique to offer in literature. It integrates attention to context with attention to design, as Hanauer has claimed.[8, p.170] We have a proof that it is inspiring and engaging, and we acknowledge why it is the case in situations where learners display resistance and disapproval of literature. We accept its meaning for the learner, and we are also coming to recognize the significance of the teacher's learning assignment for the development of language learning in this sense and also for the success of literary comprehension. It is obviously important to have adequate guidance and consistent scaffolding. A textbook or a reader may provide this scaffolding, but more often than not, it is provided by the educator, who is critical in accordance with the following. One is the way the assignment is set up; the second is the way a teacher may adapt to the way a conversation goes, offering scaffolding as and when it is necessary. All in all, we are also starting to appreciate the role of the teacher in this field, giving us the beginning of an understanding of how to prepare teachers who are competent and confident in dealing with the problems involved in the use of literature in the language classroom.

The research of social circumstances and social factors of literature is the focus of sociology of literature. The link between sociology and literature, as well as all other disciplines impacting human social life, will be well appreciated. Many literary personalities have been outspoken in their criticisms of their society. [9, p. 147] Scholars from all around the world have committed to the sociology of literature at one point or another. However, the topic of sociology of literature stays open and many ambitious sociologists might follow it as an area of study.

References

1. Durkheim E., *Sociology. Its subject, method, purpose* / Per. with French, compilation, afterword and notes by A.B. Hoffman. – Moscow: Canon, 1995. – P. 199.
2. Laenko, E.V. *General idea of the sociology of literature* / *Young scientist*. - 2018. - No. 14 (200). – P. 98.
3. Morkovkina A.G. *Prospects for a sociological approach to the study of literary culture* // *Sociology*. - 2016. - No. 3. - p. 164-166.
4. Popov E. A. *Literature time and space: conceptualization in the sociology of literature* // *Sociology in the modern world: science, education, creativity*. - 2009. - No. 1. – P. 39–49.
5. Short M., B. Busse & P. Plummer. *Investigating student reactions to a webbased stylistics courses in different national and educational settings*. In Watson & Zyngier (eds.), 2007. – P. 106–125.
6. Carter, R. & J. McRae (eds.). *Language, literature and the learner*. Harlow: Addison Wesley Longman Ltd, 1996. – p. 234
7. Widdowson, H. *Practical stylistics*. Oxford: Oxford University Press, 1992. – P. 105
8. Hanauer D. (). *Attention-directed literary education: an empirical investigation*. In Watson & Zyngier (eds.), 2007. – P. 169-180.
9. Tkhakushinov A.K. *Sociocultural environment and reflection of social processes in fiction: Sociol. analysis: dissertation of the doctor of sociological sciences: 22.00.01. – Moscow, 1995. – P. 231.*

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

МЕРЕЙТОЙ – 90 жас

АБЫЗ ҒАЛЫМ, ДАРА АНТРОПОЛОГ

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – абыз ғалым-педагог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстандағы антропология ғылымының негізін алғашқы қалаушысы, тұңғыш отандық, дара антрополог.

Оразақ Смағұлұлының өзіндік антропология мектебін қалыптастыра білген дарынды тұлға. Оның осы саладағы ғылыми жұмыстары тарихи құндылықтардың бірегейі болып табылады. Оразақ Смағұлұлының ғылыми пайымдауларын жұртшылық әрдайым жылы қабылдайды. Ғылым жолындағы табанды еңбегі арқылы антропологияның іргелі теориялық зерттеулері мен ізденістері ұлттық мәселелер шеңберінде шектеліп қалмай, мемлекеттік деңгей биігінен қаралып, ғылыми орталарда және қоғамда үлкен қызығушылық тудыруда. Сөйтіп, көп жылдар бойы антропология саласы бойынша жемісті еңбек етіп, халқымыздың рухани кемелдікке тәрбиелеу ісіне сүбелі үлес қосып келеді. Бұл бағыттағы ғалымның сіңірген риясыз еңбектері лайықты баға алып, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі атағы, тағы да көптеген сыйлықтарына ие болды. Бұл марапаттарды ел игілігі үшін атқарып жүрген қызметеріне көрсетілген үлкен құрмет деп білуге болады.

Бүгінде Смағұлов Оразақ Смағұлұлы 90 – жастың асқарына шығып қана қоймай, үлкен ғылымдағы өнегелі жолында жаңа биіктер белесінен көрініп жүр. Сондықтан ғалым қаламының бүгінгі әлі де дер шағында, кемел шағында қазақ оқырманы академик ағамыздан тағы да сандық зерттеулер күтуге хақылы. Өз ұлтын жанымен сүйетін, өз еліне, өз халқына деген перзенттік махаббатын, перзенттік адалдығын қыруар еңбегімен, солардағы ағысты ой-тұжырымдарымен, ой-парасатымен, даналығымен дәлелдеп келе жатқан үлкен абыз ғалым атамызға жазар көбейсін дейміз. Тағдыр енді бізге сол күндерді бұйыртсын.

Академик Смағұлов Оразақ Смағұлұлы 1955 жылы ҚазМУ-ды (қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ) бітіргеннен кейін 1961 жылдан Қазақстан Ш.Уәлиханов атындағы ҒА Тарих институтында еңбек жолын бастағаннан бергі уақытта ұдайы, үздіксіз антропологияның ғылыми жолдарын зерттеумен айналысып келеді. 1958-1961 жылдары Ресей Ғылым Академиясының этнология және антропология институтының аспирантурасында оқып, кандидаттық диссертациясын табысты қорғады. Нәтижесінде, бірнеше жүздеген көне бас сүйектер мен қазірі заманғы қазақтардың бастарымен салыстыра отырып, он жылдық экспедиция материалдары негізінде кешенді еңбек дүниеге келеді. Орта Азия археологиясының ірі маманы профессор М.Е. Масонның «Қазақстанда антропологиялық зерттеулер 1960 жылы басталып қана қоймай, қазақтың тұңғыш кәсіби антропологиясының шығуы біз үшін үлкен еңбек болды» дегені тегін емес еді.

Ғылым жолына біржолата түскен жас ғалымның Қазақстанға арналған мақалалары 1970 ж. бастап, одақтық, шетелдік ғылыми журналдарда басылып, зерттеушілердің назарын аударды, тіпті кейбір ғалымдар қазақ деген халықтың бар екенін жас ғалымның мақалаларынан біліп жатады.

Кандидаттық диссертация қорғағаннан кейін де Оразақ Смағұлұлы антропологияның іргелі-теориялық зерттеулері мен ізденістерін жалғастыра берді. Оның басшылығымен 80-жылдары жүргізілген Отрар, Көк-Мардан, Құйрықтөбе, Мардан-Күйік, Жетісудың оңтүстік-батысындағы Қызыл Речка қалашығындағы зерттеулер оның «ҮІ- ХҮІІІ ғасырдың басындағы Оңтүстік Қазақстан мен Жетісудағы ортағасырлық

қалалық мәдениет» деген тақырыптағы 1986 жылы қорғалған докторлық диссертациясының негізін қалады.

Қазақ халқын әлемге танытуда жас ғалымның халықаралық антропологиялық конференцияларға қатысып, мазмұнды терең баяндамаларымен Қазақстанда этногенетикалық зерттеулердің жоғары деңгейде екенін көрсетеді. 1975 жылы Үндістан үкіметінің арнайы шақыруы бойынша жасақталған КСРО Ғылым академиясының антропологиялық экспедициясына О.Смағұлов негізгі орындаушыларының бірі ретінде танылып, бір жыл жұмыс істейді. Нәтижесінде, Үндістан басшысы Индира Ганди Кеңес ғалымдарын арнайы қабылдап, сыйлық тапсырады. Өзінің 70 жылдық мерейлі тойында академик: «Адам өмірінде қуанышты кездер көп болады ғой, бірақ соның ішінде естен кетпес ерекше сәттер сирек. Миллиард халықтың басшысы, ұлы да парасатты шығыс әйелі И. Гандидің қолымды алып, алғыс айтуы және Қазақстанның тәуелсіздігін көзбен көріп, қолыммен ұстап, дәмін татқаным осындай уақыттар» деп ағынан жарылған еді.

1994 жылы Қазақ Ұлттық академиясының корреспондент-мүшесі, ал 2003 жылы академик болып сайланды. Болония ҒА корреспондент-мүшесі (Италия 2005 ж.). Қазақстанда тұңғыш этникалық антропология зертханасын ҚР БҒМ Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтында ұйымдастырады (1973 ж.). Содан кейін ҚР Орталық мемлекеттік мұражайының физикалық антропология зертханасының іргесін қалаған (1986 ж.). 2013 ж. ондаған жылдар академик ағамыз армандап келген отандық тұңғыш физикалық антропология зертханасы оңтүстіктегі білімнің қарашаңырағы М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінде ашылды. Шоқан Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты (1991 ж.). ҚР еңбек сіңірген ғылым және техника қайраткері (1998 ж.). 2010 жылы Құрмет орденімен марапатталған. Халақаралық Түркі академиясының жұлдыз медалінің иегері (2019ж.). Қазір Нұр-Сұлтан қаласында Қазақстан Республикасының Ұлттық музейінде физикалық антропология зертханасын ашып, бұл күнде сонда қызмет етеді.

Ерекше атап өтетін жайт – Оразақ Смағұлұлы С.П. Толстой, Т.А.Жданко, Ю.В. Бромлей, Г.В. Дебец, В.В. Гинзбург және басқаларының Орталық Азия халқтарының тарихи-мәдени мұраларын одан әрі жалғастырушысы болды. Оның Орта Азия халықтарының тарих және мәдениет саласындағы зерттеулері сенімді деректерге негізделген. Оның тарих, этнография, археология және антропология салаларындағы түбегейлі ғылыми еңбектері алдыңғы қатарлы ресей, қазақстандық және шетелдік ғылыми басылымдарда жоғары бағаға ие болды.

Қазақстанда кешенді антропологиялық зерттеу жұмыстары 1960 жылдан басталса, Қазақстанда алғаш рет қазақтардың ежелгі ата-бабалары еуропеид нәсіліне жатқандығы туралы концепцияны ұсынған академик Оразақ Смағұлұлы еді. Ғалым қазақ халқының шығу тегін антропологияның палеонтология, этникалық, краниология, серология, одонтология, дерматоглифика секілді алты саласы бойынша кешенді түрде зерттеп, «Қазақ халқының шығу тегі» атты еңбегіне 60 жылдай уақытын арнады. Кезінде ғылымның майын ішіп, жілігін шаққан Г.Ф. Дебец, Я.Я. Рогинский, В.В. Бунак секілді Мәскеу, Санкт-Петербургтегі танымал антропологтардың алдынан өткен академик О.Смағұлов Еуразия кеңістігінде төрт мың жылдық тарихы бар жалғыз ұлт - қазақ екенін ғылыммен дәлелдеген қазақтың тұңғыш антропологы, елімізде антропологияның ғылыми мектебін қалыптастырған көрнекті абыз ғалым, парасатты тұлға.

Оразақ ағамыз өз естеліктерінде Қаныш Имантайұлы Сәтбаев пен Әлкей Хақанұлы Марғұлан есімдерін үнемі алғыс есімімен атап отырады. Өзінің бүгінгі жетістіктеріне түрткі болған антропология ғылымы білім берген бұрынғы Одақтың адал ғалымдары марқұм болған ұстаздары осы екі ғұлама ғалымдар екенін, олардың алдында үміттерін ақтай алғанына мақтаныш сезіммен білдіреді.

Бүгінгі академик ағамыз Әлкей Марғұланның қол астында 20 жылдан артық еңбек еткеніне мақтаныш қылады. Әлкей Марғұланның бойына қазақтың рухани байлығын жиған нағыз ұлтжанды азамат еді, біз де сол кісідей болғымыз келетін деп жазады Оразақ Смағұлұлы.

Қазақстан ғылымының майталманы Әлкей Марғұлан өткендегі ұлы ғұламалардың сарқыншағы. Өте еңбекқор, инемен құдық қазғандай ерінбей еңбек еткен адам еді. Ол ұлт дамуының болашағы Қазақстан ғылымының дамуы ұлттық мақтаныш мәселелерінде мықтылығын, қайсарлығын да көрсете білген. Дәлірек айтсақ, 1977 жылы шыққан О.Смағұловтың «Этническая география Казахстана» атты еңбегі партияның Орталық Комитетінің сынына ілігіп, ақыры өртеледі. Жиналыс кезінде басшылар «Мәскеуден теріс деген пікір келді» деп, сөйлеушілердің бәрі жұмыс жөнінде оң көзқарас білдірмейді. Жалғыз Ә.Марғұлан ғана бұл еңбекті жақтап сөйлеген. Сол үшін оны кейін сынады. Ғалымның бұл еңбегі тек 1992 жылдан кейін ғана жарық көрген. Академик Ә.Марғұланның айналасындағыларға, замандастарына,

шәкірттеріне деген ерекше қамқорлығын ғалымның өзінен кейінгілерге үлгі боларлық адами қасиеттерін, сабырлылық керек болған шақта іске өзін пида ету сияқты тамаша адамгершілік қасиеттерін көреміз.

Алматыдағы желтоқсан оқиғалары да академик ағамызды жанап өтпеді деуге болады. 1986 ж. бұл оқиғалар кезінде О.Смағұловқа ең басты кінәлілердің бірі ретінде жан - жақтан жабылған жала арнаулы орындардың тексерісінде болды. Екеуінде де Мәскеулік ғалымдардың ара түсуімен аман қалды. Әрине, ешқандай қиындыққа мойымайтын қайраттылығы мен оптимизмі арқасында ол бүгіндері тоқсаннан асса да үнемі ізденіс жұмыс үстінде.

Міне, осындай қолдан жасалған қиындықтарға қарамастан бірінен кейін бірі 1982 ж. «Қазақстандағы этникалық антропология», одан кейін 1989 ж. «Қазақстандағы этникалық одонтология», 1999 ж. «Аблай хан (тарихи – антропологиялық зерттеу)», 2004 ж. «Алтай қазақтары» (антропологиялық зерттеу), 2007 ж. «Этническая дерматоглифика казахов», 2017 ж. «Приосхождение казахского народа (по данным физической антропологии)», 2020 ж. «Қазақ халқы және ата тегі» кітаптары жарық көрді.

Қазақ халқы мен оның арғы ата-бабаларының этникалық тегі мен этномәдени бет - бейнесінің қалыптасу мәселелері, оның егеменді даму шарт жағдайында рухани адамгершілік және патриоттық тәрбиені тереңдету, сондай-ақ Қазақстан Республикасы азаматтарын біртұтас әлеуметтік-мәдени қауымға жұмылдыру үшін аса өзекті болып көрінеді. Осыған байланысты дарынды антрополог – абыз ғалым, өзінің қызы А.Смағұловамен бірігіп жазған «Происхождение казахского народа» атты монографиясының жарық көруі дәл уақытында болды, әлем ғалымдарының назарын аудартты, бірнеше шетелдік пікірлер шықты. Онда қаралған мәселелеріне байланысты тарих ғылымында үлкен оқиға, жаңалық болды деуге болады. Өйткені, әлі де объективті және субъективті бірқатар себептерге орай қазақ халқының этногенезі және техникалық тарихи проблемаларын зерттеуге аса көңіл бөліне қойған жоқ. Бүгінгі уақытта қазақ халқының тарихын танудағы осы ақтаңдақты жоюға академик ағамыз бен оның қызметкерінің Қазақстанның физикалық антропологиясы саласындағы жүйелі зерттеулерге өз үлестерін қосып отыр деуге болады. Олар көп жылдан бері айтарлықтай қиыншылықтарға қарамастан Қазақстанның ежелгі және қазіргі халқының кешенді антропологиялық зерттеулерімен жемісті айналысып келеді. Оған кепіл, Оразақ Смағұлұлы ондағы қаралған мәселелермен 60 жылдай үнемі жемісті айналысуы. Онда Қазақстан территориясында өмір сүрген тайпалардың қырық ғасыр ішінде шығу тегі, қоныстануы, туыстық қатынастары, генетикалық байланыстары қарастырылған. Зерттеуде шынайы деректерге сүйеніп, төрт мың жыл ішінде өз жерінде, Ұлы далада қазақтың шығу тегі көрсетіледі.

Шын мәнінде, академик Оразақ Смағұлұлы өз ғұмырын қазақ халқының ежелден бүгінге дейінгі тарихына арнаған. Ол қазақ жерінің көне тұрғындары мен бүгінгі халық арасындағы сабақтастығын дәлелдеу үшін нақты деректермен қазақ этногенезінің ежелгі қайнар көздерін іздестіруге арнаған. Нәтижесінде, қазақ халқының төрт мыңжылдық үзілмеген тарихи сабақтастығын дәлелдеді.

Сонау 1970 жылы жазылған «Население Казахстана от эпохи бронзы до современности» деп аталатын еңбегінде О.Смағұлов 4 мың жыл бұрын көне қазақ жұртын мекендеген тайпалардың қаңқа сүйектердің қазіргі қазақтардың қаңқа сүйектерімен салыстырып, арасындағы антропологиялық, морфологиялық байланыстарын анықтайды.

Академик О.Смағұловтың «Происхождение казахского народа. По данным физической антропологии» атты кітабы 60 жылдан астам уақытқа созылған антропологиялық ізденістер қазақтың ата - тек тарихын зерттеп, зерделеуге арналған және ғалымның осы уақыт ішінде Қазақстанның Шығыс – батыс, Оңтүстік – солтүстік, орталық аймақтарын шарлап, ара-қашықтықты ұзынынан 3000-2000 км., көлденеңінен 1000 км аралықта жатқанына қарамай оларда антропологиялық айырмашылықтар өте аз екенін дәлелдеп шыққан (Тоқтабай А. Оразақ Смағұлов және қазақтың қаны //Қазақ әдебиеті. - 2020, 2 қазан). Ең бастысы бұл зерттеу қазір қазақтың арасында айтылып жүрген «қазақтың басы бірікпейді», «қырық құрау, қырық рулы елміз», «қырық тектен жаралған» т.б. сөздерге ешқандай негізсіз екендігін көрсетіп қоймай, біртектілік жөнінен әлемде ерекше ел екенімізді дәлелдеді. « Қарға тамырлы қазақпыз», «Атамыз - Алаш, керегіміз ағаш», «Бәріміз бір Алаштың баласымыз» деген халқымыздың аталы сөздерін академик ағамыз қазіргі замандағы математикадан да дәл ғылым антропологияда да дәлелдеп берді. Зерттеу нәтижесінде, IX-X ғғ. қазақтың бүгінгі кескін-келбеті қалыптасып, моңғол шапқыншылығынан кейінгі кездегі 70% монголоид элементтері, 30% еуропалық расалардың элементтері бар қазіргі қазақтардың бет-бейнесі айқындалған. Нәтижесінде, кешенді зерттелген антропологиялық ізденістердің нәтижелері бүгінгі қазақтардың көне тұрғындарымен генетикалық байланыстарының үзілмей сақталып келгенін дәлелдеп шығады. Сонымен қатар, уақыт өте келе оның анық өсіп келе жатқаны анықталады. Осыған байланысты монголоидты компоненттердің біртіндеп араласуы мен ұлғаюы Орталық Азияның алыс алқаптарындағы жаңа топтардың пайда болуы есебінен емес, Саян Алтайдың ежелгі халықтары

арқылы болды деген тұжырым жасайды (Смағұлов О. Қазақ халқының антропологиялық тарихы (морфологиялық зерттеу) – Алматы, 2011. – 300 б.).

Антрополог - ғалымымыздың тағы бір ұтымды жері – Қазақстанның әрбір тарихи дәуірінде мекен еткен кейбір тайпалардың бас сүйектері арқылы қалпына келтірілген антропологиялық мүсіндері жарияланған және олар еңбектерінде жиі қолданылған. Бұл жасалған скульптура бюстері оқырманды қатты қызықтырады. Себебі, көне заман адамдарының бейне жүзін нақтылы елестетуге оқырмандарға толық мүмкіндік береді. Сөйтіп, дара антрополог ағамыз қазақ халқының көп салалы физикалық құрылымының заңдылықтарын қорыту арқылы және оның этнотарихи даму динамикасын өзара жүйелеу бойынша топтастырып, алғаш рет Қазақстанның антропологиялық панорама картасының алғашқы үлгісін жасайды.

Нәтижесінде, адам биологиясының бес ғылыми саласы бірдей қазақ халқы мен оның ата бабалары тек бір Қазақстан аймағында ғана төрт мың жыл бойы өзара этноантропологиялық жігін жазбай өмір сүргенін нақты дәлелденіп отыр. Мұндай тұжырымдар қазақ халқының өзіндік этноантропологиялық төрт мың жылдық тарихы барлығы әлемнің халықаралық конгресстер мен сипозиумдарда ғалымымыздың баяндамаларында жария етіліп, аталмыш тарихи хронология әлем алдында қолдау тауып отыр. Сондықтан бүгіннен бастап қазақ халқының 40 ғасырлық этномәдени тарихын ресми мойындайтын кез келді. Сөйтіп, шовинистердің қай жағынан болса да қазақ тарихын бұрмалауларына балта шабамыз.

Сонымен, академик Оразақ Смағұловтың жарты ғасырдан аса уақытта қазақ халқын кешенді антропологиялық және археологиялық зерттеулерінің арқасында әлем алдында танымал еткені туған халқымыздың барлық өмір тіршілігі тек бүгінгі өз жері мен елі Қазақстан аймағында ғана болғаны туралы нақтылы дәлелін тапты деп айта аламыз. Әрине, бұл құнды ғылыми нәтижелеріміз азаматтарының үлкен және кішісін әрқашан Қазақ Елін сүйіспеншілікке тәрбиеленуінің темірқазығы болуы айдан анық.

Сонымен, дара антрополог – абыз ғалым Оразақ Смағұлов не жазса да, не жұмыс істесе де, тек өзінің туған халқының 40 ғасырлық өмір кешулері мен материалдық һәм рухани этномәдениетінің тарихын айқындауға арнап келеді. Сонда да, ол соңғы уақытта үш ғасырлық қазақ халқы тарихын жазудың тарихнамасына шолу жасай отырып, қазіргі тәуелсіз Қазақстан жағдайында жазылып жатқан ғылыми зерттеулерге көңіл толмайтынын ашық, әрі ашына жазып жүр. Қазақстанның соңғы үш жүз жыл көлемінде Ресейдің, ал одан кейін кеңестік империяның отаршылдық аумағында болғандықтан біздің отандық объективті тарихы мен этномәдени дәстүрі империялық идеяның саяси цензурасының қатаң қысымында болғанын да есінен шығармайды. Тәуелсіз Қазақстан тарихшыларын осындай қателіктерге ұрындырып, басты кінәрат ретінде: «...Көне қазақ жерін мекендеген халықтың сан салалы өмірін этномәдени тарихын объективті түрде жазудан барынша қашқақтайды», – дейді академик (Муқанова М.К. и др. Этнический состав и расселение казхов среднего жуза. – Алма-Ата, 1974. – С. 200). Оның бұл пікірлері Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Тәуелсіздік ең қымбатымыз» атты бағдарламалық мақаласындағы тарихшылардың алдына қойған қатаң талабымен үйлесіп жатқан жоқ па?

Қасым-Жомарт Тоқаевтың аталған мақаласында ел тарихын саясаткерлер емес, тарихшы мамандар жазу деген тұжырымдамасы академик ағамыздың пікірлерімен ұштасып жатыр деуге болады. Мысалы, соңғы 70-80 жылдардағы халқымыздың этномәдени тарихының шексіз шектен шыға саясиланып кеткенін, оның бір көрінісі көп томдық «Қазақ ССР тарихы», «Қазақстан тарихы» деген атауларда жалаулап тұрғаны, ал қазақ халқының тарихы мен этномәдениеті аталмыш атаулардың аясына мүлде сай еместігін, ғылыми тарихи дұрыс атауы қазақ халқының тарихы, немесе Отан тарихы болуы керек деген ұстанымға тоқтайды. Ол үшін бүгінгі қазақ елінде төрт мың жылдық этномәдени тарихы бар тек бір ғана халық бар – ол қазақ халқы екенін өзіміз танып білуіміз керек. Сонда ғана қазақтарға байланысты тарихи салаларды шартты түрде болса да жүйелеп, оның материалдық тарихы, мәдени тарихы, ата-заң тарихы, діни тарихы, саяси тарихы, философиялық тарихын арнайы зерттеп жазуға жол ашылады. Мұндағы негізгі талап – Қазақстан деген әкімшілік атаудың орнына Қазақ халқының тарихы, Қазақ елінің тарихы, немесе Отан тарихы деген атауды қолдануға негізделеді, – деп тұжырымдайды академик ағамыз.

Міне, осындай өз тарихымызды шынайы түрде жазсақ, ешқандай көрші елдердің шовинистік күштері Қазақ мемлекеті мүлде болмаған деп, біздің тарихымызды бұрмаламас еді, сөйтіп, оларға мүлде тойтарыс берер едік.

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейінгі отыз жыл ішінде ұлтымыздың ұлы тұлғаларын қастерлеп, ел болып, бүкіл халық болып атап өту дәстүрге айналып отыр. Тәуелсіздік жылдары Қазақстан ғалымдарының зерттеулерінің нәтижесінде қазақ тарихында жоғалған, немесе бұрмаланған ұлттық тарихтың жаңа беттері ашылып, өз орындарын алды.

Академик О. Смағұлов та әлемдік тарихта із қалдырған біздің отанымызды қорғаған батырлар, хан, сұлтандардың ерлігін зерттеп, олардың тарихтағы орны мен рольдерін анықтауға үлкен үлес қосты.

Соның ішінде ұлт үшін, тәуелсіз мемлекет мүддесі үшін тындырған айтулы еңбегінің бірі – қазақ тарихы- нынан өз орнын ала – алмай, сан-саққа жүгірткен қасиетті ханымыз Абылайға қатысты барлық антропо- логиялық тарихи материалдарды кешенді зерттеу арқылы Абылай ханның фио бейнесіне, дене құрылымы мен сүйек өлшемдеріне ғылыми анықтама беруге дара антрополог Оразақ Смағұлұлы басшылық жасаған ғалымдар орасан зор табысқа қол жеткізді. Соның арқасында тұңғыш рет антропологиялық қайта қалпына келтіру әдісімен ханның бас сүйегі бойынша оның дәлме-дәл бет әлпетінің көрінісі жасалып, халқымыздың ұлы перзенті Абылай хан туған халқымен қайта қауыштырды.

Қазақ хандығының айналасында қалыптасқан тиімсіз саяси ахуалға қарамастан, Абылай хан қазақ халқының бірлігін сақтап, өз мемлекетіміздің шекарасын нық бекітіп, нығайта алды.

Айта кету керек Абылай ханның нақтылі қабірі Түркістандағы Ахмет Яссауи ғимаратының ішінде болғаны туралы О. Смағұловтың басшылығымен авторлар коллективі 1999 ж. жазды, бұл күнде сол авторлардың қазақша және орысша екі тілде бірдей жаңадан толықтырылып жазылған қолжазбасы 2017 ж. Түркістан қаласында басылып шықты.

Осындай кешенді антропологиялық зерттеу арқылы қазақ елі тарихының жарқын беті ашылып, рухани жаңғыруға төте жол салынғандай болды.

Танымал абыз ғалым ретінде, академик Оразақ Смағұлов, жалпы қазақ халқының физикалық антропологиясымен айналысқанына 60 жылдан артық уақыт өтіпті. Академик ағамыздың аса бір ерекше- лігі – екі бірдей ғылымның арасында, яғни, адам биологиясы мен гуманитарлық ғылым салаларындағы биоәлеуметтік мәселелерімен кешенді айналасуында. Міне, осындай аталмыш екі ғылыми салалардың өзара заңдылықтарына сүйеніп, белгілі бір халықтың нақтылы географиялық ортада биоәлеуметтік ерекшеліктерін анықтаумен айқындайды. Тек адам ғана қоғамдағы барлық тіршіліктердің ұйытқысы мен көріністерін жасайтын және оны ұрпақтан-ұрпаққа уағыздайтын күш иесі екенін естен шығармау қажет. Осы екі ғылыми саланың өзара халықтың этномәдениеті мен оны тұрақты аймақта ұзақ уақыт адамның ортаға бейімділігі де, өзара бірегей сабақтастықта болатындығын әрқашан зерттеуші естен шығармайды.

Дара антрополог, абыз ғалым Оразақ Смағұлов физикалық антропология бойынша кешенді зерттеу- лер ретінде бес салаға бөледі: стоматология, тіс морфологиясы, қан жүйелері, алақан мен саусақ тері бедерлері және бас сүйек морфологиясы. Осылай топтарға бөлшектеп қарастырып, қазақ халқының тарихи бірлестігі мен этникалық тұтастығы алғашқы рет нақтылы дәлелденіп отыр. Дәл осындай қазақ халқының кешенді антропологиялық бірлестігі мен тұтастығын ТМД бойынша ешбір халықтың этно- мәдени саласынан бұл күнде көре алмаймыз. Сонымен қатар, лингвистика саласында қазақ тілінің бірегейлігін, яғни диалектикасы жоқтығын Еуразия көлемінде белгілі жай. Жалпы әлем деңгейінде антропология мен лингвистика бойынша екі бірдей ғылым салаларында бірегей тұтастықты тек қазақ қауымынан көріп отырғанымызды ғажайып құбылыс деп санауға болады.

Ерекше атауға болатын, академик Оразақ Смағұловтың еңбектерінің аса бір ғылыми ерекшелігі – ол хронология жағынан санау қола дәуірінен (б.з.д. XX-XI ғғ.) бастау алып, еліміздің бүгінгі дәуіріне шейін жергілікті тұрғындардың бас сүйектерінің морфологиясына арнайы зерттеулер жүргізу арқылы байырғы қазақ ата мекен тұрғындарының антропологиялық даму жолдарының уақыт мерзіміне орай толық дәлелденеді. Сонымен, бүгінгі қазақ халқының жалпы антропологиялық даму тарихының ұзақтығы төрт мың жыл құрайтыны алғаш рет біздің академик ағамыздың кешенді зерттеулері арқылы аян болып отырғанын және оның толығымен көне европеоид расасынан бастау алғаны және физикалық құрылымы Қазақстанның барлық антропологиялық даму салаларының негізін қалағаны аян болып отырғанына куәміз. Нәтижесінде, бүгінгі қазақтар әлем халықтарының антропологиялық жүйеленуінде аралас тұраноид расаның қазақстандық жүйесіне жататыны аян болып отыр. Қола дәуірінде өмір сүрген тайпа- лар арийлер, скиф-сақтар т. б. 100% еуропалық болса, б.з.д. V ғ. монголоидтық белгілер 10% болса, б.з.д. V ғ. бастап ғұн және басқа тайпаларының Орталық Азиядан Қазақстан территориясына қоныс аударуына байланысты 30%, VI-VII ғғ. түркілер империясы кезінде 50% жеткен. Демек, XIII-XIV ғғ. қазіргі күнге дейін қазақтардың антропологиялық – өзіндік ерекшеліктері сақталып, өзгерген жоқ деуге болады. Нәтижесінде, кешенді зерттелген антропологиялық ізденістердің қорытындысы бүгінгі қазақтардың Қазақстанның көне тұрғындарымен генетикалық байланыстарының үзілмей сақталып келгенін анық- тайды. Ғалымның еңбектерінде бұл варианттың хронологиялық тұрақты қалыптасу кезеңі XIV- XV ғасырларға жататындығы нақтылы дәлелденуі айдан анық.

Айта кету керек, 77 жылдық тарихы бар бүгінгі күні 157 білім бағдарламасы бойынша бакалавриат мамандарын сонымен қатар магистратура мен докторантурада жүздеген жастарды қоғамымыздың түрлі салаларына білікті маман етіп даярлап отырған М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің құрамында отандық тұңғыш физикалық антропология зертханасы ашылғанын жоғарыда атап өткеніміз. Бұл

ғылым мен білім ордасы Елбасының арнайы тапсырмасымен Халық тарих толқынында мемлекеттік бағдарламасы аясында М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті мен БҒМ ҒК Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты базаларында 2013 ж. Республикалық физикалық антропология зертханасы ашылып, бүгінгі күні іргелі ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуде. Бірқатар жетістіктерге қол жеткізумен қатар көне де жаңа сала физикалық антропология бойынша мамандар даярлау бағытында да қомақты жұмыстар атқаруда.

Зертхана арнайы жабдықталған замануи талаптарға сай және палеантрологиялық материалдарды антропологиялық зерттеу жұмыстарына бейімделген. Бүгінгі күні академик О.Смағұловтың тікелей басшылығымен отандық тұңғыш «Физикалық антропология» республикалық ғылыми зерттеу зертханасы бар деп айтуға болады.

Академик О.Смағұловтың басқаруымен зертхана ғалымдары мен мамандары отандық алғашқы зертхананың қол жеткізген табыстарымен, ашылып жатқан жаңалықтарымен ғылыми көпшілікпен де, қалың бұқарамен де етене араласып, үздіксіз таныстыруда. Зертхана мамандары еліміздің облыстары мен ірі қалаларында, ондағы жоғары оқу орындарындағы студенттер, магистранттар, докторанттармен, білікті мамандармен кездесулер өткізіп, зертхана жетістіктерімен таныстырылды.

Зертхана мамандары Ресейдің Санкт-Петербург қаласындағы Петр Великий атындағы этнография және антропология ҒЗИ мен музейінде әтүрлі тарихи кезеңдерге жататын қазақстандық материалдар, М.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті жанындағы Л.Н. Анучин атындағы антропология ҒЗИ мен музейінде әр жылдары сақтауға берілген әр кезеңге жататын бас сүйектердің сақтаулы тұрғандығын анықтады.

Бүгінгі күні еліміздегі тұңғыш «Физикалық антропология» республикалық ғылыми-зерттеу зертханасы өзін алыс және жақын шетелдерге танытып қана қойған жоқ, өзіндік қолтаңбасы бар жаңадан даярлап жатқан жас ғалымдары бар, жағдаятты жасалған басшысы бар ғылыми Орталыққа айналып үлгерді.

Міне, Оразақ ағамыздың ғылыми жолына әжептәуір шолу жасадық қой дейміз, одан жасаған қорытындымыз: ол нағыз өз ұлтының патриоты, бүкіл саналы өмірін қазақтың ата тек тарихын зерттеуге арнады, зерттеп қана қоймай, оны бүкіл әлемге танытты, түрік халықтары арасынан шыққан тұңғыш абыз, дара антрополог. Ой-өрісі кең, энциклопедиялық білімі мен танымды мол зерттеуші. Ең бастысы, әлемдік дәрежедегі ғұлама ғалым. Бірақ, әлі де алдына қойған мақсаттары бар. Бір сұқпатында, қазақ ата тегінің сан алуан деректеріне сүйеніп, 70 ғасырлық этноантропологиялық тарихын жазып, оны жария ету менің соңғы талабым дейді академик ағамыз.

О.Смағұлов Қазақстанның антропологияларының көшбасшысы. Өнегелі шәкірт, ұлағатты ұстаз белестерінен өткен абыз академик. Соңғы жылдары дамып келе жатқан отандық антропология саласына өзіндік үлесін қосуда. Осы саладағы өзінің ғылыми мектебін құрып, жоғары білікті ізбасарларын дайындауда. Оның жетекшілігімен 4 докторлық, 3 кандидаттық диссертация қорғалды. Академик 300 артық ғылыми еңбектер 8 авторлық және жеке монографиялар жариялаған.

«Таудың биіктігі алыстаған сайын көрінеді» дейді халық. Оразақ абзал ағаның, шын мәнінде, зерттеу еңбектерін сүйіп, таңдай қағып, мақтаныш тұратын дана ғалым, дара антрополог, елдің мақатнышына айналған.

Бұл күндері тоқсан жастың асқан шағында еш-қолпаштаусыз өзінің салиқалы тірлігі, салмақты болмысымен республикаға және әлемге де танымал абыз ғалым деңгейіне жетті, шығармашылық күшқуаты кемелденген, әлі де жүзеге асыратын мол ойлар мен идеяларға толы шағында қарсы алуда.

Абыз аға туралы айтар болсақ, ой әлі де көп, бірақ, бір мақалада бәрін айтып жеткізу қиын, бәріне тарих куә, алда ол кісі туралы жақсы мақала, кітап жазылатынына күмәніміз жоқ. Оразақ абыз аға, тек Сізге творчестволық табыс тілейміз, шабытыңызға шабыт қосыла берсін демекпіз.

Сөз соңында айтарымыз – ғұлама ғалым Оразақ Смағұлұлының антропология проблемалары туралы жазған монографиялары өте құнды, іргелі, кешенді, тарих ғылымының дамып, өрістеуіне қосқан үлкен үлес, жаңалық. Сондықтан біздің пікірімізше оның ғылыми еңбектерін Қазақстан Республикасының мемлекеттік сыйлығына ұсынса дұрыс болар еді.

**Раушанбек Абсаттаров,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия
ғылымдарының докторы, профессор
Әміржан Шалтықов
саяси ғылымдарының докторы, профессор**

РЕЦЕНЗИЯ

ВОЗРОЖДЕНИЕ КУЛЬТУРЫ КУРДСКОЙ ДИАСПОРЫ КАЗАХСТАНА

**на монографию Н.В. Набиева «Культура курдской диаспоры Казахстана»
– Алматы: Галым, 2020. – 400 с.**

Монография «Культура курдской диаспоры Казахстана». – Алматы: Галым, 2020. – 400 с. Н.В. Набиева посвящена актуальным проблемам развития культур диаспор в Казахстане.

Согласие в обществе, безусловно, главное условие стабильности государства. Оно достигается не только путем долгосрочной и последовательной политики во всех сферах жизни общества, но и благодаря стремлению самих граждан сохранять мир и спокойствие на родной земле. Автор отмечает, что универсального механизма, благодаря которому было бы возможным формирование гражданской нации на основе определенной идеи, не существует. Каждая страна решает вопрос этнополитики, ориентируясь на этнический состав, историко-территориальные особенности, законодательные нормы, стратегические и идеологические принципы внутри своего государства. Главное условие стабильности в обществе заключается в том, чтобы реализация согласования интересов различных этнических групп не привела к разлому социального целого и не способствовала проявлению межэтнической напряженности. В целом наличие межэтнической напряженности не всегда ведет к открытым конфликтам, поэтому факторы данного явления необходимо своевременно прогнозировать и предотвращать. В условиях полиэтничного Казахстана, где проживают представители около 140 национальностей, оно выступает краеугольным камнем фундамента общественной стабильности и гражданского мира, являющихся базовыми компонентами благополучного развития страны. Поэтому необходимость и актуальность такой книги связана в сохранение и укрепление межэтнического согласия в Казахстане.

В трёх главах монографии последовательно рассматриваются социально-политические аспекты культуры курдской диаспоры Казахстана: концептуальные основы исследования культуры курдской диаспоры; формирование и развитие культуры курдской диаспоры Казахстана; культура межэтнического общения курдов Казахстана. Значительное внимание уделено дискуссионным вопросам и недостаточно исследованным социально-политическим аспектам культуры курдской диаспоры Казахстана.

Автор отмечает, что проблема исторического формирования культуры этнических групп и выявление их специфических черт является весьма актуальной, так как культура диаспоры способна существенно трансформироваться в зависимости от окружающих условий, среди которых определяющими могут стать как социально-экономические, так и этнополитические. Результат трансформационных процессов в каждом случае может быть индивидуальным, поэтому исследования конкретных условий и специфики формирования культуры этнических диаспор достаточно значимы.

Теоретическое исследование особенностей исторического формирования культуры различных групп позволяет выявить возможные общие структуры в модели изучения подобного рода явлений, изучить особенности межкультурного диалога диаспор, и, как следствие, прогнозировать результаты межкультурного диалога диаспор с окружением, тем самым обеспечивая комфортное функционирование культуры диаспоры в целом.

Автор подчеркивает, что практическая актуальность проблемы культуры диаспор обусловлена не только возросшими потребностями представителей разных этнических групп и диаспор в сохранении своей культуры, но и стремлением к ее развитию, формированию в ней устойчивости и одновременно возможностей трансформации и осуществления продуктивного межкультурного диалога.

Казахстан считают своей родиной практически все представители, проживающие здесь этносов, в том числе и курды. По мнению автора, тема исторического формирования культуры курдской диаспоры на территории Казахстана является многогранной, и поэтому исследователи из различных областей научного знания в своих исследованиях, так или иначе, затрагивали разные стороны этого явления. Все выявленные в ходе анализа литературные источники, связанные с проблемой формирования культуры курдской диаспоры, были сгруппированы по проблемному принципу. К первой группе относятся методологические исследования общего порядка, отражающие общие подходы к изучению проблемы. Вторую группу составляют исследования более узкого характера, в которых рассматриваются отдельные исторические и культурные аспекты образа жизни курдов. Третья группа включает в себя формирование и развитие курдской диаспоры в Казахстане.

В доступной форме и при этом достаточно полно в работе рассмотрены пласт исторических исследований Курдистана, который связан с именами русских путешественников и ученых. Знаменитый русский путешественник 15 века Афанасий Никитин, в 1466 году посетивший Иранский Курдистан и Индию, в известной книге «Хождение за три моря» проводит свои широкие географические исследования. Интерес с курдам и Курдистану В.Ф. Минорского (1877-1966 гг.), писавшего и говорившего на курдском языке, выразился в его трудах по религии, этнографии, истории курдов, в исследовании традиций и обычаев народа, в изучении древних памятников Урмийского озера (Иран). А.Орбели, человек с большим багажом исследователя, путешествуя по Турецкому Курдистану, собрал множество материалов. Специалист в области лингвистики, он создал курдский алфавит, способствовал становлению курдской научной школы, активно помогал курдским ученым. Интересные статьи и заметки о курдах принадлежат перу В.П. Никитина, профессора Сорбонны, но главный и последний фундаментальный его труд, который насыщен огромным фактическим полевым материалом – книга «Курды», изданная в Париже в 1956 году. Три книги о курдах на арабском языке опубликовал арабский ученый Шакер Хасак: «Курды и курдский вопрос», «Курды». «Географическое и этнографическое изучение», «Северный Ирак» (физическая география и население), они содержат великолепный фактический материал о населении, демографии и этнографии.

Еще русская классика интересовалась судьбой и литературой курдского народа (Карамзин Н.М., Пушкин А.С., Толстой Л.Н., Бунин И.А.). Во время своего путешествия в Эрзрум в 1829 г. одним из народов, о которых пишет Пушкин, были курды. В «Путешествии в Арзрум» имеется отдельный раздел о принятии русского подданства курдами, живущими на склонах Арарата, где изображены встречи с правителями курдских племен, быт езидских курдов.

Написанное Пушкиным А.С. о курдах не ограничивается страницами очерка. Есть малоизвестный факт, оставшийся вне внимания курдоведов. Пушкину А.С. принадлежит и статья «Заметки о езидских сектах», написанная им на французском языке как приложение к «Путешествию в Арзрум», где автор со знанием дела повествует об этнических особенностях, обычаях и традициях курдов. Отдельные русские востоковеды и этнографы еще в XIX веке проявляли глубокий интерес к жизни курдов, к их обычаям и традициям, истории и быту. Например, труд Лерха П.И. «Исследования об иранских курдах и их предках, северных халдеях», изданный в Санкт-Петербурге в 1856 году, является крупным исследованием того времени, представляющим большой материал о жизни курдов.

В дореволюционной России автор выделяет востоковедов-курдоведов Минорского В.Ф., Аверьянова П.И., Никитина В., Марр Н.Я., Горделевского В.А., Чатоева Х.М. Минорский Владимир Федорович с 1903 года служил в МИД России, в дипломатических представительствах в Иране и Турции. Именно на основе своих собственных наблюдений им были написаны замечательные монографии и статьи по истории, этнографии, антропологии, лингвистике. Никитин В. родился и жил в России, но после 1917 года переехал во Францию, и поэтому его труды в основном написаны на французском языке. Самая известная его работа «Курды», вышедшая также на французском языке, была переведена на русский язык и выпущена в Москве в 1964 году.

Марр Николай Яковлевич является российским и советским востоковедом и кавказоведом, филологом, историком, этнографом и археологом. После революции получил громкую известность как создатель «нового учения о языке» или «яфетической теории». Горделевский Владимир Александрович является советским востоковедом-тюркологом, специалистом по турецкому языку, литературе, фольклору и истории Турции.

Академик Орбели Иосифа Абгаровича (1887-1961 гг.) автор отмечает, как основоположником современного курдоведения. Добившийся успехов в изучении курдского языка и литературы, он заботился о публикации материалов по курдскому языку и фольклору. Орбели И.А. писал о классической поэме «Мам и Зин» Ахмеда Хани (XVII в.) и курдской версии «Юсуфа и Зелихи». Орбели по окончании Петербургского университета был командирован Российской Академией наук в Турцию, где он изучил курдский язык. После Турции Орбели И.А. работает над курдским фольклором и одновременно по поручению Российской Академии наук разрабатывает французско-курдский словарь, а также составляет русско-курдский словарь, в основу которого был положен диалект Мокс. По его инициативе при ленинградском отделении Института востоковедения АН СССР в 1959 г. начал работать специальный кабинет курдоведения, членами его явились курдоведы, в основном подготовленные Орбели И.А. Кабинет стал первым в мире центром курдоведения. Одной из ценных и интересных работ Орбели И.А. является статья «Восток и Запад в XII-XIII веках», где впервые затронуты вопросы курдо-русских, курдо-

европейских литературно-культурных связей. Из его монографий следует выделить «Фольклор и быт Мокса», опубликованную в Москве лишь в 1982 году.

Другим известным советским курдоведом был Вильчевский О.Л., который изучал историю, быт, культуру, этнографию курдов Ирана, Северной Месопотамии. Его работы ценны серьезной разработкой как этнографического материала об этногенезе курдов, так и этнического происхождения курдского народа. Еще одним выдающимся советским курдоведом был Курдоев К.К. Сам курд по национальности, он написал множество работ по истории курдов, лингвистике. Всего им было написано около 100 работ.

Ценные исследования периода исламизации курдов на основе арабских источников принадлежат перу А.П. Поладяна. В исследовании на тему «Курды в VII-X веках по арабским источникам» на основе материалов арабских географов и историков 9-15 вв. освещаются некоторые аспекты истории курдов в 7-10 вв. На фоне истории Арабского халифата показана антиарабская борьба курдских племен, их исламизация, миграция и др.

Что же касается историографии по вопросам курдов, проживающих на территории бывшего СССР, то она только начинает формироваться. По мнению автора, большинство опубликованных работ в период тоталитаризма, в основном, были посвящены социально-экономическим, историческим и культурно-этническим аспектам их развития в составе бывшего СССР.

Истории, культуре и социально-политическому положению курдов в СНГ и Казахстане посвящены работы Алиева А.З., Асанова А.М., Васильевой Е., Джалилова А., Тимошинова В.И., Мамедова М.М., Мечиславой М., Надирова Н.К., Мирзоева К.И. и др., которыми было написано множество работ по курдской филологии, истории курдской литературы, национально-освободительной борьбы курдского народа.

В казахстанской историографии автор отмечает, вклад в развитие курдоведческой науки академика Надирова Н.К. и Мирзоева К.И., ими были написаны множество работ по курдской филологии, истории курдской литературы, национально-освободительной борьбы курдского народа.

В 2003 г. была опубликована серьезная, мемуарная монография академика Надирова Н.К. «Мы, курды – казахстанцы», посвященная истории, бедам насильственной депортации и современной жизни курдов в Казахстане, в 2008 г. монография «Разница во времени», посвященная 70-летию начала насильственной депортации курдского населения в Казахстан.

Также автор отмечает монографии Мирзоева К.И. «Исторические судьбы курдской литературы», «Курды: Малая энциклопедия» и двухтомный труд «Курды. История и современность». В 2018 году была опубликована совместная статья с известным казахстанским ученым Р.Б. Абсаттаровым «Курдские диаспоры в России и кавказском регионе», в которой рассматривались истории курдских диаспор России, Азербайджана, Армении, Грузии и их культуре, языку, социально-политическому положению.

Делается вывод о том, что процесс формирования культуры курдской диаспоры, как любое явление действительности, многогранен и требует комплексного подхода к его изучению. Основой исследования является общенаучный системный подход к изучению проблемы. Это дало возможность рассмотреть объект исследования как целостное образование, состоящее из структурных элементов, тесно связанных между собой. Кроме того, системный подход дает ключ к внутреннему механизму функционирования культуры и позволяет проникнуть в содержательную сферу культурной динамики.

В исследовании используется историко-сравнительный метод, дающий возможность проводить сравнение в пространстве и во времени, т.е. по горизонтали и по вертикали. Использование системных методов, в частности структурного, дало возможность изучить культуру курдской диаспоры не только со стороны отдельных её аспектов и свойств, а с учетом ее места и роли в системе межкультурного диалога. Функциональный анализ позволил раскрыть основные функции культуры этнической диаспоры, и семиотический – представить предметы материальной и духовной культуры этнической диаспоры как части общего культурного текста. Применение принципа историзма позволило рассмотреть процесс формирования культуры курдской диаспоры в развитии и взаимосвязи с учетом конкретно-исторических условий.

По мнению автора, курды являются устойчивыми этноконфессиональными группами в полиэтническом обществе Казахстана. В целом они интегрировались в социально-культурное пространство Казахстана как этнокультурный народ со своей своеобразной субкультурой.

Автор подчеркивает, что одним из важных субъектов отечественной общественно-политической жизни сегодня является Ассамблея народа Казахстана, которая сыграла особую роль в становлении курдской диаспоры. За 25 лет своего существования ассамблея прошла путь от консультативно-

совещательного до конституционного органа, внося свой весомый вклад в укрепление стабильности, межнационального согласия и мира в нашей стране. Она стала одним из основных институтов казахстанской демократии, олицетворяющим практическую реализацию главных принципов демократического конституционализма, правового государства, прав и свобод человека.

Сегодня курды являются равноправными гражданами диаспоры и принимают активное участие в деятельности Ассамблеи народа Казахстана и общественной жизни страны. Представители курдской диаспоры внесли существенный вклад в социально-экономическое и культурное развитие Казахстана. У казахстанских курдов есть все возможности для реализации своего духовного и творческого потенциала в любых сферах общественной деятельности, будь то политическое поприще, организация малого, частного бизнеса или научно-исследовательская работа. Многие заняты в сельском хозяйстве республики. Такие отрасли, как овцеводство, коневодство, разведение крупного рогатого скота являются для курдов традиционными.

Среди курдов немало известных ученых, писателей, музыкантов, спортсменов. В то же время, курды не забывают о народных традициях, культуре и языке. В Республике Казахстан действуют газеты и журналы на курдском языке, работают школы, в которых обучение ведется на родном языке.

Важно подчеркнуть, что для многонационального Казахстана сбалансированная национально-культурная политика выступает важнейшим инструментом поддержания социально-политической, экономической стабильности и общественного согласия. Такая политика невозможна без знания жизни многочисленных народов во всей полноте и реальных проявлениях, научной разработки программ культурного возрождения: языка, народных традиций, обрядов, обычаев. Это достижение выглядит особенно ярко на фоне многочисленных войн и конфликтов на национальной почве, сопровождавших мировое развитие на протяжении всего XX века.

В данном контексте автор в работе прежде всего выделяет четкую позицию первого президента, который уже на этапе суверенизации республики обосновал необходимость построения в Казахстане не моноэтнического, а многонационального государства, в котором не должно быть дискриминации по расовому, этническому, языковому, религиозному и иным признакам. В этом плане сугубо важное значение имеет идея Елбасы о необходимости консолидации казахстанцев на основе общегражданской идентичности, а не на признаке этнической принадлежности.

Еще одним важным направлением на сохранение и укрепление межэтнического мира и согласия в стране, является обеспечение всем казахстанцам равного доступа к социально-экономическим правам и свободам, гарантированным государством. Проводится взвешенная государственная языковая политика, также сохранению и развитию культурного и духовного разнообразия нашего населения, его традиций и обычаев.

В целом реализация вышеуказанных принципов в политической практике Казахстана по мнению автора, создает фундамент прочного и стабильного межнационального и межконфессионального мира и способствует единству и сплоченности всего казахстанского общества. Важно отметить, что сегодня международные эксперты по праву называют Казахстан примером межнационального согласия, стабильного, устойчивого развития для других государств мира. Казахская модель решения вопросов межэтнического и межконфессионального согласия основана на высокой степени толерантности казахов, общем историческом прошлом проживающих с ними народов, дружбе и совместном труде на благо дальнейшего развития и процветания родной страны.

В монографии опубликован большой объем новых, ранее не использованных в научной сфере материалов, потенциал которых можно глубже изучить и в будущем, что стимулирует дальнейшую работу исследователя. Следует особо отметить, что данная монография стала одним из результатов многолетнего последовательного и системного исследования.

В заключении можно отметить, что монография несомненно может быть полезна как специалистам, занимающимся в области межнациональных отношений, языковой, образовательной и миграционной политики, ученым гуманитарной сферы и представителям общественных организаций этнокультурной направленности.

Сейсен Н.
доктор политических наук, ассоц., профессор,
академик НПН Казахстана
Абсаттаров Г.
кандидат политических наук

Авторлар туралы мәлімет

1. **Авсыдыкова К.А.** – социология ғылымдарының кандидаты, «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасының аға оқытушысы. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Масанчи көшесі 39/47. E-mail: kuralai_80@mail.ru
2. **Аскарова С.А.** - Филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: sauleaskarova77@gmail.com
3. **Ахмедова У.Б.** – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасының «7М03101 – Әлеуметтану» мамандығы бойынша 2-курс магистранты. Масанчи көшесі 39/47. E-mail: urqiya.akhmedova@mail.ru
4. **Әбенев С.Ә.**- Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Мемлекеттік саясаттың ұлттық мектебінің магистранты, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан abenov_serik@mail.ru
5. **Әбсаттаров Ғ.Р.** – саяси ғылымдарының кандидаты, Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., Қазақстан.
6. **Әбсаттаров Р.Б.** - ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
7. **Әміржанова А.М.** - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің журналистика және саясаттану факультеті саясаттану кафедрасының 2 курс докторанты, Алматы қ. Қазақстан aigul_2010nur@mail.ru
8. **Байқушикова Г.С.** - PhD доктор, доцент міндетін атқарушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан e-mail: baikushikova.gulnara@kaznu.kz
9. **Бақтыбаев Б.С.** – Ақпараттық-талдау бөлімінің жетекші сарапшысы, медиа-аналитика басқармасы; Қазақстан Республикасы Ақпараттық және әлеуметтік даму министрлігінің талдау және ақпарат орталығы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан e-mail: bektas.baktybayev@alumni.nu.edu.kz
10. **Батырбаев К.М.** -Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Журналистика және саясаттану факультеті Саясаттану кафедрасының 2 курс магистранты, eami.kairat@gmail.com
11. **Битлеуов А.А.** –2 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
12. **Боқаев Б.Н.** - PhD, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Мемлекеттік саясаттың ұлттық мектебінің профессор, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
13. **Болтабекова А.А.** - Тарих және шетел тілдері институтының 2 курс магистранты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: akerke.boltabekova@gmail.com
14. **Вайгорова Л.Р.** – Қазақстандағы Нұр-Сұлтандағы SmartTEST Prer компаниясының тең иесі; Нұр-Сұлтан, Қазақстан e-mail: laura.vaigorova@alumni.nu.edu.kz
15. **Габдулина Б.А.** – тарих ғылымының кандидаты, ассоц. профессор, саясаттану кафедрасының меңгерушісі, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
16. **Дабылтаева М.М.** - Қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы, әлеуметтік ғылымдар магистрі, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: 77474144707@yandex.kz
17. **Дюсембекова М.К.** - саяси ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің саясаттану кафедрасының қауым.профессор maira.enu@mail.ru
18. **Жалалова А.** – PhD, аға оқытушы, ҚазҰҚПУ, Алматы қ., Қазақстан e-mail: akshaimzh@gmail.com
19. **Жаманқараев Ж.С.** Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті zhamankaraev@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0770-488X>
20. **Жүсүпова А.Д.** – саяси ғылымдырдың кандидаты, ассоц. профессор, Университет Нархоз, Алматы қ., Қазақстан e-mail: alma.zhusupova@narhoz.kz
21. **Жұмағұлов М.О.** - Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, «Әлеуметтану» мамандығының 3 курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zakon_ali_kz@mail.ru
22. **Иманбаева Алтынгүл Ахметқызы** – саяси ғылымдарының кандидаты, Қазақ спорт және туризм академиясы Алматы қ., Қазақстан e-mail: imanbayeva1804@mail.ru
23. **Кабаетаева Ж.А.** - философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан kabaeva_zha@mail.ru

24. **Күзембаева А.Б.** – тарих ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан e-mail: asiya.kuzembayeva@gmail.com

25. **Кумар Е.А.** – Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы жанындағы Дипломатия институтының сарапшысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан e-mail: yernazar.kumar@alumni.nu.edu.kz

26. **Қадыролла М.** - 3 курс PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

27. **Құрманғали А.Қ.** – саяси ғылымдарының докторы, халықаралық қатынастар кафедрасының доценті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, aumena@mail.ru

28. **Мадалиева Ж.Қ.** – философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: zhanna.madalieva@mail.ru

29. **Мамытқанов Д.Қ.**- социология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: darchan777@mail.ru тел,8-777-271-05-25.

30. **Мәкімбай Ж.М.** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, социология кафедрасының 3 курс докторанты. Астана, Қазақстан. Тел.: +7 (7172)709-500 (ішкі 33-411). janar_m@mail.ru

31. **Нечаева Е.Л.**- саяси ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің саясаттану кафедрасының профессоры elenech@inbox.ru

32. **Нұралина Б.А** - Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: botanur@mail.ru

33. **Омарова М.А.** – тарих ғылымдарының кандидаты, Абылай хан ат.ҚазХҚЖӘТУ, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: madina74.04@mail.ru

34. **Рау И.А.** - философия ғылымдарының докторы, профессор, Бундесфердің жетекші кадрлары даярлайтын Академиясы, Гамбург қ., Германия

35. **Рахимова Г.Д.** - философия ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті guleke_75@mail.ru

36. **Симтиков Ж.Қ.** саяси ғылымдарының докторы, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті zhomart67@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0770-488X>

37. **Смағұлова К.Қ.** – философия ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: sgulshat72@mail.ru

38. **Тауенов К. Е.** – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, «Әлеуметтану» мамандығының 3 курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: ktauenov@mail.ru

39. **Токбазар Ә.Н.** - «Аймақтану» мамандығының магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан e-mail: alish.tokbazar@gmail.com

40. **Турысбекова К.Е.** - «Халықаралық қатынастар» мамандығының магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан e-mail: kymbattk@gmail.com

41. **Үсенова Е.** – Тарих және шетел тілдері институтының 2 курс магистранты, ҚазҰҚПУ, Алматы қ., Қазақстан e-mail: enkosha14u.k@mail.ru

42. **Хибина Н.Н.** - «Әлеуметтік және гендерлік зерттеулер» ҒЗИ-ның аға ғылыми қызметкері, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: neilya2204@mail.ru

43. **Ықылас М.М.** – докторант, Журналистика және саясаттану факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Сведения об авторах

1. **Абеннов С.А.** – магистрант Национальной школы государственной политики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан abenov_serik@mail.ru
2. **Абсаттаров Г.Р.** – кандидат политических наук, кафедра Востоковедения КазУМОиМЯ, г. Алматы, Казахстан
3. **Абсаттаров Р.Б.** – член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан
4. **Авсыдыкова К.А.** – кандидат социологических наук, старший преподаватель кафедры «Социология и социальная работа». Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, ул. Масанчи 39/47. E-mail: kuralai_80@mail.ru
5. **Амиржанова А.М.** - Докторант 2 курса Кафедры политологии Факультета журналистики и политологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева г.Алматы, Казахстан aigul_2010nur@mail.ru
6. **Аскарлова С.А.** – Кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный женский педагогический университет г.Алматы, Казахстан, e-mail: sauleaskarova77@gmail.com
7. **Ахмедова У. Б.** - магистрант 2 курса кафедры «Социология и социальная работа» Казахского национального университета имени Аль – Фараби по специальности «7м03101-социология». Ул. Масанчи 39/47. E-mail: urqiya.akhmedova@mail.ru
8. **Байкушикова Г.С.** - доктор PhD, исполняющий обязанности доцента, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан e-mail: baikushikova.gulnara@kaznu.kz
9. **Бактыбаев Б.С.** – Ведущий специалист информационно-аналитического отдела Управления медиа-аналитики; Центр анализа и информации Министерства информации и социального развития Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан e-mail: bektas.baktybayev@alumni.nu.edu.kz
10. **Батырбаев К.М.** - Магистрант 2 курса Кафедры политологии Факультета журналистики и политологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева eami.kairat@gmail.com
11. **Битлеуов А.А.** – магистрант 2 курса, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан
12. **Бокаев Б.Н.** - PhD, профессор Национальной школы государственной политики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан
13. **Болтабекова А.А.** - магистрант 2 курса институт истории и иностранных языков, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, e-mail: akerke.boltabekova@gmail.com
14. **Вайгорова Л.Р.** – Совладелец SmartTEST Prep в Нур-Султане, Казахстан; e-mail: laura.vaigorova@alumni.nu.edu.kz
15. **Габдулина Б.А.** - кандидат исторических наук, ассоц. профессор, заведующий кафедрой политологии ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан
16. **Дабылтаева М.М.** - Преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин, магистр социальных наук, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан e-mail: 77474144707@yandex.kz
17. **Дюсембекова М.К.** - К.полит.н.,асс.профессор Кафедры политологии Факультета журналистики и политологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева maira.enu@mail.ru
18. **Жалалова А.** – PhD, старший преподаватель, КазНацЖенПУ, Алматы, Казахстан e-mail: akshaimzh@gmail.com
19. **Жаманкараев Ж.С.** - Докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет имени Абая zhamankaraev@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0770-488X>
20. **Жумагулов М.О.** - докторант 3 курса специальности «Социология» Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: zakon_ali_kz@mail.ru
21. **Жусупова А.Д.** – кандидат политических наук, ассоц. профессор, Университет Нархоз, г.Алматы, Казахстан e-mail: alma.zhusupova@narhoz.kz

22. **Иманбаева А.А.** - кандидат политических наук, Казахская академия спорта и туризма г.Алматы, Казахстан e-mail: imanbayeva1804@mail.ru
23. **Кабаева Ж.А.** - доктор философских наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан kabaeva_zha@mail.ru
24. **Кадыролла М.** - 3 курс Ph D докторант Казахский национальный университет им.аль-Фараби, Казахстан, Алматы e-mail: 602970717@qq.com
25. **Кузембаева А.Б.** – кандидат исторических наук, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан e-mail: asiya.kuzembayeva@gmail.com
26. **Кумар Е.А.** – Эксперт Института дипломатии в Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан e-mail: vernazar.kumar@alumni.nu.edu.kz
27. **Курмангали А.К.** – доктор политических наук, доцент кафедры международных отношений, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан aymena@mail.ru
28. **Мадалиева Ж.К.** – кандидат философских наук, ассоциированный профессор, КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан e-mail: zhanna_madalieva@mail.ru
29. **Мамытканов Д.К.**- кандидат социологических наук, доцент, Казахский национальный университет им.аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан, e-mail: darchan777@mail.ru тел,8-777-271-05-25.
30. **Мәкімбай Ж.М.** – докторант 3 курса кафедры социологии, Евразийского национального университета Л.Н.Гумилева. Астана. Казахстан. Тел.: +7 (7172)709-500 (внут. 33-411). janar_m@mail.ru
31. **Нечаева Е.Л.** - К.полит.н., профессор Кафедры политологии Факультета журналистики и политологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева elenech@inbox.ru
32. **Нуралина Б.А.** - PhD, докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан e-mail: botanur@mail.ru
33. **Омарова М.А.** – кандидат исторических наук, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, г. Алматы, Казахстан, e-mail: madina74.04@mail.ru
34. **Рау И.А.** - доктор философских наук, профессор, Академия ведущих кадров Бундесфера, г. Гамбург, Германия
35. **Рахимова Г.Д.** - кандидат философских наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая guleke_75@mail.ru
36. **Симтиков Ж.К.** - доктор политических наук, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, zhomart67@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0770-488X>
37. **Смагулова К.К.** – кандидат философских наук, КазНУ им. Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: sgulshat72@mail.ru
38. **Тауенов К. Е.** - докторант 3 курса специальности «Социология» Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ktauenov@mail.ru
39. **Токбазар Ә.Н.** - магистрант специальности «Регионоведение», Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан e-mail: alish.tokbazar@gmail.com
40. **Турысбекова К.Е.** - магистрант специальности «Международные отношения», Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан e-mail: kymbattk@gmail.com
41. **Үсенова Е.** – магистрант 2 курса Института истории и иностранных языков, КазНацЖенПУ, Алматы, Казахстан e-mail: enkosha14u.k@mail.ru
42. **Хибина Н.Н.** - Старший научный сотрудник НИИ «Социальных и гендерных исследований», Казахский Национальный женский педагогический университет, г.Алматы, Казахстан e-mail: neilya2204@mail.ru
43. **Ықылас Мухит Мухамедханович** - докторант, факультет журналистики и политологии, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан

Information about the authors

1. **Abenov S.A.** – Master's student of the National School of Public Policy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan abenov_serik@mail.ru
2. **Absattarov G.R.** – candidate of political science, the Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.
3. **Absattarov R.B.** - Corresponding member of NAS, doctor of philosophical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
4. **Akhmedova U. B.** - 2nd year master's student of the Department of "Sociology and social work" of the Al – Farabi Kazakh National University, specialty "7M03101-sociology". 39/47 masanchi street. E-mail: urqiya.akhmedova@mail.ru
5. **Amirzhanova Aigul Muratovna** - doctoral Student, Department of Political Science, Lev Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan aigul_2010nur@mail.ru
6. **Askarova S.A.** - Candidate of Philological Sciences, Associated Professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sauleaskarova77@gmail.com
7. **Avsydykova K. A.** - Candidate of sociological Sciences, senior lecturer of the Department "Sociology and social work". Al-Farabi Kazakh National University, 39/47 Masanchi street. E-mail: kuralai_80@mail.ru
8. **Baikushikova G.** - PhD, acting associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan e-mail: baikushikova.gulnara@kaznu.kz
9. **Baktybayev B.S.** - Leading Expert of the Information and Analytical Department, Media Analytics Management; Center for Analysis and Information of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan; e-mail: bektas.baktybayev@alumni.nu.edu.kz
10. **Batyrbaev Kairat M.** -2nd year undergraduate student of Department for Political Science of Faculty for Journalism and Political Science of the L.N. Gumilev Eurasian National University eami.kairat@gmail.com
11. **Bitleuov A.A.** – master of 2 course of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
12. **Bokayev B.N.** - PhD, Professor of the National School of Public Policy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan
13. **Boltabekova A.A.** - a second-year-graduate student of Institute of History and Foreign Languages, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: akerke.boltabekova@gmail.com
14. **Dabyltayeva M.M.** - Teacher of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Master of Social Sciences, Kazakh national women's teacher training university, Almaty, Kazakhstan e-mail: 77474144707@yandex.kz
15. **Dyussebekova Maira K.**- candidate of political Sciences, associate Professor of political science L.N. Gumilyov Eurasian National University maira.enu@mail.ru
16. **Gabdulina B.** - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Political Science, L. N. Gumilyov ENU, Nursultan, Kazakhstan
17. **Hydyrolla M.** - Ph D doctoral student 3 course Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan e-mail: 602970717@qq.com
18. **Imanbayeva Altyngul Akhmetovna** - candidate of political science, Kazakh Academy of Sports and Tourism Almaty, Kazakhstan e-mail: imanbayeva1804@mail.ru
19. **Kabayeva Zh.A.** - Doktor of philosophical sciences, professor, Abai Kazakh National pedagogical university, Almaty, Kazakhstan kabaeva_zha@mail.ru
20. **Kaliaskarova Gulnaz** - Doctor student of the Department of Political Science, Lev Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan gulnaz.ciom@mail.ru
21. **Khibina N.N.** - Senior Researcher at the Research Institute for «Social and Gender Studies», Kazakh national women's teacher training university, Almaty, Kazakhstan e-mail: neilya2204@mail.ru
22. **Kumar Y.A.** – Expert at the Institute of Diplomacy at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan; e-mail: vernazar.kumar@alumni.nu.edu.kz
23. **Kurmangali A.K.** – Doctor of Political Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, aymena@mail.ru
24. **Kuzembayeva A.** – candidate of historical sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan e-mail: asiya.kuzembayeva@gmail.com

25. **Madaliyeva Zh. K.** – candidate of philosophical sciences, associate professor, Abai Kazakh National pedagogical university, Almaty, Kazakhstan e-mail: zhanna_madaliyeva@mail.ru
26. **Makimbay Zhanar** - 3 st year doctoral student of the Department of sociology, Eurasian national University L. N. Gumilev. Astana. Kazakhstan. Phone: +7 (7172)709-500 (int 33-411). janar_m@mail.ru
27. **Mamytkanov D.K.** - Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: darchan777@mail.ru, tel.8-777-271-05-25.
28. **Nechayeva Yelena L.**- candidate of political Sciences, Professor of political science L.N. Gumilyov Eurasian National University elenech@inbox.ru
29. **Nuralina B.A.** - PhD doctoral student of the Department of Political Science and Social and Philosophical Disciplines of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty city, Kazakhstan e-mail: botanur@mail.ru
30. **Omarova M.A.** - candidate of Historical Sciences, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: madina74.04@mail.ru
31. **Onuchko Marina** - candidate of political Sciences, professor, Lev Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan onuchko@mail.ru
32. **Rakhimova G.D.** - candidate of Philological Sciences, Abai Kazakh National pedagogical university guleke_75@mail.ru
33. **Rau I.A.** - doctor of philosophy, Professor, Academy of leading personnel of the Bundeswehr, Hamburg, Germany
34. **Simtikov Zh. K.** - Doctor of Political Science, Professor of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, zhomart-67@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0770-488X>
35. **Smagulova K.K.** - candidate of Philosophical Sciences, Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sgulshat72@mail.ru
36. **Tauenov K. E.** - 3rd year doctoral student of the specialty «Sociology» of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ktauenov@mail.ru
37. **Tokbazar A.** - Master's student «Regional Studies», Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan e-mail: alish.tokbazar@gmail.com
38. **Turyzbekova K.** - Master's student «International Relations», Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan e-mail: kymbattk@gmail.com
39. **Ussenova Y.** - a second - year – graduate student of Institute of History and Foreign Languages, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan e-mail: enkosha14u.k@mail.ru
40. **Vaigorova L.R.** - Co-owner of Smar TEST Prep in Kazakhstan, Nur-Sultan; e-mail: laura.vaigorova@alumni.nu.edu.kz
41. **Ykylas M.** - Doctoral Student, Faculty of Journalism and Political Science, L. N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
42. **Zhalalova A.** - Phd, senior teacher, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan e-mail: akshaimzh@gmail.com
43. **Zhamankaraev Zh.S.** - Doctoral student of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University zhamankaraev@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0770-488X>
44. **Zhanpeisova Kargash** – candidate of political Sciences, docent of political science, Lev Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan zhanpeisova73@mail.ru
45. **Zhumagulov M. O.** - 3rd year doctoral student of the specialty «Sociology» of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zakon_ali_kz@mail.ru
46. **Zhusupova A.D.** - Candidate of Political Science, assoc. Professor, Narhos University Almaty, Kazakhstan e-mail: alma.zhusupova@narxoz.kz

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады; Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

• Мақаланың басында ҒХТАР (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.

• ҒХТАР-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

• Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРШТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

• Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-150 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-5) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақала мәтінінің соңында *Пайдаланылған әдебиеттер тізімі* (*Список использованных литератур; References*) көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды рәсімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы, 2007, 2010. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, түйін сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол жағы – 3 см, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, оң жағы – 1,5 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін – өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада рәсімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, с.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1., 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20% -ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30% - ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FХТАР, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-150 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-5) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Список использованных литератур (Пайдаланылған әдебиеттері тізімі; References)** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив* Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word, 2007, 2010. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: левое – 3 см, верхнее и нижнее – 2 см, правое – 1,5 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). **Список литературы** должен содержать не менее 5 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, с.138] в казахском варианте [1, б.138], в английском варианте [1, p.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рис. 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

Публикация объемом до 6 страниц - 5000 тенге, каждая последующая страница по 1500 тенге, для сотрудников КазНПУ им. Абая - 3500 тенге, каждая последующая страница по 1000 тенге. Дополнительно за DOI - 2000 тенге (за статью), CrossRef - 2000 тг (за одного автора).